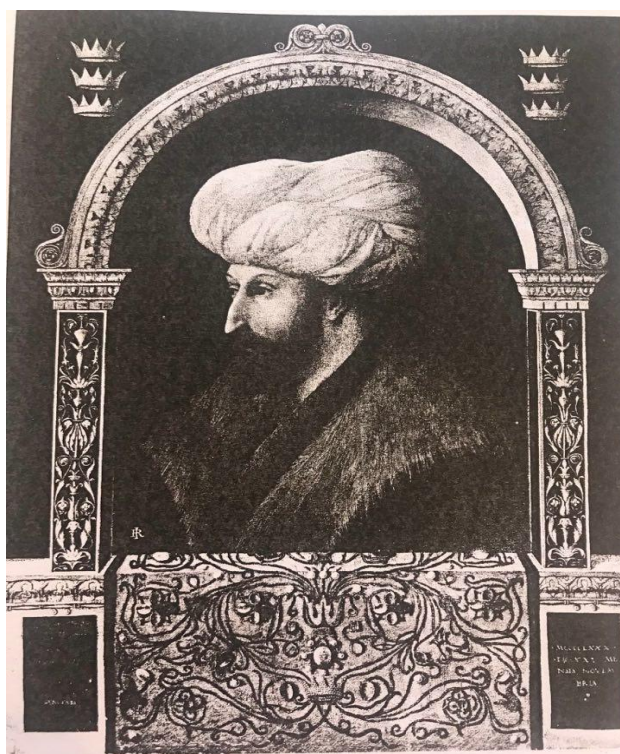

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ
ΤΟΜΕΑΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ « ΚΟΡΑΗΣ »

ΑΝΘΡΩΠΩΝΥΜΙΑ ΣΤΟ Η΄ ΒΙΒΛΙΟ ΤΩΝ ΑΠΟΔΕΙΞΕΩΝ ΙΣΤΟΡΙΩΝ ΤΟΥ
ΛΑΟΝΙΚΟΥ ΧΑΛΚΟΚΟΝΔΥΛΗ

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΑΛΑΦΟΓΙΑΝΝΗΣ

Α. Μ: 1103

ΑΘΗΝΑ 2020

(Εικόνα εξωφύλλου: προσωπογραφία του Μωάμεθ Β΄ του Πορθητή (1479-1481) από τον Ιταλό ζωγράφο της Αναγέννησης, Gentile Bellini. Σήμερα, διασώζεται στην Εθνική Πινακοθήκη του Λονδίνου. F. Babinger, *Mehmed the Conqueror and his time*, translated by R. Manheim, ed. W. C. Hickman, [Bollingen series 96], Princeton N. J 1978, XXIII.)

Copyright ©, 2019 Γεώργιος Αλαφογιάννης

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας εργασίας, εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Οι απόψεις και θέσεις που περιέχονται σε αυτήν την εργασία εκφράζουν τον συγγραφέα και δεν πρέπει να ερμηνευθεί ότι αντιπροσωπεύουν τις επίσημες θέσεις του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.

Περιεχόμενα

ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	4
I. ΕΙΣΑΓΩΓΗ	11
α. Βιογραφικά στοιχεία: καταγωγή, οικογένεια και βίος του ιστορικού. Πιθανοί τόποι δραστηριότητας. Χρονολόγηση και συγγραφή του έργου του.....	11
α. 1. Οικογένεια.....	11
α. 1.1. Το οικογενειακό όνομα <i>Χαλκοκονδύλης</i>	11
α. 1. 2. Εξέχοντα μέλη της οικογένειας	12
α. 1. 2. 1. Δημήτριος Χαλκοκονδύλης.....	12
α. 1. 2. 2. Γεώργιος Χαλκοκονδύλης	12
α. 2. Βιογραφικά στοιχεία	13
α. 2. 1. Το όνομα <i>Λαόνικος</i>	13
α. 2. 2. Χρονολογία γέννησης.....	13
α. 2. 3. Νεανικά χρόνια.....	14
α. 3. Χρονολόγηση συγγραφής του έργου.....	15
α. 4. Πιθανοί τόποι εγκατάστασης του ιστορικού μετά την οθωμανική κατάκτηση του ελλαδικού χώρου και συγγραφής των <i>Αποδείξεων Ιστοριῶν</i>	16
α. 4. 1. Ιταλία και Βενετία	16
α. 4. 2. Αθήνα	17
α. 4. 3. Κρήτη (Χανιά).....	18
α. 4. 4. Κωνσταντινούπολη ή Αδριανούπολη	20
β. <i>Αποδείξεις Ιστοριῶν</i> : περιεχόμενο έργου, δομή, μέθοδος και πρότυπα του ιστορικού, γλώσσα, ύφος και πηγές.....	22
β. 1. Περιεχόμενο και δομή	22
β. 2. Το Ηροδότειο πρότυπο	25
β. 2. 1. Το ιδεολογικό μοντέλο	26
β. 2. 2. Οι γεωγραφικές και εθνογραφικές παρεκβάσεις	27
β. 2. 2. 1. Μέθοδος, γλώσσα και ύφος.....	28
β. 2. 2. 1. Το λεξιλόγιο των παρεκβάσεων	30
β. 2. 2. 1. 1. Εθνωνύμια	30

β. 2. 2. 1. 2. Το λεξιλόγιο « πολιτικών όρων »	30
β. 2. 2. 1. 3. Οι ιδεολογικές και θρησκευτικές πεποιθήσεις του ιστορικού	32
β. 3. Το Θουκυδίδειο πρότυπο.....	33
β. 3. 1. Δημηγορίες	33
β. 3. 2. Γλώσσα, λεξιλόγιο και μίμηση	34
β. 3. 3. Ύφος.....	35
β. 4. Πηγές του έργου	36
γ. Χειρόγραφα, εκδόσεις και μεταφράσεις του έργου	38
γ. 1. Χειρόγραφη παράδοση	38
γ. 2. Εκδόσεις	42
γ. 3. Μεταφράσεις του έργου.....	43
γ. 3. 1. Λατινικές μεταφράσεις	43
γ. 3. 2. Γαλλικές μεταφράσεις	44
γ. 3. 3. Ουγγρικές μεταφράσεις	44
γ. 3. 4. Ρωσικές μεταφράσεις.....	45
γ. 3. 5. Γερμανικές μεταφράσεις.....	45
γ. 3. 6. Τουρκικές μεταφράσεις	45
γ. 3. 7. Ιταλικές μεταφράσεις.....	45
γ. 3. 8. Αγγλικές μεταφράσεις	45
γ. 3. 9. Ελληνικές μεταφράσεις	46
γ. 4. Το έργο του Λαονίκου Χαλκοκονδύλη ως πηγή για τη συγγραφή πρώιμων έργων τουρκικής ιστορίας	47
II. Το 8ο Βιβλίο των <i>Αποδείξεων Ιστοριών</i>	49
Άνθρωπωνυμία	53
1. Ονόματα προσώπων	53
2. Εθνώνυμα	209
3. Αξιώματα και όροι	232
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	253
ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ	253
α. Περιοδικά-Σειρές.....	253
β. Εγκυκλοπαιδείες-Λεξικά	254
γ. Πηγές	255

δ. Βοηθήματα	256
--------------------	-----

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ο ιστορικός Λαόνικος Χαλκοκονδύλης συγκαταλέγεται ανάμεσα στους τέσσερις τελευταίους ιστορικούς της Άλωσης. Κατέχει την ιδιόμορφη θέση να αποτελεί τον μοναδικό Αθηναίο συγγραφέα στην ιστορία της Βυζαντινής Λογοτεχνίας.¹ Αν και θεωρείται ως ο τελευταίος σε αυτήν την τετράδα, έχει αποδειχθεί ότι στην πραγματικότητα έγραφε την *Ιστορία* του την ίδια περίοδο ή και πιο νωρίς, συγκριτικά με τους υπόλοιπους (Δούκας, Κριτόβουλος, Σφραντζής).²

Το έργο του είναι εξαιρετικά σημαντικό για τη βυζαντινή και ευρωπαϊκή ιστοριογραφία, καθώς περιέχει πλήθος σημαντικών πληροφοριών για τους τελευταίους αιώνες της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, αλλά και για την ευρωπαϊκή ιστορία και εθνογραφία του 15^{ου} αι. και, ειδικότερα, για την άνοδο και εξάπλωση των Οθωμανών Τούρκων από τον 13^ο αι. κ. ε., για τους οποίους αποτελεί μέχρι και σήμερα τη σημαντικότερη πηγή. Ο ιστορικός κινείται, συγχρόνως, με αντικειμενικότητα και σεβασμό, απαλλαγμένος από την πολεμική χριστιανική ρητορική απέναντι στο Ισλάμ. Αποστασιοποιείται από τον θρησκευτικό παράγοντα και εμφανίζει μία φιλοσοφική θεώρηση του κόσμου, επηρεασμένος από τον ελληνολάτρη δάσκαλό του Γεώργιο Γεμιστό Πλήθωνα, τον οποίο είναι προφανές ότι ακολουθεί, χωρίς να διαθέτει αναφορές στο θείο ή τη θεία πρόνοια.³

Η πρωτοτυπία του έγκειται, συν τοις άλλοις, στο γεγονός ότι αποτελεί τον πρώτο συγγραφέα, ο οποίος σε ελληνική γλώσσα γράφει για την ιστορία του σημαντικότερου εχθρού και κατακτητή του βυζαντινού κράτους, αποτελώντας ουσιαστικά ένα πρώιμο ιστορικό των Οθωμανών Τούρκων. Γενικότερα, παρουσιάζει μία ευρύτητα πνεύματος σε εθνολογικά και θρησκευτικά ζητήματα, αν αναλογιστούμε τις κοινωνικές και ιστορικές συνθήκες τις οποίες βίωσε στο β' μισό του 15^{ου} αι., με την απώλεια ελέγχου της κεντρικής αυτοκρατορικής εξουσίας στις λιγοστές επαρχίες που είχαν απομείνει, την εδαφική συρρίκνωση και την υποτέλεια του κράτους στους Οθωμανούς, τις τουρκικές εξωτερικές πολεμικές επεμβάσεις, την πλήρη υποβάθμιση του διεθνούς κύρους της αυτοκρατορίας και στο εσωτερικό τη διαφθορά, την οικονομική ανέχεια και τις ιδεολογικές και θρησκευτικές διαμάχες ανάμεσα σε

¹ Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία Β'*, 339.

² Βλ. Kaldellis, « The date ». 132, Καρπόζηλος, *Βυζαντινοί Ιστορικοί Δ'*, 348.

³ Νικολούδης, *Βυζαντίου Άλωσης*, 9-11· του ίδιου, *Laonikos Chalkokondyles*, 64. Καρπόζηλος, *Βυζαντινοί Ιστορικοί Δ'*, 369. Kaldellis, *Ethnography*, 143· του ίδιου, *A new Herodotos*, 114-124.

ενωτικούς που προσέβλεπαν στη βοήθεια της Δύσης και ανθενωτικούς που τους διέκρινε ένας βαθύς αντιλατινισμός.⁴ Οι πολλές πρωτογενείς πληροφορίες που παρέχει για διάφορους λαούς, μέσω των εκτενών γεωγραφικών και εθνογραφικών παρεκβάσεων, η ψυχρή αντικειμενικότητα και κριτική διάθεση απέναντι στους ομοεθνείς του για την παρακμή που βίωνε το κράτος και η σαφής διαφοροποίησή του από την προγενέστερη και σύγχρονη βυζαντινή ιστοριογραφική παράδοση, κατέστησαν το έργο του, το οποίο δίνει την εντύπωση μίας παγκόσμιας ιστορίας, ήδη από τον 16^ο αι. εξαιρετικά διαδεδομένο, καθώς αντιγράφηκε επανειλημμένα και μεταφράστηκε σε διάφορες ευρωπαϊκές γλώσσες, αλλά και χρησιμοποιήθηκε σε μεγάλο βαθμό για τη συγγραφή έργων τουρκικής ιστορίας από Έλληνες και Ευρωπαίους συγγραφείς.⁵

Μία ακόμη ιδιομορφία που τον διαφοροποιεί ιδεολογικά και πολιτικά σε σχέση με σύγχρονους και προγενέστερους Βυζαντινούς συγγραφείς είναι η προβολή της συνεκτικότητας και η αντίληψη της ενότητας του Ελληνισμού μέσα στο έργο του, από την αρχαιότητα μέχρι την εποχή του, μέσω της γλώσσας και των εθίμων, με τη σαφή χρήση του όρου *Ἕλλην* αντί *Ρωμαῖος*, που χαρακτήριζε τους υπηκόους της αυτοκρατορίας για πολλούς αιώνες, ως κληρονόμους του ρωμαϊκού *imperium*, για όσους μιλούν ελληνικά και έχουν ελληνική καταγωγή, χωρίς να λαμβάνεται υπόψη η ορθόδοξη πίστη τους. Ο Βυζαντινός αυτοκράτορας αντίστοιχα, για τον Χαλκοκονδύλη, είναι ο *βασιλεύς τῶν Ἑλλήνων*.⁶

Η μόνη σταθερή αξία, άλλωστε, στην οποία πιστεύει ο ίδιος, είναι η ελληνική γλώσσα, στην οποία και επιλέγει να γράψει λόγω της οικουμενικότητάς της και στην οποία προσβλέπει στο μέλλον, οραματιζόμενος την αναγέννηση του γένους μετά τη μεγάλη καταστροφή που έφερε η οθωμανική κατάκτηση των ελληνικών χωρών.⁷ Προσπάθησε, συνεπώς, να συνθέσει μία νεοελληνική ταυτότητα στην οποία δεν θα συμπεριλαμβανόταν το ρωμαϊκό παρελθόν, ενώ παράλληλα η παρακμή της αυτοκρατορίας επέβαλλε στον ίδιο να υιοθετήσει κάποιες βασικές αρχές όσον αφορά στο ελληνικό γένος και στη νέα τάξη πραγμάτων που είχε επιβληθεί με την επέλαση των Οθωμανών, αισθανόμενος ο ίδιος Έλληνας και όχι Ρωμαίος.⁸

⁴ Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία Β'*, 340. Νικολούδης, *Βυζαντίου Άλωσις*, 44. Καραγιαννόπουλος, *Βυζαντινό κράτος*, 269 κ. ε. Ostrogorsky, *Ιστορία Γ'*, 255 κ. ε. . Nicol, *Οι τελευταίοι αιώνες*, 530 κ. ε. . Kaldellis, *A new Herodotos*, 126-147.

⁵ Νικολούδης, *Laonikos Chalkokondyles*· του ίδιου, *Βυζαντίου Άλωσις*, 13-14.

⁶ Τωμαδάκης, *Περὶ ἀλώσεως*, 210-212. Καρπόζηλος, *Βυζαντινοί Ιστορικοί Δ'*, 369-371.

⁷ Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν* I, 2, 12-19. Kaldellis, *A new Herodotos*, 190 κ. ε. .

⁸ Καρπόζηλος, *Βυζαντινοί Ιστορικοί Δ'*, 363, 370-371.

Θεωρείται ότι επηρέασε καθοριστικά τους Νεοέλληνες ιστορικούς από τον 19^ο αι. ως εξής, στη διαμόρφωση της ταυτότητας του νεοελληνικού έθνους, αφού ήταν ο πρώτος που επιχείρησε τη διασύνδεση της κλασσικής αρχαιότητας με τη βυζαντινή περίοδο, κατά την οποία οι φορείς του Ελληνισμού ήταν οι ελληνόφωνοι χριστιανοί Ορθόδοξοι υπήκοοι της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας (Ρωμαίοι), οι οποίοι στην πραγματικότητα ήταν Έλληνες και έκρινε πως ήταν λάθος των Ελλήνων να δεχθούν το ρωμαϊκό όνομα.⁹

Καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση του έργου του, στη μέθοδο εργασίας του και στα χαρακτηριστικά που απαρτίζουν τη γλώσσα, τη μορφή, το ύφος και τη δομή των *Αποδείξεων Ιστοριών*, πρέπει να αποδώσουμε στα δύο μεγάλα πρότυπά του από τον χώρο της ιστοριογραφίας της κλασσικής εποχής, τον Ηρόδοτο και τον Θουκυδίδη, τους οποίους ακολουθεί και συνδυάζει στον τρόπο με τον οποίο προσεγγίζει, συνθέτει και δομεί το υλικό του, επεκτείνοντας τις ιδέες του.¹⁰ Η μεγάλη επιρροή του Ηροδότου στο συλλογισμό του ιστορικού διαφαίνεται στην εστίαση του ενδιαφέροντός του στους Τούρκους που αποτελούν τον βασικό βάρβαρο αντίπαλο των Ελλήνων, όπως οι Πέρσες αντίστοιχα για τον αρχαίο ιστορικό, συνθέτοντας με αυτόν τον τρόπο την κλασσική αντίθεση Έλληνες-βάρβαροι.¹¹

Παρά το γεγονός ότι πρόκειται για έναν εξέχοντα λόγιο ιστορικό του 15^{ου} αι., παραμένει μέχρι τις μέρες μας μία αινιγματική προσωπικότητα, για την οποία δεν διαθέτουμε πολλά αυτοβιογραφικά στοιχεία, εξαιτίας της απουσίας χρονολογιών από το έργο του και λόγω των ελάχιστων αυτοβιογραφικών αναφορών που υπάρχουν μέσα σε αυτό. Συγκεκριμένα, δεν γνωρίζουμε ούτε ακριβή τόπο και χρόνο που έζησε και απεβίωσε, ούτε ακριβή ημερομηνία, τόπο και τρόπο συγγραφής του έργου του, ούτε έχουν εξακριβωθεί με απόλυτη βεβαιότητα οι πηγές από τις οποίες συγκέντρωσε το υλικό του και τον τρόπο που το έπραξε. Είναι ζητούμενα για τα οποία έχουν γίνει αρκετές υποθέσεις και έχουν διατυπωθεί αρκετές θεωρίες από τους μελετητές του, μέχρι σήμερα.¹²

Στην παρούσα διπλωματική εργασία επικεντρωνόμαστε στο 8^ο βιβλίο των *Αποδείξεων Ιστοριών*. Η επιλογή του συγκεκριμένου βιβλίου του έργου έγινε με βάση τις ιδιαιτερότητες που το διακρίνουν. Πρόκειται για το βιβλίο, στο οποίο κύριο θέμα

⁹ ...ώς δὴ οὐκ ὀρθῶς τὰ γε ἐς βασιλείαν καὶ ἐς τοῦνομα αὐτὸ προσηγορεύετο τούτοις, Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριών* I, 6, 15-16. Kaldellis, *A new Herodotos*, 207-236.

¹⁰ Βλ. Kaldellis, *A new Herodotos*, 24 κ. ε. .

¹¹ Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία Β'*, 341.

¹² Νικολούδης, *Βυζαντίου Άλωσις*, 9-14. Καρπόζηλος, *Βυζαντινοί Ιστορικοί Δ'*, 348-349.

περιγραφής του Λαονίκου Χαλκοκονδύλη αποτελεί το γεγονός της Άλωσης της Κωνσταντινούπολης, το 1453. Επιπλέον, σε γενικότερα χρονικά πλαίσια, ο Λαόνικος Χαλκοκονδύλης εκθέτει στο συγκεκριμένο βιβλίο τα σημαντικότερα ιστορικά γεγονότα της δεκαετίας του 1450, τόσο στις ελληνικές χώρες, στα Βαλκάνια και στις περιοχές της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, όσο και στα ευρωπαϊκά χριστιανικά κράτη της νότιας και κεντρικής Ευρώπης. Πρόκειται, συνολικά, για γεγονότα μείζονος σημασίας, τα οποία διαμόρφωσαν νέες κοινωνικές, πολιτικές και θρησκευτικές συνθήκες σε Ασία και Ευρώπη. Διαμόρφωσαν, επίσης, τις βάσεις για τη σύνθεση της ταυτότητας του νεοελληνικού έθνους και έπαιξαν καταλυτικό ρόλο στις ιστορικές εξελίξεις, σε Ασία και Ευρώπη, τους επόμενους αιώνες.

Στην πραγμάτευσή μας γίνεται μία ιστορική-φιλολογική προσέγγιση, με επίκεντρο τη γλώσσα του ιστορικού και, ιδιαίτερα, το λεξιλόγιο το οποίο χρησιμοποιεί. Το κύριο θέμα της διπλωματικής εργασίας είναι η Ανθρωπωνυμία των περιεχομένων του 8^{ου} βιβλίου. Η μελέτη αφορά, δηλαδή, τα ονόματα προσώπων, ομάδων ανθρώπων, εθνοτήτων, αξιωμάτων και όρων, στα οποία γίνεται αναφορά μέσα στο κείμενο του έργου, από τον Λαόνικο Χαλκοκονδύλη. Κατά καιρούς, διάφοροι μελετητές του ιστορικού ασχολήθηκαν με την ορθότερη απόδοση ανθρωπωνυμίων, ξένων και ελληνικών, μέσα στα πλαίσια εξέτασης διαφόρων χωρίων του έργου, της γλώσσας και του λεξιλογίου του.¹³ Ωστόσο, μέχρι σήμερα, πολλά τμήματα του κειμένου παραμένουν σκοτεινά και δυσκολονόητα. Πιθανότατα, τα προβλήματα θα

¹³ Ενδεικτικά, βλ. J. von Hammer, « Commentatio de byzantinae historiae ultimis scriptoribus ex historia osmanica elucidandis et corrigendis », στο: *Commentationes societatis regiae scientiarum Göttingensis recentiores classis hist. et philol.* VI, Göttingen 1828, 233-252. L. F. Tafel, *In Laonici Chalcocondylae Atheniensis historiam Turcorum meletemata critica*, Monachii 1858. Sp. Moraitis, *Sur un passage de Chalcondyle relatif aux Anglais*, REG 1 (1884), 94-98. Σπ. Π. Λάμπρος, « Βλάχοι και ὄχι Βράχοι », NE 2 (1905), 502· του ίδιου, « Διόρθωσις εἰς Λαόνικον Χαλκοκονδύλη », NE 4 (1907), 490-491· του ίδιου, « Διόρθωσις χωρίου τοῦ Χαλκοκονδύλη », NE 5 (1908), 114. F. Rödel, « Zur Sprache des Laonikos Chalkokondyles und des Kritobulos aus Imbros », στο: *Programm des königlichen humanistischen Gymnasiums Ingolstadt 1904-1905*, München 1905, 3-36. E. Darkó, « Neue Emendationsvorschläge zu Laonikos Chalkokandyles », BZ 32 (1932), 2-12. G. Moravcsik, « Zur Laonikos-Ausgabe von Darkó », BZ 32 (1932), 478-479. A. Nimet, *Die türkische Prosopographie bei Laonikos Chalkokandyles*, διδ. διατρ. Hamburg 1933. N. A. Bees, « Zum Bericht des L. Chalkokondylis über den Feldzug Murads II. Gegen Morea », BNJ 17 (1939-1943), 234-241. V. Grecu, « Zu den Interpolationen im Geschichtswerke des Laonikos Chalkokondyles », *Bulletin de la section historique de l' Académie Roumaine* 27 (1946), 92-94. H. Ditten, « Die Korruptel Χωρόβιον und die Unehchtheit der Trapezunt und Georgien betreffenden Partien in Laonikos Chalkokondyles' Geschichtswerk », στο: *Studia Byzantina*, εκδ. J. Irmscher, Halle 1966, 57-70. H. Wurm-E. Gamillscheg, « Bemerkungen zu Laonikos Chalkokondyles », JÖB 42 (1992) 213-219. A. Kaldellis, « The interpolations in the Histories of Laonikos Chalkokondyles », GRBS 52 (2012), 259-283· του ίδιου, *The Histories: Laonikos Chalkokondyles* vol. 1-2, [DOML 33-34], Cambridge 2014 και *A new Herodotos : Laonikos Chalkokondyles on the Ottoman empire, the fall of Byzantium and the Emergence of the West*, [Supplements to the Dumbarton Oaks Medieval Library], Washington D. C. 2014.

ελαττώνονταν με μία νέα κριτική έκδοση των *Αποδείξεων Ιστοριῶν*, εγχείρημα, ωστόσο, το οποίο θα παρουσίαζε σοβαρές δυσκολίες, λόγω των πολλών χειρογράφων και των πολλών γραμματικών και συντακτικών λαθών του κειμένου.¹⁴ Επειδή, ακριβώς, το κείμενο του Λαονίκου Χαλκοκονδύλη παραμένει ένα ανοικτό πεδίο για την έρευνα, επιλέχθηκε να παρουσιαστεί το συγκεκριμένο θέμα.

Στην αρχή της εργασίας εκτίθεται εισαγωγή, στην οποία γίνεται μία συγκριτική πραγμάτευση των κρίσεων και των απόψεων των μελετητών του Λαονίκου Χαλκοκονδύλη. Παρουσιάζονται στοιχεία γύρω από την προσωπικότητα του ιστορικού και εξετάζονται ζητήματα, τα οποία απορρέουν από το έργο του. Διερευνώνται οι πλευρές της προσωπικότητας του ιστορικού, οι ιδέες του, τα χαρακτηριστικά του έργου του και οι συνθήκες, κάτω από τις οποίες προχώρησε στη συγγραφή του. Για τον σκοπό αυτό χρησιμοποιήθηκε η διαθέσιμη παλαιότερη και σύγχρονη βιβλιογραφία, η οποία σχετίζεται με τον Λαόνικο Χαλκοκονδύλη και το έργο του.

Στο κύριο μέρος της εργασίας, παρατίθενται, στην αρχή, πληροφορίες και μία συνοπτική επισκόπηση των περιεχομένων του 8^{ου} βιβλίου. Στη συνέχεια, παρατίθενται, σε μορφή λημμάτων, τα ανθρωπωνύμια του 8^{ου} βιβλίου. Στην αρχή κάθε λήμματος δίνεται η μορφή με την οποία παρουσιάζεται το συγκεκριμένο ανθρωπωνύμιο μέσα στο κείμενο και η παραπομπή στο σημείο του κειμένου, όπου το εντοπίζουμε. Κατόπιν, στο κύριο μέρος του λήμματος, δίνονται πληροφορίες γλωσσικού και ιστορικού ενδιαφέροντος. Τα ανθρωπωνύμια παρουσιάζονται στην εργασία κατά αλφαβητική σειρά, σύμφωνα με τη μορφή που εντοπίζονται, μέσα στο κείμενο του 8^{ου} βιβλίου του Λαονίκου Χαλκοκονδύλη.

Για τα ξενικά ονόματα δίνεται η μορφή τους στην αντίστοιχη γλώσσα, από την οποία προέρχονται. Για τα πρόσωπα του 8^{ου} βιβλίου δημιουργήθηκαν βιογραφικά σημειώματα, στα οποία παρατίθενται πληροφορίες, οι οποίες αφορούν την καταγωγή, τη δράση τους και τα σημαντικότερα γεγονότα του βίου τους. Επιπλέον, οι πληροφορίες που παρατίθενται για τα ανθρωπωνύμια του βιβλίου, έχουν ως επίκεντρο τη χρονολογική περίοδο των μέσων του 15^{ου} αι., δηλαδή των χρονικών ορίων των γεγονότων του 8^{ου} βιβλίου. Στο τέλος του λήμματος παρουσιάζονται οι παραπομπές στη βιβλιογραφία, η οποία χρησιμοποιήθηκε για την πραγμάτευση του εκάστοτε ονόματος.

¹⁴ Kaldellis, *Histories* 1, xiv-xv, 472-473.

Για την Ανθρωπωνυμία του 8^{ου} βιβλίου χρησιμοποιήθηκαν ως πηγή τα υπόλοιπα εννιά βιβλία των *Αποδείξεων Ιστοριών* του Λαονίκου Χαλκοκονδύλη, καθώς και τα έργα των υπόλοιπων ιστορικών της Άλωσης. Χρησιμοποιήθηκαν, επίσης, ξενόγλωσσες πηγές, οι οποίες αναφέρονται στα γεγονότα της συγκεκριμένης περιόδου. Τα έργα αυτά διαθέτουν κοινή θεματολογία και σχετικότητα στην παρουσίαση πολλών πρωτογενών πληροφοριών, για τη συγκεκριμένη ιστορική περίοδο. Επίσης, στην πραγμάτευση της εργασίας χρησιμοποιήθηκαν ως πηγές, έργα διαφορετικών χρονολογικών περιόδων, με βάση τη χρησιμότητά τους, στις διάφορες θεματικές ενότητες της εισαγωγής και του κυρίου μέρους των λημμάτων. Επιλέχθηκαν οι πλέον έγκυρες και πρόσφατες εκδόσεις κειμένων των πηγών. Επιπλέον, για την Ανθρωπωνυμία χρησιμοποιήθηκαν βασικά βυζαντινολογικά εγχειρίδια, διάφορες μονογραφίες, ειδικά άρθρα, βασικές γενεαλογικές και προσωπογραφικές μελέτες, καθώς και ποικίλα εγκυκλοπαιδικά έργα.

Στις τελευταίες σελίδες της εργασίας υπάρχει πίνακας βραχυγραφιών της βασικής βιβλιογραφίας (περιοδικά, σειρές εκδόσεων πηγών, εγκυκλοπαιδείες, λεξικά). Έπειτα, δίνεται πίνακας βραχυγραφιών των πηγών και των βοηθημάτων, τα οποία χρησιμοποιούνται στην εισαγωγή και στο κύριο μέρος των λημμάτων της εργασίας.

Καταβλήθηκε προσπάθεια, ώστε να διαλευκανθούν πολλά πρόσωπα. Για πολλά από τα ανθρωπωνύμια του κειμένου, η έρευνα μέχρι σήμερα διαθέτει ελάχιστα στοιχεία ή παρουσιάζει αντικρουόμενες απόψεις, οι οποίες σχετίζονται με την εξακρίβωση των στοιχείων τους. Άλλωστε, η εξέταση κοσμοϊστορικών γεγονότων, όπως η Άλωση της Κωνσταντινούπολης, είναι λογικό να δημιουργεί αντικρουόμενες απόψεις και να οδηγεί σε εξαγωγή διαφορετικών συμπερασμάτων μεταξύ των σύγχρονων ερευνητών, πάνω στη μελέτη των πηγών. Διάφοροι παράγοντες, όχι μόνο επιστημονικοί, επιδρούν στο να μην υπάρχει μία κοινά αποδεκτή θεώρηση και αξιολόγηση στην ερμηνεία των περιεχομένων του έργου του Λαονίκου Χαλκοκονδύλη. Επιπλέον, οι τέσσερις ιστορικοί της Άλωσης, με βάση το δικό τους κριτικό πνεύμα και την εκάστοτε σκοπιμότητα που εξυπηρετούσαν, έδωσαν, ο καθένας με τον τρόπο του, μία διαφορετική ερμηνεία και προσέγγιση των γεγονότων πριν, κατά και μετά την Άλωση.

Σε αυτό το σημείο θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τον επιβλέποντα της διπλωματικής εργασίας κο Διονύσιο Χ. Καλαμάκη, Αναπληρωτή Καθηγητή Βυζαντινής Φιλολογίας του Τμήματος Φιλολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Ε. Κ. Π. Α. και Διευθυντή του Τομέα Βυζαντινής Φιλολογίας και Λαογραφίας, για την πρόταση του θέματος της διπλωματικής εργασίας, αλλά και για την πολύτιμη

καθοδήγηση και συνεισφορά του κατά την εκπόνηση αυτής. Πάνω απ' όλα, όμως, τον ευχαριστώ για την εκτίμηση και την εμπιστοσύνη που μου έδειξε. Επίσης, εκφράζω ιδιαίτερες ευχαριστίες στην κα Μαρίνα Λουκάκη, Καθηγήτρια Βυζαντινής Φιλολογίας, και στον κο Κωνσταντίνο Παΐδα, Αναπληρωτή Καθηγητή Βυζαντινής Φιλολογίας, οι οποίοι μου προσέφεραν πολύτιμη βοήθεια με τις υποδείξεις και παρατηρήσεις τους.

Αθήνα 2019

I. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

α. Βιογραφικά στοιχεία: καταγωγή, οικογένεια και βίος του ιστορικού. Πιθανοί τόποι δραστηριότητας. Χρονολόγηση και συγγραφή του έργου του

α. 1. Οικογένεια

Η οικογένεια του Λαονίκου Χαλκοκονδύλη ανήκε στις παλαιότερες αρχοντικές οικογένειες της πόλης των Αθηνών, της οποίας οι ρίζες ξεκινούν από τον 11^ο αι. . Τα ίχνη των μελών της χάνονται στον 14^ο αι., οπότε και ο πατέρας του Λαονίκου, Γεώργιος, δραστηριοποιείται πολιτικά στην Αθήνα, ενώ ο τελευταίος απόγονος της οικογένειας Αλέξανδρος Λ. Χαλκοκονδύλης απεβίωσε το 1953.¹⁵ Η ισχύς της οικογένειας θα αυξηθεί σημαντικά με την τουρκική κατάκτηση της πόλης , όταν και θα αποτελέσει τη παλαιότερη και πιο ισχυρή οικογένεια από τις 12 που εξέλεγαν τους δημογέροντες των Αθηνών. Διέθετε, μάλιστα, δική της εκκλησία, του Ταξιάρχη ή του Ασωμάτου στα Παλαιά, επί της σημερινής οδού Άρεως στο Μοναστηράκι.¹⁶

α. 1.1. Το οικογενειακό όνομα Χαλκοκονδύλης

Το όνομα Χαλκοκονδύλης φαίνεται πως είναι η λόγια μορφή της δημώδους, συντομευμένης μορφής του *Χαλκονδύλης* (ο άνθρωπος με το χάλκινο κονδύλι) ή του *Χαλκοκανδύλης* που πιθανότατα προέρχεται από την κανδήλα. Ο Καμπούρογλου επισημαίνει ότι το επίθετό του ιστορικού συναντάται κυρίως σε δύο παραλλαγές: *Χαλκοκονδύλης* και *Χαλκοκανδύλης*, οι οποίες φαίνεται να είναι περισσότερο αποδεκτές και να χρησιμοποιούνται από τους δύο συγγραφείς τής οικογένειας, Λαόνικο Χαλκοκονδύλη και Δημήτριο Χαλκοκανδήλη. Αμφότεροι, οι συγγραφείς αποδέχθηκαν το πρώτο συνθετικό *Χαλκο-*, αλλά αποφάσισαν μία διαφορετική εκδοχή του δεύτερου συνθετικού (ο Δημήτριος επέλεξε το *-κανδήλης*).¹⁷

¹⁵ Καμπούρογλου, *Οι Χαλκοκονδύλαιοι*, 20-25, 95, Νικολούδης, *Laonikos Chalkokondyles*, 41· του ίδιου, *Βυζαντίου Άλωσις*, 31.

¹⁶ Gregorovius, *Ιστορία Β΄*, 427. Miller, « Last Athenian », 36. Καμπούρογλου, *Οι Χαλκοκονδύλαιοι*, 9-14. Νικολούδης, *Laonikos Chalkokondyles*, 41· του ίδιου, *Βυζαντίου Άλωσις*, 31, 45, σημ. 2.

¹⁷ Καμπούρογλου, *Οι Χαλκοκονδύλαιοι*, 20-25. Moravcsik, *Byzantinoturcica I*, 391. Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία Β΄*, 340, σημ. 202, 203. Νικολούδης, *Laonikos Chalkokondyles*, 41, σημ. 1.

α. 1. 2. Εξέχοντα μέλη της οικογένειας

α. 1. 2. 1. Δημήτριος Χαλκοκανδύλης

Ένα από τα πιο εξέχοντα μέλη της οικογένειας, που έδρασε τον 15^ο αι., ήταν ο εξάδελφος του Λαονίκου, Δημήτριος Χαλκοκανδύλης (1424-1511), ουμανιστής και λόγιος που έζησε και έδρασε σε διάφορες πόλεις της Ιταλίας, αφότου εγκατέλειψε τον Μυστρά το 1448. Δίδαξε Ελληνικά και Φιλοσοφία στο Πανεπιστήμιο της Πάδοβας, από το 1463 έως το 1471 και από το 1475, στο Πανεπιστήμιο της Φλωρεντίας, όντας ένας πρόδρομος της ελληνικής παιδείας στην ιταλική χερσόνησο. Εξέδωσε πολλά ελληνικά κείμενα, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγεται η *editio princeps* των ομηρικών επών, το 1488.¹⁸

α. 1. 2. 2. Γεώργιος Χαλκοκονδύλης

Ο πατέρας του Λαονίκου, Γεώργιος (1390-1466) αποτελεί επίσης μία ενδιαφέρουσα φυσιογνωμία της οικογένειας.¹⁹ Συμμετείχε σ' ένα αποτυχημένο πραξικόπημα στην Αθήνα εναντίον της φλωρεντινής οικογένειας των Acciajuoli²⁰ η οποία κυβερνούσε την πόλη και στο οποίο ενεπλάκη και η χήρα του αποθανόντος Antonio I Acciajuoli, το 1435, Μαρία. Όπως μας πληροφορεί ο Λαόνικος, οι δύο τους σκόπευαν να καταλάβουν την εξουσία στο δουκάτο. Κατόπιν αιτήματος τους για συναίνεση στον σουλτάνο Μουράτ Β', ο Γεώργιος πραγματοποίησε ταξίδι στην οθωμανική αυλή, όπου και φυλακίστηκε από τον σουλτάνο. Κατάφερε, ωστόσο, να διαφύγει με πλοίο μέσω Κωνσταντινούπολης, συνελήφθη όμως από τους Acciajuoli, οι

¹⁸ Για την ζωή και το έργο του Δημήτριου Χαλκοκονδύλη, βλ. Miller, « Last Athenian Historian », 38, Καμπούρογλου, *Οί Χαλκοκονδύλαιοι*, 171-211. D. J. Geanakoplos, *Greek Scholars in Venice: Studies in the Dissemination of Greek Learning from Byzantium to Western Europe*, Cambridge Mass. 1962, 38· του ίδιου, *Interaction of the « Sibling » Byzantine and Western Cultures in the Middle Ages and Italian Renaissance (350-1600)*, New Haven- London 1976, 232, 235-240. G. Camelli, *Demetrio Calcondila*, Firenze 1954. *PLP* 12, 30511, 186. Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία Β'*, 340. Νικολούδης, *Βυζαντίου Άλωσις*, 32. Kaldellis, *A new Herodotos*, 7-8.

¹⁹ Για τον Γεώργιο Χαλκοκονδύλη βλ. Moravcsik, *Byzantinoturcica* I, 392. *PLP*, 12, 30510, 30512, 186-187. Νικολούδης, *Laonikos Chalkokondyles*, 41, 45, σημ. 17· του ίδιου, *Βυζαντίου Άλωσις*, 16, 19-20, 32. Σ. Χατζηδημητρίου-Ν. Νικολούδης, « Χαλκοκονδύλαιοι », *ΑΒΠ*, 398-400.

²⁰ Για την οικογένεια των Acciajuoli βλ. M. McCormick, « Acciajuoli », *ODB A'*, 9-11. Ν. Νικολούδης, « Ατζαγιώλαιοι-Ατσαγιώλαιοι-Ατσαγιώλαιοι », *ΕΠΛΒΠ* 3, 273-276. Δ. Ν. Κασαπίδης, « Ατσαγιόλαιοι », *ΑΒΠ*, 72-73.

οποίοι τον έστειλαν πίσω στον σουλτάνο, ο οποίος τελικά τον άφησε ελεύθερο.²¹ Η οικογένεια μετά από αυτά τα γεγονότα μετοίκησε στον Μυστρά. Υπάρχει μεγάλη πιθανότητα ο πατέρας του Λαονίκου, Γεώργιος, να συμμετείχε και σε μία δεύτερη αποστολή προς τον σουλτάνο το 1446, ως απεσταλμένος του δεσπότη Κωνσταντίνου Παλαιολόγου (του μετέπειτα τελευταίου αυτοκράτορα), κατά τη διάρκεια της οποίας φυλακίστηκε στις Σέρρες από τον Μουράτ Β΄, για ακόμη μία φορά. Ο Οθωμανός σουλτάνος βάδιζε συγχρόνως εναντίον της Πελοποννήσου και των οχυρώσεων του Εξαμιλίου.²² Για τη μητέρα του ιστορικού δεν διαθέτουμε πληροφορίες.

α. 2. Βιογραφικά στοιχεία

α. 2. 1. Το όνομα *Λαόνικος*

Το όνομα *Λαόνικος* είναι αντιστροφή του ονόματος *Νικόλαος*, το οποίο προσδίδει στον συγγραφέα ένα κλασσικό, αρχαιοπρεπές ύφος, συνήθεια που δεν σπάνιζε στην εποχή του ιστορικού. Απόδειξη η υιοθέτηση του ονόματος *Πλήθων* από τον φιλόσοφο και δάσκαλο του Λαονίκου, Γεώργιο Γεμιστό, που αντικατοπτρίζει τη βασική ερμηνεία του επιθέτου του, δίνοντας ταυτόχρονα πλατωνικές προεκτάσεις. Επίσης, υπάρχει η περίπτωση του ιστορικού Μιχαήλ Κριτόβουλου, του οποίου το πραγματικό όνομα ήταν Κριτόπουλος.²³

α. 2. 2. Χρονολογία γέννησης

Ως προς τη χρονολογία γέννησής του, το χρονικό φάσμα εκτείνεται από τις αρχές της δεκαετίας του 1420 ως το 1432. Ο ίδιος στις *Αποδείξεις Ιστοριών* αναφέρει ότι την εποχή που γεννήθηκε, η αυτοκρατορία είχε χάσει πλέον τη Θράκη, έχοντας διατηρήσει μόνο τα παράλια γύρω από τη Βασιλεύουσα, μέχρι τη γειτονική Ηράκλεια

²¹ Σχετικά με το συγκεκριμένο επεισόδιο, βλ. Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριών* II, 93, 10-94, 13. Kaldellis, *Histories*, 66-69· του ίδιου, *A new Herodotos*, 3-4.

²² Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριών* II, 113, 20-114, 8. Kaldellis, *A new Herodotos*, 4-5. Δεν πρέπει να αποκλειστεί η πιθανότητα την αποστολή αυτή να ανέλαβε ο νεαρός Λαόνικος, καθώς δηλώνει μέσα στο έργο του ότι ἦν δὲ ὁ πρέσβυς Χαλκοκονδύλης Ἀθηναῖος, όπως δηλαδή αυτοπαρουσιάζεται στην αρχή του έργου του (*Λαονίκῳ Ἀθηναίῳ*). Βλ. Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριών* I, 1, 1, II, 113, 22-23. Καμπούρογλου, *Οἱ Χαλκοκονδύλαιοι*, 130. Νικολούδης, *Laonikos Chalkokondyles*, 45, σημ. 17. Καρπόζηλος, *Βυζαντινοὶ Ιστορικοὶ Δ΄*, 350.

²³ Βλ. Kaldellis, *A new Herodotos*, 1-2.

και τη Μεσημβρία στην παραλία του Εύξεινου Πόντου. Στα χέρια των Βυζαντινών βρισκόταν, επίσης, η Πελοπόννησος, εκτός από 3-4 πόλεις που βρίσκονταν στα χέρια των Βενετών, καθώς και κάποια νησιά του Αιγαίου (Λήμνος, Ίμβρος κ. ά.).²⁴ Η μη μνημόνευση της άλωσης της Θεσσαλονίκης το 1430 πιθανώς οδηγεί στο συμπέρασμα ότι ο Λαόνικος γεννήθηκε στην Αθήνα στα μέσα της δεκαετίας, συγκεκριμένα μετά το 1423, όταν η πόλη δόθηκε στους Βενετούς, λόγω αδυναμίας υπεράσπισής της κατά των Οθωμανών. Επίσης, η έκταση της βυζαντινής κυριαρχίας στην Πελοποννήσου μετά τον Μάιο του 1430, (κατάληψη Πάτρας από τον Κωνσταντίνο Παλαιολόγο-υποτέλεια φραγκικών κτήσεων Πριγκηπάτου Αχαΐας μέσω του γάμου της κόρης του τελευταίου Λατίνου πρίγκηπα Centurione Zaccaria με τον Θωμά Παλαιολόγο), οδηγεί σ' ένα άλλο συμπέρασμα, ότι δηλαδή γεννήθηκε μετά τον Μάρτιο του 1430, όταν η Θεσσαλονίκη είχε πέσει στα χέρια των Οθωμανών και, συγκεκριμένα, το καλοκαίρι της ίδιας χρονιάς. Το χρονικό όριο της γέννησής του θα μπορούσε να προεκταθεί μέχρι το 1432, καθώς δεν γνωρίζουμε πόσο ακριβής είναι στις δηλώσεις του σχετικά με την έκταση της αυτοκρατορίας, τη δεδομένη χρονική στιγμή.²⁵

α. 2. 3. Νεανικά χρόνια

Η οικογένεια, όπως αναφέρθηκε πιο πάνω, μετοίκησε μετά το 1435 στην πρωτεύουσα του Δεσποτάτου του Μορέως, στον Μυστρά. Αν και δεν υπάρχουν άλλα στοιχεία για την επόμενη δεκαετία, μέχρι το 1446, υπάρχει σοβαρή πιθανότητα ο Λαόνικος σε ηλικία 16-17 χρόνων, να υπήρξε αυτόπτης μάρτυρας στην κατάληψη του Εξαμιλίου από τους Οθωμανούς. Ο ίδιος περιγράφει με βαθιά εντύπωση το στρατόπεδό τους, ενώ στην αρχή του έργου του τονίζει ότι έχει συμπεριλάβει γεγονότα στα οποία ο ίδιος υπήρξε αυτόπτης μάρτυρας.²⁶

Στην πρωτεύουσα του Βυζαντινού Δεσποτάτου, ο Λαόνικος μαθήτευσε δίπλα στον Γεώργιο Πλήθωνα-Γεμιστό, από τον οποίο επηρεάστηκε καταλυτικά στις ιδέες και στο έργο του. Η καλή γνώση και χρήση των αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων, η μορφή, η δομή, η γλώσσα και η χρήση λατινικών όρων οφείλεται στην παιδεία που

²⁴ Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν* I, 6, 16-7, 14.

²⁵ Σχετικά με το ζήτημα της χρονολογίας γέννησης του ιστορικού, βλ. Καμπούρογλου, *Οι Χαλκοκονδύλαιοι*, 105. Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία* Β', 339. Νικολούδης, *Laonikos Chalkokondyles*, 43-44. Kaldellis, *A new Herodotos*, 2-3. Καρπόζηλος, *Βυζαντινοί Ιστορικοί* Δ', 348.

²⁶ Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν* I, 1, 1-2, II, 115, 4-6. Καμπούρογλου, *Οι Χαλκοκονδύλαιοι*, 162. Miller, « Last Athenian Historian », 36-37. Νικολούδης, *Laonikos Chalkokondyles*, 45. Kaldellis, *A new Herodotos*, 5.

δέχτηκε από αυτόν, όπως πιθανότατα και η θρησκευτική ουδετερότητα που επιδεικνύει. Επιπλέον, οι ιδέες περί Ελληνισμού και Ελλήνων πιθανότατα αποτυπώνουν το φιλοσοφικό και θρησκευτικό στίγμα του δασκάλου του.²⁷ Ο Ιταλός περιηγητής και αρχαιοδίφης Ciriaco de Pizzicoli (ελλ. Κυριακός ο Αγκωνίτης) αναφέρει πως, όταν βρέθηκε στον Μυστρά το 1447, ξεναγήθηκε στα ερείπια της αρχαίας Σπάρτης στις 30 Ιουλίου και 2 Αυγούστου, από τον αξιόλογο νεαρό γιο του Γεώργιου, Νικόλαο Χαλκοκανδύλη, ο οποίος φοιτούσε κοντά στον Πλήθωνα, ήταν ιδιαίτερα ευρυμαθής και είχε ασχοληθεί τόσο με τους αρχαίους Έλληνες συγγραφείς, όσο και με τους Λατίνους, χωρίς να υπολείπεται του πολύ αξιόλογου πατέρα του. Από αυτό το χρονικό σημείο δεν διαθέτουμε άλλες πληροφορίες για την ζωή και τη δράση του, ούτε για τα μέρη που επισκέφτηκε ή πέρασε μέρος της ζωής του.²⁸

α. 3. Χρονολόγηση συγγραφής του έργου

Παλαιότερα είχε επικρατήσει η άποψη ότι ο Χαλκοκονδύλης αναφερόταν στο έργο του στους πολέμους μεταξύ του Ματθία Κορβίνου και του Γερμανού αυτοκράτορα Αλβέρτου, τον οποίο όμως συγχέει με τον Φρειδερίκο Γ΄, την κατάληψη της Πράγας και στην υποτέλεια των Βοημών. Έτσι, ο *terminus post quem* της συγγραφής του έργου τοποθετείται στο 1487 και το έτος θανάτου του συγγραφέα γύρω στο 1490 ή και λίγο μετά.²⁹ Οι περισσότεροι μελετητές ενστερνίζονταν αυτή την άποψη, εκτός από τους Wurm-Gamillscheg, οι οποίοι υποστήριζαν ότι ο συγγραφέας είχε πεθάνει πριν το 1470, και, συνεπώς, τοποθετούσαν τη συγγραφή του έργου ανάμεσα στο 1469 και το 1470.³⁰

Ωστόσο, αποδείχθηκε ότι τα γεγονότα αυτά τοποθετούνται στη χρονική περίοδο 1462-1463 και η συγγραφή του έργου μετατίθεται στο διάστημα 1464-1468, ίσως και ακόμη πιο νωρίς, καθώς στις *Αποδείξεις Ιστοριῶν* δεν έχουν εντοπιστεί γεγονότα μεταγενέστερα του 1464. Από τις πληροφορίες που δίνει για συγκεκριμένα

²⁷ Νικολούδης, *Laonikos Chalkokondyles*, 44-45. Kaldellis, *A new Herodotos*, 114-126, 207-236

²⁸ Βλ. R. Sabbadini, *Classici e umanisti da codici Ambrosiani*, Firenze 1933, 20-21. Νικολούδης, *Laonikos Chalkokondyles*, 42· του ίδιου, *Βυζαντίου Άλωσις*, 33, 46, σημ. 5. Καρπόζηλος, *Βυζαντινοί Ιστορικοί Δ΄*, 348-349.

²⁹ Βλ. Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν* II, 189, 7-9. Βλ., επίσης, Gregorovius, *Ιστορία Β΄*, 325. Καμπούρογλου, *Οί Χαλκοκονδύλαι*, 118. Moravcsik, *Byzantinoturcica* I, 392. Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία Β΄*, 339. Νικολούδης, *Laonikos Chalkokondyles*, 46-47· του ίδιου, *Βυζαντίου Άλωσις*, 33.

³⁰ Wurm-Gamillscheg, « Bemerkungen zu Laonikos Chalkokondyles », 213-219.

πρόσωπα, αλλά και βάσει των εθνολογικών και γεωγραφικών παρεκβάσεων που περιλαμβάνει στο έργο του, ο συγγραφέας πρέπει να συγκέντρωνε πληροφορίες και υλικό κατά τη δεκαετία του 1450, ιδιαίτερα από τα μέσα αυτής, όταν βρισκόταν περίπου στις αρχές της τρίτης δεκαετίας της ζωής του. Είχε πιθανώς ως έμπνευση για το έργο του την πτώση της Πόλης το 1453, ενώ η συγγραφή του έργου του πρέπει να σταμάτησε ανάμεσα στο διάστημα 1464-1468. Η εργασία φαίνεται πως έμεινε ανολοκλήρωτη, κλείνοντας απότομα με τα γεγονότα των ετών 1463-1464. Επίσης, διάφορα κενά, αλλά και γραμματικά και συντακτικά λάθη φανερώνουν ότι το κείμενο δεν υπέστη τελική επεξεργασία.³¹

α. 4. Πιθανοί τόποι εγκατάστασης του ιστορικού μετά την οθωμανική κατάκτηση του ελλαδικού χώρου και συγγραφής των *Αποδείξεων Ιστοριῶν*

Ένα, επίσης, σημαντικό ζήτημα το οποίο έχει απασχολήσει τους μελετητές του Λαονίκου Χαλκοκονδύλη, είναι ο τόπος όπου έζησε και συνέθεσε το έργο του. Μετά το 1447 και την αναφορά του Ciriaco de Pizzicoli, για τη συνάντησή τους στον Μυστρά, ουσιαστικά τα ίχνη του χάνονται. Έχουν προταθεί αρκετές τοποθεσίες για τη μετέπειτα εγκατάστασή του και τον τόπο συγγραφής των *Αποδείξεων Ιστοριῶν*, ιδιαίτερα μετά την κατάληψη της Κωνσταντινούπολης το 1453 από τους Οθωμανούς, την προέλασή τους προς τον νότο και την υποταγή της Πελοποννήσου στο τέλος της δεκαετίας.³²

α. 4. 1. Ιταλία και Βενετία

Η πρώτη υπόθεση που υιοθετήθηκε από αρκετούς μελετητές, είναι αυτή της Ιταλίας και της Βενετίας. Ο Λαόνικος δείχνει να γνωρίζει καλά την πολιτική κατάσταση των ιταλικών πόλεων, αλλά και τη ρυμοτομία της συγκεκριμένης πόλης, ενώ δεν θα ήταν απίθανο να είχε ακολουθήσει, όπως και ο εξάδελφός του Δημήτριος,³³ το μεταναστευτικό ρεύμα προς αυτήν την κατεύθυνση, όπως και άλλοι βυζαντινοί

³¹ Βλ. Kaldellis, « The date », 125-132· του ίδιου, *A new Herodotos*, 8-9, 18-19, 99, 189. Καρπόζηλος, *Βυζαντινοί Ιστορικοί Δ΄*, 350-351.

³² Καρπόζηλος, *Βυζαντινοί Ιστορικοί Δ΄*, 349.

³³ Βλ. παραπάνω, 13.

λόγιοι.³⁴ Ωστόσο, αυτή η άποψη έχει αντικρουστεί. Οι γνώσεις του ιστορικού θα μπορούσαν να έχουν αντληθεί από ταξιδιώτες και διάφορα πρόσωπα που γνώριζαν την ιταλική χερσόνησο, με τα οποία είχε επαφές στην Πελοπόννησο. Ο Λαόνικος θα μπορούσε, επίσης, να αντλήσει πληροφορίες από βιβλία σε βιβλιοθήκες στις οποίες διέθετε πρόσβαση. Επιπλέον, ένα ακόμη πειστικό επιχείρημα ότι δεν εγκαταστάθηκε στην Ιταλία, αποτελεί η απουσία από τα έργα και τις επιστολές διάφορων λογίων που έδρασαν εκεί, όπως ο εξάδελφός του Δημήτριος, αναφορών στο επιστημονικό έργο του. Επιπλέον, ο Λαόνικος δείχνει να είναι αρκετά καλός γνώστης των ελληνικών και βαλκανικών υποθέσεων της περιόδου, γεγονός που οδηγεί στο ενδεχόμενο να βρισκόταν κοντά σε αυτές τις περιοχές και όχι στην άλλη πλευρά της Αδριατικής.³⁵

α. 4. 2. Αθήνα

Δύο ακόμα υποθέσεις έχουν διατυπωθεί και στηρίζονται στη φράση που θεωρείται ότι αποδεικνύει ότι ποτέ ο Λαόνικος δεν βρέθηκε στην ιταλική χερσόνησο. Πρόκειται για τη χρήση της φράσης από τον ιστορικό για το Αιγαίο, ως *τὴν καθ' ἡμᾶς θάλασσαν*.³⁶ Η πρώτη υπόθεση αφορά στην επιστροφή του Λαονίκου στην Αθήνα, με την κατάληψη της πόλης από τους Οθωμανούς και την πτώση της δυναστείας των Acciajuoli το 1456, για τους οποίους η οικογένεια του Λαονίκου θεωρείτο ανεπιθύμητη, έπειτα από την ανάμειξη του πατέρα του στο πραξικόπημα του 1435. Μία δεύτερη πιθανή ημερομηνία επιστροφής της οικογένειας στην Αθήνα είναι το 1460, με την τουρκική κατάκτηση της Πελοποννήσου. Επίσης, η υπόθεση στηρίζεται στην ύπαρξη πιθανών απογόνων του Λαονίκου στην Αθήνα, όπως η Λουίζα Χαλκοκονδύλη, η οποία ζούσε στην πόλη το 1492, και μελών της οικογένειας μετά την οθωμανική κατάκτηση. Ως ένα ακόμη επιχείρημα αυτής της υπόθεσης θεωρείται η εμφάνιση χειρογράφων λίγο μετά την πιθανή ημερομηνία θανάτου του, τα οποία αναφέρονται σε γεγονότα της ιστορίας της πόλης που περιλαμβάνονται στο έργο του. Σύμφωνα με αυτό το επιχείρημα, η εμφάνισή τους αποδεικνύει την επεξεργασία του έργου του σε αυτό το μέρος, συνεπώς και την εκεί παρουσία του.³⁷

³⁴ Βλ. Καμπούρογλου, *Οί Χαλκοκονδύλαι*, 116-118. Miller, « Last Athenian Historian », 38.

³⁵ Βλ. Καμπούρογλου, *Οί Χαλκοκονδύλαι*, 128-135, 158-160. Darkó, « Zum Leben », 34. Baştav, « Die türkischen Quellen », 35. Νικολούδης, *Laonikos Chalkokondyles*, 47-48, 69· του ιδίου, *Βυζαντίου Άλωση*, 17-18.

³⁶ Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν* II, 226, 11-12.

³⁷ Βλ. και παραπάνω, 4-5. Επίσης, βλ. Καμπούρογλου, *Οί Χαλκοκονδύλαι*, 135, 220-221. Π. Ενεπεκίδης, « Μικρά συμβολή εἰς τὴν ἱστορίαν καὶ γενεολογίαν τῶν ἐν Ἀθήναις Χαλκοκονδυλῶν », *ΕΔ* 96 (1952), 171-176, ειδικότερα 173-175. Baştav, « Die türkischen Quellen », 34-37. Βακαλόπουλος, *Ιστορία Α΄*,

Η θεωρία αυτή, ωστόσο, έχει μειονεκτήματα τα οποία σχετίζονται με τις ελλείψεις γνώσεις του Λαονίκου για την ιστορία των Αθηνών. Συγκεκριμένα, ο ίδιος τοποθετεί την καταλανική κατάκτηση της πόλης το 1311. Θεωρεί επικεφαλής των Καταλανών κατακτητών τον Don Luis Fadrique, μετά το 1375, και πιστεύει ότι, μετά τη μάχη της Κωπαΐδας, οι Καταλανοί είχαν επιστρέψει στην Ιταλία αρχικά, από την οποία είχαν έρθει ως μισθοφόροι του αυτοκράτορα Ανδρόνικου Β'.³⁸

Επίσης, ως προς την οθωμανική κατάκτηση της πόλης και την επίσκεψη του Μωάμεθ Β' σε αυτή, οι περιγραφές του Χαλκοκονδύλη είναι γενικές, χωρίς λεπτομέρειες, γεγονός που προκαλεί ερωτηματικά για έναν άνθρωπο ο οποίος διέμενε στην Αθήνα, χωρίς να γνωρίζει επακριβώς τα σημαντικά γεγονότα της εποχής. Ταυτόχρονα, η πιθανή μετατροπή του Παρθενώνα σε τζαμί, η προηγούμενη οδυνηρή εμπειρία του πατέρα του (ή και του ίδιου) από τις αποστολές στην οθωμανική αυλή, η πιθανή εγκατάσταση Τούρκων στην πόλη, αλλά και η βαριά φορολογία που ενδεχομένως είχε επιβληθεί, καθώς η Αθήνα αποτελούσε μέχρι το 1470 έδρα πασά, θα λειτουργούσαν ως αποτρεπτικοί παράγοντες για ένα λόγιο όπως ο Λαόνικος, να εγκατασταθεί στην Αθήνα, προερχόμενος από το καλύτερο περιβάλλον του Μυστρά.³⁹

α. 4. 3. Κρήτη (Χανιά)

Μία δεύτερη θεωρία, η οποία διαθέτει σοβαρό έρεισμα μεταξύ των ερευνητών, είναι η υπόθεση της εγκατάστασης του ιστορικού στο νησί της Κρήτης, το οποίο βρισκόταν υπό βενετική κατοχή. Τη θεωρία παρουσίασε για πρώτη φορά ο Darkó, ταυτίζοντας τον Λαόνικο με τον πρωτοπαπά Χανίων Λαόνικο, μαθητή του λόγιου Μιχαήλ Αποστόλη και πρώτου εκδότη της *Βατραχομυομαχίας* στη Βενετία, το 1486. Τα επιχειρήματά του βασίστηκαν πάνω στην έρευνα που έγινε στην αλληλογραφία του Μιχαήλ Αποστόλη. Βάσει αυτής υποστηρίζεται ότι ο Αποστόλης αλληλογραφούσε με τον Λαόνικο, ο οποίος εγκαταστάθηκε στα Χανιά (Κυδωνία) και ήταν εύπορος

373-374, Νικολούδης, *Laonikos Chalkokondyles*, 48· του ίδιου, *Βυζαντίου Άλωσις*, 18, 19, 27-28, σημ. 17-18-19.

³⁸ Βλ. Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριών*, I, 16, 1-17, 19, 61, 5-63, 16. Νικολούδης, *Laonikos Chalkokondyles*, 49· του ίδιου, *Βυζαντίου Άλωσις*, 20, 28, σημ. 21.

³⁹ Βλ. παραπάνω, 13-14. Επίσης, βλ. Καμπούρογλου, *Οι Χαλκοκονδύλοι*, 131-132. Darkó, « Zum Leben », 35. Νικολούδης, *Laonikos Chalkokondyles*, 49-50· του ίδιου, *Βυζαντίου Άλωσις*, 20-22, 28-29, σημ. 23-24-25-26. Για τη μετατροπή του Παρθενώνα σε τζαμί το 1458 ή μετά το 1470, βλ. Gregorovius, *Ιστορία Β'*, 404-406. Νικολούδης, *Βυζαντίου Άλωσις*, 28, σημ. 24. Για την κατάληψη της πόλης των Αθηνών από τους Οθωμανούς έχουν προταθεί διάφορες χρονολογίες, με πιθανότερη τον Ιούνιο του 1456, από τον Ömer Beg. Βλ. σχετικά, Gregorovius, *Ιστορία Β'*, 388. Setton, *Paracy*, 283. Nicol, *Οι τελευταίοι αιώνες*, 620. Νικολούδης, *Βυζαντίου Άλωσις*, 28, σημ. 23.

μαθητής του Αποστόλη, Τα φιλοσοφικά ενδιαφέροντά του και τα πρότυπα που διέθετε από τον χώρο της αρχαίας ελληνικής γραμματείας, μαζί με το γεγονός ότι ο δάσκαλός του Αποστόλης είχε ενστερνιστεί τις φιλοσοφικές απόψεις του Πλήθωνα, οδηγούν στην ταυτοποίηση του ως του ιστορικού Λαονίκου.⁴⁰

Συνεπώς, κατά τον Νικολούδη, εξηγείται με αυτόν τον τρόπο η καλή γνώση της Βενετίας από τον ιστορικό, αφού αυτή ήταν η κυρίαρχη δύναμη στο νησί. Εξηγούνται, επίσης, η επιλογή ενός μέρους με υψηλή πνευματική ζωή, οι επαφές με εμπόρους και προσωπικότητες όπως ο Αποστόλης, από τους οποίους άντλησε πληροφορίες για το έργο του, η πιθανή παρουσία του στη Βενετία, πιθανώς για την εκτύπωση της έκδοσης της *Βατραχομομαχίας* και το « αναγεννησιακό » πνεύμα που διατρέχει το έργο του, με τη χρήση ανεκδότων. Στα επιχειρήματα εντάσσεται και η συμπάθεια, αν όχι ενδιαφέρον που διακρίνει τον ιστορικό για τα πρόσωπα που συμμετείχαν στη Σύνοδο Φερράρας-Φλωρεντίας και για την ένωση των Εκκλησιών. Σύμφωνα με αυτήν την υπόθεση, ο Λαόνικος συνέγραψε το έργο του ευρισκόμενος στα Χανιά.⁴¹

Αυτή η θεωρία, ωστόσο, προσκρούει στο γεγονός ότι η χρήση τουρκικών πηγών, η πληθώρα πληροφοριών για τους Οθωμανούς και για άλλους ανατολικούς λαούς, προϋποθέτουν τη χρόνια συγκέντρωση αυτών των πληροφοριών σε ένα περιβάλλον φιλικό και προσιτό για μία τέτοια ενασχόληση. Στην απόρριψη της θεωρίας αυτής, λαμβάνεται υπόψη και η αντικειμενικότητα που διακρίνει τον Λαόνικο στις κρίσεις του για τον τουρκικό παράγοντα και το Ισλάμ.⁴² Επιπλέον, ο Καλδέλλης αντικρούει αυτή τη θεωρία, ισχυριζόμενος ότι οι φιλοσοφικοί προβληματισμοί που περιέχονται από τον Αποστόλη στην αλληλογραφία, δεν αφορούν στον Λαόνικο άμεσα, ούτε είναι συναφείς με αυτούς του ιστορικού στο έργο του. Επίσης, ο τρόπος που προσφωνεί το πρόσωπο της αλληλογραφίας του δεν περιέχει χαρακτηρισμούς που θα υποδήλωναν ότι επρόκειτο για τον ιστορικό, όταν ο ίδιος κάνει σαφή την καταγωγή του στην αρχή των *Αποδείξεων Ιστοριών* (*Λαονίκω Αθηναίω*)⁴³ και, επιπροσθέτως,

⁴⁰ E. Darkó, « Neue Beiträge zur Biographie des Laonikos Chalkokandyles », *BZ* 27 (1927), 276-285. Για την αλληλογραφία του Αποστόλη βλ. E. Legrand,, *Bibliographie hellénique des XVe et XVIe siècles*, τ. Β', 233-259 και H. Noiret, *Lettres inédits de Michel Apostolis*, Paris 1889 και, ειδικότερα στον Legrand, 235, 245, 255, τις επιστολές αρ. 3, 22, 40 και στον Noiret, 114, 124-125, τις επιστολές αρ. 94, 104.

⁴¹ Βλ. Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία Β'*, 343-344 και για μία αναλυτική προσέγγιση αυτής της άποψης βλ. Νικολούδης, *Observations*, 77· του ίδιου, *Laonikos Chalkokondyles*, 51-57 και *Βυζαντίου Άλωσις*, 22-25, 29-30, σημ. 29-40.

⁴² V. Grecu, « К вопросу о биографии и истори́ческом труде Лаоника Χαλκοκονδύλη », *VizVre* 13 (1958) 200-201. Καρπόζηλος, *Βυζαντινοί Ιστορικοί Δ'*, 349.

⁴³ Βλ. παραπάνω, 12, σημ. 22.

ως κληρικός, δεν θα χρησιμοποιούσε πλέον το όνομα *Λαόνικος*, αλλά το χριστιανικό *Νικόλαος*.⁴⁴

α. 4. 4. Κωνσταντινούπολη ή Αδριανούπολη

Θα πρέπει να προσθέσουμε ότι στο 9ο βιβλίο των *Αποδείξεων Ιστοριῶν* έχουν εντοπιστεί κάποια εμβόλιμα αποσπάσματα σχετικά με την τύχη της δυναστείας των Μεγάλων Κομνηνών της αυτοκρατορίας της Τραπεζούντας, την πτώση της πόλης και την τύχη των μελών της οικογένειας, καθώς και μία παρέκβαση για την περιοχή της Γεωργίας στον Καύκασο.⁴⁵ Θεωρείται ότι αυτές οι προσθήκες έχουν γίνει από τον Γεώργιο Αμοιρούτζη ή από πρόσωπο του στενού του κύκλου, πιθανώς τον αντιγραφέα κωδίκων Δημήτριο Άγγελο, ο οποίος είναι ο αντιγραφέας του αρχαιότερου κώδικα που παραδίδει το έργο, του *Parisinus. gr. 1780*. Η εργασία αυτή έγινε στα μέσα της δεκαετίας του 1460. Τα εμβόλιμα αποσπάσματα συμπεριλαμβάνονται σε όλα τα χειρόγραφα που περιέχουν το έργο του Χαλκοκονδύλη. Εξάγεται, συνεπώς, το συμπέρασμα ότι το έργο γράφτηκε στην Κωνσταντινούπολη και έγινε αμέσως γνωστό στους λόγιους κύκλους εκεί.⁴⁶ Ο Reinsch διατύπωσε παλαιότερα την υπόθεση, σύμφωνα με την οποία ο Χαλκοκονδύλης βρέθηκε στην Κωνσταντινούπολη και κατά την παραμονή του εκεί συμβουλευτήκε το έργο του Κριτόβουλου. Η θεωρία βασίζεται σε εντοπισμό παράλληλων χωρίων στα έργα των δύο ιστορικών και ενισχύει τη συγκεκριμένη υπόθεση.⁴⁷

Ο Καλδέλλης εντοπίζει το αναγνωστικό κοινό, στο οποίο απηύθυνε το έργο του ο ιστορικός, σε ελληνόφωνη περιοχή, πιθανώς στους πνευματικούς κύκλους της Κωνσταντινούπολης μετά την Άλωση, λόγω και του τονισμού από τον ίδιο της επιλογής της ελληνικής γλώσσας, την οποία αποφάσισε να χρησιμοποιήσει στη συγγραφή του έργου του.⁴⁸ Θεωρεί ότι η παρουσία του Χαλκοκονδύλη πρέπει να εντοπιστεί στα διοικητικά κέντρα της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Ο ιστορικός, αναφέροντας ότι η χώρα της Γερμανίας δεν πάσχει από κρούσματα λοιμού, αντιπαραβάλλει τη δική του περιοχή στην Ανατολή, η οποία τείνει να έχει πολλά

⁴⁴ Βλ. Kaldellis, *A new Herodotos*, 243-248.

⁴⁵ Βλ. H. Ditten, « Die Korruptel Xωρόβιον und die Unechtheit der Trapezunt und Georgien betreffenden Partien in Laonikos Chalkokondyles' Geschichtswerk », στο: *Studia Byzantina*, εκδ. J. Irmscher, Halle 1966, 57-70.

⁴⁶ Wurm, « Die Handschriftliche Überlieferung der ΑΠΟΔΕΙΞΕΙΣ ΙΣΤΟΡΙΩΝ », 232. A. Kaldellis, « The interpolations », 272-283. Καρπόζηλος, *Βυζαντινοί Ιστορικοί Δ'*, 351.

⁴⁷ Βλ. Κριτόβουλος, *Ιστορίαι*, 84*-85*.

⁴⁸ Kaldellis, *A new Herodotos*, 197-205. Βλ. και παραπάνω, 3.

κρούσματα σε συγκεκριμένες εποχές του έτους.⁴⁹ Ορίζει, δηλαδή, τον εαυτό του ως ευρισκόμενο στην ανατολική περιοχή της Μεσογείου, όπου και ξέσπασε επιδημία το 1464, συμπεριλαμβανομένης και της περιοχής της Πελοποννήσου.⁵⁰ Επιπλέον, στο έργο του αναφέρεται με λεπτομέρειες στο φορολογικό σύστημα της Οθωμανικής αυτοκρατορίας επί Μωάμεθ Β΄, επικαλούμενος μαρτυρίες γραμματέων της οθωμανικής αυλής,⁵¹ πληροφορίες που είναι σε μεγάλο βαθμό ακριβείς⁵² και υποδεικνύουν ότι τις συγκέντρωσε πιθανόν στην Αδριανούπολη ή την Κωνσταντινούπολη, μαζί με τις υπόλοιπες τουρκικές πηγές που χρησιμοποίησε.⁵³ Θα πρέπει, ταυτόχρονα, να εκτιμηθεί το γεγονός της αναφοράς της περιτομής των υιών του Μωάμεθ Β΄ στην Αδριανούπολη το 1457, την οποία αποδίδει με πολλές λεπτομέρειες και μεγάλη παραστατικότητα των εκδηλώσεων που έλαβαν χώρα, πιθανώς διότι ο ίδιος υπήρξε αυτόπτης μάρτυρας της τελετής. Στα επιχειρήματα αυτής της θεωρίας προστίθεται η πληροφορία ότι το 1476 απασχολούνταν στην περιοχή της Κωνσταντινούπολης, σε αγροτικές εργασίες που απέφεραν μεγάλα κέρδη, ένας Βυζαντινός αριστοκράτης ονόματι Ανδρέας Χαλκοκονδύλης. Τούτο μαρτυρεί ότι παρακλάδια της οικογένειας παρέμειναν σε οθωμανικό έδαφος και δεν κατέφυγαν στην Ιταλία.⁵⁴

⁴⁹ Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν* I, 66, 8-14.

⁵⁰ Kaldellis, *A new Herodotos*, 11-12.

⁵¹ Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν* II, 198, 12-201, 18.

⁵² Βλ. S. Vryonis, « Laonikos Chalkokondyles and the Ottoman Budget », *International Journal of Middle Eastern Studies* 7 (1976), 423-432.

⁵³ Βλ. Kaldellis, *A new Herodotos*, 12. Καρπόζηλος, *Βυζαντινοί Ιστορικοί* Δ΄, 356.

⁵⁴ Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν* II, 194, 18-196, 2. Βλ., επίσης, Nevra Necipoğlu, *Byzantium between the Ottomans and the Latins: Politics and Society in the Late Empire*, Cambridge 2009, ειδικότερα, 229. Kaldellis, *A new Herodotos*, 14-15, 146-147.

β. *Αποδείξεις Ιστοριῶν*: περιεχόμενο έργου, δομή, μέθοδος και πρότυπα του ιστορικού, γλώσσα, ύφος και πηγές

β. 1. Περιεχόμενο και δομή

Για τη χρονολόγηση της συγγραφής του έργου αναφερθήκαμε πιο πάνω.⁵⁵ Το έργο *Αποδείξεις Ιστοριῶν* φέρει στα χειρόγραφα τον τίτλο *ἀπόδειξις πρώτη* κτλ. και πραγματεύεται τα γεγονότα της περιόδου 1298-1463. Εκτείνεται σε 10 βιβλία τα οποία είναι περίπου ισομεγέθη. Το 10^ο βιβλίο είναι το μικρότερο σε μέγεθος, καθώς, όπως φαίνεται, έμεινε ανολοκλήρωτο. Η αφήγηση του Χαλκοκονδύλη φτάνει μέχρι την έναρξη της α΄ φάσης του Βενετοτουρκικού πολέμου της περιόδου 1463-1479, γεγονός που προϋποθέτει ότι, ενώ ο πόλεμος συνεχιζόταν, ο ιστορικός συνέχιζε τη συγγραφή. Το 9^ο βιβλίο είναι το μεγαλύτερο σε έκταση, καθώς περιέχει τα εμβόλιμα αποσπάσματα, όπως προαναφέραμε,⁵⁶ για την ιστορία της αυτοκρατορίας της Τραπεζούντας και την τύχη της δυναστείας των Μεγάλων Κομνηνών, αλλά και για τη γεωγραφία και θρησκεία της περιοχής της Γεωργίας, στον Καύκασο.⁵⁷

Ωστόσο, τα χρονικά πλαίσια του έργου είναι ασαφή. Ο Λαόνικος αποφεύγει να δώσει ημερομηνίες γεγονότων. Η εισαγωγή αρχίζει με την προϊστορία των Ελλήνων από τον Διόνυσο και τους Ασσυρίους και συνεχίζει με την κλασσική περίοδο, τους ελληνιστικούς χρόνους, τη ρωμαϊκή κατάκτηση, την ίδρυση της Κωνσταντινούπολης και την εξέλιξη του ανατολικού ρωμαϊκού κράτους στη Βυζαντινή αυτοκρατορία. Ο ιστορικός εξιστορεί, έπειτα, την πτώση της Πόλης από τους Σταυροφόρους, την ίδρυση του κράτους της Νίκαιας και την επανάκτησή της το 1261. Όλα τα παραπάνω, μαζί με την αναφορά στις σχέσεις Ανατολικής και Δυτικής εκκλησίας, μέχρι τη Σύνοδο Φερράρας-Φλωρεντίας, διευρύνουν σημαντικά τον χρονικό ορίζοντα του έργου, όσον αφορά στην χρονική αρχή του. Ουσιαστικά, το εισαγωγικό μέρος των *Αποδείξεων Ιστοριῶν* καθίσταται μία επισκόπηση της παγκόσμιας ιστορίας.⁵⁸

Ο Λαόνικος συνεχίζει, έπειτα, με την ανίχνευση της καταγωγής των Τούρκων και των πρώτων ηγετών τους, δίνοντας συνολικά την εντύπωση, εφόσον δεν υπάρχουν

⁵⁵ Βλ. παραπάνω, 14-15.

⁵⁶ Βλ. παραπάνω, 19.

⁵⁷ Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία Β΄*, 349. Νικολούδης, *Βυζαντίου Άλωσις*, 32-33. Kaldellis, *A new Herodotos*, 24. Καρπόζηλος, *Βυζαντινοί Ιστορικοί Δ΄*, 351-352.

⁵⁸ Καρπόζηλος, *Βυζαντινοί Ιστορικοί Δ΄*, 353-354.

χρονολογήσεις, ότι συμπεριλαμβάνει συμπυκνωμένες πληροφορίες για τον τότε γνωστό κόσμο, χωρίς όμως το έργο να αποτελεί χρονογραφία. Αντίθετα, μετακινεί τον αναγνώστη από το ένα σύνολο πληροφοριών, ιστορικών, γεωγραφικών και εθνογραφικών, στο άλλο, τα οποία συνδέονται μεταξύ τους μέσα στην αφήγηση, άλλοτε σφιχτά και άλλοτε ελάχιστα.⁵⁹

Συνοπτικά, τα περιεχόμενα κάθε βιβλίου είναι τα εξής: Στο 1^ο βιβλίο: η ιστορία των Ελλήνων από τον Διόνυσο, η καταγωγή των Οθωμανών Τούρκων και η εμφάνισή τους στη Μικρά Ασία, η βασιλεία του Ανδρόνικου Β΄ μέχρι την άνοδο του Ιωάννη Ε΄, το πέρασμα των Τούρκων στην Ευρώπη και η επιλογή της Αδριανούπολης ως νέας τους πρωτεύουσας το 1361, η μάχη του Κοσσυφοπεδίου και ο θάνατος του σουλτάνου Μουράτ Α΄ το 1389 (; -1389).

Στο 2^ο βιβλίο: η βασιλεία του Βαγιαζήτ Α΄ και οι επιδρομές του στο ανατολικό και δυτικό μέτωπο του Οθωμανικού κράτους, οι αναταραχές στο Βυζαντινό κράτος επί Ιωάννη Ε΄, Μανουήλ Β΄ και Ανδρόνικου Δ΄, η πρώτη πολιορκία της Κωνσταντινούπολης και το ταξίδι του Μανουήλ Β΄ για αναζήτηση βοήθειας από τη Δύση, καθώς και γεωγραφικές και εθνολογικές περιγραφές της Γερμανίας, Ουγγαρίας, Βλαχίας, Μπογδανίας, Φλάνδρας, Γαλλίας και Αγγλίας (1389-1400).

Στο 3^ο βιβλίο: οι εκστρατείες του Ταμερλάνου στην Ασία εναντίον διάφορων λαών και η ήττα του Βαγιαζήτ Α΄ στην Άγκυρα το 1402 και ο θάνατός του, όπως και οι διαμάχες των διαδόχων του. Περιλαμβάνει, επιπλέον, εκτενείς γεωγραφικές και εθνολογικές παρεκβάσεις για ανατολικούς και δυτικούς λαούς (περιοχή Κασπίας θάλασσας, Χρυσή Ορδή, Ρωσία, Βοημία, Πολωνία, Λιθουανία, Μαμελούκοι Τούρκοι, Κύπρος, Ινδία) και πληροφορίες για τη διδασκαλία, τα ήθη και τα έθιμα των μουσουλμάνων (1400-1402).

Συνεχίζοντας στο 4^ο βιβλίο, ο ιστορικός αφηγείται την άνοδο του σουλτάνου Μωάμεθ Α΄ και την περίοδο της βασιλείας του Μανουήλ Β΄. Επίσης, περιλαμβάνει παρέκβαση σχετική με το Βενετικό κράτος και τη λειτουργία του. Αφηγείται, στη συνέχεια, τις πολιτικές υποθέσεις στον ελλαδικό χώρο, αλλά και τη δραστηριότητα του Εβρενός Μπέη (1402-1411).

Στο 5^ο βιβλίο περιλαμβάνεται η αφήγηση της βασιλείας του Μουράτ Β΄ και της δεύτερης πολιορκίας της Κωνσταντινούπολης το 1422, καθώς και της κατάληψης της πόλης των Ιωαννίνων και της Θεσσαλονίκης από τους Οθωμανούς το 1430. Η αφήγηση

⁵⁹ Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, I, 2, 20—6, 12. Kaldellis, *A new Herodotos*, 24-25.

του Λαονίκου συνεχίζεται με την καταστολή των εξεγέρσεων των διεκδικητών εναντίον του σουλτάνου και των εκστρατειών του εναντίον της Πελοποννήσου, των Σέρβων, των Αλβανών και της Βλαχίας. Επιπλέον, στην εξιστόρηση των γεγονότων περιλαμβάνεται η βυζαντινή προσπάθεια για ανακατάληψη της Πελοποννήσου και οι παρεκβάσεις για την πολιτική κατάσταση στην ιταλική πόλη της Γένοβας, το βασίλειο των δύο Σικελιών και την Ισπανία (1421-επεισόδια στις δεκαετίες 1420, 1430, 1440).

Στο 6^ο βιβλίο η αφήγηση συνεχίζεται με την τουρκική εισβολή στην Πελοπόννησο και τη Βλαχία, τον συνασπισμό Ούγγρων και Σέρβων εναντίον των Τούρκων και τις στρατιωτικές επιτυχίες του Ιωάννη Ουνυάδη εναντίον του Μουράτ Β΄. Ο Λαόνικος συνεχίζει την εξιστόρηση με το ταξίδι του Ιωάννη Η΄ μαζί με την εκκλησιαστική αντιπροσωπεία στη Σύνοδο Φερράρας-Φλωρεντίας (1444-1452). Επιπλέον, ο αφηγητής ασχολείται με την εκστρατεία του τότε δεσπότη του Μυστρά Κωνσταντίνου Παλαιολόγου, στη νότια Ελλάδα. Οι παρεκβάσεις που περιλαμβάνονται σε αυτό το βιβλίο, αφορούν στις ιταλικές πόλεις του Βορρά (Φερράρα, Φλωρεντία, Πάδουα και Μιλάνο), καθώς και στο θέμα της εκλογής των Παπών (δεκαετία 1430-1444).

Περνώντας στο 7^ο βιβλίο, ο συγγραφέας αφηγείται τη μάχη της Βάρνας το 1444 και την εισβολή των Οθωμανών στην Πελοπόννησο. Συνεχίζει, έπειτα, με την κατάληψη του Εξαμιλίου το 1446 και τη δεύτερη μάχη του Κοσσυφοπεδίου το 1448, όπου συνεντρίβη ο στρατός του Ιωάννη Ουνυάδη. Το βιβλίο κλείνει με τον θάνατο του Μουράτ Β΄ και την άνοδο στον θρόνο του Μωάμεθ Β΄ (1444-1452).

Η αφήγηση συνεχίζεται στο 8^ο βιβλίο με τον αποκλεισμό της Κωνσταντινούπολης από τον σουλτάνο, με την κατασκευή του φρουρίου Ρούμελι Χισάρ στον Βόσπορο, τις προετοιμασίες και τα γεγονότα της πολιορκίας και της Άλωσης. Έπειτα η αφήγηση συνεχίζεται με την εκστρατεία εναντίον των Σέρβων το 1455, την πολιορκία του Βελιγραδίου, τη σύγκρουση με τους Ούγγρους και την πολιτική κατάσταση στη χώρα τους, αλλά και με τους πολέμους στην Αλβανία, εναντίον του Γεωργίου Σκεντέρμπεη Καστριώτη. Στο τέλος του βιβλίου υπάρχει παρέκβαση σχετικά με το οθωμανικό διοικητικό σύστημα και τις προσόδους που αυτό διαθέτει (1452-1457).⁶⁰

Στο 9^ο βιβλίο έχουμε την κατάκτηση της Πελοποννήσου και του υπόλοιπου ελλαδικού χώρου από τους Οθωμανούς που ολοκληρώνεται με την κατάκτηση της

⁶⁰ Για το περιεχόμενο του 8^{ου} βιβλίου, το οποίο αποτελεί το κύριο αντικείμενο πραγμάτευσης της εργασίας, θα υπάρξει αναλυτική περιγραφή σε επόμενο κεφάλαιο.

Αθήνας, των νησιών του νοτίου Αιγαίου και ολόκληρης της χερσονήσου, καθώς και την κατάκτηση της Τραπεζούντας και της περιφέρειας του Πόντου. Η αφήγηση συνεχίζεται με τις εκστρατείες εναντίον της Σερβίας και της Βλαχίας, αλλά και μία εκτενή γεωγραφική παρέκβαση σχετικά με την περιοχή της Γεωργίας και της Αλανίας (1457-1462), η οποία θεωρείται, όπως έχουμε προαναφέρει, κατοπινή προσθήκη.⁶¹

Στο 10^ο βιβλίο, ο συγγραφέας αναφέρεται σύντομα στην ιστορία της Χίου και της Λέσβου υπό τη γενουατική κατοχή και στην κατάληψη της τελευταίας από τους Οθωμανούς. Αναφέρεται, επίσης, στην τουρκική εκστρατεία στη Βοσνία και την α΄ φάση του α΄ Βενετοτουρκικού πολέμου (1462-1464), με την ανεπιτυχή εισβολή των Βενετών στην Πελοπόννησο.⁶²

Στα τελευταία τρία βιβλία, ο συγγραφέας γίνεται πιο αναλυτικός και η αφήγησή του σε κάθε βιβλίο σταδιακά καλύπτει όλο και μικρότερο χρονικό διάστημα. Συνεπώς, τη χρονική περίοδο 1452-1463 ο Λαόνικος δούλεψε και συγκέντρωσε το υλικό συγγραφής του. Οι πληροφορίες που δίνει για τα έθνη και τις περιοχές που κατοικούν, προσανατολίζουν τους ερευνητές να υποθέσουν ότι τα βιβλία συντάχθηκαν στα μέσα της δεκαετίας του 1450, όταν είχε ήδη συλλέξει μεγάλο μέρος του υλικού του. Η διαδοχή των Οθωμανών σουλτάνων και η περίοδος διακυβέρνησής τους ουσιαστικά αποτελεί τη ραχοκοκκαλιά της αφήγησης. Από το σημείο της αφήγησης όπου ο Λαόνικος ξεκινά την πραγμάτευση των βασιλείων του Μουράτ Β΄ και του γιου του Μωάμεθ Β΄, ο αφηγηματικός χρόνος πυκνώνει και η αφήγηση τείνει να διακόπτεται λιγότερο από διάφορες παραθέσεις παρεκβάσεων.⁶³

β. 2. Το Ηροδότειο πρότυπο

Ο ιστορικός ακολουθεί το μεγάλο του πρότυπο, τον Ηρόδοτο, στην κατασκευή και σύνθεση του άξονα αφήγησης, όπως διακρίνεται και από τον τίτλο του έργου του.⁶⁴ Είναι, άλλωστε, διαπιστωμένο ότι ο Λαόνικος πιθανότατα είχε στην κατοχή του ένα χειρόγραφο του Ηροδότου, την περίοδο που βρισκόταν στον Μυστρά, τον Laurentianus gr. 70. 6. Το συγκεκριμένο χειρόγραφο περιέχει ολόκληρο το έργο του αρχαίου

⁶¹ Βλ. παραπάνω, 19.

⁶² Για τα χρονικά πλαίσια κάθε βιβλίου και το γενικό περιεχόμενο τους, βλ. Νικολούδης, *Laonikos Chalkokondyles*, 67-68. Καρπόζηλος, *Βυζαντινοί Ιστορικοί Δ΄*, 353. Kaldellis, *A new Herodotos*, 26.

⁶³ Νικολούδης, *Laonikos Chalkokondyles*, 65-66. Kaldellis, *A new Herodotos*, 26-28, 126.

⁶⁴ Kaldellis, *Histoires* 1, x-xi, Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία Β΄*, 341-343. A. Markopoulos, « Das Bild des anderen bei Laonikos Chalkokondyles und das Vorbild Herodot » , *JÖB* 50 (2000), 205-216. Καρπόζηλος, *Βυζαντινοί Ιστορικοί Δ΄*, 359.

ιστορικού και πιθανώς του είχε δοθεί από τον Πλήθωνα. Έχει εντοπιστεί στο φύλλο 340^v, κάτω από την τελευταία σελίδα του κειμένου, ιδιόχειρη υποσημείωση του ίδιου του Λαονίκου, η οποία παρουσιάζει μεγάλη θεματική και φραστική ομοιότητα ύφους με την εισαγωγή των *Αποδείξεων Ιστοριών*, όσον αφορά την *αρετή* και την *τύχη* των Ελλήνων.⁶⁵

Ήδη από το προοίμιο του ιστορικού εντοπίζεται η μεγάλη φραστική, γλωσσική και μεθοδολογική ομοιότητα με τον Ηρόδοτο, ο οποίος αποτελεί ένα μεγάλο πρότυπο του, όπως φαίνεται από την παράθεση των προοιμίων των δύο συγγραφέων: *Λαονίκω Ἀθηναίῳ τῶν κατὰ τὸν βίον οἱ ἐπὶ θεᾶν τε καὶ ἀκοὴν ἀφιγμένων ἐς ἱστορίαν ξυγγέγραπται τάδε, ὥστε δὴ χρέος τοῦτο ἐκτινύναι τῇ φύσει ἅμα οἰόμενος καὶ μηδὲν αὐτῶν ἀκλεῶς ἔχειν ἐς τοὺς ἐπιγιννομένους ζυνεχθέντων ὡς ἐμοὶ δοκεῖ, οὐδαμῇ ἐλασσόνων τῶν κατὰ τὴν οἰκουμένην ποτὲ γενομένων μνήμης ἀξίων. τῆς τε Ἑλλήνων φημὶ τελευτῆς τὰ ἐς τὴν ἀρχὴν αὐτῶν ἐπισυμβεβηκότα, καὶ Τούρκων ἐπὶ μέγα δυνάμεως καὶ ἐπὶ μέγιστον τῶν πώποτε ἤδη ἀφικομένων. θέμις ἡγοῦμαι εἶναι περὶ ἀμφοῖν τούτοις μνήμην ποιεῖσθαι οὐκ ἀεικῇ, ξυγγραφὴν δὲ τήνδε ἀποδεικνύμενοι ἐπιμνησόμεθα καὶ περὶ ἄλλων τῶν κατὰ τὴν οἰκουμένην γενομένων.*⁶⁶

Στα παραπάνω προστίθεται το προοίμιο του Ηροδότου: *Ἡροδότου Ἀλικαρνησέος ἱστορίας ἀπόδεξις ἥδε, ὥς μήτε τὰ γενόμενα ἐξ ἀνθρώπων τῷ χρόνῳ ἐξίτηλα γένηται, μήτε ἔργα μεγάλα τε καὶ θωμαστά, τὰ μὲν Ἕλλησι, τὰ δὲ βαρβάροισι ἀποδεχθέντα, ἀκλεᾶ γένηται, τὰ τε ἄλλα καὶ δι' ἣν αἰτίην ἐπολέμησαν ἀλλήλοισι.*⁶⁷

β. 2. 1. Το ιδεολογικό μοντέλο

Όπως στον ιστορικό της αρχαιότητας υπάρχει η αντίθεση Έλληνες-βάρβαροι, με τον ίδιο τρόπο στον Λαόνικο η προαιώνια αντίθεση ξεκινά από την εισαγωγή του, με το δίπολο Έλληνες-Ασιάτες, Ρωμαίοι-Πέρσες και καταλήγει στο χρονικό παρόν του, δηλαδή στο δίπολο Έλληνες-Τούρκοι (Ασιάτες βάρβαροι) και δευτερευόντως,

⁶⁵ Σχετικά με το χειρόγραφο, την ιστορία του και την υποσημείωση του Λαονίκου σε αυτό, βλ. Kaldellis, *A new Herodotos*, 45-48, όπου και η σχετική βιβλιογραφία. Επίσης, για την *τύχη* και την *αρετή* των Ελλήνων στο έργο του Λαονίκου, αλλά και για την κριτική που ασκεί στους ομοεθνείς του, βλ. Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριών* I, 2, 20-3, 11. Kaldellis, *A new Herodotos*, 171-205. Όσον αφορά τη διαχείριση μέσα στο έργο από τον Λαόνικο, του μοτίβου αρετής-τύχης και για το ζήτημα των δυτικών επιδράσεων στη πραγματάτευσή του ή των επιδράσεων από την πρότερη παράδοση της αρχαίας ελληνικής και βυζαντινής γραμματείας, βλ. J. Harris, « Laonikos Chalkokondyles and the rise of the Ottoman Turks », *BMGS* 27 (2003) 153-170. Καρπόζηλος, *Βυζαντινοί Ιστορικοί* Δ', 360.

⁶⁶ Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριών*, I, 1, 1-2, 7.

⁶⁷ Ηρόδοτος, *Ιστορίαι*, Προοίμιον, 1-5.

ανάμεσα στις δύο κυρίαρχες θρησκείες του τότε γνωστού κόσμου, τον χριστιανισμό και το Ισλάμ, γεγονός που σχετίζεται με την κοσμική αντίληψη που έχει για τον κόσμο. Όπως ο Ηρόδοτος εστιάζει στους Πέρσες, ως τους σημαντικότερους βάρβαρους αντιπάλους, έτσι και ο Χαλκοκονδύλης εστιάζει στους Τούρκους, ακολουθώντας το ίδιο ιδεολογικό μοντέλο. Μέσα σε αυτή τη σύγκρουση διάφοροι λαοί στην Ευρώπη και την Ασία τάσσονται στο πλευρό των δύο αντιπάλων, με τις επιχειρήσεις να διεξάγονται σε τρία μέτωπα, στην ανατολική Ευρώπη, τη βαλκανική χερσόνησο και την Ισπανία. Για τους λαούς αυτών των περιοχών παραθέτει διάφορες γεωγραφικές, εθνογραφικές και ανεκδοτολογικές παρεκβάσεις μέσα στην αφήγηση, ώστε να προσδώσει στο έργο του ενδιαφέρον και ζωντάνια.⁶⁸

β. 2. 2. Οι γεωγραφικές και εθνογραφικές παρεκβάσεις

Περίπου το 33% του έργου αποτελείται από παρεκβάσεις, συνοπτικές ή εκτενείς, οι οποίες εντάσσονται στο έργο, με αφορμή κάποιο θέμα της αφήγησης. Οι παρεκβάσεις του έργου αποτελούν αναπόσπαστο μέρος της, καθώς συνδέονται με θέματα, τα οποία δίνουν την αφορμή στον Λαόνικο να παρεμβάλλει πληροφορίες διαφορετικές από την κύρια αφήγηση.⁶⁹ Το ενδιαφέρον του ιστορικού για τη γεωγραφία, την πολιτική κατάσταση, τον πολιτισμό και τα εθνικά χαρακτηριστικά διάφορων λαών, προέρχεται από τις επαφές του με δυτικούς λόγιους και περιηγητές, τους οποίους είχε συναντήσει, όπως ο Ciriaco de Pizzicoli,⁷⁰ και στην επίδραση αναγεννησιακών τάσεων από αυτές τις συναναστροφές.⁷¹

Οι παρεκβάσεις, επομένως, αποτελούν το χαρακτηριστικό παράδειγμα μίμησης του Ηροδότου από τον Λαόνικο. Επιπλέον, τείνει να χρησιμοποιεί το έργο του αρχαίου ιστορικού, ως την κύρια γραπτή πηγή του, για περιοχές που γεωγραφικά γνωρίζει ελάχιστα, εκτός από τις προφορικές μαρτυρίες που είχε συγκεντρώσει και διέθετε, χωρίς να αποφεύγει βέβαια τα λάθη.⁷² Ενδεχομένως χρησιμοποίησε και μία πραγματεία

⁶⁸ Moravcsik, *Byzantinoturcica* I, 392, κ. ε. . Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία Β'*, 341-342. Νικολούδης, *Laonikos Chalkokondyles*, 65-66, 76· του ίδιου, *Βυζαντίου Άλωσις*, 38-39. Kaldellis, *A new Herodotos*, 114, 153-155.

⁶⁹ Αναλυτικά για τις παρεκβάσεις κάθε βιβλίου βλ. Kaldellis, *A new Herodotos*, 49 κ. ε. Επίσης, Καρπόζηλος, *Βυζαντινοί Ιστορικοί Δ'*, 358, κ. ε.

⁷⁰ Βλ. παραπάνω, 14.

⁷¹ Kaldellis, « Greek Sources », 764-765. Καρπόζηλος, *Βυζαντινοί Ιστορικοί Δ'*, 360.

⁷² Νικολούδης, *Laonikos Chalkokondyles*, 77. Kaldellis, *A new Herodotos*, 29, 58 κ. ε. *Ἡ δὲ Γερμανία ἄρχεται μὲν ἀπὸ τοῦ Πυρηνίου ὄρους...* . Χαλκοκονδύλης, *Ἀποδείξεις Ἱστοριῶν*, I, 64, 13. Οριοθετεί την περιοχή της Γερμανίας, από τα Πυρηναία ὄρη στην Ισπανία, σφάλμα που προφανώς οφείλεται στις πηγές που διέθετε, αλλά και στη δική του έλλειψη γεωγραφικών γνώσεων για αυτές τις περιοχές.

του Πλήθωνα με τον τίτλο *Διόρθωσις ἐνίων τῶν οὐκ ὀρθῶς ὑπὸ Στράβωνος*, καθώς και άλλα παρεμφερή κείμενα, στα οποία είχε πρόσβαση στις αναζητήσεις του σε βιβλιοθήκες στον Μυστρά και των Αθηνών.⁷³

Για την ελλιπή γνώση του σχετικά με διάφορους λαούς, πρέπει να προσθέσουμε σε αυτό το σημείο ως παράδειγμα, την άποψη του Ditten ο οποίος υποστήριξε, όσον αφορά την παρέκβαση για τους *Σαρμάτες* (Ρώσους) και τους *Ιλλυριούς* (νότιοι Σλάβοι Αδριατικής και περιχώρων), ότι, αν και ο συγγραφέας αναγνωρίζει τη συγγένεια των σλαβικών γλωσσών, στη συνέχεια δεν αναφέρει τη μετανάστευση των νότιων Σλάβων στη Βαλκανική, ούτε την πραγματική κοιτίδα καταγωγής τους. Προφανώς αυτό συνέβη, διότι δεν διέθετε παλαιότερες βυζαντινές πηγές. Αντίθετα οι πληροφορίες που είχε συλλέξει σχετικά με το θέμα, χρονολογούνται στα μέσα του 15^{ου} αι. .⁷⁴

β. 2. 2. 1. Μέθοδος, γλώσσα και ύφος

Συνεχίζοντας με τη γλωσσική και εκφραστική μίμηση από τον Ηρόδοτο, ο Λαόνικος χρησιμοποιεί ρηματικούς τύπους (*ἀναπνυθανόμενος*), που δείχνουν τη μέθοδο της έρευνάς του,⁷⁵ καθώς και εκφράσεις που τις τοποθετεί τόσο στα αφηγηματικά μέρη του έργου, όσο και στα μέρη των παρεκβάσεων. Επίσης, ενστερνίζεται τους συλλογισμούς του, όπως στην περίπτωση που αναφέρει ότι η πτώση της Κωνσταντινούπολης ήταν εκδίκηση για την κατάληψη της Τροίας από τους Έλληνες.⁷⁶ Θα πρέπει να προσθέσουμε τη μέτρηση των αποστάσεων μεταξύ διαφορετικών σημείων, με τη μέση καθημερινή απόσταση που μπορεί να πραγματοποιήσει ένας ταξιδιώτης, η οποία θυμίζει τη μέθοδο του αρχαίου ιστορικού.⁷⁷ Σχετικά με το πλέγμα της διήγησης, ο ιστορικός παρουσιάζει λεπτομέρειες που έχει καταγράψει και του έχουν κινήσει το ενδιαφέρον με αφορμή διάφορα γεγονότα, χωρίς να γνωρίζουμε αν πρόκειται για μαρτυρίες, τις οποίες κατέγραψε ο ίδιος στα ταξίδια

⁷³ Νικολούδης, « Observations », 78, κ. ε. . Καρπόζηλος, *Βυζαντινοί Ιστορικοί Δ΄*, 357.

⁷⁴ Βλ. σχετικά, Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, I, 122, 5-126, 1-9. H. Ditten, « Ἡ περὶ Ῥωσίας παρέκβασις τοῦ Λαονίκου Χαλκοκονδύλου », *Παρνασσός* 3 (1961), 89-99, εδῶ, 99· του ίδιου, *Der Russland Excurs des Laonikos Chalkokondyles*, Berlin 1968, ειδικότερα, 65-72.

⁷⁵ Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, I, 26, 11.

⁷⁶ *Περὶ μὲν τοὺς τοῦ Βυζαντίου Ἑλλήνας τοσαῦτα ἐγένετο· δοκεῖ δὲ ἡ ζυμφορὰ αὕτη μεγίστη τῶν κατὰ τὴν οἰκουμένην γενομένων ὑπερβαλέσθαι τῷ πάθει, καὶ τῇ τῶν Ἰλίου παραπλησίαν γεγονέναι, δίκην γενέσθαι τοῦ Ἰλίου ὑπὸ τῶν βαρβάρων τοῖς Ἑλλήσι < πασσυδὶ > ἀπολουμένοις, καὶ οὕτω τοὺς Ρωμαίους οἶεσθαι ζυμβῆναι, τὴν τίσιν ἀφίχθαι τοῖς Ἑλλήσι τῆς πάλαι ποτὲ γενομένης Ἰλίου ζυμφορᾶς.* Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, II, 166, 24-167, 4.

⁷⁷ Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν* II, 166, κ. ε. Για παραδείγματα εκφραστικά και γλωσσικά, βλ. Moravcsik, *Byzantinoturcica* I, 392, κ. ε. Hunger, *Βυζαντινὴ Λογοτεχνία Β΄*, Νικολούδης, *Laonikos Chalkokondyles*, 77, σημ. 129. Kaldellis, *A new Herodotos*, 38-39.

του στις περιοχές που πραγματεύεται.⁷⁸ Μας αφηγείται τα ήθη και τα έθιμα λαών, ξεκινώντας από τη Μεγάλη Βρετανία και καταλήγοντας στην Αραβία, περιγράφοντας στις περισσότερες περιπτώσεις, με θετικό τρόπο τα έθνη που πραγματεύεται. Επαινεί την αρχαία καταγωγή τους, την ισχύ τους και τον πλούτο τους, χωρίς θρησκευτικές ή εθνικές προκαταλήψεις. Ο τρόπος συμπεριφοράς των εθνικών ομάδων εξαρτάται από τον τρόπο ζωής τους και το πολιτισμικό τους επίπεδο, τάση που προέρχεται από τον χώρο της αρχαίας ιστοριογραφίας.⁷⁹

Κάθε έθνος κατοικεί ένα συγκεκριμένο τόπο που οριοθετείται από άλλους τόπους κατοικημένους από άλλους λαούς ή φυσικά εμπόδια και διαθέτει μία γλώσσα, ήθη, έθιμα και ένα συγκεκριμένο υλικό πολιτισμό. Η επικράτειά του περιλαμβάνει κάποιες μεγάλες πόλεις, όπως στην περίπτωση της περιγραφής της Γερμανίας και του γερμανικού λαού.⁸⁰ Οι λαοί συσχετίζονται μεταξύ τους στη βάση της πολιτικής και πολιτισμικής τους οργάνωσης, με τον Λαόνικο να αποδίδει ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της κουλτούρας ενός λαού, τα οποία συναντούμε και σε μία άλλη εθνική ομάδα, όπως στην περίπτωση των Ούγγρων. Ο ιστορικός αναφέρει για τον συγκεκριμένο λαό ότι διαθέτει τον ίδιο οπλισμό και ακολουθεί τον ίδιο τρόπο ζωής και τα ίδια ήθη και έθιμα με τους Γερμανούς. Ακολουθούν, συν τοις άλλοις, έναν πολυτελή τρόπο διαβίωσης, όπως οι Γάλλοι και οι Γερμανοί.⁸¹

Οι εθνογραφικές παρεκβάσεις, συνεπώς, είναι οργανωμένες σύμφωνα με αυτή τη μέθοδο, η οποία μιμείται αυτήν του Ηροδότου, για την περιγραφή των λαών, δημιουργώντας αντιστοιχία του κόσμου που παρουσιάζει ο αρχαίος ιστορικός με τον δικό του.⁸² Χαρακτηριστικό παράδειγμα αντιστοιχίας ανάμεσα στον Λαόνικο και τον Ηρόδοτο είναι η αναφορά του πρώτου στους Γερμανούς, ως τον πιο υγιή λαό, η οποία παραπέμπει στο ανάλογο σχόλιο του αρχαίου ιστορικού για τους Λίβυες.⁸³

⁷⁸ Νικολούδης, *Laonikos Chalkokondyles*, 77. Καρπόζηλος, *Βυζαντινοί Ιστορικοί Δ'*, 362.

⁷⁹ Kaldellis, *A new Herodotos*, 68-69· του ίδιου, *Histories* 1, xii-xiii.

⁸⁰ Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν* I, 64, 13-66, 3. Kaldellis, *A new Herodotos*, 58-59.

⁸¹ Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν* I, 67, 15-17.

⁸² Kaldellis, *A new Herodotos*, 65.

⁸³ *ὕγιεινότατον δὲ ὃν...καὶ ἄξιον λόγου*. Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν* I, 66, 5-13. Πρβλ., *καὶ διὰ τοῦτο σφέας λέγουσι εἶναι ὑγιηροτάτους...ὕγιηροτάτοι δ' ὧν εἰσί.*, Ἡρόδοτος, *Ἱστορίαι*, IV, 187, 12-16. Βλ., επίσης, Kaldellis, *A new Herodotos*, 63.

β. 2. 2. 1. Το λεξιλόγιο των παρεκβάσεων

Αν και για τη γλώσσα και το λεξιλόγιο που χρησιμοποιεί ο ιστορικός θα ασχοληθούμε εκτενέστερα παρακάτω, εντούτοις μπορούμε να διαπιστώσουμε από την εξέτασή τους στις παρεκβάσεις πολλά ενδιαφέροντα στοιχεία, ως προς τη μεθοδολογία που ακολούθησε σε αυτές, αλλά και τις ιδέες που προωθεί μέσω των φραστικών και λεκτικών του επιλογών.

β. 2. 2. 1. 1. Εθνωνύμια

Τα έθνη που εμφανίζονται στο έργο του Λαονίκου λαμβάνουν τα εθνωνύμιά τους από τον Ηρόδοτο (*Κέλται = Γάλλοι*),⁸⁴ μία συνήθεια κοινή στη βυζαντινή ρητορική και ιστοριογραφία, όπως και τα διάφορα τοπωνύμια (*Σπάρτη = Μυστράς*), καθώς και τα αξιώματα (*ἀρχιερεύς = πάπας*). Ο ιστορικός έχει τη συνήθεια, πολλές φορές, να επεξηγεί τον αρχαϊζοντα εθνωνυμικό όρο που δίνει και να τον μεταφράζει στην κοινή καθομιλουμένη της εποχής του, όπως στην περίπτωση που επεξηγεί ότι οι *Μυσοί* είναι επίσης γνωστοί ως *Βούλγαροι* και οι *Τριβαλλοί* ως *Σέρβοι*.⁸⁵

β. 2. 2. 1. 2. Το λεξιλόγιο « πολιτικών όρων »

Διαπιστώνεται, επίσης, μία ευρεία ποικιλία στη χρήση πολιτικών όρων για τους τίτλους και τα πολιτεύματα των λαών που πραγματεύεται. Ο κόσμος του Λαονίκου έχει μοναρχίες με επικεφαλής ένα *βασιλέα*, όπως στην περίπτωση των Γερμανών⁸⁶, αλλά στην ίδια χώρα υπάρχουν, επίσης, *τυραννίδες* σε διάφορες πόλεις και *δίαιτες*⁸⁷ που

⁸⁴ Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν* II, 188. 7.

⁸⁵ Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν* I, 26, 11-13. Βλ. και Miller, *Last Athenian*, 48. Kaldellis, *A new Herodotos*, 64.

⁸⁶ Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν* II, 187, 14.

⁸⁷ Δίαιτα: συνέλευση αντιπροσώπων, τοπική βουλή. Στον Μεσαίωνα χρησιμοποιείται στην Ευρώπη ο όρος *δίαιτα*, για να δηλωθεί η τοπική ή ευρύτερη συνέλευση αντιπροσώπων (λαϊκών ή εκκλησιαστικών). Ο όρος πιθανότατα προέρχεται από την ελληνική λέξη *διαιτησία*. Επίσης, υπάρχει η άποψη ότι προέρχεται από τη λατινική λέξη *dies = ημέρα*, συνεπώς η ερμηνεία της αποδίδεται ως ημερήσια συνέλευση. Με την ετυμολογία αυτή αποδόθηκε στη γερμανική γλώσσα ως *Tag*. Ανεξάρτητα από την ετυμολογία της η *δίαιτα* ήταν πολιτική ή εκκλησιαστική συνέλευση, η οποία είχε σκοπό να λύσει κοινά προβλήματα των περιοχών οι οποίες αντιπροσωπεύονταν σε αυτή. Οι πρώτες γνωστές δίαιτες, ιστορικά, είναι αυτές των Φράγκων. Στην αρχή επρόκειτο για συνελεύσεις πολεμιστών και στη συνέχεια, αρχόντων, στις οποίες συσκέπτονταν με την παρουσία του ηγεμόνα. Τέτοιες δίαιτες αναφέρονται κατεξοχήν εντός των ορίων της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Βλ. « δίαιτα », *YCH* 4, 1196.

ασκούν διοίκηση.⁸⁸ Υπάρχουν, επιπλέον, *δημοκρατίες* (*πολιτεῖαι*) στην ιταλική χερσόνησο, όπως η Βενετία και η Φλωρεντία.⁸⁹ Ο όρος *βασιλεύς*, όπως αναφέραμε, χρησιμοποιείται για μονάρχες διαφόρων χωρών, ανεξάρτητων ή υποτελών, συμπεριλαμβανομένου και του Τούρκου σουλτάνου. Όταν δίνεται ο τίτλος χωρίς προσδιορισμό, αφορά συγκεκριμένα στον Μωάμεθ Β΄, για τον λόγο ότι αυτός αποτελεί το επίκεντρο της αφήγησής του.⁹⁰ Μετά από αυτήν την κατηγορία, υπάρχουν διάφοροι *ήγεμόνες* και *ἄρχοντες*, οι οποίοι είναι κυβερνήτες περιοχών με μικρότερη σημασία ή υποτελείς σε κάποιον βασιλέα, όπως οι βυζαντινοί δεσπότες της Πελοποννήσου.⁹¹ Οι *τύραννοι* πάλι είναι *ήγεμόνες* με κληρονομική εξουσία ή εξουσία προσωπική, η οποία δεν πηγάζει από κάποιον θεσμό, όπως στην περίπτωση γερμανικών πόλεων, οι οποίες δεν διοικούνται από *δίαιτα*.⁹²

Μία τέταρτη μορφή μοναρχίας που παρουσιάζεται είναι αυτή του *βασιλέως* και *αυτοκράτορος Ρωμαίων*, τίτλος που αποδίδεται στον Γερμανό αυτοκράτορα της Αγίας Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας του Γερμανικού Έθνους και όχι στον Βυζαντινό αυτοκράτορα μέσα στο έργο. Ο Βυζαντινός αυτοκράτορας αποκαλείται απλά *βασιλεύς Βυζαντίου και Ελλήνων*.⁹³ Είναι μία βασική επιδίωξη του συγγραφέα να διαχωρίσει τους Ρωμαίους από τους Έλληνες, αποδίδοντας τον τίτλο στον δυτικό αυτοκράτορα,⁹⁴ εφόσον, σύμφωνα με τον ίδιο, οι Ρωμαίοι που είχαν εγκατασταθεί στην Κωνσταντινούπολη (*Βυζάντιον*), σταδιακά υιοθέτησαν τα ελληνικά ήθη και την ελληνική γλώσσα και αφομοιώθηκαν από τους Έλληνες. Ωστόσο, εξακολουθούσαν να χρησιμοποιούν την ονομασία *Ρωμαῖος*, για να αυτοπροσδιορίζονται, αλλά και τον τίτλο *βασιλεύς Ρωμαίων*, για τους βασιλείς τους.⁹⁵

Το γεγονός αυτό ο συγγραφέας κρίνει ως λάθος. Οι *Ρωμαίοι*, αντίθετα, και ο ποντίφικας τους, παράλληλα, εξέλεγαν *βασιλέα Ρωμαίων* από τους Γάλλους και τους Γερμανούς. Σταδιακά, μάλιστα, υπήρξε διαφοροποίηση ανάμεσα στους Έλληνες της Ανατολής και τους *Ρωμαίους* της Δύσης, σε θέματα θρησκείας.⁹⁶ Ουσιαστικά, επειδή

⁸⁸ Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν* I, 65, 9-10.

⁸⁹ Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν* II, 79, 17-22.

⁹⁰ Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν* II, 151, 3. Βλ., επίσης, Kaldellis, *A new Herodotos*, 77.

⁹¹ *Μπόχαλις ὁ Λεοντάρης ἄρχων...Θεόδωρος ὁ νεώτερος τῆς Σπάρτης ἡγεμών...* . Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν* II, 171, 5, 5-16.

⁹² Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν* I, 65, 16-66, 1.

⁹³ Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν* I, 5, 10-11. Αναλυτικά για τα πολιτεύματα και τους τίτλους που εμφανίζονται μεταξύ των διαφόρων λαών, όσο και για την ανάλυση της ρωμαϊκής ταυτότητας και τους φορείς της στο έργο του Λαονίκου Χαλκοκονδύλη, βλ. Kaldellis, *A new Herodotos*, 70-78 177-186, 220,

⁹⁴ Kaldellis, *A new Herodotos*, 75-78.

⁹⁵ Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν* I, 4, 8-16.

⁹⁶ Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν* I, 4, 17-5, 7.

δεν μπορούμε να μιλήσουμε για ένα συγκεκριμένο λαό που βρίσκεται στη δυτική Ευρώπη και αυτοπροσδιορίζεται με το εθνωνύμιο *Ρωμαῖοι*, εξαιρώντας τις αναφορές στους αρχαίους Ρωμαίους, ο ουσιαστικός φορέας της ρωμαϊκής ταυτότητας την εποχή του συγγραφέα, είναι ο πάπας της Ρώμης. Ο πάπας είναι ο μόνος που μπορεί να αποδώσει αυτοκρατορική εξουσία σε κάποιον βασιλέα. Ο όρος *Ρωμαῖοι* πρωτίστως αντιπροσωπεύει τη ρωμαιοκαθολική Δύση. Αποκόπτει, επομένως, ο Χαλκοκονδύλης κάθε δεσμό μεταξύ Ρωμαίων και Ελλήνων, τονίζοντας μόνο τις θρησκευτικές και πολιτικές διαφορές που υπήρχαν ανάμεσά τους, δηλαδή ανάμεσα στους δύο κόσμους της χριστιανοσύνης, χωρίς να μνημονεύει ειδικώς το ρωμαϊκό παρελθόν της αυτοκρατορίας.

β. 2. 2. 1. 3. Οι ιδεολογικές και θρησκευτικές πεποιθήσεις του ιστορικού

Σχετικά με το θέμα αυτό, τα κίνητρα για τη χρήση των όρων *Ρωμαῖος-Έλλην* από τον Λαόνικο είναι ιδεολογικά, βάσει της αντίληψης που είχε διαμορφώσει για το ελληνικό γένος, επηρεαζόμενος από τον δάσκαλό του Πλήθωνα-Γεμιστό. Ένας άλλος λόγος για την επιλογή χρήσης αυτών των όρων είναι η κατάρρευση της άλλοτε κραταιάς αυτοκρατορίας, η οποία συρρικνωνόταν μπροστά στον οθωμανικό επεκτατισμό. Ο ίδιος δείχνει να ενδιαφέρεται μόνο για την ιδέα του Ελληνισμού μέσα από την παράδοση των κειμένων και των ιδεών που είχαν διασωθεί ως τις μέρες του, αποποιούμενος το κομμάτι της ελληνικής ταυτότητας που αφορά στην ορθόδοξη παράδοση του χριστιανισμού.⁹⁷ Διαχωρίζει σαφώς τον χριστιανισμό από την ελληνική παιδεία. Αυτός είναι ο λόγος που δεν θεωρεί κανένα έθνος της δυτικής ή ανατολικής Ευρώπης βαρβαρικό.⁹⁸

Η έρευνα, ωστόσο, δεν μπορεί να καταλήξει σε σαφή συμπεράσματα για τις θρησκευτικές πεποιθήσεις του συγγραφέα. Δείχνει μία φαινομενική αδιαφορία για θέματα που αφορούν στα χριστιανικά δόγματα, ασαφή αντίληψη για το θείο και ενδιαφέρον για το Ισλάμ. Ο Χαλκοκονδύλης δεν αποδίδει κανένα γεγονός στον χριστιανικό θεό, με τις έννοιες *θεῖον* και *τύχη* να συγχέονται μέσα στο έργο του. Ο Νικολούδης θεωρεί ότι ο ιστορικός, βάσει της παιδείας που είχε λάβει και των ιδεών

⁹⁷ Kaldellis, *A new Herodotos*, 177-188. Καρπόζηλος, *Βυζαντινοί Ιστορικοί Δ'*, 370-371.

⁹⁸ Νικολούδης, *Βυζαντίου Άλωσις*, 36-37.

που είχε διδαχθεί από τον Πλήθωνα, είχε στρέψει τα πνευματικά ενδιαφέροντά του μακριά από την κλασσική « θεολογική » βυζαντινή προσέγγιση του κόσμου, παρουσιάζοντας μία ευρύτητα πνεύματος.⁹⁹

β. 3. Το Θουκυδίδειο πρότυπο

Συνεχίζοντας με τα πρότυπα που επηρέασαν καταλυτικά το έργο του ιστορικού, πρέπει να αναφερθούμε στη γλώσσα και το ύφος του Θουκυδίδη, αλλά και στη μέθοδο συγκέντρωσης και επεξεργασίας του υλικού του. Είναι σαφές ότι ο Λαόνικος Χαλκοκονδύλης τον μιμείται πολύ περισσότερο απ' όσο τον Ηρόδοτο.¹⁰⁰ Η εισαγωγή των *Αποδείξεων Ιστοριών* παρουσιάζει αρκετές ομοιότητες με αυτή του Θουκυδίδη,¹⁰¹ όπως διαπιστώνεται από την παράθεση των προοιμίων του αρχαίου ιστορικού και του Λαονίκου: *Θουκυδίδης Ἀθηναῖος ξυνέγραψε τὸν πόλεμον τῶν Πελοποννησίων καὶ Ἀθηναίων ὡς ἐπολέμησαν πρὸς ἀλλήλους, ἀρξάμενος εὐθὺς καθισταμένου καὶ ἐλπίσας μέγαν τε ἔσεσθαι καὶ ἀξιολογώτατον τῶν προγεγενημένων, τεκμαιρόμενος ὅτι ἀκμάζοντές τε ἦσαν ἐς αὐτὸν ἀμφοτέρω παρασκευῇ τῇ πάσῃ καὶ τὸ ἄλλο Ἑλληνικὸν ὄρων ζυνιστάμενον πρὸς ἐκατέρους, τὸ μὲν εὐθύς, τὸ δὲ καὶ διανοούμενον.*¹⁰²

*Λαονίκῳ Ἀθηναίῳ τῶν κατὰ τὸν βίον οἱ ἐπὶ θεῶν τε καὶ ἀκοὴν ἀφιγμένων ἐς ἱστορίαν ζυγγέγραπται τάδε, ὥστε δὴ χρέος τοῦτο ἐκτινύναι τῇ φύσει ἅμα οἰόμενος καὶ μηδὲν αὐτῶν ἀκλεῶς ἔχειν ἐς τοὺς ἐπιγιγνομένους ξυνενεχθέντων ὡς ἐμοὶ δοκεῖ, οὐδαμῇ ἐλασσόνων τῶν κατὰ τὴν οἰκουμένην ποτὲ γενομένων μνήμης ἀξίων. τῆς τε Ἑλλήνων φημὶ τελευτῆς τὰ ἐς τὴν ἀρχὴν αὐτῶν ἐπισυμβεβηκότα, καὶ Τούρκων ἐπὶ μέγα δυνάμεως καὶ ἐπὶ μέγιστον τῶν πώποτε ἤδη ἀφικομένων. θέμις ἡγοῦμαι εἶναι περὶ ἀμφοῖν τούτοιιν μνήμην ποιεῖσθαι οὐκ ἀεικῇ, ζυγγραφὴν δὲ τήνδε ἀποδεικνύμενοι ἐπιμνησόμεθα καὶ περὶ ἄλλων τῶν κατὰ τὴν οἰκουμένην γενομένων.*¹⁰³

β. 3. 1. Δημηγορίες

Υπάρχουν αρκετές δημηγορίες, οι οποίες τοποθετούνται διάσπαρτες μέσα στο έργο και παρατίθενται σε συγκεκριμένες περιστάσεις, με σκοπό να δώσουν έμφαση

⁹⁹ Νικολοῦδης, *Βυζαντίου Ἀλώσις*, 36, 39-44, 49-50, σημ. 26-37.

¹⁰⁰ Darkó, « Zum Leben », 36-37. Moravcsik, *Byzantinoturcica* I, 393. Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία* Β', 343-344, σημ. 220-221. Νικολοῦδης, *Laonikos Chalkokondyles*, 78.

¹⁰¹ Καμπούρογλου, *Οἱ Χαλκοκονδύλαι*, 153. Νικολοῦδης, *Laonikos Chalkokondyles*, 78.

¹⁰² Θουκυδίδης, *Ἱστορίαι*, Α', 1-1. Πρβλ., το προοίμιο των *Αποδείξεων Ιστοριών* παραπάνω, 21

¹⁰³ Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριών*, I, 1, 1-2, 7.

στα χαρακτηριστικά του προσώπου που τις εκφωνεί και να παρουσιάσει ο συγγραφέας, μέσω αυτών, ιδέες δικές του.¹⁰⁴

β. 3. 2. Γλώσσα, λεξιλόγιο και μίμηση

Η γλώσσα του, όπως διαπιστώνεται και από τα παραπάνω δείγματα,¹⁰⁵ είναι μία εξεζητημένη μορφή της αττικής διαλέκτου, με υπόδειγμα το κείμενο του αρχαίου Αθηναίου ιστορικού, τον οποίο προσπαθεί να μιμηθεί και από τον οποίο έχει δανειστεί αρκετές λέξεις και φράσεις, όπως αυτές παρουσιάζονται στη βασικότερη μελέτη που διαθέτουμε για τη γλώσσα του Λαονίκου Χαλκοκονδύλη από τον F. Rödel. Υπάρχει πληθώρα παραδειγμάτων, όπως για την περίπτωση των λόγων του πολέμου, όπου ο Λαόνικος αναφέρει *ὁ τῆς Καλλιουπόλεως ὕπαρχος οὐκέτι ἀνασχετὸν ἐποιεῖτο...*¹⁰⁶-αντίστοιχα στον Θουκυδίδη: *οὐκέτι ἀνασχετὸν ἐποιοῦντο...*¹⁰⁷ για την πολεμική προπαρασκευή, για την οποία ο Χαλκοκονδύλης χρησιμοποιεί τη φράση: *παρασκευῆς ἐς τὸν πόλεμον*¹⁰⁸-αντίστοιχα στον Θουκυδίδη: *...καὶ τῇ ἐς πόλεμον παρασκευῇ.*¹⁰⁹

Χρησιμοποιεί, συνεπώς, ένα αρχαῖον τεχνητό ιδίωμα, το οποίο χαρακτηρίζεται από τη χρήση διπλών συμφώνων (ξ αντί σ), της επιλογής των προθέσεων ζύν και ἐς, αντί σύν και εἰς, των συμπλεγμάτων σσ και ρσ αντί των ττ και ρρ και και πολλών τύπων της ευκτικής. Η σύνταξη καθίσταται δύσκολη, με πολλές συντακτικές ιδιαιτερότητες και χαλαρή σύνδεση των προτάσεων, με πολλές ανακολουθίες και ελλείψεις, καθώς και χρήση του υπερβατού σχήματος, επιλογές που ακολουθούν το ύφος του Θουκυδίδη.

Χρησιμοποιεί, παράλληλα, σπάνιες λέξεις και σύνθετα ρήματα.¹¹⁰ Σε αυτό το σημείο θα πρέπει να προσθέσουμε τις καταλήξεις της ιωνικής διαλέκτου που χρησιμοποιεί για τα κύρια ονόματα σε -ης και τις καταλήξεις των θηλυκών

¹⁰⁴ Miller, « Last Athenian Historian », 49. Νικολούδης, *Laonikos Chalkokondyles*, 78.

¹⁰⁵ Οι λέξεις που χρησιμοποιεί διατηρούν την αρχαία σημασία τους και όχι αυτή της εποχής του (*τύραννος* = αυτός που έχει εγκαθιδρύσει προσωπική εξουσία χωρίς το πλαίσιο κάποιου επίσημου συνταγματικού μηχανισμού και όχι ο καταπιεστικός ηγεμόνας). Βλ. παραπάνω, 29-30. Επίσης, βλ. σχετικά, Kaldellis, *A new Herodotos*, 36.

¹⁰⁶ Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν* I, 189, 4.

¹⁰⁷ Θουκυδίδης, *Ιστορίαι* Α', 118, 3.

¹⁰⁸ Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν* II, 114, 4.

¹⁰⁹ Θουκυδίδης, *Ιστορίαι* Α', 25, 4. Για τα γλωσσικά και φραστικά δάνεια του Λαονίκου από τον Θουκυδίδη αναλυτικά, με βάση την περίπτωση, για την οποία έχει δανειστεί, βλ. Rödel, *Zur Sprache des Laonikos Chalkokondyles*, 12-35.

¹¹⁰ *Ξυγγέγραπται τάδε, ...τῇ φύσει ἄμα οἰόμενος...* . Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν* I, 1, 2-3, Kaldellis, *A new Herodotos*, 34-37.

ουσιαστικών σε -ία, ἴην (*Τουραχάνεω, Γαλατίν*),¹¹¹ τις οποίες έχει δανειστεί προφανώς από τον Ηρόδοτο. Επιπλέον, παρουσιάζει τις ελληνικές εξαρχαϊσμένες μορφές για τις τουρκικές ονομασίες διαφόρων αξιωμάτων και τίτλων της οθωμανικής αυλής (*πρυτάνεις* = *βεζίριδες*, *ἐπήλυδες* = *καρίπιδες*), αλλά χρησιμοποιεί και πολλά δάνεια από την τουρκική (*σιλικτάριδες* = τουρκ. *silihdār*), καθώς και από τη λατινική και την ουγγρική κ. α.¹¹²

Πολλές λέξεις και φράσεις επαναλαμβάνονται αρκετές φορές, αφού τα κεφάλαια ξεκινούν με στερεότυπες εκφράσεις, με το ύφος να καταλήγει μονότονο.¹¹³ Οι ειδικές λέξεις και φράσεις που χρησιμοποιεί πολύ συχνά ο ιστορικός, είναι οι εξής: *ἀφειδέστατα*, *διαχρῆσθαι*, *ἐξανδραποδίζεσθαι*, *ἔπειτα*, *ἐπεικῆς*, *ἐπιτήδειος*, *κακῶς χρῆσθαι*, *παραστήσασθαι*, *παρατάττεσθαι εἰς μάχην*, *χρηματίζειν* (-εσθαι), *ῥχοντο φεύγοντες*.¹¹⁴ Επιπλέον, τα κεφάλαια του έργου, ξεκινούν με στερεότυπες εκφράσεις, όπως *ἐνταῦθα*, *περὶ δὲ τοῦ*, *ταῦτα*, *ἀλλὰ ταῦτα*, *οὕτως*, *τότε*, οι οποίες εισάγουν τον αναγνώστη στη διήγηση.¹¹⁵

β. 3. 3. Ύφος

Το ύφος του Λαονίκου χαρακτηρίζεται από αρχαιοπρέπεια και αυστηρότητα. Η αντικειμενικότητα που τον διακρίνει και η απόσταση που κρατά από τα γεγονότα, όπως στην περίπτωση της Άλωσης της Πόλης, είναι χαρακτηριστικά που έχει δανειστεί από τον αρχαίο Αθηναίο ιστορικό. Επιπρόσθετα, η απουσία μυθολογικών αναφορών, μεταφορών, παρομοιώσεων, παροιμιών, εικόνων, ποιητικών εκφράσεων και περιγραφών, καθώς και οραμάτων, ονείρων και υπερφυσικών στοιχείων, μας οδηγεί πάλι προς το έργο του Θουκυδίδη, σε αντίθεση με προγενέστερους Βυζαντινούς

¹¹¹ Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν* II, 172, 13, I, 55, 13.

¹¹² Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν* II, 9, 1-10, 8· *δόμνος*, *ἐξώκαστρον*, *λέντιον*, *φάκζη*, *βιτέζης* (*vitez*). Βλ. Rödel, *Zur Sprache des Laonikos Chalkokondyles*, 4-5. Moravcsik, *Byzantinoturcica* II, 276. Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία* Β', 344. Kaldellis, *A new Herodotos*, 36. Βλ., επίσης, *παραπάνω*, 21, σημ. 83.

¹¹³ Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα των επαναλήψεων στο έργο είναι η χρήση της φράσης *τοὺς ἐν τῇ κόμῃ* διαδοχικά, σε τρεις γραμμές. Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν* , I, 12, 1, 3, 5. Βλ. παραδείγματα, Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία* Β', 344, σημ. 222.

¹¹⁴ Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία* Β', 344.

¹¹⁵ Π.χ. *Μετὰ δὲ ταῦτα*,...*Ἐνταῦθα*...*Ταῦτα μὲν*... . Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν* , II, 158, 9. 163, 5. 167, 5. Βλ., επίσης, Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία* Β', 344.

ιστορικούς,¹¹⁶ με εξαίρεση λίγες περιπτώσεις.¹¹⁷ Ως προς τις ιστορικές και εθνογραφικές πηγές που χρησιμοποίησε ο Λαόνικος και το είδος τους, μόνο εικασίες μπορούν να διατυπωθούν, καθώς και εδώ ο ιστορικός ακολούθησε τον Θουκυδίδη ως πρότυπο και δεν μοιράζεται κάποια πληροφορία γι'αυτές.¹¹⁸ Επιπλέον, υπάρχει απουσία βιογραφικών στοιχείων για την παιδική ηλικία ή για την προσωπική ζωή των πρωταγωνιστών του.¹¹⁹

β. 4. Πηγές του έργου

Αναφερθήκαμε παραπάνω στο ζήτημα των πηγών που διέθετε για τις γεωγραφικές-εθνογραφικές παρεκβάσεις του.¹²⁰ Ο Λαόνικος δεν αποκαλύπτει παρά σε ελάχιστες περιπτώσεις την πηγή που έχει χρησιμοποιήσει, π.χ στην περίπτωση των μαρτυριών που συγκέντρωσε για το φορολογικό σύστημα των Οθωμανών, από υπαλλήλους της αυλής του Σουλτάνου.¹²¹ Ο Moravcsik υποστήριξε ότι για τη συγγραφή της ιστορίας του και, εφόσον το κεντρικό του θέμα είναι η ανάδυση και εγκαθίδρυση της οθωμανικής δύναμης στη Μικρά Ασία και τα Βαλκάνια, στηρίχτηκε σε τουρκικές πηγές και πως ο ιστορικός ήταν γνώστης της τουρκικής γλώσσας, σε ένα μέτριο επίπεδο, αξιοποιώντας γραπτές και προφορικές μαρτυρίες που διέθετε.¹²²

Προς αυτήν την κατεύθυνση προσανατολίζεται και ο Καλδέλλης, ο οποίος πραγματεύεται τη χρήση γραπτών τουρκικών πηγών από τον Χαλκοκονδύλη. Είναι ο πρώτος Ευρωπαίος ιστορικός που είχε πρόσβαση σε πηγές της τουρκικής προφορικής παράδοσης που σχετίζονταν με θρύλους και επικές παραδόσεις για τους πρώτους αρχηγούς της φυλής των Οθωμανών και τις ρίζες τους. Πιθανώς γνώριζε ή είχε έρθει σε επαφή με άλλους πρώιμους Οθωμανούς ιστορικούς και χρονογράφους, όπως ο Aşıkpaşazade και ο Şükrullah, οι οποίοι παρίσταντο στην τελετή της περιτομής των γιων του Μωάμεθ Β΄ στην Αδριανούπολη.¹²³ Η διαπίστωση ότι μεταχειρίζεται με ευκολία τις τουρκικές ονομασίες, στις οποίες αποδίδει την αντίστοιχη ελληνική σημασία ή τις μεταφέρει παραφθαρμένες στα ελληνικά (*άλοφατζίδες*, *ζύχιδες*,

¹¹⁶ Kaldellis, *A new Herodotos*, 30-33.

¹¹⁷ Βλ. παραπάνω, 18.

¹¹⁸ Kaldellis, « Greek Sources », 738.

¹¹⁹ Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία Β΄*, 344. Kaldellis, *A new Herodotos*, 33-34.

¹²⁰ Βλ. παραπάνω, 26-27.

¹²¹ Βλ. παραπάνω, 20.

¹²² Moravcsik, *Byzantinoturcica* I, 393. Νικολούδης, *Laonikos Chalkokondyles*, 73.

¹²³ Νικολούδης, *Laonikos Chalkokondyles*, 72. Kaldellis, *A new Herodotos*, 127—147.

καρίπιδες, σαραπτάριοι, ταμπεζίν), φανερώνει μία εξοικείωση που διέθετε με τη συγκεκριμένη γλώσσα.¹²⁴

Διατυπώθηκε, επίσης, η άποψη ότι, κυρίως για τα γεγονότα του 14^{ου} αι. που αφορούν στα Βαλκάνια και στην απαρχή της τουρκικής εξάπλωσης στην Μικρά Ασία, ο Λαόνικος χρησιμοποίησε ως πηγή τη *Ρωμαϊκή Ιστορία* του Νικηφόρου Γρηγορά.¹²⁵ Η θεωρία αυτή βασίζεται σε αποσπάσματα των *Αποδείξεων Ιστοριών* και της *Ρωμαϊκής Ιστορίας*, τα οποία παρουσιάζουν φραστικές ομοιότητες, συγκεκριμένα τα αποσπάσματα που αναφέρονται στη δημιουργία των επτά τουρκικών εμιράτων στη Μικρά Ασία μετά τον θάνατο του Σελτζούκου σουλτάνου Alaeddin και το πέρασμα οκτώ χιλιάδων Τούρκων στρατιωτών στη Θράκη, την οποία λεηλάτησαν και ερήμωσαν, δίχως να συναντήσουν σοβαρή αντίσταση.¹²⁶

Εξαρχής διατυπώθηκαν αμφιβολίες για την άμεση σχέση των δύο κειμένων, διότι, πέρα των φραστικών ομοιοτήτων που παρουσιάζουν, τα υπό συζήτηση αποσπάσματα εντάσσονται σε εντελώς διαφορετικά συμφραζόμενα. Πιθανώς, αυτές οι πληροφορίες, τις οποίες ενέταξε ο Χαλκοκονδύλης στην εξιστόρησή του, ανάγονταν σε διαμορφωμένες διηγήσεις. Επίσης, θα πρέπει να αποκλειστεί η άμεση εξάρτησή του από τον Γρηγορά.¹²⁷ Επίσης, κατά τον Καλδέλλη, θα πρέπει να αποκλειστούν και άλλες πιθανές πηγές, όπως το υποτιθέμενο Χρονικό του Ιωάννη Χορτασμένου κ.ά.¹²⁸

Ως προς τις πηγές που διέθετε ο Λαόνικος για τις χώρες και τους λαούς της δυτικής Ευρώπης, ο Καλδέλλης τονίζει ότι έχει στηριχτεί σε προφορικές μαρτυρίες γενικού περιεχομένου, αλλά και σε προφορικές αφηγήσεις που αφορούσαν συγκεκριμένα επεισόδια για τον κάθε λαό, δηλαδή θρύλους και ποιήματα δημοφιλή στον Μεσαίωνα. Ο ιστορικός τα έχει επεξεργαστεί και τα έχει εντάξει μέσα στο έργο του. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η περιγραφή της διαδικασίας κατά την οποία ελέγχεται ο ανδρισμός του υποψήφιου πάπα, ο οποίος καθήμενος πάνω σε ένα θρόνο με οπή στο κάθισμα, ελέγχεται από τους εκλέκτορες επισκόπους, με αναφορά,

¹²⁴ Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριών* II, 65, 131, 154, 274, 276, 298. Moravcsik, *Byzantinoturcica* I, 393. Bastav, « Die türkischen Quellen », 36, 38. Καρπόζηλος, *Βυζαντινοί Ιστορικοί* Δ', 356.

¹²⁵ Νικηφόρος Γρηγοράς, *Ρωμαϊκή Ιστορία*, εκδ. L. Schopen, *Nikiphore Byzantina Historia*, τ. I-II, [CSHB], Bonn 1829-1830· εκδ. I. Bekker, τ. III, [CHSB], Bonn 1855.

¹²⁶ Για τις φραστικές ομοιότητες βλ. Γρηγοράς, *Ρωμαϊκή Ιστορία*, VII, 214, 12-215, 2, IX, 548, 16-23, Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριών* I, 12, 20-13, 6, 14, 16-22.

¹²⁷ Για τη θεωρία της εξάρτησης του Λαονίκου Χαλκοκονδύλη από το κείμενο του Γρηγορά, βλ. Νικολούδης, «Observations », 80-82· του ίδιου, *Laonikos Chalkokondyles*, 68-73. Πρβλ. Kaldellis, « Greek Sources », 740-50. Καρπόζηλος, *Βυζαντινοί Ιστορικοί* Δ', 356-357.

¹²⁸ Kaldellis, «Greek Sources », 740-751. Καρπόζηλος, *Βυζαντινοί Ιστορικοί* Δ', 357.

παράλληλα, στον θρύλο της πάπισσας Ιωάννας.¹²⁹ Οι πληροφορίες αυτές θα μπορούσαν να του έχουν παραδοθεί από εμπόρους, ταξιδιώτες όπως ο Ciriaco de Pizzicoli και ναυτικούς.¹³⁰

Το ασφαλές συμπέρασμα στο οποίο μπορούμε να καταλήξουμε είναι ότι στηρίχτηκε σε προφορικές πηγές και παραδόσεις, χωρίς αυτό να αποκλείει την περαιτέρω έρευνα για τις γραπτές πηγές του, κυρίως τις ελληνικές. Ο ίδιος φαίνεται, επίσης, ότι είναι αυτόπτης μάρτυρας σε κάποια γεγονότα που αφορούν στην εποχή του, όπως στην περίπτωση της πτώσης του Εξαμιλίου κατά την εκστρατεία του Μουράτ Β΄ και την εισβολή στην Πελοπόννησο.¹³¹

γ. Χειρόγραφα, εκδόσεις και μεταφράσεις του έργου

γ. 1. Χειρόγραφη παράδοση

Το έργο του Λαονίκου Χαλκοκονδύλη έγινε άμεσα αντικείμενο επανειλημμένης αντιγραφής μετά τη συγγραφή του, λόγω της διαφοροποίησής του από την προγενέστερη βυζαντινή ιστοριογραφική παράδοση, της αντικειμενικότητας που το διακρίνει και των πολλαπλών πρωτογενών πληροφοριών που διαθέτει για τους Οθωμανούς και για διάφορους λαούς και περιοχές. Παραδίδεται αποσπασματικά ή ολόκληρο σε 32 κώδικες που σώζονται στην Ιταλία, στην Γερμανία, στην Αγγλία, στην Ισπανία και τη Γαλλία.¹³² Είναι χρονολογημένοι και για τους περισσότερους από αυτούς είναι γνωστός ο γραφέας. Τους παραθέτουμε με τις ονομασίες κατά τα σύμβολά τους στην έκδοση του Darkó και στο άρθρο του Wurm, για τη χειρόγραφη παράδοση των *Ἀποδείξεις Ἱστοριῶν*. Κάποιοι βρίσκονται σε πολύ καλή κατάσταση, συγκεκριμένα οι κώδικες:

L, *Laurentianus gr. plut. LVII*, του 1550, για τον οποίο ο Καμπούρογλου αναφέρει ότι βρίσκεται στην καλύτερη κατάσταση απ' όλους,¹³³

¹²⁹ Χαλκοκονδύλης, *Ἀποδείξεις Ἱστοριῶν* II, 77, 11-14. Βλ., επίσης, Kaldellis, *A new Herodotos*, 85-91· του ίδιου, *Histories* 1, xiii. Για σχετικά παραδείγματα, βλ. Καρπόζηλος, *Βυζαντινοὶ Ἱστορικοὶ* Δ΄, 359

¹³⁰ Νικολούδης, *Laonikos Chalkokondyles*, 70.

¹³¹ Βλ. παραπάνω, 12, σημ. 22. Επίσης, Καρπόζηλος, *Βυζαντινοὶ Ἱστορικοὶ* Δ΄, 359.

¹³² Βλ. Moravcsik, *Byzantinoturcica* I, 391. Colonna, *Gli storici Byzantini*, 16. Wurm, « Die Handschriftliche Überlieferung der ΑΠΟΔΕΙΞΕΙΣ ΙΣΤΟΡΙΩΝ », 232. Νικολούδης, *Laonikos Chalkokondyles*, 65· του ίδιου, *Βυζαντίου Ἀλωσις*, 13, 26, σημ. 2.

¹³³ Βλ. Καμπούρογλου, *Οἱ Χαλκοκονδύλαιοι*, 139. *Laonikos Chalkokondyles*, 65, σημ. 95.

C, *Coislinianus gr.* 314, του 1550,

Y, *Ashburnham.gr.* 998, του 1555,

A, *Vaticanus Palatinus* 266, του 1550,

M, *Monacensis gr.* 127, του 1551,

M₁, *Monacensis gr.* 307a, του 1545,¹³⁴

K, *Ottobonianus gr.* 309, του 1565.

Επίσης, στη χειρόγραφη παράδοση περιλαμβάνονται οι κώδικες:

B, *Bodleianous Canonic. gr.* 80, του 1555,

D, *Vaticanus gr.* 1732, του 1570,

E, *Escorialensis Φ-I-12*, του 1543,

F, *Vaticanus gr.* 158, του 1551,

G, *Vaticanus gr.* 159, του 1544,

H, *Vaticanus Palatinus gr.* 396, του 1575,

I, *Vaticanus Palatinus gr.* 50, του 1560,

M₂, *Monacensis gr.* 150, του 1567,

N, *Vaticanus Reg. Christ. (ol. Petav) gr.* 103, του 1565,

P, *Parisinus reg. gr.* 1726, του 1544,

Q, *Parisinus reg. gr.* 1727, του 1567,

R, *Parisinus reg. gr.* 1728, του 1560,

S, *Parisinus reg. gr.* 1729, του 1540,

T, *Parisinus reg. gr.* 1779, του 1579,

U, *Tubingensis Mb* 11, του 1575,

¹³⁴ Βλ. σχετικά με τον συγκεκριμένο κώδικα, το άρθρο του H. Wurm, « Der Codex Monacensis gr. 307a. Ein Beitrag zur Überlieferungsgeschichte des Laonikos Chalkokondyles », *JÖB* 44 (1994), 455-462.

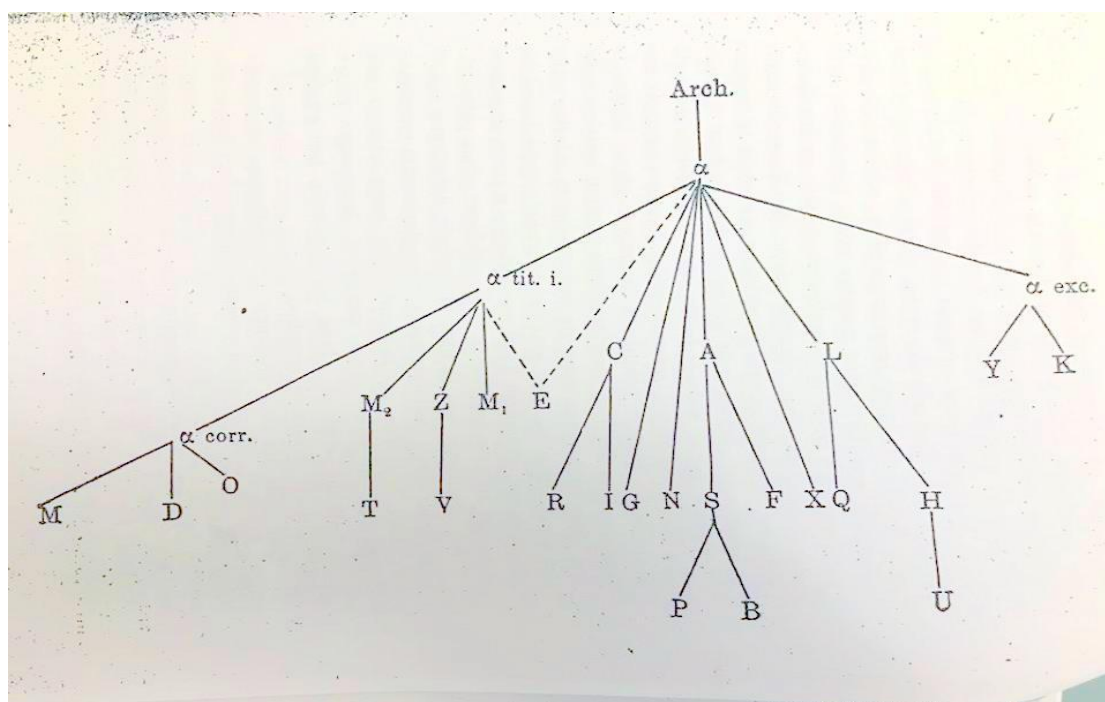
- V, *Parisinus reg. gr. 1780*¹³⁵, των μέσων της δεκαετίας του 1460,
- X, *Neapolitanus III B25*, του 1570,
- Z, *Parisinus reg. gr. 1781*, περίπου του 1500,¹³⁶
- O, *Bodleianus gr. Roe XII*, του 1560,
- Lo, *Londin. British Mus. Addit. 36670*, του 1555,
- E₁, *Escorialensis 242 V-I-6*, του 1548,
- Va, *Vaticanus gr. 1408* (ff. 154^v-155^r), του 15^{ου}-16^{ου} αι. (ο τελευταίος κώδικας είναι κατακερματισμένος).¹³⁷
- Vb, *Vaticanus Palatinus. gr. 1890* (ff. 131^r-134^r), του 15^{ου}-16^{ου} αι., (αποσπάσματα),
- Sa, *Samos, Βιβλ. Α. Καραθεοδωρή Α 120*, του 16^{ου} αι., ο οποίος περιέχει μόνο το 6^ο βιβλίο των *Αποδείξεων Ιστοριών*,
- Mu, *München UB 2^ο Cod. Ms 357*, του 1541.

Στην παρακάτω εικόνα παρατίθεται η σχηματική αναπαράσταση του στέμματος της χειρόγραφης παράδοσης, κατά τον Darkó:

¹³⁵ Ο αρχαιότερος κώδικας που παραδίδει το έργο, με πιθανότερο αντιγραφέα τον Γεώργιο Αμοιρουτζή ή τον Δημήτριο Άγγελο, στα μέσα της δεκαετίας του 1460. Πρόκειται για την εργασία κατά την οποία έχουν προστεθεί τα εμβόλιμα αποσπάσματα που περιλαμβάνονται στο 9^ο βιβλίο. Βλ. Wurm, « Die Handschriftliche Überlieferung der ΑΠΟΔΕΙΞΕΙΣ ΙΣΤΟΡΙΩΝ », 224.

¹³⁶ Το αμέσως επόμενο αρχαιότερο χειρόγραφο, είναι αυτό που είχε αντιγραφεί μαζί με τον *Parisinus reg. gr. 1780* από ένα κοινό χαμένο αρχέτυπο, ονόματι ω, από τον Κερκυραίο Γεώργιο Μόσχο στα τέλη του 15^{ου} αι., σύμφωνα με το στέμμα της χειρόγραφης παράδοσης που προτάθηκε από τον Wurm, « Die Handschriftliche Überlieferung der ΑΠΟΔΕΙΞΕΙΣ ΙΣΤΟΡΙΩΝ », 232. Βλ., επίσης, Brigitte Mondrain, « Les Éparque, une famille de médecins collectionneurs de manuscrits aux XVe-XVIe siècles », στο: *Η ελληνική γραφή κατά τους 15^ο και 16^ο αιώνες*, (επιμ.) Σ. Πατούρα, Αθήνα 2000, 145-163, εδώ 158-159. Για τους κώδικες *Parisinus. gr. 1780* και *Parisinus. gr. 1781*, βλ. της ίδιας, « Jean Argyropoulos professeur à Constantinople et ses auditeurs médecins, d' Andronic Éparque à Démétrios Angelos », στο: *ΠΟΛΥΠΛΕΥΡΟΥΣ ΝΟΥΣ: Miscellanea für Peter Schreiner zu seinem 60. Geburtstag*, (επιμ.) C. Scholz-G. Makris, Munich 2000, 223-250. Kaldellis, « The interpolations », 275, σημ. 25.

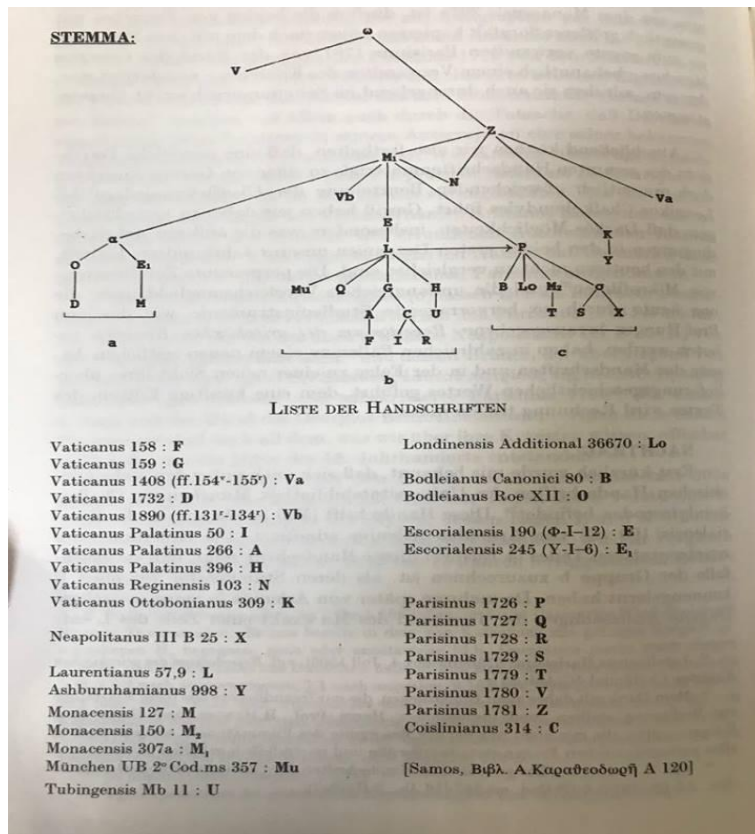
¹³⁷ Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τους κώδικες που περιέχουν το έργο του Λαονίκου Χαλκοκονδύλη, ολόκληρο ή αποσπασματικά, σχετικά με την ιστορία τους, τη χρονολόγησή τους, τα χαρακτηριστικά τους, αλλά και για τους τίτλους του έργου που φέρουν, καθώς και για τις σχέσεις μεταξύ τους, οι οποίες οδήγησαν τον Darkó στη σχηματική αναπαράσταση της χειρόγραφης παράδοσης, βλ. την εισαγωγή της έκδοσης του Darkó, VI-XXVI. Επίσης, για την απαρίθμηση των χειρογράφων, βλ. Moravcsik, *Byzantinoturcica I*, 394. Νικολούδης, *Laonikos Chalkokondyles*, 65, σημ. 95.

Εικ. 1. Το στέμμα της χειρόγραφης παράδοσης που διασώζει το έργο του Λαονίκου Χαλκοκονδύλη και το οποίο απεικονίζει τη σχέση των χειρογράφων, σύμφωνα με την κριτική έκδοση του E. Darkó, *Laonici Historiarum Demonstrationes*, τ. I-II, Budapest 1922-1927, εδώ, τ. I, XIII

Ωστόσο, το στέμμα αυτό της χειρόγραφης παράδοσης (Darkó) έχει επικριθεί από τον Moravcsik και δεν θα πρέπει να το θεωρήσουμε ως οριστικό στέμμα. Ο Wurm έχει προτείνει ένα διαφορετικό στέμμα, στηριζόμενος σε νεότερες έρευνες, οι οποίες σχετίζονται με την ιστορία των χειρογράφων και την μελέτη του κειμένου που περιέχουν.¹³⁸

¹³⁸ Βλ. σχετικά, G. Moravcsik, « Zur Laonikos-Ausgabe von Darkó », *BZ* 32, (1932), 478-479. Η έρευνα επικεντρώθηκε στους κώδικες *Parisinus reg. gr. 1780* και *1781*. Βλ. Wurm, « Die Handschriftliche Überlieferung der ΑΠΟΔΕΙΞΕΙΣ ΙΣΤΟΡΙΩΝ », 232.

Εικ. 2. Το στέμμα της χειρόγραφης παράδοσης των *Ἀποδείξεων Ἱστοριῶν*, το οποίο πρότεινε ο Wurm με βάση τις νεότερες έρευνες. Βλ. Wurm, « Die Handschriftliche Überlieferung der ΑΠΟΔΕΙΞΕΙΣ ΙΣΤΟΡΙΩΝ », 232.

γ. 2. Εκδόσεις

Οι εκδόσεις του έργου του Λαονίκου Χαλκοκονδύλη, οι οποίες αφορούν είτε ολόκληρο το έργο είτε τμήματα ή αποσπάσματά του, είναι οι ακόλουθες:

- Η editio princeps των *Ἀποδείξεων Ἱστοριῶν* έγινε από τον J. B. Baumbach, το 1615, με λατινική μετάφραση του ελληνικού πρωτότυπου κειμένου.¹³⁹
- Η επόμενη έκδοση έγινε από τον C. A. Fabrot στο *Corpus Parisinum*, το 1650, και η ανατύπωσή της το 1729, στο *Corpus Venetum*.¹⁴⁰
- Στη συνέχεια, το έργο εκδόθηκε από τον I. Bekker στη Σειρά της Βόννης (CSHB), το 1843.¹⁴¹

¹³⁹ J. B. Baumbach, *Historiae Byzantinae scriptores tres*, Genevae 1615, Coloniae Allobrogum 1615

¹⁴⁰ Για την προσπάθεια συγκέντρωσης ολόκληρου του corpus της Βυζαντινής ιστοριογραφίας σε αυτές τις δύο πολύτομες εργασίες, βλ. Reinsch, *Byzantine historiographical texts*, 441.

¹⁴¹ I. Bekker, *Laonici Chalcocondylae Atheniensis Historiarum libri decem*, [CSHB], Bonn 1843

- Επανατυπώθηκε με πολλά συμπληρώματα από τον J. P Migne στην *Patrologia Graeca*, το 1866.¹⁴² Οι δύο παραπάνω εκδόσεις συνοδεύονται από τη λατινική μετάφραση του Clauser, η οποία είναι συχνά αμφιλεγόμενη και σε πολλά σημεία περιφραστική.¹⁴³
- Η πρώτη ολοκληρωμένη κριτική έκδοση του έργου πραγματοποιήθηκε από τον E. Darkó τη δεκαετία του 1930, η οποία παραμένει μέχρι σήμερα η πιο αξιόπιστη έκδοση. Η γλώσσα που έχει χρησιμοποιηθεί για την έκδοση είναι η λατινική.¹⁴⁴
- Ο N. B. Τωμαδάκης παρέθεσε στο πόνημά του τα αποσπάσματα του Χαλκοκονδύλη για την πολιορκία και την Άλωση της Πόλης, μετά από εκείνα των ιστορικών Δούκα, Κριτοβούλου και Σφραντζή.¹⁴⁵
- Επίσης, το έργο εκδόθηκε από τον V. Grecu το 1958, με εισαγωγή και μετάφραση του πρωτότυπου κειμένου στη ρουμανική γλώσσα.¹⁴⁶

γ. 3. Μεταφράσεις του έργου

γ. 3. 1. Λατινικές μεταφράσεις

Σχετικά με τις μεταφράσεις του έργου, ήδη από τον 16^ο αι. αυτό είχε γίνει αντικείμενο μελέτης σε αρκετές ευρωπαϊκές γλώσσες. Συγκεκριμένα, η πρώτη μετάφραση του έργου του Λαονίκου Χαλκοκονδύλη έγινε στη λατινική γλώσσα από τον C. Clauser το 1556, στη Βασιλεία. Ακολούθησαν οι λατινικές μεταφράσεις στο *Corpus universae historiae praesertim Byzantinae* (*CHBP*) στη Βασιλεία το 1562, στο Παρίσι το 1567 και στη Φρανκφούρτη το 1578.¹⁴⁷

¹⁴² PG 159: 1-559.

¹⁴³ Kaldellis, *A new Herodotos*, 239.

¹⁴⁴ *Laonici Chalcocondylae Historiarum Demonstrationes, ad fidem codicum recensuit, emendavit annotationibusque criticis instruxit* E. Darkó, I-II, Budapest 1922-1927. Έχει ανακοινωθεί η προετοιμασία μίας νέας κριτικής έκδοσης από τους H. Wurm και E. Gamillscheg, η οποία έχει κριθεί αναγκαία, ώστε να εξαλείψει τις παραλείψεις και τις ανορθογραφίες της προηγούμενης κριτικής έκδοσης του Darkó. Βλ. Wurm-E. Gamillscheg, « Bemerkungen zu Laonikos Chalkokondyles », 213–219.

¹⁴⁵ N. B. Τωμαδάκης, Δούκα-Κριτοβούλου-Σφραντζή-Χαλκοκονδύλη, *Περὶ ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινούπολεως (1453). Συναγωγή κειμένων μετὰ προλόγου καὶ βιογραφικῶν μελετημάτων περὶ τῶν τεσσάρων ἱστοριογράφων*, (2^η έκδοση), Αθήνα 1969, 214-224.

¹⁴⁶ V. Grecu, *Laonic Chalcocondil Expuneri Istoriei*, Bucurest 1958.

¹⁴⁷ C. Clauser, *Laonici Chalkokondylae, de Origine et rebus gestis Turcorum libri decem*, Basel, 1556· επίσης, στο *Corpus universae historiae praesertim Byzantinae. Ioannis Zonarae Annales, aucti additionibus Georgii Cedreni, Nicetae Acominati Choniatae lib. XIX., Nicephori Gregorae lib. XI, Laonici Chalcocondylae lib. X. historae Turcicae*, J. Ayminius-H. Wolf-C. Clauser-R. Chaudière, Basel

γ. 3. 2. Γαλλικές μεταφράσεις

Υπάρχουν δύο μεταφράσεις στη γαλλική γλώσσα, μία του Blaise de Vigenère στο Παρίσι το 1577¹⁴⁸ και μία του A. Thomas, ο οποίος ενέταξε στο δικό του έργο τις *Αποδείξεις Ιστοριών* του Λαονίκου Χαλκοκονδύλη και επεξέτεινε τη διήγηση της ιστορίας των Οθωμανών Τούρκων έως το 1612. Το έργο αποτελείται από δύο τόμους, που περιλαμβάνουν εικόνες με ενδυμασίες Τούρκων αξιωματούχων, εθνοτήτων, κοινωνικών τάξεων και αξιωματούχων της Οθωμανικής αυτοκρατορίας.¹⁴⁹ Έχουμε, επίσης, την ανατύπωση της έκδοσης από τον F. E du Mezeray σε 2 τόμους, χωρίς τις παραπάνω εικόνες, το 1660,¹⁵⁰ αλλά και την έκδοση του 1662, στην οποία ο F. E du Mezeray συνεχίζει τη διήγηση της ιστορίας των Οθωμανών Τούρκων του Thomas, από το 1612 μέχρι το 1661.¹⁵¹

γ. 3. 3. Ουγγρικές μεταφράσεις

Έχουμε την ουγγρική μετάφραση από τους Gy. Szigetì και S. Mika, με εκλογές αποσπασμάτων.¹⁵²

1562, Paris 1567, Frankfurt 1578, 64-120. Βλ. Krumbacher, *Ιστορία της Βυζαντινής Λογοτεχνίας* Α', 614. Moravcsik, *Byzantinoturcica* I, 394. Νικολούδης, *Laonikos Chalkokondyles*, 84, σημ. 149· του ίδιου, *Βυζαντίου Άλωσις*, 14, 26, σημ. 3. Reinsch, *Byzantine historiographical texts*, 439.

¹⁴⁸ Bl. De Vigenère, *L'histoire de la decadence de l'empire Grec et établissement de celui des Turcs*, par Chalkokondile Athenien, Paris 1577.

¹⁴⁹ A. Thomas, *Histoire de la decadence de l'Empire grec et établissement de celui des Turcs par Chalcondile Athenien. De la traduction de B. de Vigenère Bourbonnois et illustrée par luy de curieuses recherches trouvées depuis son décès. Avec la continuation de la même histoire depuis la ruine du Péloponèse jusques à present & des Considerations sur icelle: A laquelle ont esté adioustez les Eloges des Seigneurs Othomans: Plusieurs Descriptions & figures representans au naturel les Accoustremens des Officiers de l' Empereur Turc, & des Tableaux Prophetiques predisans la ruine de la même Monarchie*, τ. I-II, Paris 1620.

¹⁵⁰ Krumbacher, *Ιστορία της Βυζαντινής Λογοτεχνίας* Α', 615. Moravcsik, *Byzantinoturcica* I, 394.

¹⁵¹ F. E. de Mezeray, *Histoire Générale des Turcs, contenant l'histoire de Chalcondyle, traduite par Blaise De Vigenaire, avec les illustrations du mesme Autheur. Et continue'e iusques en l'an M. DC. XII. par Thomas Artus ; Et en cette Edition, par le Sieur de Mezeray, iusques en l'année 1661. De plus, l'Histoire du Sérail par le Sieur Baudier. Les Figures et Descriptions de principaux Officiers et autres Personnes de l'Empire Turc, par Nicolai. Les Tableaux prophetiques sur la Ruine du mesme Empire, et la traduction des Annales des Turcs, piece tres necessaire pour l'intelligence de tout le corps de cette Histoire, mise du Latin en François*, τ. I-II, Paris 1662.

¹⁵² G. Szigetì και S. Mika, *Magyar törtènelmi olvasókönyv* I, (1905), 155-163, 171-180

γ. 3. 4. Ρωσικές μεταφράσεις

Στη ρωσική γλώσσα έχουμε τη μετάφραση αποσπασμάτων από τον E.B.Veselij.¹⁵³

γ. 3. 5. Γερμανικές μεταφράσεις

Στη γερμανική γλώσσα έχουμε τη μετάφραση τμημάτων, από τον Fr. Grabler.¹⁵⁴

γ. 3. 6. Τουρκικές μεταφράσεις

Διαθέτουμε μία τουρκική μετάφραση του έργου από τον Mustafa B. Abdullah, τον 17^ο αι. .¹⁵⁵

γ. 3. 7. Ιταλικές μεταφράσεις

Έχουμε την ιταλική μετάφραση από τον A. Pertusi, του αποσπάσματος της πολιορκίας και της Άλωσης της Κωνσταντινούπολης το 1453 από τον Μωάμεθ Β΄, το οποίο περιλαμβάνεται στο 8^ο βιβλίο των *Αποδείξεων Ιστοριών*.¹⁵⁶

γ. 3. 8. Αγγλικές μεταφράσεις

Περνώντας τώρα, στις αντίστοιχες σε αγγλική γλώσσα, έχουμε τη μετάφραση του αποσπάσματος της πολιορκίας και της Άλωσης της Πόλης, από το 8^ο βιβλίο των *Αποδείξεων Ιστοριών*, από τον J. R. Melville Jones.¹⁵⁷ Υπάρχει, επίσης, η μετάφραση του Νικόλαου Νικολούδη, των βιβλίων Α΄-Γ΄ του έργου, με σχολιασμό του πρωτότυπου κειμένου.¹⁵⁸ Επιπλέον, υπάρχει η πρώτη πρόσφατη, ολοκληρωμένη μετάφραση όλων των βιβλίων σε δύο τόμους (τ. Ι, βιβλία 1^ο-5^ο, τ. ΙΙ, βιβλία 6^ο-10^ο),

¹⁵³ E.B.Veselij, « Лаоник ХадкоконДИЛ », *ВВ* 7, (1953), 431-444.

¹⁵⁴ F. Grabler, *Aus dem Geschichtswerk des Laonikos Chalkokondyles, übersetzt, eingeleitet, und erklärt, Europa im XV. Jahrhundert von Byzantinern gesehen*, [Byzantinische Geschichtsschreiber 2], Graz-Wien-Köln, 1954.

¹⁵⁵ Από τον Mustafa B. Abdullah, ο οποίος απεβίωσε το 1657. Βλ. F. Babinger, *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke*, Leipzig 1927, 200.

¹⁵⁶ A. Pertusi, *La caduta di Constantinople*, vol. II, Verona 1976, 196-227.

¹⁵⁷ J. R. Melville Jones, *The siege of Constantinople 1453: Seven Contemporary Accounts*, Amsterdam 1972, (vol. VIII, 201-14), σσ. 42-55.

¹⁵⁸ Ν. Νικολούδης, *Laonikos Chalkokondyles: A translation and Commentary of the « Demonstrations of Histories » (Books I-III)*, [Ιστορικές Μονογραφίες 16], Αθήνα 1996.

από τον Αντώνη Καλδέλλη, ο οποίος παραθέτει το πρωτότυπο κείμενο στην αριστερή σελίδα από την κριτική έκδοση του Darkó και την αγγλική μετάφραση στη δεξιά.¹⁵⁹ Ο συγγραφέας αναφέρει τις δυσκολίες που συνάντησε κατά τη μετάφραση του πρωτότυπου ελληνικού κειμένου, το οποίο περιέχει πολλά γραμματικά λάθη, αλλά και συντακτικές ανωμαλίες, τις οποίες έπρεπε να υπερπηδήσει. Υπάρχει απουσία του υποκειμένου πολλές φορές. Επίσης, κάποιες φορές το υποκείμενο της κύριας πρότασης τίθεται σε γενική πτώση. Πολλά τμήματα του κειμένου παραμένουν σκοτεινά και δυσκολονόητα, με αποτέλεσμα τη δυσκολία απόδοσής τους στην αγγλική γλώσσα. Γενικότερα, ο συγγραφέας εκφράζει την ανάγκη για μία νέα κριτική έκδοση του πρωτότυπου ελληνικού κειμένου, η οποία θα διαλευκάνει πολλές από τις ανορθογραφίες της προηγούμενης.¹⁶⁰

Ως συμπλήρωμα σε αυτή την έκδοση, ο Καλδέλλης παρουσίασε την ίδια χρονιά τη μονογραφία του, στην οποία παρατίθενται αποσπάσματα τόσο από το πρωτότυπο ελληνικό κείμενο, όσο και από την αγγλική μετάφραση του, τα οποία εντάσσονται στον σχολιασμό των ενοτήτων, με μία εις βάθος διερεύνηση όλων των ζητημάτων που παραμένουν εκκρεμή γύρω από τον ιστορικό Λαόνικο Χαλκοκονδύλη και το έργο του. Εξετάζονται, επίσης, οι προηγούμενοι μελετητές, οι οποίοι ασχολήθηκαν με την έρευνα γύρω από το έργο και την προσωπικότητα του ιστορικού, καθώς και η βιβλιογραφία τους.¹⁶¹

γ. 3. 9. Ελληνικές μεταφράσεις

Στα νέα ελληνικά έχουμε τις μεταφράσεις από τον Ν. Νικολούδη¹⁶² και τη Δήμητρα Μονιού, η οποία, εκτός του κειμένου του Λαονίκου, παραθέτει τη νεοελληνική μετάφραση και το πρωτότυπο κείμενο για την πολιορκία και την Άλωση της Πόλης, των ιστορικών Δούκα, Κριτόβουλου, Σφραντζή και Ψευδο-Φραντζή. Επιπλέον,

¹⁵⁹ A. Kaldellis, *The Histories: Laonikos Chalkokondyles* vol. 1-2, [DOML 33-34], Cambridge 2014.

¹⁶⁰ Βλ. Kaldellis, *Histories* 1, xiv-xv, 472-473.

¹⁶¹ A. Kaldellis, *A new Herodotos : Laonikos Chalkokondyles on the Ottoman empire, the fall of Byzantium and the Emergence of the West*, [Supplements to the Dumbarton Oaks Medieval Library], Washington D. C. 2014.

¹⁶² Ν. Νικολούδης, *Λαονίκου Χαλκοκονδύλη Βυζαντίου Άλωσης, Αποδείξεις Ιστοριῶν Η΄*, [Μελέτες για τη Βυζαντινή και Μεταβυζαντινή Ελληνική Ιστορία 7], Αθήνα 1997.

παραθέτει συγκριτικό σχολιασμό των σημαντικών γεγονότων της Άλωσης, όπως τα περιγράφουν οι ιστορικοί.¹⁶³

γ. 4. Το έργο του Λαονίκου Χαλκοκονδύλη ως πηγή για τη συγγραφή πρώιμων έργων τουρκικής ιστορίας

Όπως διαπιστώσαμε παραπάνω, το έργο του Λαονίκου Χαλκοκονδύλη έτυχε από πολύ νωρίς, μεταφραστικής επεξεργασίας στη Δυτική Ευρώπη. Όμως, το συγκεκριμένο έργο χρησιμοποιήθηκε εκτεταμένα και για τη συγγραφή πρώιμων έργων τουρκικής ιστορίας. Χρησιμοποιήθηκε από τον F. Sansovino, ως βασική πηγή του για τα γεγονότα της τουρκικής ιστορίας έως το 1463, με βάση τη λατινική μετάφραση του C. Clauser. Επίσης, χρησιμοποιήθηκε από τους Γερμανούς Ph. Lonicerus και J. Leunclavius.¹⁶⁴ Επιπλέον, χρησιμοποιήθηκε ως πηγή για την τουρκική παρέκβαση της παγκόσμιας ιστορίας του Marcus Antonius Coccius Sabellicus, η οποία δημοσιεύτηκε στη Βενετία το 1498.¹⁶⁵ Στη συνέχεια, χρησιμοποιήθηκε ευρύτατα στο έργο του Ελληνοϊταλού Θεόδωρου Σπαντουνή ή Spandugnino,¹⁶⁶ ο οποίος ισχυριζόταν ότι καταγόταν από την οικογένεια των Καντακουζηνών, με την τελική έκδοση να δημοσιεύεται το 1538.¹⁶⁷

Αργότερα, μετά το δεύτερο μισό του 16^{ου} αι., χρησιμοποιήθηκε ως πηγή για την τουρκική ιστορία, από δύο Έλληνες συγγραφείς: (α) από τον ανώνυμο συγγραφέα του *Χρονικού των Τούρκων Σουλτάνων*, το οποίο βασίζεται για τα γεγονότα έως το 1463

¹⁶³ Δήμητρα Μονιού, *Μνήμες Αλώσεως: Κωνσταντινούπολη 1453, μέσα από τις διηγήσεις των ιστορικών της εποχής...*, (3η έκδοση), [Βυζαντινή Γραμματεία 2], Αθήνα 2008, εδώ, 376-411, 471-482. Για τις μεταφράσεις του έργου βλ. συγκεντρωτικά, Krumbacher, *Ιστορία της Βυζαντινής Λογοτεχνίας* Α', 615. Moravcsik, *Byzantinoturcica* I, 394. Colonna, *Gli storici Byzantini*, 16. Zachariadou, *Τò χρονικό των Τούρκων Σουλτάνων*, 22-24. Νικολούδης, *Laonikos Chalkokondyles*, 65· του ίδιου, *Βυζαντίου Άλωσης*, 11, 26, σημ. 2-3. Μονιού, *Μνήμες Αλώσεως*, 373. Kaldellis, *A new Herodotos*, 238-239.

¹⁶⁴ F. Sansovino, *Historia Universale dell' Origine, Guerre et Imperio de Turchi*, Venice 1571. Βλ. Ζώρας, *Χρονικόν*, 9. Zachariadou, *Τò χρονικό των Τούρκων Σουλτάνων*, 14-15, 22-26, 80, 84. Νικολούδης, *Laonikos Chalkokondyles*, 84-85, σημ. 150-151· του ίδιου, *Βυζαντίου Άλωσης*, 14, 26, σημ. 4. Καρπόζηλος, *Βυζαντινοί Ιστορικοί* Δ', 364.

¹⁶⁵ Marcus Antonius Coccius Sabellicus, *Enneades sive Rhapsodia historiarum*, Venice 1498. Βλ. Kaldellis, *A new Herodotos*, 240.

¹⁶⁶ Theodoro Spadugnino, *Partitio Constantinopolitano de la origine deli Imperatori Ottomani, Ordini de la Corte, Forma del' Guarregiare loro, Religione, Rito, et Costumi de la Natione*, εκδ. C. N. Sathas, Μνημεία Ελληνικής Ιστορίας. *Documents inédits relatifs à l'histoire de la Grèce au Moyen Âge*, τ. IX, Paris 1890, 133-261. Βλ., επίσης, D. M. Nicol, *Theodore Spandounes: On the Origin of the Ottoman Emperors*, Cambridge 1997.

¹⁶⁷ Zachariadou, *Τò χρονικό των Τούρκων Σουλτάνων*, 26, 30. Νικολούδης, *Laonikos Chalkokondyles*, 85, σημ. 152· του ίδιου, *Βυζαντίου Άλωσης*, 14, 26, σημ. 4. Kaldellis, *A new Herodotos*, 240, σημ. 6.

στον Χαλκοκονδύλη και χρονολογείται σίγουρα μετά το 1573. Ο ανώνυμος συγγραφέας αξιοποίησε τη μετάφραση του έργου του *Χρονικού* του Sansonino, σε ελληνικό δημώδες ιδίωμα, εργασία που είχε γίνει σε κάποια βενετοκρατούμενη περιοχή του ελλαδικού χώρου.¹⁶⁸ (β) από τον συγγραφέα του *Μεγάλου Χρονικού* (*Chronicon Maius*) Ψευδο-Φραντζή , πιθανότατα Μακάριο Μελισσηνό, ανάμεσα στο 1573 και 1575, κατά την παραμονή του στη Νάπολη της Ιταλίας.¹⁶⁹ Τα δύο αυτά έργα χρησιμοποίησαν το υλικό από τις δημηγορίες και τις παρεκβάσεις του Χαλκοκονδύλη, αλλά απευθύνονταν σε ένα διαφορετικό είδος αναγνωστών. Διακρίνονται για την ανεκδοτολογική διάθεση τους για την ιστορία και λιγότερο για τη λογοτεχνική. Διαθέτουν μεγαλύτερη ζωντάνια και παραστατικότητα στην αφήγησή τους, σε σύγκριση με αυτήν του έργου του Λαονίκου Χαλκοκονδύλη. Ωστόσο, απουσιάζει η αυθεντικότητα και η έμπνευση από αυτά.¹⁷⁰

¹⁶⁸ Την έκδοση του κειμένου έκανε ο Γ. Θ. Ζώρας, *Χρονικὸν περὶ τῶν τούρκων σουλτάνων* (*κατὰ τὸν Βαρβερινὸν ἐλληνικὸν κώδικα 111*), Αθήνα 1958, ἐδῶ, 9, 111, 319 κ. ε. . Zachariadou, *Τὸ χρονικὸ τῶν Τούρκων Σουλτάνων*, 25-26, 80-83. Νικολούδης, *Laonikos Chalkokondyles*, 85, σημ. 153· του ίδιου, *Βυζαντίου Ἀλωσις*, 14, 26, σημ. 4. Kaldellis, *A new Herodotos*, 241, σημ. 10. Καρπόζηλος, *Βυζαντινοὶ Ἱστορικοὶ Δ΄*, 364, σημ. 147.

¹⁶⁹ Η κριτική έκδοση του κειμένου από τον V. Grecu, *Georgios Sphrantzes, Memorii 1401-1477. În ănnexa Pseudo-Phrantzes: Macarie Melissenos, Chronica 1258-1481*, [*Scriptores Byzantini V*], Bucharest 1966. Βλ., επίσης, Τωμαδάκης, *Περὶ ἀλώσεως*, 169-203. Καρπόζηλος, *Βυζαντινοὶ Ἱστορικοὶ Δ΄*, 580-588 και οι σημ. ἐκεῖ.

¹⁷⁰ Νικολούδης, *Laonikos Chalkokondyles*, 85-86, σημ. 154· του ίδιου, *Βυζαντίου Ἀλωσις*, 14, 26, σημ. 4. Kaldellis, *A new Herodotos*, 241-242.

II. Το 8ο Βιβλίο των *Αποδείξεων Ιστοριῶν*

Κατά την ανάλυση θα χρησιμοποιήσουμε την έκδοση Darkó.¹⁷¹ Οι γεωγραφικές και εθνογραφικές παρεκβάσεις καταλαμβάνουν μόνο 7 σελίδες. Ο Λαόνικος έχει εντάξει στο συγκεκριμένο βιβλίο τα γεγονότα της χρονολογικής περιόδου 1452-1457. Η δομή της αφήγησης, συνεπώς, γίνεται εξαιρετικά αναλυτική, με την παρουσίαση των γεγονότων να γίνεται χρόνο με τον χρόνο. Η βασιλεία του Οθωμανού σουλτάνου Μωάμεθ Β΄ αποτελεί τον αφηγηματικό άξονα.¹⁷² Κύριο θέμα περιγραφής του 8^{ου} βιβλίου αποτελεί το γεγονός της Άλωσης της Κωνσταντινούπολης, όσα δηλαδή συνέβησαν πριν, κατά και μετά την Άλωση στην Κωνσταντινούπολη, αλλά και στα επιφανή πρόσωπα, τα οποία συμμετείχαν στα γεγονότα.

Ο Λαόνικος ξεκινά την παράθεση των συμβάντων με τα προπαρασκευαστικά έργα του Μωάμεθ Β΄ και το σχέδιό του για τον αποκλεισμό της Βασιλεύουσας. Γίνεται αναφορά στην κατασκευή του φρουρίου Ρούμελι-Χισάρ, το καλοκαίρι του 1452 (*Λαιμοκοπή* = κόπτης του στενού-λαιμού).¹⁷³ Στη συνέχεια, παρατίθενται τα γεγονότα της εκστρατείας του Τουραχάν μπέη στην Πελοπόννησο, τον χειμώνα του 1452. Σκοπός του Οθωμανού σουλτάνου ήταν να παρεμποδίσει κάθε δυνατότητα αποστολής βοήθειας από τους δεσπότες του Μορέως Θωμά και Δημήτριο Παλαιολόγο, αδελφούς του αυτοκράτορα Κωνσταντίνου, προς την Κωνσταντινούπολη.¹⁷⁴

Έπειτα, ο Λαόνικος εξιστορεί την άφιξη του Μωάμεθ Β΄ την άνοιξη του 1453, έξω από τα τείχη της Πόλης. Δίνει μία πρώτη περιγραφή του μεγέθους, του οπλισμού και της επιμελητείας του οθωμανικού στρατού και στόλου, καθώς και των θέσεων που κατέλαβαν ο σουλτάνος και οι στρατηγοί του, κατά μήκος των τειχών.¹⁷⁵ Κατόπιν, ο ιστορικός περιγράφει τις ενέργειες των Βυζαντινών, οι οποίοι έκαναν όλες τις απαραίτητες προετοιμασίες για την επικείμενη πολιορκία.¹⁷⁶

Στη συνέχεια, εξιστορούνται οι ενέργειες των δύο αντιπάλων, σε ξηρά και

¹⁷¹ *Laonici Chalcocondylae Historiarum Demonstrationes, ad fidem codicum recensuit, emendavit annotationibusque criticis instruxit* E. Darkó, I-II, Budapest 1922-1927. Για το 8^ο βιβλίο συγκεκριμένα, βλ. II, 147,1-201, 18.

¹⁷² *Τοῦ δὲ ἐπιγιννομένου θέρου...Τοῦ δὲ ἐπιγιννομένου χειμῶνος...* . Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν* II, 147,1. 148, 1. Βλ. και Kaldellis, *A new Herodotos*, 26-29.

¹⁷³ Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν* II, 147,1. 147, 19.

¹⁷⁴ Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν* II, 148, 1-148, 17.

¹⁷⁵ Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν* II, 148, 18-150, 9.

¹⁷⁶ Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν* II, 150, 10-151, 2.

θάλασσα, κατά την έναρξη της πολιορκίας· ο συνεχής κανονιοβολισμός των τειχών από τους Οθωμανούς, οι τακτικές κινήσεις των οθωμανικών στρατευμάτων, τα οποία προσπαθούσαν να διαρρήξουν την άμυνα των υπερασπιστών που αντιστέκονταν με επιμονή, η υπονόμευση των τειχών της Πόλης. Έπειτα δίνεται περιγραφή του περάσματος του οθωμανικού στόλου στον Κεράτιο κόλπο και οι αψιμαχίες στη θάλασσα, με το σπάσιμο του ναυτικού αποκλεισμού των Οθωμανών, από δύο χριστιανικά φορτηγά πλοία. Η ενότητα αυτών των γεγονότων κλείνει με το γκρέμισμα μεγάλου τμήματος του τείχους και τις προετοιμασίες των Οθωμανών, για την επικείμενη μεγάλη επίθεση (6 Απριλίου-28 Μαΐου 1453).¹⁷⁷

Έπειτα, ο Λαόνικος εξιστορεί την προσπάθεια των Βυζαντινών για σύναψη ειρήνης και την απόρριψη των παράλογων απαιτήσεων του Μωάμεθ Β΄. Ακολουθεί η δημηγορία του Οθωμανού σουλτάνου προς τους γενίτσαρους, σύμφωνα με την οποία υποσχόταν γενναιόδωρες ανταμοιβές, για τους πιο γενναίους, κατά την τελική έφοδο. Κατόπιν, ξεκινά η αναγγελία στο οθωμανικό στρατόπεδο, για την τελική επίθεση και, αντίστοιχα, γίνεται αναφορά στις προετοιμασίες των Βυζαντινών και την παράταξη των υπερασπιστών, στα κύρια σημεία άμυνας.¹⁷⁸

Στη συνέχεια, ο Λαόνικος περιγράφει τα γεγονότα της τελικής εφόδου, τα ξημερώματα της 29^{ης} Μαΐου 1453. Υπάρχει αναφορά στον τραυματισμό του Γενοβέζου Ιωάννη Ιουστινιάνη Λόνγκο, πρωτοστράτορα (αρχιστράτηγου) των δυνάμεων υπεράσπισης της Πόλης, ο οποίος οδήγησε στην κατάρρευση της άμυνας και τον θάνατο του αυτοκράτορα Κωνσταντίνου από τους Οθωμανούς, κατά τη διάρκεια της μάχης. Τα οθωμανικά στρατεύματα εισήλθαν μέσα από τα γκρεμισμένα τείχη και ξεκίνησε η λεηλασία της Πόλης. Ο Λαόνικος μνημονεύει την κατάληξη που είχαν πολλοί επιφανείς, βυζαντινοί και ξένοι άρχοντες, τόσο κατά την τελική μάχη, όσο και μετά την Άλωση, καθώς και τις σφαγές και την αιχμαλωσία που υπέστησαν οι κάτοικοι της Πόλης.¹⁷⁹

Για τα γεγονότα τα οποία συνέβησαν μετά την Άλωση, γίνεται αναφορά από τον Λαόνικο, στη θανάτωση του μεγάλου βεζίρη Χαλίλ πασά Τσανταρλί (τουρκ. Halil Paşa Djandarlı), από τον Μωάμεθ Β΄.¹⁸⁰ Επίσης, δίνεται η περιγραφή των γεγονότων που έλαβαν χώρα στην Πελοπόννησο, με την επανάσταση των Αλβανών εναντίον του

¹⁷⁷ Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριών* II, 151, 3-155, 23.

¹⁷⁸ Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριών* II, 151, 24-158, 8.

¹⁷⁹ Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριών* II, 158, 9-167, 2.

¹⁸⁰ Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριών* II, 167, 5-169, 19.

Θωμά και του Δημήτριου Παλαιολόγου, στο πλευρό των οποίων προσέτρεξαν και άλλοι Βυζαντινοί άρχοντες της περιοχής. Ο Μωάμεθ Β΄ έσπευσε να υποστηρίξει στρατιωτικά τους δύο δεσπότες, αποστέλλοντας στρατεύματα υπό την ηγεσία του στρατηγού Τουραχάν μπέη, ο οποίος προσπάθησε, συν τοις άλλοις, να επιλύσει το ζήτημα της διχόνοιας, η οποία επικρατούσε μεταξύ των δύο αδελφών και να επιβάλει τάξη και ηρεμία στην υποτελή επαρχία (1453-1454).¹⁸¹

Αφού ο Λαόνικος ολοκληρώσει την αφήγηση των γεγονότων στην Πελοπόννησο, εξιστορεί, έπειτα, τις εκστρατείες του Μωάμεθ Β΄ στη Σερβία (1454-1456), με την κατάληψη του Novo Brdo και την αποτυχημένη πολιορκία του Βελιγραδίου, το οποίο υπερασπιζόταν ο ουγγρικός στρατός, με επικεφαλής τον Ιωάννη Ουνιάδη (ουγγρ. János Hunyadi).¹⁸² Κατόπιν, με αφορμή τον θάνατο του επιφανούς στρατιωτικού (1456), ο ιστορικός αναφέρεται στις εσωτερικές πολιτικές υποθέσεις του βασιλείου της Ουγγαρίας, σχετικά με τις διεκδικήσεις πάνω στον θρόνο της χώρας, από διάφορους επιφανείς Ούγγρους ευγενείς και την εμπλοκή των Γερμανών αυτοκρατόρων στα εσωτερικά ζητήματα της Ουγγαρίας.¹⁸³ Επίσης, δίνονται πληροφορίες για τους Χουσσίτες (Τσέχους),¹⁸⁴ τη σύνοδο της Μάντοβα,¹⁸⁵ και τις εκστρατείες του Οθωμανού σουλτάνου στην Αλβανία, εναντίον του Γεωργίου Καστριώτη Σκεντέρμπεη (1455-1457).¹⁸⁶

Ο Λαόνικος σε αυτό το σημείο ολοκληρώνει την εξιστόρηση των πολεμικών γεγονότων της βασιλείας του Μωάμεθ Β΄ και δίνει μία λεπτομερή περιγραφή της τελετής περιτομής των υιών του σουλτάνου στην Αδριανούπολη, το 1457. Δίνονται πληροφορίες για τη διαδικασία της τελετής και τους συμμετέχοντες, ιδιαίτερα για τις ικανότητες των Τούρκων ακροβατών, οι οποίοι συμμετείχαν στους εορτασμούς, με σκοπό να προσφέρουν ψυχαγωγικές επιδείξεις.¹⁸⁷

Στη συνέχεια, με την ευκαιρία της παρουσίας στην τελετή του μεγάλου βεζίρη Μαχμούτ πασά (τουρκ. Mahmud Paşa Angelonić), ο ιστορικός δίνει πληροφορίες για την καταγωγή και τη νεανική ηλικία του συγκεκριμένου προσώπου, αλλά και για την δύναμη και τον πλούτο που είχε αποκτήσει, αναρριχόμενος στα ανώτερα διοικητικά

¹⁸¹ Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριών* II, 169, 16-176, 19.

¹⁸² Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριών* II, 176, 20-185, 18.

¹⁸³ Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριών* II, 185, 19-190, 2.

¹⁸⁴ Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριών* II, 180, 16-181, 3. 186, 21-187, 4.

¹⁸⁵ Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριών* II, 190, 3-192, 12.

¹⁸⁶ Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριών* II, 192, 16-194, 17.

¹⁸⁷ Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριών* II, 194, 18-196, 7.

κλιμάκια του Οθωμανικού κράτους.¹⁸⁸ Έπειτα, γίνεται αναφορά σε άλλα πρόσωπα, ελληνικής καταγωγής, τα οποία αναρριχήθηκαν σε ανώτερες διοικητικές θέσεις, κατά τη βασιλεία του Μωάμεθ Β΄.¹⁸⁹ Με την ευκαιρία αυτή, ο ιστορικός παρουσιάζει την ελληνική και χριστιανική προέλευση πολλών, τουρκικών ονομάτων, αλλά και την ασιατική προέλευση κάποιων άλλων.¹⁹⁰

Η αφήγηση του 8^{ου} βιβλίου ολοκληρώνεται με την παρουσίαση από τον Λαόνικο Χαλκοκονδύλη, των γνώσεών του πάνω στο διοικητικό και δημοσιονομικό σύστημα του Οθωμανικού κράτους. Παρουσιάζεται η διοικητική-στρατιωτική δομή και οι υποδιαιρέσεις της, μαζί με τα αντίστοιχα, διοικητικά και στρατιωτικά αξιώματα. Συγχρόνως παρουσιάζονται οι οικονομικές απολαβές, οι οποίες αναλογούν σε κάθε αξίωμα. Επιπλέον, αναφέρονται οι πρόσοδοι του κράτους και η διάρθρωση του φορολογικού συστήματος, καθώς και η διανομή του πλούτου στις διάφορες κοινωνικές και στρατιωτικές τάξεις.¹⁹¹

Περισσότερες αναλυτικές πληροφορίες, σχετικές με τα περιεχόμενα του 8^{ου} βιβλίου, τα οποία παρουσιάστηκαν παραπάνω, δίνονται μέσω της παρουσίασης της Ανθρωπωνυμίας και Τοπωνυμίας, του συγκεκριμένου βιβλίου.

¹⁸⁸ Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν* II, 196, 5-197, 2.

¹⁸⁹ Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν* II, 197, 2-6.

¹⁹⁰ Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν* II, 197, 6-19.

¹⁹¹ Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν* II, 197, 20-201, 18.

Άνθρωπωνυμία

1. Ονόματα προσώπων

Άλβερτος

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η', 187, 11. 189, 7, 11. 190, 2

Ο Χαλκοκονδύλης σε αυτό το χωρίο του 8^{ου} βιβλίου υπέπεσε σε σφάλμα. Ο ιστορικός αναφέρει ότι ο βασιλιάς Λαδίσλαος Ε' της Ουγγαρίας ήταν ανιψιός του βασιλιά Σιγισμούνδου και ο επίτροπος του σε μικρή ηλικία ήταν ο αδελφός του Σιγισμούνδου αυτοκράτορας Αλβέρτος Β'. Ωστόσο, ο αυτοκράτορας Αλβέρτος ήταν στην πραγματικότητα πατέρας του Λαδισλάου. Επίσης, ο ιστορικός αναφέρει ότι ο Αλβέρτος στέφθηκε αυτοκράτορας της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας του Γερμανικού Έθνους από τον πάπα Νικόλαο Ε'. Ο Χαλκοκονδύλης υπέπεσε σε αυτό το σημείο σε δεύτερο σφάλμα. Ο επίτροπος του νεαρού Λαδισλάου αφενός ήταν ο δεύτερος εξάδελφός του Φρειδερίκος Γ', αφετέρου ο Φρειδερίκος ήταν εκείνος που στέφθηκε το 1452 από τον πάπα Νικόλαο αυτοκράτορας και διαδέχθηκε τον Αλβέρτο στον θρόνο της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας του Γερμανικού Έθνους. Ο Φρειδερίκος συνέχισε να επιτροπεύει τον Λαδίσλαο μέχρι το 1452, αν και οι Ούγγροι ευγενείς είχαν αναδείξει βασιλιά της Ουγγαρίας τον νεαρό πρίγκηπα μετά τη μάχη της Βάρνας, το 1444. Συνεπώς, ο Χαλκοκονδύλης συγχέει τον Αλβέρτο Β' με τον Φρειδερίκο Γ' (1).

Το 8^ο βιβλίο των *Αποδείξεων Ιστοριῶν* αναφέρεται, επίσης, στους πολέμους μεταξύ του Ματθία Κορβίνου και του Γερμανού αυτοκράτορα Αλβέρτου, την κατάληψη της Πράγας από τον πρώτο και την υποτέλεια των Βοημών στους Ούγγρους. Ωστόσο, ο Χαλκοκονδύλης συγχέει ξανά τον Αλβέρτο με τον αυτοκράτορα Φρειδερίκο. Στην πραγματικότητα ο Ματθίας Κορβίνος ενεπλάκη σε σύγκρουση με τον Γερμανό αυτοκράτορα την περίοδο 1459-1463. Ο Χαλκοκονδύλης, άλλωστε, στο έργο του δεν αναφέρεται σε γεγονότα μετά το 1464, επομένως πρέπει να αποκλειστεί η αναφορά στους πολέμους του Ματθία Κορβίνου για την κατάκτηση της Βοημίας το διάστημα 1468-1479. Επιπλέον, η κατάληψη της Πράγας από τους Ούγγρους δεν πραγματοποιήθηκε ποτέ, καθώς βρισκόταν υπό την κυριαρχία του διεκδικητή του θρόνου της Βοημίας Jiri Podebrad μέχρι το 1471 και του διαδόχου του, Vladislav Β',

μέχρι το 1516. Ο Ματθίας Κορβίνος διέμεινε απλώς στην Πράγα το 1458-1459, πριν ανέλθει στον θρόνο της Ουγγαρίας **(2)**.

Ο Γερμανός αυτοκράτορας Αλβέρτος Β΄ της Γερμανίας ή Αλβέρτος Ε΄ της Αυστρίας γεννήθηκε το 1398 και απεβίωσε το 1439. Ήταν υιός του δούκα της Αυστρίας Αλβέρτου Δ΄ και της δούκισσας της Βαυαρίας Ιωάννας. Είχε νυμφευθεί την Ελισάβετ, κόρη του αυτοκράτορα Σιγισμούνδου. Μαζί της απέκτησε δύο παιδιά, τον κατοπινό βασιλιά της Ουγγαρίας Λαδίσλαο Ε΄ και την Ελισάβετ η οποία ήταν σύζυγος του Καζίμιρ Δ΄ της Πολωνίας. Το 1404 ο Αλβέρτος ανακηρύχθηκε δούκας της Αυστρίας. Το 1438 ανακηρύχθηκε αυτοκράτορας της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας του Γερμανικού Έθνους και βασιλιάς της Ουγγαρίας και της Βοημίας. Το 1439 ηττήθηκε σε μάχη στο Σμεντέρεβο της Σερβίας από τον σουλτάνο Μουράτ Β΄ **(3)**.

Ο Φρειδερίκος ήταν υιός του Ernst, αρχιδούκα της Αυστρίας, και της Cimbargis von Masowien. Γεννήθηκε τον Σεπτέμβριο του 1415 στο Ίνσμπρουκ της δυτικής Αυστρίας. Ήταν αδελφός του δούκα της Αυστρίας Αλβέρτου Δ΄. Το 1452 νυμφεύθηκε την Ελεονώρα, κόρη του βασιλιά Εδουάρδου της Πορτογαλίας. Μαζί της απέκτησε έναν υιό, τον κατοπινό αυτοκράτορα Μαξιμιλιανό Α΄. Από το 1424 ο Φρειδερίκος ήταν δούκας Στυρίας, Καρινθίας και Καρνιόλας. Το 1440 εξελέγη βασιλιάς της Γερμανίας και στέφθηκε το 1442 στην πόλη Άαχεν της Γερμανίας. Το 1448 προσχώρησε στο *Κονκορδάτο της Βιέννης* με την Αγία Έδρα. Το 1452 στέφθηκε στη Ρώμη αυτοκράτορας της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας του Γερμανικού Έθνους, όπως προαναφέραμε, από τον πάπα Νικόλαο Ε΄. Απεβίωσε στις 19 Αυγούστου 1493, στο Λιντς της Αυστρίας **(4)**.

(1) Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η΄, 187, 8—188, 5. Για τον αυτοκράτορα Αλβέρτο Β΄ βλ. Moravcsik, *Byzantinoturcica* II, 61. *PLP* 1, 564, 54. Για τον αυτοκράτορα Φρειδερίκο Γ΄ βλ. *PLP* 12, 30183, 157. Σχετικά με το σφάλμα του Χαλκοκονδύλη στο συγκεκριμένο χωρίο βλ. Kaldellis, *Histories* 2, 504-505, σημ. 75, 77.

(2) Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η΄, 189, 5-190, 2. Kaldellis, *Histories* 2, 505-506, σημ. 88. Βλ., επίσης, παραπάνω, 14.

(3) *PLP* 1, 564, 54.

(4) *PLP* 12, 20183, 157.

(Άλίας τοῦ Μιχάλεω)

Άλιέω τοῦ Μιχάλεω

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η΄, 178, 15

Πρόκειται για τον Μιχαλόγλου Αλί μπέη (τουρκ. Mīkhāl-oghlu ‘Alī Beg) , Οθωμανό στρατιωτικό ο οποίος καταγόταν από την περίφημη οικογένεια των Μιχαλόγλου , ιδρυτής της οποίας ήταν ο προπάππους του Αλί, άρχοντας Κιοσέ Μιχάλ (τουρκ. Köse Mīkhāl ‘Abd Allāh). Ο Κιοσέ Μιχάλ ήταν εξωμότης ελληνικής καταγωγής, ο οποίος αρχικά βρισκόταν στην υπηρεσία του βυζαντινού κράτους, ως διοικητής της Κερμαστής, στους πρόποδες του όρους Ολύμπου της Βιθυνίας. Υπάρχει η πιθανότητα το συγκεκριμένο πρόσωπο να καταγόταν από την οικογένεια των Παλαιολόγων. Εμφανίστηκε στο ιστορικό προσκήνιο κατά τη βασιλεία του ιδρυτή της οθωμανικής δυναστείας Οσμάν Α΄. Ο Κιοσέ Μιχάλ συμμάχησε με τον Οθωμανό εμίρη και συνέβαλε στη γρήγορη εξάπλωση των Οθωμανών στη βορειοδυτική Μικρά Ασία, στα τέλη του 13^{ου} και στις αρχές του 14^{ου} αι. . Απέκτησε μεγάλη φήμη και προσηλυτίστηκε στο Ισλάμ.

Ο εξωμότης άρχοντας έδρασε, επίσης, κατά τη βασιλεία του υιού του Οσμάν, Ορχάν Α΄, και έλαβε το αξίωμα του διοικητή των ακιντζήδων (τουρκ. akıncılar), δηλαδή του οθωμανικού άτακτου ελαφρού ιππικού που διενεργούσε επιδρομές και λεηλασίες, διεισδύοντας βαθιά μέσα στις εχθρικές περιοχές. Η δράση αυτού του άτακτου σώματος υπέων εντοπίζεται κυρίως στα Βαλκάνια, κατά τους πρώτους αιώνες του Οθωμανικού κράτους. Το αξίωμα αυτό κατέστη κληρονομικό για τους απογόνους του Κιοσέ Μιχάλ (τουρκ. Mīkhāl-oghulları). Απεβίωσε στην Αδριανούπολη σε πολύ μεγάλη ηλικία, καθώς η πόλη δεν κατακτήθηκε από τους Οθωμανούς πριν το 1362. Ετάφη στο τζαμί που ίδρυσε στη συνοικία Γιλντιρίμ, στα δυτικά της πόλης της Αδριανούπολης.

Παππούς του Αλί Μιχαλόγλου ήταν ο βεζίρης και μπεηλέρμπεης Ρούμελης Μεχμέτ Μιχαλόγλου (τουρκ. Mehmed Beg), ο οποίος έδρασε υπό τις διαταγές του διεκδικητή του οθωμανικού θρόνου πρίγκηπα Μουσά (τουρκ. Mūsā Çelebi). Ο Μεχμέτ, ήταν, επίσης, στενός φίλος του σείχη Μπεντρεντίν, εξέχοντος μέλους της ισλαμικής θρησκευτικής ιεραρχίας και καζασκέρη (ανώτερος δικαστικός λειτουργός) του Μουσά στην Αδριανούπολη, ο οποίος είχε εξοριστεί μετά τον θάνατο του δεύτερου στη Νίκαια και οι θρησκευτικές διδαχές του είχαν προκαλέσει σοβαρές αναταραχές

στα Βαλκάνια και τη Μικρά Ασία. Το 1411 ο Μεχμέτ εγκατέλειψε τον Μουσά και κατέφυγε στον αδελφό του και έτερο διεκδικητή του θρόνου Μωάμεθ, στη Μικρά Ασία. Το 1413 φυλακίστηκε στη φυλακή Bedewī Ćardak, κοντά στην Τοκάτη. Ο Οθωμανός βεζίρης θανατώθηκε το 1422 από τον καδή της Σμύρνης και πιθανώς ετάφη στην Πλεύνα της Βουλγαρίας.

Υιός του Μεχμέτ Μιχαλόγλου και πατέρας του Αλί ήταν ο Hidr μπέης. Διακρίθηκε στους πολέμους που διεξήγαγε ο σουλτάνος Μουράτ Β΄, κατά τη διάρκεια της βασιλείας του. Απεβίωσε το 1465 και ετάφη δίπλα στον Κιοσέ Μιχάλ, στην Αδριανούπολη. Ο Αλί διέθετε, επίσης, δύο αδελφούς, τον Ισκεντέρ μπέη (τουρκ. Iskandar Beg) και τον Μπαλί μπέη (τουρκ. Bali Beg). Σύμφωνα με την ερμηνεία που είχε δοθεί σε ένα όνειρο που είχε δει ο σουλτάνος Μουράτ Β΄ και το οποίο σχετιζόταν με τη διάρκεια της οθωμανικής δυναστείας, δεν έπρεπε να αναρριχώνται στα ανώτατα αξιώματα του μπεηλέρμπεη και του βεζίρη απόγονοι των παλαιών ένδοξων οθωμανικών οικογενειών, όπως οι Μιχαλόγλου, οι Τουραχάνογλου, οι Εβρενόσογλου και οι Μαλκότσογλου. Η αντίληψη αυτή ως προς τη διατήρηση των κεκτημένων της δυναστείας του Οσμάν επικράτησε και από την περίοδο της βασιλείας του Μουράτ Β΄ κανένα μέλος αυτών των οικογενειών δεν ανέλαβε κάποιο ανώτατο αξίωμα, αντιθέτως τα μέλη αυτών των οικογενειών διακρίθηκαν ως στρατιωτικοί διοικητές του ελαφρού άτακτου ιππικού των ακιντζήδων και ως μπέηδες παραμεθόριων περιοχών στα Βαλκάνια **(1)**.

Το 1455 ο Αλί Μιχαλόγλου υποστήριξε με τις δυνάμεις του που βρίσκονταν στην περιοχή της Πλεύνας, στη βόρεια Βουλγαρία, όπου διέθετε εκτάσεις γης, το εκστρατευτικό σώμα των Οθωμανών που εισέβαλε στη Σερβία. Με τους άτακτους ιππείς του ο Οθωμανός μπέης προλείανε την προέλαση του οθωμανικού στρατού εναντίον του Βελιγραδίου. Μετά τον τραυματισμό του σουλτάνου στην πολιορκία του Βελιγραδίου τον Ιούνιο του 1456 και την απόσυρσή του στην αυλή της Αδριανούπολης, ο Αλί ανέλαβε διευρυμένες διοικητικές και στρατιωτικές αρμοδιότητες στα σύνορα με το Σερβικό Δεσποτάτο **(2)**.

Ο Χαλκοκονδύλης αναφέρει ότι, κατά τη διάρκεια της εκστρατείας του Μωάμεθ Β΄ εναντίον του Βελιγραδίου το 1456, στάλθηκε μαζί με τον Αλή Μιχαλόγλου μπέη βορειοδυτικά, εναντίον των *Ιλλυριών*, χωρίς να είναι ξεκάθαρο αν στο συγκεκριμένο απόσπασμα εννοούνται οι Βόσνιοι ή οι Αλβανοί. Ο Babinger ενστερνίζεται τη δεύτερη άποψη, θεωρώντας ότι οι Οθωμανοί έπραξαν μία κίνηση αντιπερισπασμού, ώστε να αποκόψουν τη δυνατότητα παροχής βοήθειας στους

Σέρβους από τον άρχοντα Γεώργιο Καστριώτη Σκεντέρμπεη και κατάφεραν να επιβάλουν την κυριαρχία τους σε ένα μεγάλο μέρος των αλβανικών βουνών. Ο Καλδέλλης, όμως, θεωρεί ότι ο Χαλκοκονδύλης, όταν αναφέρεται στους *Ίλλυριούς*, εννοεί τους σλαβικούς λαούς, όπως ο ίδιος ο ιστορικός έκανε σαφές μέσα στο έργο του, διαχωρίζοντας τους Αλβανούς από τους *Ίλλυριούς*. Καταλήγουμε στο συμπέρασμα, επομένως, ότι η επίθεση αντιπερισπασμού του Firuz και του Αλή Μιχαλόγλου έγινε εναντίον της Βοσνίας, χωρίς να διαθέτουμε περισσότερες πληροφορίες για την έκβαση της πολεμικής επιχείρησης **(3)**.

Ο Κριτόβουλος αναφέρει, επίσης, ότι μετά τον θάνατο του δεσπότη της Σερβίας Λάζαρου Βράνκοβιτς (20 Ιανουαρίου 1458) ο Αλί Μιχαλόγλου με ισχυρές δυνάμεις πραγματοποίησε επιδρομή και λεηλάτησε τη χώρα. Περικύκλωσε, μάλιστα, την πρωτεύουσα Σμεντέροβο, όμως η βασιλική οικογένεια αρνήθηκε να παραδώσει την πόλη. Ο Οθωμανός μπέης απέκλεισε τότε ασφυκτικά την πόλη **(4)**.

Στα τέλη του 1461 οι επιδρομείς του Αλί, οι οποίοι διείσδυναν διαρκώς μέσα στην ουγγρική επικράτεια, συνέλαβαν στη βόρεια Βουλγαρία, στην περιοχή του Δούναβη, τον Michael Sziláguí, θείο του Ούγγρου βασιλέα **(5)**. Την άνοιξη του 1462, κατά τη διάρκεια της εκστρατείας του Μωάμεθ Β΄ στη Βλαχία εναντίον του βοεβόδα Βλαντ Γ΄ Τέπες, ο Αλί Μιχαλόγλου απέκτησε μεγάλη φήμη για τις στρατιωτικές ικανότητές του. Σε μία αιφνιδιαστική νυχτερινή επίθεση των Βλάχων στο οθωμανικό στρατόπεδο ο Οθωμανός διοικητής κατάφερε ως επικεφαλής του οθωμανικού στρατού να τρέψει σε φυγή τους επιτιθέμενους και να φονεύσει πολλούς. Συνέλαβε, επίσης, χίλιους αιχμαλώτους, τους οποίους εκτέλεσε το πρωί ο σουλτάνος Μωάμεθ. Όταν ο οθωμανικός στρατός αποχωρούσε από τη Βλαχία το καλοκαίρι του 1462, ο Αλί είχε διαταγές να καλύπτει τα νώτα του. Ο σουλτάνος τον διόρισε κυβερνήτη Βλαχίας και του ανέθεσε να τοποθετήσει ως ηγεμόνα της χώρα τον αδελφό του Βλαντ, Ράντου **(6)**.

Από το 1469 ο Αλί Μιχαλόγλου πραγματοποιούσε σε ετήσια βάση επιδρομές στα βορειοδυτικά Βαλκάνια, διεισδύοντας μέχρι την Σλοβενία και την Αυστρία. Τον Φεβρουάριο του 1473 ο Αλί Μιχαλόγλου συμμετείχε στην εκστρατεία του σουλτάνου εναντίον του Ουζούν Χασάν, Τουρκομάνου ηγεμόνα της δυναστείας των Ακ-Κογιουνλού (Ασπροπροβατάδων), στα υψίπεδα της Ανατολίας, στο σημερινό Κουρδιστάν. Το ιππικό του Οθωμανού μπέη αποτέλεσε την εμπροσθοφυλακή των Οθωμανών και άλωσε την πόλη Kemah στον Ευφράτη, νοτιοδυτικά του Ερτζιχάν. Τον Νοέμβριο του ίδιου έτους ο Αλί εισέβαλλε στη Βλαχία, για να αποκαταστήσει στον θρόνο της Βλαχίας τον πρίγκηπα Ράντου, όμως υπέστη βαριά ήττα και αποχώρησε

πίσω από το σύνορο του Δούναβη. Το καλοκαίρι του 1476 ο Οθωμανός μπέης υπέστη βαριά ήττα από τον ουγγρικό στρατό, όταν μαζί με τον αδελφό του Ισκεντέρ μπέη εισέβαλαν στο Βανάτο του Temesvar, κοντά στο Σμεντέρεβο. Οι Οθωμανοί διοικητές κατάφεραν να διαφύγουν διασχίζοντας τον Δούναβη, όμως τα λάφυρα που είχαν συγκεντρωθεί σε μεγάλες ποσότητες στο οθωμανικό στρατόπεδο λεηλατήθηκαν από τους αιχμαλώτους των Οθωμανών. Τον Μάιο του 1478 ο Αλί με οκτώ χιλιάδες ακιντζήδες από τη Σερβία αποτέλεσε την εμπροσθοφυλακή του οθωμανικού στρατού που βάδιζε εναντίον της Σκόδρας στη βορειοδυτική Αλβανία. Πολλά χωριά παραδόθηκαν στις φλόγες, μεγάλο μέρος του πληθυσμού υποδουλώθηκε και πραγματοποιήθηκε λεηλασία της περιοχής από τους επιδρομείς του Οθωμανού διοικητή (7).

Το φθινόπωρο του 1479 πραγματοποιήθηκε μία μεγάλη οθωμανική εισβολή στην Τρανσυλβανία. Σκοπός των Οθωμανών ήταν ο έλεγχος των πλούσιων ορυχείων χρυσού και αργύρου, καθώς και των αποθεμάτων αλατιού της περιοχής. Οι Οθωμανοί επιδρομείς αριθμούσαν σαράντα τρεις χιλιάδες άνδρες και επικεφαλής τους ήταν δώδεκα επιφανείς διοικητές, ανάμεσα στους οποίους ήταν ο Αλί Μιχαλόγλου με τον αδελφό του Ισκεντέρ, ο Ισά και ο Χασάν από την οικογένεια των Εβρενόσογλου και ο Μαλκότσογλου Μπαλί μπέης. Ο στρατός του Αλί μπέη εισέβαλε στην περιοχή από το πέρασμα των Σιδηρών Πυλών στον Δούναβη. Συνελήφθησαν πολλοί αιχμάλωτοι και συγκεντρώθηκαν πολλά λάφυρα κατά τη διάρκεια της επιδρομής. Την 13^η Οκτωβρίου 1479 ο οθωμανικός στρατός ήταν στρατοπεδευμένος στο Kenyermezö, μία εκτενή πεδιάδα, όταν δέχθηκε την επίθεση των ουγγρικών δυνάμεων με επικεφαλής τον Stephen Bathory, βοεβόδα της Τρανσυλβανίας. Οι διαφωνίες μεταξύ των Οθωμανών διοικητών καθυστέρησαν τις προετοιμασίες για επίθεση εναντίον των Ούγγρων. Η μάχη ήταν πολύωρη και αμφίρροπη, όμως οι Οθωμανοί δέχθηκαν από τα πλάγια αιφνιδιαστική επίθεση από τις ενισχύσεις του μπάνου του Temesvar Paul Kinizsi. Το οθωμανικό ιππικό συνετρίβη και οι απώλειές του ήταν τεράστιες. Οι Οθωμανοί περικυκλώθηκαν και αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν το στρατόπεδό τους, προσπαθώντας να διαφύγουν προς κάθε κατεύθυνση. Ο Αλί μπέης γνώριζε τη γλώσσα της περιοχής. Φόρεσε ρούχα χωρικού και διέφυγε στη Βλαχία (8).

Τα επόμενα δεκατρία χρόνια τίποτα δεν είναι γνωστό για τη δράση του Αλί Μιχαλόγλου. Πιθανώς, σκοτώθηκε το 1492 στην πόλη Villach της Καρινθίας, στη νότια Αυστρία, από τον κόμη Khevenhüller. Ωστόσο, άλλες πηγές αναφέρουν τη δράση του σε μία μεταγενέστερη χρονική περίοδο και υπογραμμίζουν ότι ο Αλί πέθανε στην

Πλεύνα. Τα στρατιωτικά κατορθώματα του εξυμνούνται από τον Sūzī Ćelebi σε ένα μακροσκελές επικό ποίημα, θραύσματα του οποίου ανακαλύφθηκαν πρόσφατα στο Βερολίνο και το Ζάγκρεμπ. Πιθανώς, ο Οθωμανός μπέης διέθετε έναν υιό ονόματι Μεχμέτ μπέη, ο οποίος διετέλεσε κυβερνήτης της Βοσνίας στα τέλη του 15^{ου} και στις πρώτες δεκαετίες του 16^{ου} αι. (9).

(1) Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Δ', 204, 2-4. Ε', 7, 14-22. Ζώρας, *Χρονικόν*, 59, 34-60, 7. 76, 25-77, 22. Moravcsik, *Byzantinoturcica* II, 62, 191. *PLP* 8, 19166, 19182, 19183, 16-18. A. Decei, « AĶĬNDJĬ », *EI*² 1, 340. Fr. Babinger, « MĪKHĀL-OGHLU », *EI*² 7, 34. C. Imber, « MŪSĀ ĆELEBI », *EI*² 7, 644-645. C. Imber. « OTHMĀN I », *EI*² 8, 180-182. Finkel, *Οθωμανική Αυτοκρατορία*, 48. Βλ., επίσης, λ. « Μεχμέτεω ».

(2) Κριτόβουλος, *Ιστορίαι*, Β' 9, 7-8, 100, 13-23. Β' 19, 7, 111, 25-112, 3. Ζώρας, *Χρονικόν*, 95, 31-34. Babinger, *Mehmed the Conqueror*, 148.

(3) Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Α', 23, 14-24, 17. 30, 19-32, 19. Η', 178, 13-15. Babinger, *Mehmed the Conqueror*, 152. Kaldellis, *Histories* 2, 229· του ίδιου, *A new Herodotos*, 78-84. Βλ. και λ. « Θερίζεω ».

(4) Κριτόβουλος, *Ιστορίαι*, Β' 21, 114, 6-19. Babinger, *Mehmed the Conqueror*, 153.

(5) Babinger, *Mehmed the Conqueror*, 202.

(6) Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Θ', 259, 15-266, 9. Ζώρας, *Χρονικόν*, 110, 29-111, 21. Babinger, *Mehmed the Conqueror*, 206-208, 323. *PLP* 8, 19183, 18. Fr. Babinger, « MĪKHĀL-OGHLU », *EI*² 7, 34.

(7) Babinger, *Mehmed the Conqueror*, 313, 338-339, 349, 360-362. Βλ. και λ. « Μουράτης ».

(8) Babinger, *Mehmed the Conqueror*, 374-376.

(9) *PLP* 8, 19183, 18. Fr. Babinger, « MĪKHĀL-OGHLU », *EI*² 7, 34.

(Άλίας)

Άλίην

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η΄, 148, 13

Ο Λαόνικος αναφέρεται στη μεγάλη φήμη που διέθεταν και τη μεγάλη δύναμη που είχαν συγκεντρώσει ο Αλή πασάς και ο πατέρας του, Χαϊρεδδίν, όταν υπηρετούσαν ως μεγάλοι βεζίρηδες του Οθωμανικού κράτους. Σχολιάζει, επίσης, ότι το τουρκικό όνομα *Άλίας* μπορεί να αποδοθεί στην ελληνική γλώσσα ως *Ήλιος* (1).

Ο Αλή πασάς Τζανταρλί-Ζαδέ (τουρκ. *Alī Paşa Čāndārli-Zāde*) ήταν υιός του μεγάλου βεζίρη Χαϊρεδδίν πασά (τουρκ. *Khayr al-Dīn Paşa*). Υπηρέτησε διαδοχικά τον Μουράτ Α΄, τον Βαγιαζήτ Α΄ και τον διεκδικητή του οθωμανικού θρόνου, Σουλεϊμάν, αρχικά ως καδής (δικαστής υποδιαίρεσης σαντζακιού) και καζασκέρης (ανώτερος στρατιωτικός δικαστής), όπως ο πατέρας του. Έπειτα, το 1389 ο νέος σουλτάνος Βαγιαζήτ Α΄ τον διόρισε στο αξίωμα του μεγάλου βεζίρη, μετά τον θάνατο του Χαϊρεδδίν, στη μάχη του Κοσσυφοπεδίου.

Ο Αλή πασάς πήρε μέρος στις στρατιωτικές επιχειρήσεις του Μουράτ Α΄ εναντίον του εμίρη Αλαεδδίν της Καραμανίας, στη Μικρά Ασία, και κατά των Βουλγάρων στα Βαλκάνια, έχοντας ο ίδιος πρωταγωνιστικό ρόλο στην άλωση του Τυρνόβου. Συμμετείχε, επίσης, σε εκστρατείες των Οθωμανών στις περιοχές της Βοσνίας και της Μακεδονίας, καθώς και στη μεγάλη πολιορκία της Κωνσταντινούπολης (1391-1402). Όταν οι Οθωμανοί ηττήθηκαν από τον Ταμερλάνο στην Άγκυρα το 1402 και ο σουλτάνος Βαγιαζήτ αιχμαλωτίστηκε, ο Αλή κατάφερε να διαφύγει και να φυγαδεύσει τον πρεσβύτερο υιό του σουλτάνου, πρίγκηπα και κατοπινό σουλτάνο Σουλεϊμάν, στην Προύσα και την Αδριανούπολη. Παρέμεινε ως μεγάλος βεζίρης στην υπηρεσία του νεαρού σουλτάνου και του διασφάλισε με τις διπλωματικές κινήσεις του την κυριαρχία στην οθωμανική επικράτεια, από την Άγκυρα μέχρι το Αιγαίο πέλαγος.

Η συμβολή του Αλή στην οργάνωση της οθωμανικής διοίκησης θεωρείται μείζονος σημασίας. Μαζί με τον πατέρα του Χαϊρεδδίν συνέβαλαν στην κωδικοποίηση των καθηκόντων των καδήδων και δημιούργησαν το στρατιωτικό σώμα των ιτζ-ογλάν (τουρκ. *iz oğlan*). Η δημιουργία αυτού του σώματος βασιζόταν στη στρατολόγηση με τη μέθοδο του παιδομαζώματος (τουρκ. *devşirme*) πρώην χριστιανόπουλων, τα οποία ως νεοσύλλεκτοι εκπαιδεύονταν, για να υπηρετήσουν στην αυλή, στη διοίκηση ή τα

στρατεύματα των καπικουλήδων, « σκλάβων της Πύλης» (τουρκ. kapikulu).

Ο μεγάλος βεζίρης, ωστόσο, μοιραζόταν τις ίδιες σαρκικές αδυναμίες με τον Βαγιαζήτ Α΄. Πέθανε μισητός ανάμεσα στους υφιστάμενους υπαλλήλους του στην Αδριανούπολη, τον Ιανουάριο του 1407, και θάφτηκε στο μαυσωλείο του πατέρα του στη Νίκαια. Ο θάνατός του θεωρείται ότι έπαιξε καταλυτικό ρόλο στις πολιτικές εξελίξεις του Οθωμανικού κράτους κατά την περίοδο των εμφυλίων πολέμων των υιών του Βαγιαζήτ Α΄. Ο Σουλεϊμάν Α΄ έχασε τον προστάτη του και έναν ικανό διπλωμάτη. Μοιραία έχασε τον θρόνο του από τον μικρότερο αδελφό του, Μουσά, ο οποίος κατόπιν παραγκωνίστηκε από τον αδελφό του και οριστικό νικητή του αγώνα για τη διαδοχή Μωάμεθ Α΄ (2).

(1) Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η΄, 196, 18-20. 197, 7-8.

(2) Moravcsik, *Byzantinoturcica* II, 62. Inalcik, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία*, 34-40, 138-141, 368, 372. PLP 1, 659, 63. R. Mantran, « ALĪ PASHA ĆĀNDĀRLĪ-ZĀDE », *EF*², 394. V. L. Ménage, « DJANDARLĪ » *EF*², 444-445. Α. Σαββίδης, « Αλή Πασάς Τζανταρλί - Ζαδέ », Imber, *Ottoman Empire*, 12-19. *ΕΠΛΒΙΠ* 1, 259-260. Finkel, *Οθωμανική Αυτοκρατορία*, 49-51, 59-64.

(Άλφόνσος)

Άλφόνσον

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η΄, 191, 9

Πρόκειται για τον βασιλιά της Αραγονίας και Σικελίας Άλφόνσο Ε΄, ο οποίος είχε λάβει την προσωνυμία « Μεγαλόψυχος ». Γεννήθηκε το 1396. Γονείς του ήταν ο Φερδινάνδος Α΄ της Καλαβρίας και η Μαρία της Καστίλλης. Το 1422 ανήλθε στον θρόνο του βασιλείου της Νεάπολης και απέκτησε το αξίωμα του δούκα της Καλαβρίας. Το 1442, μετά την κατάληψη της πόλης της Νεάπολης, ο Άλφόνσος έγινε ο ισχυρότερος ηγεμόνας της Μεσογείου και φιλοδόξησε να αποκαταστήσει τη Λατινική αυτοκρατορία της Κωνσταντινούπολης. Η επικράτειά του περιελάμβανε την Αραγονία, την Καταλονία, τη Βαλένθια, τις Βαlearίδες νήσους, τη Νεάπολη, τη Σικελία και τη Σαρδηνία.

Ο ισχυρός ηγεμόνας οικειοποιήθηκε το αυτοκρατορικό στέμμα και πρόσθεσε στον εαυτό του τον τίτλο του « δούκα των Αθηνών και Νέων Πατρών ». Σε αυτά τα

σχέδια του είχε σύμμαχο τον πάπα Νικόλαο Ε΄. Είχε, επίσης, την υποστήριξη του δεσπότη του Μορέως Δημητρίου Παλαιολόγου, του βοεβόδα της Βοσνίας Stefan Vukčić και του ηγεμόνα της Αλβανίας Γεωργίου Καστριώτη Σκεντέρμπεη.

Στο 8^ο βιβλίο του ο Χαλκοκονδύλης αναφέρεται στην στρατιωτική βοήθεια που παρείχε ο βασιλιάς της Αραγονίας στον πάπα Κάλλιστο Γ΄, με σκοπό την πραγματοποίηση επιχειρήσεων στο Αιγαίο εναντίον των Οθωμανών. Ο ιστορικός αναφέρει, επίσης, την αποστολή στρατιωτικής βοήθειας προς τον Γεώργιο Καστριώτη, με αντάλλαγμα την υποταγή του στον βασιλιά Αλφόνσο, ώστε να υποστηριχθεί η προσπάθεια του πρώτου να εμποδίσει την διείσδυση των οθωμανικών δυνάμεων στην Αλβανία. Τα σχέδια του βασιλιά για μία ευρεία επέκταση στην Ανατολική Μεσόγειο αποδείχθηκαν ανεδαφικά μπροστά στην αυξανόμενη οθωμανική προέλαση.

Ο Αλφόνσος Ε΄ αποδείχθηκε, ωστόσο, ιδιαίτερα φιλόξενος για πολλούς Έλληνες πρόσφυγες, οι οποίοι διέφυγαν στη Δυτική Ευρώπη μετά την Άλωση της Βασιλεύουσας. Υπήρξε, επίσης, προστάτης των τεχνών και των γραμμάτων. Απεβίωσε την 27^η Ιουνίου 1458, στη Νεάπολη **(1)**.

(1) Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριών*, Ε΄, 41, 20-49, 23. Η΄, 191, 6-192, 2. 193, 1-9. *PLP* 1, 730, 70-71. Babinger, *Mehmed the Conqueror*, 52, 69, 111, 120, 123-124, 145, 169. R. Radić, « Αλφόνσος Ε΄ », *ΕΠΛΒΙΠ* 2, 69-70. Kaldellis, *Histories* 2, 506-507, σημ. 95-96, 104-106.

(Άμουράτης)

Άμουράτew

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριών*, Η΄, 196, 19.

Ο Χαλκοκονδύλης αναφέρει ότι οι μεγάλοι βεζήρηδες Χαϊρεδδίν πασάς και Αλή πασάς Τζανταρλί-Ζαδέ είχαν αποκτήσει μεγάλη ισχύ και φήμη στην αυλή του σουλτάνου Μουράτ Α΄ (τουρκ. Murād) **(1)**. Η ημερομηνία γέννησης του τρίτου κατά σειρά ηγεμόνα του Οθωμανικού κράτους παραμένει ασαφής. Ήταν υιός του σουλτάνου Ορχάν Α΄ και της Νίλουφέρ, κόρης ενός βυζαντινού άρχοντα. Σε νεαρή ηλικία ο Μουράτ διετέλεσε διοικητής της πόλης του Ινονού, κοντά στο Εσκί Σεχίρ, και, αργότερα, της Προύσας. Διάδοχος του Ορχάν, ωστόσο, προοριζόταν ο αδελφός του, Σουλεϊμάν πασάς, ο οποίος είχε αναλάβει εκτεταμένες διοικητικές και στρατιωτικές

αρμοδιότητες. Μετά τον αναπάντεχο θάνατό του Οθωμανού πρίγκηπα και τον θάνατο του Ορχάν γύρω στο 1360, ο Μουράτ θεωρήθηκε ο επικρατέστερος υποψήφιος, για να ανέβει στον οθωμανικό θρόνο. Επιπλέον, μετά τον θάνατο του Σουλεϊμάν, είχε αναλάβει καθήκοντα αρχιστράτηγου στο ευρωπαϊκό μέτωπο της Θράκης, καταλαμβάνοντας την πόλη του Διδυμότειχου, το 1361 **(2)**.

Ο Μουράτ είναι ο Οθωμανός ηγεμόνας που παγίωσε τις τουρκικές κτήσεις στην Ευρώπη και έθεσε τις βάσεις για την κυριαρχία των Οθωμανών στα Βαλκάνια. Κατέκτησε τη δυτική και βόρεια Θράκη, υποτάσσοντας τις πόλεις του Διδυμότειχου, της Φιλιππούπολης και της Αδριανούπολης. Μετέφερα αρχικά την έδρα του στο Διδυμότειχο και, κατόπιν, το 1366, στην Αδριανούπολη, η οποία έγινε η ευρωπαϊκή πρωτεύουσα των Οθωμανικού κράτους. Συγχρόνως, Τούρκοι έποικοι ξεκίνησαν να εγκαθίστανται στις ευρωπαϊκές οθωμανικές περιοχές της Θράκης, ενώ ο τοπικός πληθυσμός υποδουλωνόταν και μεταφερόταν στην Μικρά Ασία. Οι στρατιωτικές επιχειρήσεις των Οθωμανών κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Μουράτ Α΄ βασιζόνταν σε δύο ηγετικές προσωπικότητες: τον Lala Shāhīn, ο οποίος υπήρξε ο πρώτος μπεηλέρμπεης Ρούμελης, με έδρα τη Φιλιππούπολη στη βόρεια Θράκη, και τον Εβρενός μπέη, ο οποίος συμμετείχε στην κατάκτηση της Αδριανούπολης, των Υψάλων και της Κομοτηνής. Η δράση τους εξάπλωσε την οθωμανική κυριαρχία μέχρι την Πελοπόννησο στον νότο και στον βορρά μέχρι τη Σερβία **(3)**.

Το 1373 ο Βυζαντινός αυτοκράτορας Ιωάννης Ε΄ Παλαιολόγος κατέστη φόρου υποτελής του Μουράτ, ο οποίος παρέμεινε στη Ρούμελη μέχρι εκείνη τη χρονιά και, κατόπιν, συμμετείχε σε εκστρατεία στη Μικρά Ασία, συνοδευόμενος από τον υποτελή αυτοκράτορα.. Τότε, ο υιός του Ιωάννη, Ανδρόνικος, και ο υιός του Μουράτ, Σαβτζή, επαναστάτησαν εναντίον των δύο ηγεμόνων. Ο Μουράτ και ο Ιωάννης επέστρεψαν στην Ευρώπη σε ελάχιστο χρόνο. Ο Ανδρόνικος παραδόθηκε, φυλακίστηκε και τυφλώθηκε, ενώ ο Μουράτ εκτέλεσε τον Σαβτζή.

Το 1385 οι οθωμανικές δυνάμεις υπό την ηγεσία του μπεηλέρμπεη Ρούμελης και μεγάλου βεζίρη Χαϊρεδδίν πασά πέτυχαν να καταλάβουν τη Σόφια και το 1386 τη Ναϊσσό και τη Βέροια, ενώ πραγματοποιήθηκε εισβολή στην Ήπειρο και την Αλβανία. Το 1387 η Θεσσαλονίκη αποδέχτηκε την οθωμανική κυριαρχία. Η Βενετία και η Γένουα υπέγραψαν, εκείνον τον καιρό, συνθήκες ειρήνης με τον Μουράτ, αποκτώντας εμπορικά προνόμια στην οθωμανική επικράτεια. Το 1388 ο Ο Αλή πασάς Τζανταρλί-Ζαδέ προήλασε στη βόρεια Βουλγαρία και υπέταξε το Τίρνοβο, αναγκάζοντας τον Ιωάννη Γ΄ Σισμάν να δηλώσει την υποτέλειά του στον Μουράτ. Όμως, το 1386 μία

οθωμανική στρατιά συνετρίβη από τον Σέρβο πρίγκηπα Λάζαρο στην Pločnik και το 1388 ένας οθωμανικός στρατός που είχε εισβάλει στη Βοσνία, συνετρίβη από τον βοεβόδα Vlatko Vucovič, κοντά στη Bileća. Στη Μικρά Ασία, ο Μουράτ εκστράτευσε το 1386 εναντίον του εμίρη του Καραμάν. Νίκησε τον εμίρη Αλαεντίν στη μάχη του Ικονίου, όμως του φέρθηκε με επιείκεια και του επέτρεψε να διατηρήσει τις κτήσεις του, ώστε να μη στραφεί εναντίον του ο ντόπιος πληθυσμός.

Μετά από αυτά τα γεγονότα, ο Μουράτ στράφηκε εναντίον της Σερβίας. Συνάντησε τον στρατό του Σέρβου πρίγκηπα Λάζαρου στο Κοσσυφοπέδιο και, πιθανότατα, στις 20 Ιουνίου 1389 πραγματοποιήθηκε η πολύνεκρη μάχη στην ομώνυμη περιοχή. Ο Μουράτ, σύμφωνα με μία εκδοχή, αποκόπηκε κατά τη διάρκεια της σύγκρουσης από το υπόλοιπο στράτευμα. Τότε, ο Miloš Obranović, γαμπρός του Λαζάρου, προσποιούμενος ότι αυτομολούσε στους Οθωμανούς, πλησίασε τον Μουράτ και τον μαχαίρωσε. Η άλλη εκδοχή αναφέρει ότι ο Σέρβος αξιωματικός είχε ζητήσει ακρόαση από τον Μουράτ μετά τη μάχη και κατάφερε να τον μαχαιρώσει μέσα στη σκηνή του. Το σώμα του νεκρού σουλτάνου μεταφέρθηκε στην Προύσα, όπου και ετάφη. Τον διαδέχθηκε ο υιός του, Βαγιαζήτ Α΄ (4).

Στη διάρκεια της βασιλείας του Μουράτ, το οθωμανικό εμιράτο ξεχώρισε από τα υπόλοιπα εμιράτα της Μικράς Ασίας και μετατράπηκε ουσιαστικά σε σουλτανάτο, με τον Οθωμανό ηγεμόνα να υιοθετεί τον τίτλο του σουλτάνου από τη δεκαετία του 1380. Ως προς τους διοικητικούς θεσμούς των Οθωμανών, την ίδια χρονική περίοδο συντελούνται μεταρρυθμίσεις. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο Χαϊρεδδίν πασάς, ο οποίος τοποθετήθηκε σε μία νεότευκτη θέση, αυτή του καζασκέρη (τουρκ. *kāfī' asker*), δηλαδή « του δικαστή του στρατού ». Το 1381 ή πιθανώς και νωρίτερα, ο Μουράτ Α΄ τον διόρισε βεζίρη. Ήταν ο πρώτος βεζίρης που συνδύαζε τη γενική εποπτεία της δημόσιας διοίκησης και αυτής του στρατού, επομένως θεωρείται ως ο πρώτος μεγάλος βεζίρης του Οθωμανικού κράτους. Στον Χαϊρεδδίν χρεώνεται από τους ιστορικούς η ίδρυση του στρατιωτικού σώματος των *yaya* (ελλ. πεζοί· στρατολογημένοι Τούρκοι αγρότες) και αργότερα αυτού των γενιτσάρων, από εξισλαμισμένους χριστιανούς αιχμαλώτους. Επιπλέον, το 1383 ο Χαϊρεδδίν ήταν ο πρώτος αξιωματούχος που διορίστηκε από τον σουλτάνο ως μπεηλέρμπεης στη Ρούμελη. Θεωρείται ότι η επέκταση του Οθωμανικού κράτους δημιούργησε νέες διοικητικές ανάγκες. Οι Οθωμανοί επηρεάστηκαν από το βυζαντινό διοικητικό σύστημα.

Ο Μουράτ εγκαινίασε, επίσης, την πολιτική των τιμαρίων (τουρκ. *timar*·

φέουδο, πρόνοια), εκτάσεων γης που παραχωρούνταν σε χριστιανούς τοπικούς άρχοντες με αντάλλαγμα τις στρατιωτικές υπηρεσίες τους (σπαχήδες, χριστιανοί ιππείς, κάτοχοι τιμαρίων· τουρκ. sipâhî), καθώς ο τουρκικός εποικισμός των βαλκανικών περιοχών δεν διασφάλιζε την υποταγή των ντόπιων πληθυσμών (5).

(1) Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η΄, 196, 18-20. Βλ., επίσης, λ. «*Ἀλίην*» και λ. «*Χαραϊτήνην*».

(2) Moravcsik, *Byzantinoturcica* II, 194-197. *PLP* 8, 19503, 52-53. J. H. Kramers, «MURĀD I», *EF*² 7, 592-594, εδώ 592. Βλ., επίσης, λ. «*Ὀρχάνεω*».

(3) J. H. Kramers, «MURĀD I», *EF*² 7, 592-594, εδώ 593. Ostrogorsky, *Ιστορία* Γ΄, 240-242. Imber, *Ottoman Empire*, 11. G. Leiser, «Εβρενός Μπέης», *ΕΠΛΒΙΠ* 6, 246-247. Finkel, *Οθωμανική Αυτοκρατορία*, 48-49.

(4) J. H. Kramers, «MURĀD I», *EF*² 7, 592-594, εδώ, 593. Ostrogorsky, *Ιστορία* Γ΄, 242-248. Imber, *Ottoman Empire*, 12-13, Finkel, *Οθωμανική Αυτοκρατορία*, 49-51.

(5) Inalcik, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία*, 25-35, 375-377. J. H. Kramers, «MURĀD I», *EF*² 7, 592-594, εδώ, 594. Βλ., επίσης, λ. «*Ἀλίην*» και λ. «*Χαραϊτήνην*».

Ἀμουνράτης ὁ Μεχμέτεω

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η΄, 171, 3

Ο σουλτάνος Μουράτ Β΄ γεννήθηκε περί το 1403-1404. Ήταν υιός του σουλτάνου Μωάμεθ Α΄. Εκτός από τον κατοπινό σουλτάνο Μωάμεθ Β΄, ο Μουράτ διέθετε έναν μεγαλύτερο υιό ονόματι Αλί Τσελεμπί, ο οποίος δολοφονήθηκε κάτω από αδιευκρίνιστες συνθήκες στην Αμάσεια, το 1443. Θεωρείτο ότι ήταν ο αγαπημένος υιός του σουλτάνου. Η δολοφονία του άνοιξε τον δρόμο για τον Μουράτ στη διαδοχή του πατέρα του στον οθωμανικό θρόνο. Σε νεαρή ηλικία ο πρίγκηπας Μουράτ διέμενε στη Μαγνησία της Μικράς Ασίας. Είχε λάβει μέρος στην καταστολή της εξέγερσης του σεΐχη Μπεντρεντίν το 1416. Ήταν ο πρώτος Οθωμανός πρίγκηπας του οποίου η αυλή έγινε σπουδαίο κέντρο για ποιητές και μουσουλμάνους λογίους. Κατά τη διάρκεια της βασιλείας του ως σουλτάνου ο Μουράτ ακολούθησε φιλειρηνική πολιτική απέναντι στους υποτελείς του χριστιανούς ηγεμόνες. Διακρινόταν, επίσης, για την πραότητα και

την ακεραιότητα του χαρακτήρα του. Για την πλήρωση των ανώτατων διοικητικών αξιωμάτων ο Μουράτ στηρίχθηκε στα μέλη των παλαιών αριστοκρατικών οθωμανικών οικογενειών, όπως αυτή των Τζανταρλί.

Ο Οθωμανός πρίγκηπας διαδέχθηκε τον Μωάμεθ Α΄, όταν ο τελευταίος πέθανε τον Μάιο του 1421 στην Αδριανούπολη, λίγες ημέρες αργότερα. Ο θάνατος του γηραιού σουλτάνου κρατήθηκε μυστικός μέχρι την άφιξη του Μουράτ στην οθωμανική πρωτεύουσα, ώστε να μην προκληθεί σύγκρουση με άλλους πιθανούς διεκδικητές του οθωμανικού θρόνου. Ακολούθησαν, όμως, τρία χρόνια αναστατώσεων. Ο νέος σουλτάνος αντιμετώπισε την εξέγερση του Ψευδο-Μουσταφά που ισχυριζόταν ότι ήταν αδελφός του πατέρα του και τον οποίο είχαν απελευθερώσει οι Βυζαντινοί. Οι ευρωπαϊκές επαρχίες τον αναγνώρισαν ως σουλτάνο, ενώ οι γενίτσαροι και οι ουλεμάδες στήριξαν τον δεκαεπτάχρονο Μουράτ. Αν και ο Βαγιαζήτ πασάς ηττήθηκε μεταξύ Σερρών και Αδριανούπολης από τις ενωμένες δυνάμεις των Βυζαντινών και του Ψευδο-Μουσταφά και φονεύτηκε, το 1422 ο Μουράτ κατάφερε να νικήσει τον Ψευδο-Μουσταφά στη μάχη της γέφυρας του Ulubād. Έπειτα, με τα πλοία των Γενουατών της Νεάς Φώκαιας ανέκτησε την Καλλίπολη που είχαν καταλάβει οι Βυζαντινοί και εισήλθε στην Αδριανούπολη, όπου σκότωσε τον επίδοξο διεκδικητή.

Την ίδια χρονιά ο Μουράτ πολιορκήσε την Κωνσταντινούπολη για σύντομο χρονικό διάστημα, όμως εγκατέλειψε την προσπάθεια είτε λόγω της δωροδοκίας των Βυζαντινών μέσω του βεζίρη Ιμπραήμ πασά είτε λόγω της εξέγερσης του νεότερου αδελφού του, Μουσταφά, στη Νίκαια. Ο Μουράτ τον νίκησε σε μάχη την 23^η Φεβρουαρίου 1423 και επανέφερε τα επαναστατημένα μικρασιαστικά εδάφη υπό οθωμανικό έλεγχο. Η εξέγερση έσβησε με τη δολοφονία του Μουσταφά από τον Ελιγιάς πασά. Ακολούθησε η εκστρατεία εναντίον του Δεσποτάτου του Μορέως τον Μάιο του 1423, με επικεφαλής τον Τουραχάν μπέη, η οποία είχε ως σκοπό την τιμωρία των Βυζαντινών που είχαν υποστηρίξει τον Ψευδο-Μουσταφά. Επίσης, ο σουλτάνος κατάφερε να υποτάξει στη Μικρά Ασία το εμιράτο του Αϊδινίου που ελεγχόταν από τον Τζουνεϊντ, ο οποίος παραδόθηκε το 1425 και θανατώθηκε, καθώς και το εμιράτο της Σινώπης, του Τεκκέ και του Μεντεσέ **(1)**.

Το 1430 ακολούθησε η κατάληψη της βενετοκρατούμενης Θεσσαλονίκης και η σύναψη ειρήνης με τη Βενετία. Η προώθηση των Οθωμανών συνεχίστηκε στην Ήπειρο, την Αλβανία και τα βορειοδυτικά Βαλκάνια. Το 1435 ο σουλτάνος Μουράτ νυμφεύθηκε την κόρη του δεσπότη της Σερβίας Γεωργίου Βράνκοβιτς, Μάρα. Το 1438 πραγματοποιήθηκαν οθωμανικές επιθέσεις σε ουγγρικό έδαφος, ενώ το 1440 οι

οθωμανικές δυνάμεις πολιορκήσαν ανεπιτυχώς το Βελιγράδι. Το 1441 ο Σιχαμπεντίν πασάς κατέλαβε τη σημαντική πόλη Novo Brdo της Σερβίας. Μετά την επιτυχημένη εκστρατεία του Ιωάννη Ουνιάδη το 1443 εναντίον των Οθωμανών στη βόρεια Βαλκανική, ο σουλτάνος υπέγραψε συνθήκη ειρήνης δέκα ετών με το ουγγρικό βασίλειο, το καλοκαίρι του 1444 **(2)**.

Η παραβίαση του όρκου που είχε δώσει ο βασιλιάς Λαδίσλαος Α΄ είχε ως αποτέλεσμα την επέλαση των σταυροφορικών δυνάμεων στη βόρεια Βουλγαρία. Τον Νοέμβριο του ίδιου έτους ο σουλτάνος Μουράτ επέστρεψε από τη Μικρά Ασία, όπου είχε αποσυρθεί από τον θρόνο για χάρη του νεαρού Μωάμεθ, και διέσχισε τα στενά του Βοσπόρου με ένα στράτευμα ογδόντα ή εκατό χιλιάδων ανδρών. Οι σταυροφόροι αριθμούσαν περίπου το 1/3 των Οθωμανών. Στις 10 Νοεμβρίου διεξήχθη μάχη κοντά στην πόλη της Βάρνας, κατά την οποία ο χριστιανικός στρατός σχεδόν εκμηδενίστηκε, . Ο βασιλιάς Λαδίσλαος σκοτώθηκε, ενώ ο μόνος από τους χριστιανούς αρχηγούς που κατάφερε να διαφύγει ήταν ο Ιωάννης Ουνιάδης **(3)**.

Μετά τη μάχη της Βάρνας ο Μουράτ αποσύρθηκε πάλι στη Μαγνησία. Όμως, το 1446 ο Χαλίλ πασάς εκμεταλλεύτηκε την εξέγερση των γενιτσάρων, την οποία πιθανώς είχε οργανώσει ο ίδιος, για να επαναφέρει τον Μουράτ στον θρόνο. Ο μεγάλος βεζίρης θεωρούσε ότι ο νεαρός σουλτάνος δεν διέθετε τις απαιτούμενες ικανότητες, για να διαχειριστεί τις κρατικές υποθέσεις. Ο Μωάμεθ δέχθηκε απρόθυμα την απόφαση του πατέρα του και αποσύρθηκε στο παλάτι του στη Μαγνησία. Η επιστροφή του Μουράτ πανηγυρίστηκε από τους γενιτσάρους και τον απλό λαό **(4)**.

Το 1446 ο σουλτάνος Μουράτ οργάνωσε εκστρατεία εναντίον του Δεσποτάτου του Μορέως. Ο οθωμανικός στρατός επανέκτησε όλα τα εδάφη που είχε καταλάβει ο δεσπότης Κωνσταντίνος Παλαιολόγος στην Πίνδο και τη Στερεά Ελλάδα. Αφού οι Οθωμανοί διέσπασαν, στη συνέχεια, τις αμυντικές οχυρώσεις του Εξαμιλίου στον Ισθμό, κινήθηκαν προς την ενδοχώρα της Πελοποννήσου. Κατελήφθησαν οι πόλεις της Κορίνθου και της Πάτρας. Οι αιχμάλωτοι που συνέλεξαν οι Οθωμανοί προσέγγιζαν τις εξήντα χιλιάδες. Οι δεσπότες συνθηκολόγησαν και έγιναν φόρου υποτελείς του σουλτάνου. Το 1447 πραγματοποιήθηκε εκστρατεία στην Αλβανία, ενώ το 1448 ο σουλτάνος νίκησε τις ουγγρικές δυνάμεις του Ιωάννη Ουνιάδη στη δεύτερη μάχη του Κοσσυφοπεδίου. Το 1450 ο Μουράτ πολιορκήσε ανεπιτυχώς την οχυρή πόλη της Κρόιας, στην Αλβανία. Στις 3 Φεβρουαρίου 1451 ο Μουράτ απεβίωσε στην Αδριανούπολη και ετάφη στην Προύσα, δίπλα στο τζαμί που είχε ανεγείρει στη

συγκεκριμένη πόλη (5).

(1) Moravcsik, *Byzantinoturcica* II, 195-196. Inalcik, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία*, 42. *PLP* 8, 19504, 53. Babinger, *Mehmed the Conqueror*, 3-11, 23. J. H. Kramers, « MURĀD II », *EF*² 7, 594-595. Imber, *Ottoman Empire*, 22. Finkel, *Οθωμανική Αυτοκρατορία*, 69-70. Βλ., επίσης, λ. « Τουραχάνης ».

(2) Inalcik, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία*, 43-44. Babinger, *Mehmed the Conqueror*, 16-32. Imber, *Ottoman Empire*, 23-26. Finkel, *Οθωμανική Αυτοκρατορία*, 74-79. J. H. Kramers, « MURĀD II », *EF*² 7, 594-595, ειδικότερα 594.

(3) Δούκας, *Ιστορία*, XXXII 1-6, 271, 17-277, 32. Σφραντζής, *Χρονικόν*, XXVI 7, 94, 20-21. Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η', 187, 10-11. Ζώρας, *Χρονικόν*, 70, 7-25. 71, 10-73, 33. Ψευδο-Φραντζής, 230, 22-25. Inalcik, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία*, 45. Babinger, *Mehmed the Conqueror*, 35-40. Imber, *Ottoman Empire*, 26. Finkel, *Οθωμανική Αυτοκρατορία*, 79. Nicol, *Οι τελευταίοι αιώνες*, 564-567. Βλ., επίσης, λ. « Λαδισλάου ».

(4) Δούκας, *Ιστορία*, XXXII 4-5, 275, 20-277, 22. XXXIV 12, 307, 5-7. Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Ζ', 121, 10-123, 6. Ζώρας, *Χρονικόν*, 77, 11-26. Inalcik, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία*, 46. Babinger, *Mehmed the Conqueror*, 35-38. 41-42. 44-47. *PLP* 12, 30399, 176-177. C. H. Imber, « KHALĪL PASHA DJANDARLĪ », *EF*² 4, 968-969· του ίδιου, *Ottoman Empire*, 26-27. Finkel, *Οθωμανική Αυτοκρατορία*, 80-82. Βλ., επίσης, λ. « Χαλίλην ».

(5) Inalcik, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία*, 46-47. *PLP* 8, 19504, 53. Babinger, *Mehmed the Conqueror*, 47-63. J. H. Kramers, « MURĀD II », *EF*² 7, 594-595, ειδικότερα 595. C. H. Imber, *Ottoman Empire*, 26-27. Finkel, *Οθωμανική Αυτοκρατορία*, 82.

(Ασάνης)

Ασάνεω

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η΄, 148, 13. 172, 11. 176, 6.

Ο Ματθαῖος Ασάν(-ης) Παλαιολόγος ήταν υἱός του Παύλου Ασάν(-η). Εἶχε δύο ἀδελφές, τὴ Θεοδώρα Ασανίνα, σύζυγο του δεσπότη Δημητρίου Παλαιολόγου, καὶ τὴ Σιμωνίδα Παλαιολογίνα Ασανίνα. Δεν εἶναι γνωστὴ ἡ ἡμερομηνία γέννησής του. Καταγόταν ἀπὸ τον ἐξελληνισμένο κλάδο τῆς βουλγαρικῆς βασιλικῆς οἰκογένειας τῶν Ασάν (Ασέν). Ἰδρυτὴς τῆς οἰκογένειας ἦταν ὁ Βούλγαρος τσάρος Ἰωάννης Ασάν Α΄, που υπῆρξε ὁ θεμελιωτὴς τῆς δεύτερης βουλγαρικῆς αυτοκρατορίας (1186-1386), τὴν ὁποία κατέλυσαν οἱ Οθωμανοί. Τὸ Ασάν (-ης) εἶναι ἡ ἐξελληνισμένη ἀπόδοση τοῦ βουλγαρικοῦ ἐπωνύμου Ασέν. Ἀπόγονοι τοῦ τσάρου Ἰωάννη Γ΄ Ασέν κατέφυγαν στα ἐδάφη τῆς Βυζαντινῆς Αυτοκρατορίας τὸν 14^ο καὶ 15^ο αἰ., κυρίως στὴν Πελοπόννησο, ὅπου συναντώνται με τὸ ἐπώνυμο Ασάνης ἢ Ζαχαρίας, καὶ μετὰ τὴν οθωμανικὴ κατάκτηση στὴν Κεφαλληνία. Ἡ χρῆση τοῦ ἐπωνύμου Ζαχαρίας ἀπὸ πολλὰ μέλη τῆς (ὅπως ὁ τελευταῖος Λατίνος πρίγκηπας τῆς Ἀχαΐας Ζαχαρίας Ασάν Κεντυρίων) προέκυψε ἀπὸ τὶς ἐπιγαμίες τῆς οἰκογένειας με τὸν γενουατικὸ οἶκο τῶν Ζαχαρία. Οἱ Ασάν (-ηδες) συνδέθηκαν, ἐπίσης, με ἐπιγαμίες με τὸν φλωρεντινὸ οἶκο τῶν Acciajuoli (ἐλλ. Ατζαγιόλι). Ἀπὸ τὸν οἶκο τῶν Ασάν υπηρέτησαν ὡς δεσπότες τοῦ Μορέως ὁ Ἀνδρόνικος Παλαιολόγος Ασάν (1315-1321), ἀνιψιὸς τοῦ αυτοκράτορα Ἀνδρονίκου Β΄ Παλαιολόγου, καὶ οἱ Μιχαήλ καὶ Ἀνδρέας Ασάν, ἐξάδελφοι τοῦ αυτοκράτορα Ἰωάννη Ε΄ Παλαιολόγου, οἱ ὁποῖοι ἀντικατέστησαν γιὰ λίγους μῆνες τὸ 1355 τὸν δεσπότη Μανουὴλ Καντακουζηνό (1).

Τὸ 1452 ὁ Ματθαῖος Ασάν ἦταν ὁ ἐπικεφαλὴς τῶν βυζαντινῶν στρατευμάτων τοῦ Δεσποτάτου τοῦ Μορέως. Ἐπίσης, εἶχε ἀντικαταστήσει τὸν ἀδελφὸ του Δημήτριο Ασάν στὴ διοίκηση τοῦ Ἀκροκορίνθου. Οἱ Οθωμανοί με ἐπικεφαλὴς τὸν στρατηγὸ Τουραχάν μπέη καὶ τοὺς δύο υἱούς του, Ομέρ μπέη καὶ Ἀχμέτ μπέη, ἐπέδραμαν νικηφόρα, διαμέσου τῆς Ἀρκαδίας, μέχρι τὸν Μεσσηνιακὸ κόλπο. Κατὰ τὴν ἐπιστροφὴ τοῦ οθωμανικοῦ στρατοῦ, ὁ Ἀχμέτ μπέης ἠττήθηκε ἀπὸ τὸν στρατηγὸ Ματθαῖο Ασάν στὴν Ἀρκαδία, κοντὰ στο Λεοντάριο καὶ νότια τῆς Μεγαλόπολης, ὅπου αἰχμαλωτίστηκε. Φυλακίστηκε, ἔπειτα, γιὰ μικρὸ διάστημα, στο κάστρο τοῦ Μυστρά. Μετὰ ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἀποτυχία οἱ Οθωμανοί ἀποτραβήχτηκαν ἀπὸ τὴν περιοχὴ (2). Τὸ

1454, όπως αναφέρει ο Χαλκοκονδύλης, ο στρατηγός ζήτησε εκ μέρους των Δημητρίου και Θωμά Παλαιολόγων τη βοήθεια των Οθωμανών για την καταστολή της επανάστασης των αλβανόφωνων της Πελοποννήσου, γεγονός που προκάλεσε νέα επιδρομή του Τουραχάν μπέη, ο οποίος κατέπνιξε την επανάσταση και επανέφερε την τάξη στην περιοχή **(3)**.

Τον Μάιο του 1458 ο Ματθαίος Ασάν απουσίαζε και ο Νικηφόρος Λουκάνης τον αντικαθιστούσε ως διοικητής του Ακροκορίνθου. Ο Μωάμεθ Β΄ είχε εξοργιστεί από τις έριδες του Θωμά και του Δημητρίου, οι οποίοι ως δεσπότες του Μορέως και υποτελείς του εξακολουθούσαν να φιλονικούν μεταξύ τους, ωστόσο αδυνατούσαν να καταβάλλουν τον ετήσιο φόρο υποτελείας που είχε συμφωνηθεί. Ο σουλτάνος Μωάμεθ, λοιπόν, με ισχυρό στράτευμα πέρασε τον Ισθμό της Κορίνθου και πολιορκήσε τον Ακροκόρινθο. Το φρούριο ήταν απροετοίμαστο για πολιορκία. Ο Ματθαίος Ασάν κατάφερε με μία δύναμη ανδρών από το Ναύπλιο, να φτάσει μέσω θαλάσσης στο λιμάνι των Κεγχρεών και από εκεί να εισέλθει την νύκτα στην πόλη και να την ανεφοδιάσει. Ο Μωάμεθ πρότεινε στους υπερασπιστές να παραδώσουν ειρηνικά το φρούριο και να εγκατασταθούν σε οποιοδήποτε άλλο μέρος επιθυμούσαν, όμως ο Ματθαίος αρνήθηκε. Οι Οθωμανοί κανονιοβολούσαν για πολλές ημέρες τα τείχη, χωρίς να μπορούν να εισέλθουν μέσα στην καλά οχυρωμένη πόλη. Ο Μωάμεθ, όμως, ειδοποιήθηκε από απεσταλμένο του επισκόπου της πόλης ότι οι προμήθειες τελείωναν.

Έστειλε εκ νέου πρεσβεία, η οποία ζήτησε την παράδοση των υπερασπιστών. Ο Ματθαίος αντιλήφθηκε ότι ο σουλτάνος γνώριζε καλά την κατάσταση μέσα στην πόλη και, αφού είδε τη θέληση των κατοίκων να παραδοθούν, συνθηκολόγησε μαζί με τον Νικηφόρο Λουκάνη. Σύμφωνα με τη συνθήκη ειρήνης που υπέγραψαν οι δύο άνδρες, ο Θωμάς Παλαιολόγος όφειλε να παραδώσει όλες τις περιοχές του Δεσποτάτου που κατείχε παλαιότερα, όταν ήταν δεσπότης, ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος ΙΑ΄ Παλαιολόγος. Επιπλέον, ο Θωμάς μαζί με τον αδελφό του Δημήτριο έπρεπε να καταβάλλουν στον σουλτάνο έναν βαρύ ετήσιο φόρο υποτελείας. Ο Ασάν και ο Λουκάνης ενημέρωσαν τον Θωμά για τους όρους ειρήνης του σουλτάνου. Ο δεσπότης συμφώνησε αμέσως και έστειλε απεσταλμένους στον σουλτάνο για σύναψη ειρήνης. Ο ιστορικός Σφραντζής κατέκρινε τη στάση των δύο ανδρών στις διαπραγματεύσεις για την παράδοση της Κορίνθου. Θεώρησε την συγκατάθεσή τους για παραχώρηση τόσων εδαφών από μέρους τους στον σουλτάνο προδοτική ενέργεια και καταφέρθηκε εναντίον τους στο έργο του με ιδιαίτερα ειρωνικό τόνο **(4)**.

Μετά την κατάληψη της Κορίνθου, ο Ματθαίος Ασάν κατέφυγε σε βενετικά

εδάφη. Το 1459 ο στρατηγός, ως διοικητής του δεσπότη Δημητρίου, νίκησε τις δυνάμεις του δεσπότη Θωμά στο Λεοντάριο με τη βοήθεια οθωμανικών δυνάμεων και πολιορκήσε για σύντομο διάστημα την πόλη. Το 1460, όταν ο σουλτάνος Μωάμεθ πραγματοποίησε την τελευταία εκστρατεία του, για να υποτάξει τα εναπομείναντα εδάφη του Δεσποτάτου, ο δεσπότης Δημήτριος δεν παρουσιάστηκε από φόβο ο ίδιος στον σουλτάνο, αντιθέτως έστειλε τον Ματθαίο με δώρα στο οθωμανικό στρατόπεδο που βρισκόταν πριν την Κόρινθο. Ο σουλτάνος έγινε έξαλλος με την απουσία του Δημητρίου και φυλάκισε τον Ασάν. Ο σουλτάνος, μετά την παράδοση του Δημητρίου, του παραχώρησε τα νησιά Ίμβρο και Λήμνο, τμήματα της Θάσου και της Σαμοθράκης, καθώς και τη θρακική πόλη Αίνο. Ο Ματθαίος Ασάν μαζί με τον Δημήτριο Παλαιολόγο και την κατά πάσα πιθανότητα αδελφή του και σύζυγο του Δημητρίου, Ζωή Ασανίνα, εγκαταστάθηκαν εκεί. Διορίστηκε υπεύθυνος για το μονοπώλιο αλατιού στην περιοχή και επέτρεψε στους υφιστάμενούς του να εξαπατήσουν την κυβέρνηση του σουλτάνου ως προς τα έσοδα. Αυτό το γεγονός έριξε σε δυσμένεια τον Δημήτριο, από τον οποίο αφαιρέθηκαν η περιοχή που του είχε παραχωρηθεί και τα εισοδήματά της. Η οικογένεια πήγε στο Διδυμότειχο, όπου έζησε μέσα στη φτώχεια. Φαίνεται ότι ο Ματθαίος Ασάν απεβίωσε εκεί, στις 29 Μαρτίου 1467 (5).

(1) B. Krekić, « Contribution à l' étude des Asanès à Byzance », *TM* 5 (1973), 347-355. *PLP* 1, 1508, 142. Runciman, *Μυστράς*, 58-61, 64. A. Kazhdan, « ASAN », *ODB* 1, 202. « Ασάνες », *YCH* 2, 565. Δ. Ν. Κασαπίδης, « Ασάναι », *ΑΒΠ*, 67-69. Alice-Mary Talbot, « Zaccaria », *ODB* 3, 2217-2218. Ν. Νικολούδης, « Ασάν (εξ)-Ασάν (ηδες) », *ΕΠΛΒΙΠ* 3, 239-241.

(2) Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η', 148, 1-17. Zakythinos, *Le Despotat grec* I, 245-246. II, 110-111. Runciman, *Μυστράς*, 102.

(3) Σφραντζής, *Χρονικὸν*, XXXVII 2, 144, 1-4. XXXVII 7, 146, 1-4. Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η', 169, 16-170, 9. 172, 10-176, 19. Zakythinos, *Le Despotat grec* I, 247-250. Δ. Ν. Κασαπίδης, « Ασάναι », *ΑΒΠ*, 67-69, ειδικότερα, 69. Ν. Νικολούδης, « Ασάν (εξ)-Ασάν (ηδες) », *ΕΠΛΒΙΠ* 3, 239-241, ειδικότερα, 240. Βλ. επίσης, λ. « Ἐμμανουῆλον τοῦ Καντακουζηναίων γένους », « Πέτρου τοῦ χωλοῦ », « Μπόχαλις ».

(4) Κριτόβουλος, *Ιστορίαι*, Γ' 1, 118, 1-3, 128, 10. Σφραντζής, *Χρονικὸν*, XXXVIII 1-4, 148, 17-150, 22. XXXIX 1-6, 152, 1-154, 20. XL 1, 158, 23-24, 11, 164, 7-12. Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Θ', 202, 1-8, 203, 2-22, 207, 6-211, 2. Ζώρας,

Χρονικόν, 98, 14-98, 27. Zakythinos, *Le Despotat grec I*, 256-265. *PLP* 1, 1508, 142. Runciman, *Μυστράς*, 103-106. Nicol, *Οι τελευταίοι αιώνες*, 620-621. Δ. Ν. Κασαπίδης, « Ἀσάναι », *ΑΒΠ*, 67-69, ειδικότερα, 69. Γαβριήλ Μ. Δημητριάδης, « Λουκάνης Νικηφόρος », *ΑΒΠ*, 236-237. Ν. Νικολούδης, « Ἀσάν (εξ)-Ἀσάν (ηδες) », *ΕΠΛΒΠ* 3, 239-241, ειδικότερα, 240.

(5) Σφραντζής, *Χρονικόν*, XLIV 1, 180, 8-12. Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ἱστοριῶν*, Θ', 224, 15-225, 5.Θ' 226, 3-7. Θ' 227, 17-228, 15. Ζώρας, *Χρονικόν*, 103, 28-105, 13. *PLP* 1, 1508, 142. Runciman, *Μυστράς*, 109-110. Δ. Ν. Κασαπίδης, « Ἀσάναι », *ΑΒΠ*, 67-69, ειδικότερα, 69. Ν. Νικολούδης, « Ἀσάν (εξ)-Ἀσάν (ηδες) », *ΕΠΛΒΠ* 3, 239-241, ειδικότερα, 240.

Ἀχμάτης

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ἱστοριῶν*, Η', 148, 13

Αχμέτ μπέης (τουρκ. Ahmed Bey). Οθωμανός στρατηγός των μέσων του 15^{ου} αι. . Υιός του Τουραχάν μπέη (τουρκ. Turakhan Beg) **(1)**. Δεν υπάρχουν πληροφορίες για την ημερομηνία και τον τόπο γέννησής του. Το 1452 συμμετείχε στην εκστρατεία του πατέρα του εναντίον του Δεσποτάτου του Μορέως, μαζί με τον αδελφό του Ομέρ (τουρκ. Omer). Οι Οθωμανοί επέδραμαν νικηφόρα, διαμέσου της Αρκαδίας, μέχρι τον Μεσσηνιακό κόλπο. Κατά την επιστροφή του οθωμανικού στρατού, ηττήθηκε από τον στρατηγό Ματθαίο Ασάν στην Αρκαδία, κοντά στο Λεοντάριο και νότια της Μεγαλόπολης, όπου αιχμαλωτίστηκε. Φυλακίστηκε, έπειτα, για μικρό διάστημα, στο κάστρο του Μυστρά **(2)**. Απελευθερώθηκε κατόπιν ανταλλαγής του με ένα άλλον κρατούμενο, τον Δημήτριο Ασάν, έπειτα από παρέμβαση του αδελφού του Ομέρ, τον Δεκέμβριο του 1453, κατά τη διάρκεια της εκστρατείας των Οθωμανών, με σκοπό την κατάπνιξη της επανάστασης των Αλβανών, στην Πελοπόννησο **(3)**. Μετά τον θάνατο του πατέρα του το 1456, ανέλαβε κυβερνήτης της Θεσσαλίας, με έδρα τη Λάρισα, όπου βρίσκονταν οι εκτάσεις που είχαν παραχωρηθεί στην οικογένεια, για την προσφορά της στο οθωμανικό κράτος. Δεν διαθέτουμε πληροφορίες για τη μετέπειτα πορεία της ζωής του **(4)**.

(1) *PLP* 1, 1713, 162.

(2) Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ἱστοριῶν*, Η', 148, 1-17.

(3) Βλ. Σφραντζής, *Χρονικόν*, XXXVII 1-2, 142, 16-144, 4. Fr. Babinger, « TURAKHAN BEG », *EI*², 670-672, εδώ, 671. Δ. Ν. Κασαπίδης, « Ἀσάναι », *ΑΒΠ*, 67-69. Α. Σαββίδης, « Ἀχμέτ μπέης », *ΕΠΛΒΠ* 3, 309.

(4) Βλ. Fr. Babinger, « TURAKHAN BEG », *EI*², 671-672.

(Βερναρδίνος Κανίλιος)

Βερναρδίνου τοῦ Κανιλίου

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ἱστοριῶν*, Η΄, 186, 13

Ιταλός ιερωμένος και ιεροκήρυκας από τη Σιέννα. Γεννήθηκε την 9^η Αυγούστου 1380 και απεβίωσε την 20^η Μαΐου 1444, στην πόλη Aquila της κεντρικής Ιταλίας. Ανακηρύχτηκε άγιος έξι χρόνια μετά τον θάνατό του. Σε ηλικία 17 χρονών έγινε μέλος της αδελφότητας Scala. Το 1404 μπήκε σε μοναστήρι Φραγκισκανών και κήρυξε τον λόγο του θεού σε πολλές πόλεις της Ιταλίας, εισηγούμενος την αφοσίωση στο άγιο όνομα του Χριστού. Κατηγορήθηκε ως αιρετικός, λόγω της θερμης των λόγων του και του μυστικισμού που εκδήλωνε η διδασκαλία του, αλλά και λόγω φθόνου προς το πρόσωπό του. Ωστόσο, αθωώθηκε, απολογούμενος ενώπιον του πάπα Μαρτίνου Ε΄, το 1432. Αρνήθηκε επισκοπικές θέσεις σε διάφορες πόλεις της Ιταλίας και το 1438 ονομάστηκε επίτροπος του συλλόγου των « Αυστηρών κανόνων ». Η μνήμη του γιορτάζεται από τη Δυτική εκκλησία στις 20 Μαΐου. Υπήρξε δάσκαλος του φραγκισκανού μοναχού και ιεροκήρυκα Giovanni da Capistrano, ο οποίος υπερασπίστηκε το Βελιγράδι το 1456 μαζί με τον Ούγγρο στρατιωτικό Ιωάννη Ουνιάδη, κατά την εκστρατεία του Μωάμεθ Β΄ εναντίον της Σερβίας (1).

(1) Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ἱστοριῶν*, Η΄, 186, 13-21. *PLP* 5, 10914, 85. « Βερναρδίνος » *ΜΓΕΥ*, 14, 110.

(Βησσαρίων)

Βησσαρίωνα

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η΄, 190, 20. 192, 7.

Ο Βησσαρίων, κατά κόσμον Ιωάννης, γεννήθηκε στις 2 Ιανουαρίου 1403, στην Τραπεζούντα. Ήταν διαπρεπής υστεροβυζαντινός λόγιος, θεολόγος και φιλόσοφος, ένας από τους αξιολογότερους ουμανιστές του 15 αι. . Στα παιδικά του χρόνια τελούσε υπό την πνευματική κηδεμονία του αρχιεπισκόπου Δοσιθέου. Το 1415 πήγε στην Κωνσταντινούπολη, όπου συνέχισε τις σπουδές του. Ο νεαρός Ιωάννης μαθήτευσε, αρχικά, κοντά στον Γεώργιο Χρυσοκόκη και, αργότερα, κοντά στον Ιωάννη Χορτασμένο. Το 1423 έγινε μοναχός, ενώ μέχρι το 1431 είχε χειροτονηθεί διαδοχικά διάκονος, ιερέας και ηγούμενος του τάγματος των μοναχών του αγίου Βασιλείου. Την πενταετία 1431-1436 βρέθηκε στον Μυστρά, όπου μελέτησε τη φιλοσοφία του Πλάτωνα, στη σχολή του Γεωργίου Γεμιστού-Πλήθωνα. Το 1437 διορίστηκε από τον αυτοκράτορα Ιωάννη Η΄ Παλαιολόγο αρχιεπίσκοπος Νίκαιας και συμμετείχε στην ανατολική αποστολή στη σύνοδο της Φερράρας-Φλωρεντίας, υποστηρίζοντας την ένωση των Εκκλησιών. Ο Βησσαρίων αναγορεύθηκε καρδινάλιος της Ρωμαιοκαθολικής εκκλησίας από τον πάπα Ευγένιο Δ΄ τον Αύγουστο του 1439. Εξαιτίας των αντιδράσεων των ανθενωτικών ως προς την ένωση των Εκκλησιών, ο καρδινάλιος κατέφυγε στη Δύση και προσχώρησε στον καθολικισμό. Το 1441 εγκαταστάθηκε οριστικά στην Ιταλία.

Μετά από αυτό το χρονικό σημείο ο Βησσαρίων ανήλθε σε υψηλά εκκλησιαστικά αξιώματα. Διετέλεσε ηγούμενος της μονής της Κρυπτοφέρρης, τιτλούχος Λατίνος πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως (1463), ενώ υπήρξε δύο φορές (1455, 1471) υποψήφιος πάπας. Αγωνίστηκε, επίσης, για την εθνική ανεξαρτησία του Βυζαντίου. Παρότρυνε τους δεσπότες του Μορέως να αναδιαρθρώσουν το κράτος τους. Μετά την Άλωση, ο Βησσαρίων προσπάθησε ως παπικός απεσταλμένος να ενεργοποιήσει τους Ευρωπαίους ηγεμόνες για την ανάληψη σταυροφορίας εναντίον των Οθωμανών, όπως αναφέρει και ο Χαλκοκονδύλης. Απεβίωσε το 1472, κατά την επιστροφή του από μία διπλωματική αποστολή στην αυλή του βασιλιά της Γαλλίας Λουδοβίκου ΙΑ΄, στην οποία προσπάθησε να αποσπάσει την υπόσχεση του ηγεμόνα για παροχή βοήθειας εναντίον των Οθωμανών.

Το συγγραφικό έργο του Βησσαρίωνα ήταν πολυδιάστατο. Περιλαμβάνει θεολογικά και φιλοσοφικά έργα, επιστολές, εγκώμια, επικήδειους λόγους και μεταφράσεις. Ο καρδινάλιος αποτέλεσε το επίκεντρο ενός κύκλου Ιταλών και Ελλήνων λογίων, οι οποίοι ασχολούνταν με την αντιγραφή και τη μετάφραση έργων αρχαίων συγγραφέων. Ο ίδιος ήταν μανιώδης συλλέκτης κλασσικών χειρογράφων, τα οποία δώρισε το 1468 στη βενετική Γερουσία. Με αυτή την πράξη του, ο Βησσαρίων συνετέλεσε στη δημιουργία του κορμού της Μαρκιανής Βιβλιοθήκης. Υπήρξε, επίσης, προστάτης για πολλούς εκπατρισμένους Έλληνες διανοούμενους, όπως ο Θεόδωρος Γαζής και ο Μιχαήλ Αποστόλης. Η συνολική συνεισφορά του Βησσαρίωνα στον ουμανισμό της Αναγέννησης θεωρείται ύψιστης σημασίας **(1)**.

(1) Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, ΣΤ', 68, 10-20. Η', 190, 18-24. Η', 7-12. *PLP* 2, 2707, 65-68. Nicol, *BA*, 79-80. Χ. Σκουτέλας, « Βησσαρίων », *ABΠ*, 88-89. Χ. Σκουτέλας-Α. Γ. Κ. Σαββίδης, « Βησσαρίων », *ΕΠΛΒΠΠ* 5, 54-57. Kaldellis, *Histories* 2, 507, σημ. 93, 100. Ηλίας Αθ. Γιαρένης, Αναστάσιος Γ. Μαράς, Χρήστος Π. Μπαλόγλου (επιμ.), *Βησσαρίων ἐκ Τραπεζοῦντος τοῦ Πόντου. Λόγιος τοῦ βυζαντινοῦ καὶ τοῦ δυτικοῦ ἀναγεννησιακοῦ 15ου αἰῶνα*, Θεσσαλονίκη 2017 [= *Βυζ Δομ* 25 (2016-2017)]

(Γρηγόριος)

Γρηγόριον

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η', 169, 8

Ο Γρηγόριος Γ' Μελισσηνός, ο αποκαλούμενος « Μάμμας » (1445-1451). Δε διαθέτουμε επαρκείς πληροφορίες για τον βίο του και την περίοδο της πατριαρχίας του. Ούτε το πραγματικό επώνυμό του έχει αποσαφηνιστεί. Γύρω στο 1420 έγινε μοναχός και αργότερα ιερομόναχος. Το 1437 αναφέρεται ως πνευματικός του αυτοκράτορα Ιωάννη Η' Παλαιολόγου. Στη σύνοδο της Φερράρας-Φλωρεντίας αντιπροσώπευσε μαζί με τον Ηρακλείας Αντώνιο, τον πατριάρχη Αλεξανδρείας Φιλόθεο. Τάχθηκε με την φιλενωτική μερίδα. Όταν επέστρεψε στην Κωνσταντινούπολη, τέθηκε επικεφαλής των ενωτικών και συνέχισε τον αγώνα. Μετά τον θάνατο του φιλενωτικού πατριάρχη, Μητροφάνη Β' (1440-1443), το 1445 ο Γρηγόριος εξελέγη Οικουμενικός Πατριάρχης.

Η αυξανόμενη αντίδραση που συνάντησε από την μερίδα των ανθενωτικών, τόσο προς το πρόσωπό του, όσο και απέναντι στις αποφάσεις της συνόδου της Φλωρεντίας, τον ανάγκασε να εγκαταλείψει το 1450 τον θρόνο του και να καταφύγει στη Ρώμη. Εκεί έτυχε θερμής υποδοχής από τον πάπα Νικόλαο Ε΄, ο οποίος μέσω του απεσταλμένου του στην Κωνσταντινούπολη καρδινάλιου Ισιδώρου δεν έπαυε να πιέζει τον αυτοκράτορα Κωνσταντίνο ΙΑ΄ Παλαιολόγο να επαναφέρει τον εξόριστο πατριάρχη. Μετά την Άλωση της Πόλης, ο Γρηγόριος έχασε κάθε ελπίδα επανόδου στον πατριαρχικό θρόνο. Εξακολουθούσε, όμως, να αναγνωρίζεται από τους ενωτικούς ως ο κανονικός πατριάρχης στις υπό λατινική κυριαρχία περιοχές. Έγραψε αρκετές πραγματείες και επιστολές. Απεβίωσε το 1459 στη Ρώμη **(1)**.

(1) Σπ. Π. Λάμπρος, « Έπιτάφιον ἐπίγραμμα Γρηγορίου Γ΄ Κωνσταντινουπόλεως », *NE* 4 (1907), 114. V. Laurent, «Le vrai surnom du patriarche de Constantinople Grégoire III (†1459). Ἡ Μαμμή. Non ὁ Μάμμας. », *REB* 14 (1956), 201-205. J. Gill. *Ἡ Σύνοδος τῆς Φλωρεντίας*, Αθήνα 1962, εδώ, 349-388. *PLP* 2, 4591, 250. Runciman, *Ἡ Άλωση*, 51-52. Β. Ι. Φειδάς, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία*. τ. II, *Ἀπὸ τῆς Εἰκονομαχίας μέχρι τῆς Ἀλώσεως (726-1453)*, Αθήνα 1983, εδώ, 296-303. Nicol, *ΒΙ*, 93. Γεωργία Ματθιοπούλου, « Γρηγόριος Γ΄ Μελισσηνός », *ΕΠΛΒΙΠ* 6, 64-65.

Δημήτριος

Χαλκοκονδύλης, Ἀποδείξεις Ἱστοριῶν, Η΄, 174, 4

Ο Δημήτριος Παλαιολόγος ήταν ο πέμπτος υιός του αυτοκράτορα Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγου. Μητέρα του ήταν η Ελένη Παλαιολογίνα. Γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη περί το 1406-1407. Ως χαρακτήρας διακρινόταν για τη φιλοδοξία του, αλλά και για την αδίστακτη αρχομανία του. Την περίοδο 1432-1427 εγκατέλειψε την Κωνσταντινούπολη και κατέφυγε στον Γαλατά και στη συνέχεια στην Ουγγαρία, πιθανόν ως αποτέλεσμα κάποιας σύγκρουσης με την οικογένειά του. Το 1429-1430 (και πάλι το 1447-1448) διετέλεσε κυβερνήτης της Λήμνου. Το 1437-1439 συνόδευσε τον μεγαλύτερο αδελφό του, αυτοκράτορα Ιωάννη Η΄, στη σύνοδο της Φερράρας-Φλωρεντίας, κατά τη διάρκεια της οποίας αναδείχθηκε σε πολιτικό ηγέτη της ανθενωτικής μερίδας. Το 1441-1442, ανατέθηκε στον Δημήτριο η διακυβέρνηση της

θρακικής Μεσημβρίας, με ορμητήριο την οποία, και με τη βοήθεια των Οθωμανών, αποπειράθηκε ανεπιτυχώς να καταλάβει την Κωνσταντινούπολη **(1)**.

Όταν ο Κωνσταντίνος Παλαιολόγος αποχώρησε από την Πελοπόννησο, με σκοπό να στεφθεί αυτοκράτορας στην Κωνσταντινούπολη, ετέθη το ζήτημα διαδοχής του στη θέση του δεσπότη που θα είχε τη γενική διοίκηση στον Μυστρά. Οι Αλβανοί της δυτικής πλευράς του Δεσποτάτου έδειξαν την προτίμησή τους στον Δημήτριο Παλαιολόγο, διότι τον θεωρούσαν συνετότερο. Το προβάδισμα, όμως, για τη διαδοχή, πήρε ο Θωμάς, ο οποίος έλαβε τη διοίκηση του Μυστρά και των Πατρών, ενώ ο Δημήτριος τη διοίκηση της περιφέρειας των Καλαβρύτων. Όταν έλειπαν οι δύο δεσπότες στην Κωνσταντινούπολη, ξέσπασε επανάσταση των Αλβανών, οι οποίοι θέλησαν να αυτονομηθούν, με επικεφαλής τον Θεόδωρο Μπόχαλη. Η επανάσταση καταπνίγηκε σύντομα από τον στρατηγό Θωμά Ραούλ, ο οποίος συνέλαβε τον Μπόχαλη και τον τύφλωσε **(2)**.

Όταν ο Κωνσταντίνος ΙΑ΄ ανακηρύχθηκε αυτοκράτορας, ο Δημήτριος, μετά από έντονες ενδοοικογενειακές διαβουλεύσεις, συμφώνησε να αναλάβει τη διακυβέρνηση του Μορέως μαζί με τον αδελφό του, Θωμά. Έδωσαν και οι δύο βαρείς όρκους ενώπιον του αυτοκράτορα και της μητέρα τους, Ελένης, ότι θα σέβονταν τα σύνορα ο ένας του άλλου και μετά έφυγαν για την Πελοπόννησο, το καλοκαίρι του 1449. Ο Θωμάς πήρε το βορειοδυτικό κομμάτι με την Πάτρα και τη Γλαρέντζα, ενώ ο Δημήτριος θα διοικούσε το υπόλοιπο Δεσποτάτο με πρωτεύουσα τον Μυστρά. Όμως, με την πάροδο του χρόνου φάνηκε ότι η συμφωνία αυτή δεν μπορούσε να ευδοκιμήσει. Οι δύο δεσπότες άρχισαν να φιλονικούν μέσα σε διάστημα λίγων μηνών. Ο καθένας κάλεσε με την σειρά του τους Οθωμανούς και ο καθένας με τη σειρά του ήρθε σε σύγκρουση με τη Βενετία. Στο τέλος του 1450, ο Κωνσταντίνος παρενέβη, για να διευθετήσει τις διαφορές τους και να σταματήσει τη σπατάλη των οικονομικών πόρων του Δεσποτάτου σε έναν εμφύλιο πόλεμο **(3)**.

Μετά την πτώση της Κωνσταντινούπολης, όπως αφηγείται ο Χαλκοκονδύλης, επικράτησε αναρχία στην Πελοπόννησο. Οι δεσπότες σκόπευαν να εγκαταλείψουν την επικράτειά τους και να καταφύγουν στην Ιταλία. Ωστόσο, ο Μωάμεθ Β΄ έκανε συνθήκη μαζί τους και τελικά η ιδέα της φυγής εγκαταλείφθηκε. Οι Αλβανοί της Πελοποννήσου σκόπευαν να αυτονομηθούν και δεν είχαν πια διάθεση να υποταχθούν στους δύο δεσπότες. Ανακήρυξαν ως δεσπότη τους τον Μανουήλ Καντακουζηνό, το φθινόπωρο του 1453, ο οποίος υιοθέτησε το αλβανικό όνομα *Γκίνος* και η σύζυγός του που ονομαζόταν Ερυθρώ, το όνομα Κουκία. Ο σφετεριστής κυριάρχησε στην Πελοπόννησο

το χρονικό διάστημα 1453-1454. Μαζί με τις δυνάμεις του ενώθηκαν και οι φυλακισμένοι στο κάστρο του Χλεμουτσίου, Ιωάννης Ασάν Κεντυρίων και Νικηφόρος Λουκάνης.

Οι δεσπότες ζήτησαν βοήθεια από τον σουλτάνο, ο οποίος απέστειλε διαδοχικά τον υιό του Τουραχάν μπέη, Ομέρ, τον Δεκέμβριο του 1453 και, κατόπιν, τον Οκτώβριο του 1454 τον ίδιο τον Τουραχάν, μαζί με τους υιούς του, Ομέρ και Αχμέτ. Ο γηραιός στρατηγός προσπάθησε να αμβλύνει τις διαφορές μεταξύ του Θωμά και του Δημητρίου, ώστε να στηρίζουν από κοινού την αντιμετώπιση της εξέγερσης. Η επανάσταση καταπνίγηκε. Όμως, οι δεσπότες συνάντησαν δυσκολίες στη συλλογή του ετήσιου φόρου υποτέλειας για τον σουλτάνο, καθώς δεν μπορούσαν να συγκεντρώσουν τον φόρο ούτε από τους Έλληνες ούτε από τους Αλβανούς άρχοντες. Επιπλέον, ο Νικηφόρος Λουκάνης είχε καταφέρει να στρέψει πολλούς τοπικούς άρχοντες εναντίον τους **(4)**.

Τον Μάιο του 1458 ο σουλτάνος Μωάμεθ επιτέθηκε εναντίον της Πελοποννήσου. Ήταν εξοργισμένος από τις έριδες του Θωμά και του Δημητρίου, οι οποίοι ως δεσπότες του Μορέως και υποτελείς του εξακολουθούσαν να φιλονικούν μεταξύ τους, αλλά και αδυνατούσαν να καταβάλλουν τον ετήσιο φόρο υποτέλειας που είχε συμφωνηθεί. Συγχρόνως, όπως προαναφέραμε, δεν μπορούσαν να επιβάλλουν την εξουσία τους ανάμεσα στους τοπικούς Έλληνες και Αλβανούς άρχοντες. Προέβαιναν, επίσης, σε μυστικές συνεννοήσεις με χριστιανούς ηγεμόνες της δυτικής Ευρώπης εναντίον του Οθωμανού σουλτάνου, ο οποίος λίγα χρόνια πριν με δική του στρατιωτική παρέμβαση είχε διασώσει την εξουσία τους, κατά την αλβανική εξέγερση στην Πελοπόννησο. Ο Μωάμεθ, λοιπόν, με ισχυρό στράτευμα πέρασε τον Ισθμό της Κορίνθου και πολιορκήσε τον Ακροκόρινθο. Στο τέλος Αυγούστου, ο διοικητής του Ακροκορίνθου Ματθαίος Ασάν, μετά από πολύμηνη πολιορκία, συνθηκολόγησε μαζί με τον άρχοντα Νικηφόρο Λουκάνη. Μάλιστα, έδωσαν και οι δύο εγγράφως όρκους ειρήνης με τον σουλτάνο, σύμφωνα με τους οποίους ο δεσπότης Θωμάς όφειλε να παραδώσει την Πάτρα, τα Καλάβρυτα, το Γρεβενό και όλες τις υπόλοιπες περιοχές που κατείχε παλαιότερα ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος ΙΑ΄ Παλαιολόγος. Επιπλέον, ο Θωμάς και ο Δημήτριος, που απώλεσε την Κόρινθο, έπρεπε να καταβάλλουν ετησίως φόρο υποτέλειας ύψους τριών χιλιάδων χρυσών νομισμάτων **(5)**.

Τον Ιανουάριο του 1459, όπως αναφέρουν ο Σφραντζής και ο Χαλκοκονδύλης, ο Νικηφόρος Λουκάνης, ο οποίος ήταν από τους πρώτους και πιο πιστούς άρχοντες του Δημήτριου Παλαιολόγου, μαζί με άλλους Μωραΐτες και Αλβανούς άρχοντες, έπεισαν

με δόλιο τρόπο τον Θωμά να επαναστατήσει εναντίον του αδελφού του και του σουλτάνου, καταπατώντας τους όρκους που μόλις είχε δώσει. Συνεπώς, τον Φεβρουάριο του 1459 ο Θωμάς επιτέθηκε εναντίον της πόλης των Καλαβρύτων, την οποία κατέλαβε. Στη συνέχεια, κυριεύθηκαν από τις κτήσεις του Δημητρίου η Καλαμάτα, η Μαντίνεια, η Καρύταινα, η Βορδώνια και το Καστρίντζι, ενώ ο Δημήτριος κατέλαβε το Λεοντάριο και το Πήδημα. Απέτυχε, όμως, να καταλάβει την Πάτρα το καλοκαίρι του 1459, ωστόσο στη συνέχεια πέτυχε την εκπόρθησή της. Ο στρατηγός του Δημητρίου Ματθαίος Ασάν κατάφερε έπειτα από πολύ καιρό να παρεμποδίσει την προέλαση των δυνάμεων του Θωμά στην επικράτεια του πρώτου. Το φθινόπωρο οι δύο δεσπότες συναντήθηκαν στο Καστρίντζι και συμφώνησαν να ζήσουν ειρηνικά ο ένας με τον άλλο, όμως η ειρήνη ήταν πρόσκαιρη, καθώς ο Θωμάς αρνήθηκε να επιστρέψει κάποιες πόλεις που είχε πάρει από τον Δημήτριο και οι συμπλοκές συνεχίσθηκαν κατά τη διάρκεια του χειμώνα **(6)**.

Τον Μάιο του 1460 ο σουλτάνος Μωάμεθ αποφάσισε να επιλύσει οριστικά αυτή τη δυσμενή κατάσταση που είχε δημιουργηθεί με τις έριδες των δύο αδελφών. Συγκέντρωσε στρατό και στα μέσα του ίδιου μήνα έφθασε στην Κόρινθο. Ο δεσπότης Δημήτριος κλήθηκε να τον συναντήσει εκεί, όμως φοβήθηκε. Έστειλε τη γυναίκα του και την κόρη του Ελένη στη Μονεμβασία και τον Ματθαίο Ασάν στην Κόρινθο, με πολύτιμα δώρα. Ο σουλτάνος εξοργίστηκε με τις υπεκφυγές του Δημητρίου και φυλάκισε τον στρατηγό. Διέταξε, κατόπιν, τις οθωμανικές δυνάμεις να βαδίσουν εναντίον του Μυστρά. Στις 31 Μαΐου 1460 ο Δημήτριος, κατόπιν πρόσκλησης του σουλτάνου, πήγε στη σκηνή του, όπου έγινε δεκτός με μεγάλες τιμές. Ο Έλληνας γραμματέας του σουλτάνου Θωμάς Καταβοληνός τον έπεισε να μην διαφύγει στη Μονεμβασία και να παραδόσει χωρίς αντίσταση τον Μυστρά. Ο Μωάμεθ του υποσχέθηκε μία περιοχή στη Θράκη, για να τον αποζημιώσει για τη χαμένη ηγεμονία του. Η οικογένεια του Δημητρίου επέστρεψε από τη Μονεμβασία και ο δεσπότης συνόδευσε τον σουλτάνο στην προέλαση των Οθωμανών στην Πελοπόννησο.

Ο Μωάμεθ, μετά την ολοκλήρωση της κατάκτησης των εδαφών του Δεσποτάτου, παραχώρησε στον Δημήτριο τα νησιά Ίμβρο και Λήμνο, τμήματα της Θάσου και της Σαμοθράκης, καθώς και τη θρακική πόλη Αίνο. Εκείνος μαζί με την σύζυγο του Ζωή Ασάνινα και τον κατά πάσα πιθανότητα αδελφό της Ματθαίο Ασάν εγκαταστάθηκαν εκεί. Λόγω οικονομικών ατασθαλιών του Ματθαίου Ασάν στο μονοπώλιο αλατιού της περιοχής, ο Δημήτριος έπεσε σε δυσμένεια περί το 1464. Του αφαιρέθηκαν η περιοχή που του είχε παραχωρηθεί και τα εισοδήματά της. Ο ίδιος μαζί

με την οικογένειά του πήγαν στο Διδυμότειχο, όπου ζούσαν πολύ φτωχικά. Ο σουλτάνος λυπήθηκε τον Δημήτριο και τον εγκατέστησε μαζί με τη γυναίκα του σε ένα μικρό σπίτι στην Αδριανούπολη, με ένα μικρό, αλλά ικανοποιητικό εισόδημα. Η κόρη του, Ελένη, υποχρεώθηκε να νυμφευθεί τον Μωάμεθ, όμως δεν έγινε δεκτή στο χαρέμι του σουλτάνου, διότι ο ίδιος φοβόταν πως θα τον δηλητηρίαζε. Της είχε δοθεί δική της κατοικία στην Αδριανούπολη και ένα μεγάλο εισόδημα, αλλά της είχε απαγορευθεί να παντρευτεί. Πέθανε πιθανώς το 1469 και άφησε όλα τα υπάρχοντά της στον Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως. Τόσο ο Δημήτριος, όσο και η σύζυγός του αποσύρθηκαν σε μοναστήρι από τη θλίψη τους για τον θάνατό της σε τόσο νεαρή ηλικία (30 ετών). Απεβίωσαν και οι δύο το 1470-1471, ο Δημήτριος λίγους μήνες πριν από τη γυναίκα του (7).

(1) *PLP* 9, 21454, 86-87. Nicol, *ΒΙ*, 98. Ν. Νικολούδης, « Δημήτριος Παλαιολόγος », *ΕΠΛΒΙΠ* 6, 172-173.

(2) Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ίστοριων*, Η', 170, 18-171, 9. Βλ., επίσης, Μπίρης, *Οί Δωριείς τοῦ νεώτερου Ἑλληνισμοῦ*, 124-125. Runciman, *Μυστράς*, 89-90, 103.

(3) Σφραντζής, *Χρονικόν*, XXIX 7, 102, 12-19. Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ίστοριων*, Ζ', 140, 20-141, 23. 144, 20-145, 4. Zakythinos, *Le Despotat grec* I, 240-243. Runciman, *Μυστράς*, 99-101. Γ. Μ. Δημητριάδης, « Παλαιολόγων δυναστεία », *ΑΒΠ*, 318-322, ειδικότερα, 321. Nicol, *Οι τελευταίοι αιώνες*, 579.

(4) Σφραντζής, *Χρονικόν*, XXXV 1-4, 130, 11-24. XXXVII 1, 142, 16-19. XXXVII 2, 144, 1-4. XXXVII 7, 146, 1-4. Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ίστοριων*, Η', 169, 16-170, 24. Η', 172, 10-176, 19. Μπίρης, *Οί Δωριείς τοῦ νεώτερου Ἑλληνισμοῦ*, 126-131. Nicol, *Byzantine family of Kantakouzenos*, 201-202. Zakythinos, *Le Despotat grec* I, 246-248. *PLP* 12, 29165, 24-25. Runciman, *Μυστράς*, 102-103. Fr. Babinger, « TURAKHAN BEG », *ΕΓ*², 671-672, εδώ. 671. Δ. Ν. Κασαπίδης, « Ἀσάναι », *ΑΒΠ*, 67-69· του ίδιου, « Καντακουζηνοί », *ΑΒΠ*, 176-179, εδώ 179. Α. Γ. Κ. Σαββίδης, « Ἀχμέτ μπέης », *ΕΠΛΒΙΠ* 3, 309. Nicol, *Οι τελευταίοι αιώνες*, 619. Βλ., επίσης, λ. « Ἀχμάτης », « *Κεντηρίων Ζαχαρίας* », « *Λουκάνης* », « *Μπόχαλις* », « *Πέτρου τοῦ χωλοῦ* ».

(5) Κριτόβουλος, *Ίστορίαι*, Γ' 3, 1, 119, 22-9, 3, 128, 10. Σφραντζής, *Χρονικόν*, XXXVIII 1-4, 148, 17-150, 22. Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ίστοριων*, Θ', 202, 1-8, 203, 2-22, 207, 6-211, 2. Zakythinos, *Le Despotat grec* I, 256-261. Runciman, *Μυστράς*, 103-106. Βλ., επίσης, λ. « Ἀσάνεω », « *Λουκάνης* ».

(6) Σφραντζής, *Χρονικόν*, XXXIX 1-14, 152, 1-158, 22. Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Θ', 213, 19-214, 17. Ζώρας, *Χρονικόν*, 101, 30-102, 4. 102, 9-31. 103, 28-108, 1. Zakythinos, *Le Despotat grec I*, 261-265. Runciman, *Μυστράς*, 104-107. Nicol, *Οι τελευταίοι αιώνες*, 620-621. Γαβριήλ Μ. Δημητριάδης, « Λουκάνης Νικηφόρος », *ΑΒΠ*, 236-237.

(7) Σφραντζής, *Χρονικόν*, XLIV 1, 180, 8-12. Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Θ', 224, 15-225, 5. Θ', 226, 3-7. Θ', 227, 17-228, 15. Θ', 230, 22-213, 14. Θ', 237, 11-15. Θ', 238, 1-3. Θ', 247, 11-14. Ζώρας, *Χρονικόν*, 103, 28-105, 13. 107, 15-19, 26-28. *PLP* 1, 1508, 142. *PLP* 9, 21454, 86-87. Runciman, *Μυστράς*, 107-110. Nicol, *ΒΑ*, 98. Δ. Ν. Κασαπίδης, « Ἀσάναι », *ΑΒΠ*, 67-69, ειδικότερα, 69. Ν. Νικολούδης, « Ἀσάν (εξ) - Ἀσάν (ηδες) », *ΕΠΛΒΙΠ* 3, 239-241, ειδικότερα, 240· του ίδιου, « Δημήτριος Παλαιολόγος », *ΕΠΛΒΙΠ* 6, 172-173. Βλ. επίσης, λ. « Ἀσάνεω ».

(Ἐλεάζαρος)

Ἐλεάζαρον

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η', 178, 2

Ο Λάζαρος Βράνκοβιτς (Lazar Branković) ήταν δεσπότης της Σερβίας από το 1456 μέχρι το 1458. Ήταν υιός του δεσπότη Γεωργίου Βράνκοβιτς (Djurdj Branković), τον οποίο διαδέχθηκε στη διακυβέρνηση της χώρας αμέσως μετά τον θάνατο του. Μητέρα του Λάζαρου ήταν η Ειρήνη Καντακουζηνή Βράνκοβιτς. Το 1446 ο Λάζαρος παντρεύτηκε την Ελένη Παλαιολογίνα, κόρη του δεσπότη του Μορέως Θωμά Παλαιολόγου. Μαζί της απέκτησε τρεις κόρες.

Αμέσως μετά την ανάληψη της διακυβέρνησης της Σερβίας ο Λάζαρος προέβη σε συνεννοήσεις με τον σουλτάνο, με τον οποίο σύναψε συνθήκη ειρήνης. Ακόμη, ο Σέρβος δεσπότης κατέβαλε άμεσα τον φόρο υποτέλειας ύψους είκοσι χιλιάδων δουκάτων. Αντιμετώπιζε, ωστόσο, την ουγγρική επιθετικότητα στα βόρεια σύνορά του. Υπήρχαν, επίσης, διενέξεις ανάμεσα στα υπόλοιπα παιδιά του αποβιώσαντος Γεωργίου Βράνκοβιτς. Ο θάνατος της μητέρας τους Ειρήνης στις 3 Μαΐου 1457, η οποία προσπαθούσε να διατηρήσει τις ισορροπίες ανάμεσα στα παιδιά της, έφερε επιδείνωση στις σχέσεις μεταξύ των μελών της σερβικής δυναστείας. Το βράδυ της ίδιας μέρας ο

μεγαλύτερος αδελφός του Λάζαρου Γρηγόριος, η αδελφή του και χήρα του σουλτάνου Μουράτ Β΄ Μάρα, καθώς και ο θεός του Θωμάς Καντακουζηνός έφυγαν με όλα τα υπάρχοντά τους και εγκαταστάθηκαν στην Αδριανούπολη, όπου έτυχαν φιλικής υποδοχής από τον σουλτάνο Μωάμεθ Β΄. Ο Λάζαρος βρέθηκε σε δεινή θέση, καθώς ο σουλτάνος υποσχέθηκε να στηρίξει το δικαίωμα της Μάρας και του Γρηγορίου πάνω στον σερβικό θρόνο. Ο Σέρβος δεσπότης γνώριζε ότι ανά πάσα στιγμή ισχυρές οθωμανικές δυνάμεις μπορούσαν να εισβάλουν και να τον ανατρέψουν. Ο ίδιος, άλλωστε, δε διέθετε αρσενικούς απογόνους. Απεβίωσε λίγους μήνες αργότερα, στις 20 Ιανουαρίου 1458 **(1)**.

(1) Κριτόβουλος, *Ιστορίαι*, Β΄ 20, 1-21, 1, 112, 5-114, 19. Σφραντζής, *Χρονικόν*, XXVIII 1-2, 98, 7-12. XXXVII 15, 148, 9-16. Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Ζ΄, 112, 14-17. Η΄, 178, 2-3. Θ΄, 216, 21. Ζώρας, *Χρονικόν*, 95, 16-27. 102, 24-25. Babinger, *Mehmed the Conqueror*, 147-148, 153. *PLP* 6, 14354, 128.

(Έμμανουήλος)

Έμμανουήλον τοῦ Καντακουζηναίων γένους

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η΄, 170, 8

Ο Μανουήλ Καντακουζηνός ήταν πιθανότατα ο δεύτερος υιός του Γεωργίου Παλαιολόγου Καντακουζηνού, ο οποίος ήταν εγγονός του παλαιού δεσπότη του Μορέως, Ματθαίου Καντακουζηνού. Ο Μανουήλ είχε διατελέσει διοικητής της Μάνης πριν την Άλωση της Πόλης το 1453. Ήταν αδελφός του Θεόδωρου Καντακουζηνού, του Θωμά Καντακουζηνού, διοικητή της Σηλυβρίας, και του Δημητρίου Καντακουζηνού Σεχτάνη, Διέθετε, επίσης, πέντε αδελφές· τη μεγαλύτερη κόρη του Γεωργίου Παλαιολόγου Καντακουζηνού και σύζυγο του Γεώργιου Ραούλ, τη δεύτερη κόρη και σύζυγο του Νικολάου Παλαιολόγου, την Ζωή Καντακουζηνή, σύζυγο του James II de Flory, την Άννα Καντακουζηνή, δούκισσα του Αγίου Σάββα στη Βοσνία, και μία ανώνυμη Καντακουζηνή, η οποία πιθανώς ήταν μητέρα της Ευδοκίας Καντακουζηνής, μητέρας του Ελληνοϊταλού Θεόδωρου Σπαντούνη ή Spandugnino **(1)**.

Ο Χαλκοκονδύλης αφηγείται πως, μετά την πτώση της Κωνσταντινούπολης, στην Πελοπόννησο επικράτησε αναρχία. Οι δεσπότες Θωμάς και Δημήτριος

Παλαιολόγος σκόπευαν να εγκαταλείψουν την επικράτειά τους και να καταφύγουν στην Ιταλία, μαζί με τους επιφανέστερους Έλληνες ευγενείς. Ωστόσο, ο Μωάμεθ Β΄ έκανε συνθήκη μαζί τους και τελικά η ιδέα της φυγής εγκαταλείφθηκε. Όμως, οι δύο δεσπότες είχαν απολέσει την εμπιστοσύνη των υπηκόων στο πρόσωπό τους. Οι Αλβανοί της Πελοποννήσου σκόπευαν να αυτονομηθούν και δεν είχαν πια διάθεση να υποταχθούν στους δύο δεσπότες. Σκόπευαν να αναδείξουν δικό τους αρχηγό. Ηγέτης αυτής της εξέγερσης ήταν ο Πέτρος Μπούας Σκλέπας, ο οποίος είχε εισηγηθεί την εξέγερση. Οι Αλβανοί, ωστόσο, συνάντησαν δυσκολίες στο να αναδείξουν αρχηγό και αναζήτησαν επικεφαλής ανάμεσα σε Έλληνες ευγενείς. Τελικά, ανακήρυξαν ως δεσπότη τον Μανουήλ Καντακουζηνό το φθινόπωρο του 1453, ο οποίος υιοθέτησε το αλβανικό όνομα *Γκίνος* και η σύζυγός του που ονομαζόταν Ερυθρώ, το όνομα Κουκία. (2).

Ο σφετεριστής κυριάρχησε στην Πελοπόννησο το χρονικό διάστημα 1453-1454, ενώ οι Αλβανοί προέβησαν σε μεγάλες λεηλασίες, αποσπώντας από τον ελληνικό πληθυσμό πολλά κοπάδια ζώων και υποζύγια. Μαζί με τις δυνάμεις του ενώθηκαν και οι φυλακισμένοι στο κάστρο του Χλεμουτσίου, Ιωάννης Ασάν Κεντυρίων και Νικηφόρος Λουκάνης, οι οποίοι είχαν εξεγερθεί πάλι εναντίον του Θωμά Παλαιολόγου, μόλις πριν λίγα χρόνια (3). Οι δεσπότες ζήτησαν βοήθεια από τον σουλτάνο, ο οποίος απέστειλε διαδοχικά τον υιό του Τουραχάν μπέη, Ομέρ, τον Δεκέμβριο του 1453 και, κατόπιν, τον Οκτώβριο του 1454 τον ίδιο τον Τουραχάν, μαζί με τους υιούς του, Ομέρ και Αχμέτ. Ο γηραιός στρατηγός προσπάθησε να αμβλύνει τις διαφορές μεταξύ του Θωμά και του Δημητρίου, ώστε να στηρίζουν από κοινού την αντιμετώπιση της εξέγερσης. Οι επαναστάτες ζήτησαν τη συνδρομή των βενετικών αρχών, προσφέροντας τα εδάφη του Δεσποτάτου ως αντάλλαγμα. Η επανάσταση καταπνίγηκε και οι Αλβανοί υπέστησαν μεγάλο πλήγμα, αλλά κατάφεραν, κατόπιν συνεννοήσεων με τους δεσπότες, να κρατήσουν τα λάφυρα από τις επιδρομές τους (4).

Ο Μανουήλ διέφυγε από την Πελοπόννησο και βρέθηκε τον Οκτώβριο του 1453 στην πόλη της Ραγούζας, στην Αδριατική θάλασσα. Όμως, οι αρχές της πόλης αποφάσισαν να τον εξορίσουν τον Ιούνιο του 1457, για να αποφύγουν πιθανές ταραχές, εξαιτίας της παρουσίας του εκεί. Παρέμεινε για ένα διάστημα στην αυλή του Stefan Vukčić, δούκα του Αγίου Σάββα, ο υιός του οποίου, Ladislav ή Vladislav, είχε πρόσφατα νυμφευθεί την αδελφή του Μανουήλ Άννα Καντακουζηνή (5).

Το 1458, κατά την εκστρατεία του Μωάμεθ Β΄ εναντίον του Δεσποτάτου του Μορέως, ο Μανουήλ προσέφερε τις υπηρεσίες του στον Οθωμανό σουλτάνο ως

πράκτορας ή μεσολαβητής, καθώς γνώριζε καλά την περιοχή και τους ανθρώπους της. Επίσης, διέθετε ερείσματα ανάμεσα στους Αλβανούς άρχοντες. Ο Μωάμεθ του ανέθεσε να διαπραγματευτεί με τους υπερασπιστές του κάστρου της Παζενίκης (σημερινό χωριό Βλαχέρνα στην επαρχία Μαντινείας, του νομού Αρκαδίας) και τον διέταξε να τους προσφέρει ανταλλάγματα, ώστε να προσχωρήσουν στην οθωμανική πλευρά. Τον Μανουήλ συνόδευσαν στις διαπραγματεύσεις κάποιοι άνδρες του σουλτάνου. Αυτοί οι άνδρες κατηγόρησαν για προδοσία τον απεσταλμένο του σουλτάνου εκ των υστέρων, με την αιτιολογία ότι οι κάτοικοι της πόλης αρνήθηκαν να παραδοθούν, επειδή τους είχε προειδοποιήσει για τις πραγματικές προθέσεις του Μωάμεθ. Ο σουλτάνος εξερράγη από θυμό και ο Μανουήλ εγκατέλειψε αμέσως το οθωμανικό στρατόπεδο, για να γλυτώσει από την οργή του. Μεταξύ του 1466 και του 1469 βρέθηκε τουλάχιστον μία φορά στη Βενετία και αρκετές φορές στη Ραγούζα, ενεργώντας ως πράκτορας ή απεσταλμένος του γαμβρού του, Ladislas. Ο Μανουήλ φαίνεται ότι απεβίωσε, ενώ βρισκόταν στην Ουγγαρία **(6)**.

(1) Nicol, *Byzantine family of Kantakouzenos*, 176-179, 201-210. *PLP* 5, 10959, 10978, 91, 96. Δ. Ν. Κασαπίδης, « Καντακουζηνοί », *ABII*, 176-179, εδώ 179.

(2) Σφραντζής, *Χρονικόν*, XXXVII 1, 142, 16-19. Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η', 169, 16-170, 9. Μπίρης, *Οί Δωριεῖς τοῦ νεώτερου Ἑλληνισμοῦ*, 126. Nicol, *Byzantine family of Kantakouzenos*, 201-202. Zakythinos, *Le Despotat grec I*, 247-248. Δ. Ν. Κασαπίδης, « Καντακουζηνοί », *ABII*, 176-179, εδώ 179.

(3) Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η', 170, 10-24. Μπίρης, *Οί Δωριεῖς τοῦ νεώτερου Ἑλληνισμοῦ*, 126-127. Zakythinos, *Le Despotat grec I*, 248. Βλ., επίσης, λ. « *Κεντηρίων Ζαχαρίας* », « *Λουκάνης* », « *Μπόχαλις* ».

(4) Σφραντζής, *Χρονικόν*, XXXVII 2, 144, 1-4. XXXVII 7, 146, 1-4. Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η', 172, 10-174, 18. Μπίρης, *Οί Δωριεῖς τοῦ νεώτερου Ἑλληνισμοῦ*, 126-131. Βλ., επίσης, λ. « *Πέτρον τοῦ χωλοῦ* ».

(5) Nicol, *Byzantine family of Kantakouzenos*, 203.

(6) Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Θ', 205, 15-206, 1. Βλ., επίσης, Spadugnano, *Partitio Constantinopolitano*, 157, 25-31. Nicol, *Byzantine family of Kantakouzenos*, 202-203. Zakythinos, *Le Despotat grec I*, 258. Runciman, *Μυστράς*,

103. « Βλαχέρνα », *YCH* 3, 874. Δ. Ν. Κασαπίδης, « Καντακουζηνοί », *ΑΒΠ*, 176-179, εδώ 179.

(Εὐσέβιος)

Εὐσεβίου ἀρχιερέως

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ἱστοριῶν*, Η΄, 191, 6-7

Ο Χαλκοκονδύλης αποδίδει στην ελληνική με παράδοξο τρόπο το λατινικό όνομα *Pius*, χρησιμοποιώντας το ελληνικό όνομα *Εὐσέβιος*. Ωστόσο, η ελληνική απόδοση του ονόματος από τον ιστορικό στο συγκεκριμένο χωρίο είναι εσφαλμένη, καθώς η αναφορά στα γεγονότα που περιγράφονται στο 8^ο βιβλίο, στα οποία θα αναφερθούμε παρακάτω, αφορούν τον πάπα της Ρώμης Callistus III (ελλ. Κάλλιστος Γ΄). Το πραγματικό όνομά του πάπα ήταν Alfonso Borgia και προερχόταν από την επιφανή ισπανική οικογένεια των Borgia. Γεννήθηκε το 1378 στη Jativa, στην επαρχία Valencia της Ισπανίας. Σπούδασε κανονικό δίκαιο και ανακηρύχθηκε διδάκτωρ στο πανεπιστήμιο της Lerida. Θεωρούταν νομική αυθεντία και άνθρωπος αμέμπτου ηθικής. Διετέλεσε, επίσης, ιδιαίτερος σύμβουλος του βασιλέα Αλφόνσου Ε΄ της Αραγωνίας. Ο πάπας Ευγένιος Δ΄ αναγνώρισε τα ηθικά και τα πνευματικά χαρίσματα του Alfonso και τον ονόμασε το 1429 επίσκοπο της Valencia. Υπήρξε ικανός διπλωμάτης και χειρίστηκε άριστα πολλές υποθέσεις. Ο πάπας Ευγένιος Δ΄ τον τίμησε για τις υπηρεσίες του με τον καρδινάλιο τίτλο, στον ναό των SS. Quattro Coronati της Ρώμης.

Μετά τον θάνατο του πάπα Νικολάου Ε΄ ακολούθησαν διαβουλεύσεις τεσσάρων ημερών μεταξύ των είκοσι καρδινάλιων που είχαν συνέλθει σε κονκλάβιο στον ναό του αγίου Πέτρου. Με ανοικτή ψηφοφορία αποφάσισαν να εκλέξουν ως πάπα τον Alfonso. Οι καρδινάλιοι θεωρούσαν ότι η εκλογή του θα ήταν μία προσωρινή λύση, επειδή ο νέος πάπας βρισκόταν σε προχωρημένη ηλικία (77 ετών). Η εκλογή του επισημοποιήθηκε στις 8 Απριλίου 1455 και το όνομα που επέλεξε ήταν Κάλλιστος Γ΄. Η ενθρόνισή του έγινε στις 20 Απριλίου 1455.

Την ίδια τη μέρα της εκλογής του ο νέος πάπας έδωσε δημόσιο επίσημο όρκο με τον οποίο δεσμευόταν να καταβάλει κάθε δυνατή προσπάθεια, ακόμη και να θυσιάσει την ίδια την ζωή του, προκειμένου να απελευθερώσει την Κωνσταντινούπολη

από τους Οθωμανούς. Είχε συνειδητοποιήσει τον άμεσο κίνδυνο που διέτρεχε η Ευρώπη από την οθωμανική επεκτατικότητα. Έπειτα, ο Κάλλιστος Γ΄ εξήγγειλε με διάφορες εγκυκλίους σε όλες τις ευρωπαϊκές χώρες, με την επιβολή ειδικού φόρου, με λιτανείες και δεήσεις, την ιερή σταυροφορία. Ο ίδιος διέθεσε τα περισσότερα κειμήλια του ιστορικού θησαυρού του Βατικανού για τον συγκεκριμένο σκοπό **(1)**.

Συστάθηκε ένας μικρός στόλος, αποτελούμενος από δεκαέξι μεγάλες γαλέρες. Την άνοιξη του 1456 τα χριστιανικά πλοία απέπλευσαν από την Ostia, με επικεφαλής τον πεπειραμένο καρδινάλιο Scarampo. Όπως αφηγείται ο Χαλκοκονδύλης και ο Δούκας, ο πάπας ανέδειξε αρχιστράτηγο της ιερής εκστρατείας τον βασιλέα Αλφόνσο Ε΄ της Αραγωνίας, ο οποίος διέθεσε δέκα πλοία για τον σκοπό αυτό. Ο χριστιανικός στόλος πραγματοποίησε επιδρομές στα μικρασιατικά παράλια και κατέλαβε προσωρινά τα νησιά Ίμβρο και Λήμνο. Η επιχείρηση οδηγήθηκε τελικά σε αποτυχία, καθώς δεν μπορούσε ο μικρός χριστιανικός στόλος να αντιμετωπίσει τους πανίσχυρους τουρκικούς στόλους. Σε σύντομο χρονικό διάστημα ο οθωμανικός στόλος ανακατέλαβε τις νήσους. Επειδή δεν επρόκειτο να καταφτάσουν περαιτέρω ενισχύσεις στην περιοχή του Αιγαίου, ο χριστιανικός στόλος αποσύρθηκε τελικά στην Ιταλία **(2)**.

Παρά τις αγνές προθέσεις του πάπα Καλλίστου Γ΄, η σταυροφορία δεν είχε απήχηση στους χριστιανούς ηγεμόνες της Ευρώπης, οι οποίοι δεν βοήθησαν στρατιωτικά και οικονομικά το σχέδιό του. Επιπλέον, ο ίδιος κατηγορήθηκε κατά τη διάρκεια της παραμονής του στον παπικό θρόνο για εκτεταμένη οικογενειοκρατία, καθώς πολλά μέλη της οικογένειας των Borgia ήρθαν από την Ισπανία και κατέλαβαν θέσεις και αξιώματα στην πόλη της Ρώμης. Επιπλέον, ο πάπας υιοθέτησε τον ανιψιό της αδελφής του, ονόματι Rodrigo, και του έδωσε μάλιστα το οικογενειακό του όνομα. Το πρόσωπο αυτό ήταν ο μελλοντικός πάπας Αλέξανδρος ΣΤ΄. Οι πολίτες της Ρώμης ξεσηκώθηκαν απέναντι στο φαινόμενο της κατάληψης θέσεων από τους συγγενείς του πάπα. Μετά από τρία χρόνια και τέσσερις μήνες ως πάπας της Ρώμης, ο Κάλλιστος Γ΄ πέθανε στη Ρώμη την 6^η Αυγούστου 1458 και ετάφη στον ναό του αγίου Πέτρου **(3)**.

(1) Pichon-von Matt, *Les Papes*, 135. Setton, *Papacy* II, 161-195. *PLP* 5, 10477, 44. Βιδάλης, *Οι Ρωμαίοι Ποντίφικες*, 327. Kaldellis, *Histories* 2, 506, σημ. 95.

(2) Δούκας, *Ιστορία*, XLV 8, 423, 7-24. Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η΄, 191, 6-192, 3. Θ΄, 225, 5-226, 2. Setton, *Papacy* II, 186-195. Βιδάλης, *Οι Ρωμαίοι Ποντίφικες*, 327-328. Kaldellis, *Histories* 2, 506-507, σημ. 95-97.

(3) Pichon-von Matt, *Les Papes*, 135. Βιδάλης, *Οι Ρωμαίοι Ποντίφικες*, 328.

Ζάγανος

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η', 149, 19. 152, 25. 164, 21.167, 15.

Ο Ζάγανος ήταν Οθωμανός αξιωματούχος και στρατιωτικός των μέσων του 15^{ου} αι. . Προερχόταν από αλβανική ή ελληνική χριστιανική οικογένεια και είχε βρεθεί στην οθωμανική αυλή ως νεοσύλλεκτος με τη μέθοδο του παιδομαζώματος. Είχε δεσμούς συγγένειας με τον σουλτάνο Μωάμεθ Β', καθώς είχε παντρευτεί την αδελφή του, Φατμά. Ο Ζάγανος ήταν, επίσης, παιδαγωγός του Μωάμεθ Β' και αργότερα ένας από τους κύριους συμβούλους του. Από το 1444 είχε ανέλθει στο αξίωμα του πασά και του βεζίρη, ενώ μετά τον θάνατο του Μουράτ Β' διατελούσε βοηθός βεζίρης, υπό την επίβλεψη του μεγάλου βεζίρη Χαλίλ πασά Τσανταρλί. Από το 1452 ο Ζάγανος ήταν ο ανώτατος διοικητής του οθωμανικού στρατού (1).

Ως ένας από τους πιο στενούς συμβούλους του Μωάμεθ Β', ανέλαβε την ανέγερση ενός από τους πύργους του φρουρίου Ρούμελι-Χισάρ, το καλοκαίρι του 1452, καλύπτοντας τα έξοδα της κατασκευής του. Ο πύργος αυτός πήρε το όνομά του, ενώ οι υπόλοιποι πύργοι του φρουρίου, των οποίων τα έξοδα κατασκευής καλύφθηκαν από τους πασάδες Σαρουτζά και Χαλίλ, πήραν αντίστοιχα το όνομά τους. Ο Ζάγανος μαζί με τον Σιχαμπεντίν πασά συγκαταλέγονταν ανάμεσα στους πιο ένθερμους υποστηρικτές του σχεδίου κατάληψης της Κωνσταντινούπολης, σε αντίθεση με τον μεγάλο βεζίρη Χαλίλ, και αποτελούσαν άτομα που ασκούσαν ιδιαίτερη επιρροή στον νεαρό σουλτάνο (2).

Κατά την πολιορκία της Κωνσταντινούπολης ο σουλτάνος είχε αναθέσει στον Ζάγανο την κατασκοπία των τειχών, ώστε να αξιολογήσει την ετοιμότητά τους και τα αδύναμα σημεία τους. Ο πασάς ήταν επικεφαλής ενός μεγάλου μέρους του οθωμανικού στρατού με τομέα ευθύνης του τη βόρεια ακτή του Κερατίου κόλπου, στους λόφους του Βοσπόρου πάνω από τη συνοικία του Γαλατά, ώστε να εποπτεύει τις κινήσεις των Γενοβέζων της συνοικίας και να μπορεί να αποτρέψει πιθανή βοήθεια προς την απέναντι πλευρά των πολιορκημένων της Πόλης. Ο Ζάγανος πασάς είχε, επιπλέον, αναλάβει την υπονόμευση των τειχών κοντά στη Χαρίσια πύλη, καθώς διέθετε έμπειρους Σέρβους μεταλλωρύχους. Από το σημείο στρατοπέδευσης του πασά έγινε,

επίσης, η ανέλκυση των οθωμανικών πλοίων και η μεταφορά τους μέσα στον Κεράτιο κόλπο, για να εξουδετερώσει ο Μωάμεθ με αυτό το τέχνασμα τον αποκλεισμό των αλυσίδας που εμπόδιζε την πρόσβαση στο εσωτερικό του κόλπου. Ακόμη, κατασκευάστηκε μία πλωτή γέφυρα από ξύλινα βαρέλια στην περιοχή του Περάματος, ώστε ο στρατός του Ζάγανου και του Μωάμεθ να διαθέτουν επικοινωνία, κοντά στο σημείο του τείχους των Βλαχερνών **(3)**.

Την 25^η Μαΐου 1453 πραγματοποιήθηκε συμβούλιο από τον Μωάμεθ Β΄, ώστε να συζητηθεί το ενδεχόμενο εγκατάλειψης της πολιορκίας, εξαιτίας των νέων που έφταναν στο οθωμανικό στρατόπεδο για παροχή βοήθειας από τα χριστιανικά κράτη και τον βενετικό πολεμικό στόλο που πλησίαζε. Οι Οθωμανοί ήταν ιδιαίτερα ανήσυχοι. Ωστόσο, ο Ζάγανος εναντιώθηκε στην άποψη του Χαλίλ πασά, ο οποίος πρότεινε την άμεση αποχώρηση των Οθωμανών. Ο εξωμότης πασάς μίλησε με θάρρος και πολλοί από τους νεότερους στρατηγούς πήραν το μέρος του, όπως και οι απλοί στρατιώτες που επιθυμούσαν να πραγματοποιηθεί η τελική επίθεση. Ο ίδιος ο Μωάμεθ ευχαριστήθηκε πολύ από τα λόγια του Ζάγανου, ο οποίος ξεδίπλωσε ανοικτά πλέον την αντιπάθεια του για το πρόσωπο του μεγάλου βεζίρη, για τον οποίο οι περισσότεροι Οθωμανοί θεωρούσαν προκλητική την στάση ανοχής που έδειχνε απέναντι στους χριστιανούς και πίστευαν ότι είχε δωροδοκηθεί από τους Βυζαντινούς, ώστε να αποτρέψει την επικείμενη καταστροφή της Πόλης **(4)**.

Κατά την τελική επίθεση εναντίον της Πόλης, ο Ζάγανος πασάς ήταν επιφορτισμένος με τον τομέα των θαλάσσιων τειχών του Κερατίου κόλπου μέχρι το τείχος των Βλαχερνών, όπου έπρεπε, μέσω της πλωτής γέφυρας, να συγκεντρώσει το μεγαλύτερο μέρος των στρατιωτικών δυνάμεών του. Στο σημείο αυτό δόθηκε σκληρός αγώνας, με συνεχείς επιθέσεις των Οθωμανών εναντίον των Βενετών υπερασπιστών του τείχους **(5)**. Μετά την Άλωση της Πόλης, ο Ζάγανος στάλθηκε από τον σουλτάνο, ώστε να ζητήσει την παράδοση των γενοβέζικων αρχών του Γαλατά. Οι αρχές άνοιξαν αμέσως τις πύλες και ο Ζάγανος υπέγραψε συνθήκη που διασφάλιζε την ζωή και τις περιουσίες των κατοίκων, διαβεβαιώνοντας ότι δεν υπήρχε λόγος να εγκαταλείψουν οι κάτοικοι την πόλη. Έπειτα, ο Γενοβέζος ποντεστά (διοικητής) του Πέραν παρέδωσε τα κλειδιά της πόλης στον Οθωμανό πασά, ο οποίος διέταξε τους Γενοβέζους να γκρεμίσουν τα χερσαία τείχη **(6)**.

Μετά την Άλωση της Κωνσταντινούπολης και τον εκτέλεση του Χαλίλ πασά, ο Ζάγανος αναρριχήθηκε στο αξίωμα του μεγάλου βεζίρη. Η μεγάλη κόρη του πασά ήταν ευνοούμενη του σουλτάνου, ο οποίος την είχε πάρει στο χαρέμι του, ενώ η

μικρότερη κόρη του παντρεύτηκε τον μελλοντικό μεγάλο βεζίρη Μαχμούτ πασά. Ωστόσο, το 1456 έπεσε σε δυσμένεια και εξορίστηκε στη Μικρά Ασία μαζί με την κόρη του (7). Η εξορία του δεν κράτησε πολύ, καθώς ο Μωάμεθ τον επανέφερε το 1457, διορίζοντάς τον κυβερνήτη της Καλλίπολης. Τον Οκτώβριο του 1459 ο Ζάγανος διαδέχθηκε τον Ισμαήλ πασά στη θέση του *karudan-I deryā* (αρχιναύαρχος του οθωμανικού στόλου) και επιτέθηκε εναντίον των λατινικών κτήσεων της Θάσου και της Σαμοθράκης (8).

Την άνοιξη του 1460 συμμετείχε στη δεύτερη εκστρατεία του Μωάμεθ Β΄ εναντίον του δεσποτάτου του Μορέως. Ο σουλτάνος τον κατέστησε διοικητή της Θεσσαλίας και του Μορέως, αντικαθιστώντας τον Ομέρ πασά, υιό του Τουραχάν μπέη. Ο Ζάγανος κατά τη διάρκεια της εισβολής προέβη σε ωμότητες εναντίον των κατοίκων της Πελοποννήσου, γεγονός που προκάλεσε την προσωρινή καθαίρεσή του από τον σουλτάνο ως διοικητή της Πελοποννήσου. Έπειτα, ο Ζάγανος πασάς φρόντισε για την υποταγή των υπολειμμάτων του δουκάτου των Αθηνών, δολοφονώντας στη Θήβα τον τελευταίο δούκα Φραγκίσκο Β΄ Acciajuoli, στα μέσα του 1460 (9).

Το 1463 ο Μωάμεθ Β΄ διόρισε τον Ζάγανο αρχιστράτηγο του οθωμανικού στρατού και κυβερνήτη της Μακεδονίας. Επίσης, ο σουλτάνος του παρέδωσε την κόρη του τελευταίου αυτοκράτορα της Τραπεζούντας, Άννα, την οποία ο Ζάγανος τοποθέτησε στο χαρέμι του και την ανάγκασε να ασπαστεί το Ισλάμ. Εκείνη τη χρονιά ο πασάς συμμετείχε, επίσης, στις επιχειρήσεις των Οθωμανών στην Πελοπόννησο εναντίον των Βενετών, κατά τη διάρκεια του Α΄ Βενετοτουρκικού πολέμου. Μετά τις επιτυχίες των Οθωμανών στο Εξαμίλιο και το Άργος και την απρόσκοπτη προέλασή τους στο εσωτερικό της περιοχής, ο μεγάλος βεζίρης Μαχμούτ πασάς επανέφερε τον Ζάγανο ως διοικητή της Πελοποννήσου, στον οποίο ανέθεσε την οχύρωση των πόλεων της Αχαΐας. Πιθανότατα, ο Οθωμανός πασάς απεβίωσε το 1464 (10).

(1) Moravcsik, *Byzantinoturcica* II, 128-129. Runciman, *Η Άλωση*, 106. *PLP* 3, 6415, 138. Α. Γ. Κ. Σαββίδης, « ZAGHANOS PASHA », *ΕΙ*² 12, 384.

(2) Δούκας, *Ιστορία*, XXXII 4, 275, 20-22. XXXIII 5, 283, 22-37. XXXIV 8, 301, 13-19. Runciman, *Η Άλωση*, 106, 109-110, 124. Α. Γ. Κ. Σαββίδης, « ZAGHANOS PASHA », *ΕΙ*² 12, 384. Finkel, *Οθωμανική Αυτοκρατορία*, 85.

(3) Κριτόβουλος, *Ιστορίαι*, Α' 37, 1, 41, 27-42, 4. Α' 27, 2-3, 42, 10-24. Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η', 149, 19-21. 152, 22-154, 3. Runciman, *Η Άλωση*, 152, 166-174, 183.

(4) Κριτόβουλος, *Ιστορίαι*, Α' 64, 73, 27-28. Runciman, *Η Άλωση*, 191-192. Babinger, *Mehmed the Conqueror*, 88-89.

(5) Κριτόβουλος, *Ιστορίαι*, Α' 51, 2, 64, 18-20. Α' 56, 1-2, 67, 23-34. Runciman, *Η Άλωση*, 195-196, 205.

(6) Δούκας, *Ιστορία*, XXXIX 30, 373, 9-25. Κριτόβουλος, *Ιστορίαι*, Α' 67, 1-2, 75, 3-20. Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η', 164, 10-165, 8. Runciman, *Η Άλωση*, 239.

(7) Κριτόβουλος, *Ιστορίαι*, Α' 76-77, 87, 5-89, 6. Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η', 167, 5-23. Runciman, *Η Άλωση*, 249. Babinger, *Mehmed the Conqueror*, 115-116.

(8) Κριτόβουλος, *Ιστορίαι*, Γ' 17, 4, 139, 25-140, 5. Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Θ', 225, 20-226, 226, 2. Babinger, *Mehmed the Conqueror*, 172-173. Α. Γ. Κ. Σαββίδης, « ZAGHANOS PASHA », *ΕΙ*² 12, 384.

(9) Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Θ', 226, 2-17. 231, 18-232, 17. 233, 11-20. 235, 16-238, 18. Zakythinos, *Le Despotat grec I*, 266-274. Babinger, *Mehmed the Conqueror*, 173, 176-178. Α. Γ. Κ. Σαββίδης, « ZAGHANOS PASHA », *ΕΙ*² 12, 384.

(10) Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Ι', 275, 1-7. 301, 18-303, 21. Babinger, *Mehmed the Conqueror*, 225-230. Setton, *Papacy II*, 249. Α. Γ. Κ. Σαββίδης, « ZAGHANOS PASHA », *ΕΙ*² 12, 384.

Θεόδωρος ό νεώτερος

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η', 171, 16

Ο Θεόδωρος Β' Παλαιολόγος ήταν δευτερότοκος υιός του αυτοκράτορα Μανουήλ Β'. Μητέρα του ήταν η Ελένη Παλαιολογίνα. Γεννήθηκε περί το 1394-1399 στην Κωνσταντινούπολη. Ήταν αδελφός των αυτοκρατόρων Ιωάννη Η' Παλαιολόγου

και Κωνσταντίνου ΙΑ΄ Παλαιολόγου, των δεσποτών του Μορέως Θωμά και Δημητρίου Παλαιολόγου και του διοικητή της Θεσσαλονίκης Ανδρονίκου Παλαιολόγου. Ο Μανουήλ Β΄ ανακήρυξε τον Θεόδωρο, στον Μυστρά, το 1407, διάδοχο του θείου του, δεσπότη Θεοδώρου Α΄ Παλαιολόγου. Ωστόσο, την πραγματική εξουσία στο Δεσποτάτο τα πρώτα χρόνια ασκούσε ο ίδιος ο αυτοκράτορας. Το 1415, κατά την παραμονή του στην Πελοπόννησο, ο Μανουήλ Β΄ διέταξε την κατασκευή του Εξαμιλίου τείχους στον Ισθμό της Κορίνθου, με σκοπό να προστατέψει την Πελοπόννησο από τις τουρκικές επιδρομές. Το 1416 ο νεαρός δεσπότης, σε κατάλληλη ηλικία πλέον και με την περιοχή ασφαλή, ανέλαβε τη διοίκηση του Δεσποτάτου. Το 1421 νυμφεύθηκε την Κλεόπα Μαλατέστα και μαζί της απέκτησε μία κόρη, την Ελένη.

Στη διάρκεια της δεσποτείας του ο Θεόδωρος Παλαιολόγος προσπάθησε να καταστήσει τον Μυστρά κέντρο λογίων και φιλοσόφων, μεταξύ των οποίων ήταν ο Γεώργιος Πλήθων Γεμιστός. Επιπλέον, την ίδια περίοδο κατελήφθησαν οι τελευταίες λατινικές κτήσεις που είχαν απομείνει στην Πελοπόννησο. Ωστόσο, το 1423 ο Θεόδωρος Παλαιολόγος αντιμετώπισε μία ισχυρή τουρκική εισβολή, επικεφαλής της οποίας ήταν ο Τουραχάν μπέης. Οι καταστροφές και οι λεηλασίες στην Πελοπόννησο ήταν εκτεταμένες. Την ίδια περίοδο ο δεσπότης αντιμετώπιζε δυσκολίες από τον λατίνο πρίγκηπα της Αχαΐας Ζαχαρία Ασάν Κεντυρίωνα. Αποφάσισε, λοιπόν, να εκχωρήσει το Δεσποτάτο στον νεότερο αδελφό του Κωνσταντίνο. Σύντομα, όμως, ο Θεόδωρος άλλαξε γνώμη και παραχώρησε στον αδελφό του μόνο τη βαρωνία της Βοστίτζας, τα κάστρα της δυτικής πλευράς του Ταυγέτου και τις κτήσεις των Μελισσηνών.

Έπειτα, ξεκίνησαν διενέξεις μεταξύ του Θεοδώρου, του Κωνσταντίνου και του αδελφού τους Θωμά για τη διαδοχή του αυτοκρατορικού θρόνου, οι οποίες έληξαν μόνο με την παρέμβαση του αυτοκράτορα Ιωάννη Η΄. Το 1441 απεβίωσε η σύζυγός του Θεοδώρου. Τελικά, το 1443 ο Θεόδωρος παραχώρησε τις κτήσεις του στον Κωνσταντίνο, αφού έλαβε ως αντάλλαγμα την πόλη της Σηλυμβρίας. Εγκαταστάθηκε εκεί και απεβίωσε από λοιμώδες νόσημα την 27^η Ιουνίου 1448 **(1)**.

(1) Δούκας, *Ιστορία*, XIV 5, 85, 16-17. XX 5, 137, 5-11. XX 8, 139, 20-24. XXIII 6, 175, 6-11. XXIX 4, 247, 6-8. Σφραντζής, *Χρονικόν*, XVI 1-7, 36, 12-40, 9. XXI 12, 72, 11-13. XXII 7, 76, 16-21. XXII, 10-11, 78, 7-20. XXV 7, 92, 8-13. XXVI 1-2, 92, 14-23. XXVIII 5, 98, 22-25. Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Δ΄, 192, 8-15. 202, 21-203, 8. Ε΄, 16, 15-20, 7. ΣΤ΄, 80, 1-81, 10. 91, 11-20. Ζ΄, 111, 11-112, 1. Ζώρας, *Χρονικόν*, 53, 18-54, 8. 74, 7-8. Zakythinos, *Le Despotat grec* I, 165-226. II, 424. *PLP*

9, 21459, 88. Runciman, *Μυστράς*, 78-94. Nicol, *ΒΑ*, 132-133. Γ. Δημητριάδης, « Παλαιολόγων δυναστεία », *ΑΒΠ*, 318-322, εδώ 319-320. Βλ., επίσης, λ. « *Τουραχάνης* ».

Θεόφιλος τοῦ Παλαιολόγων γένους

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η', 161, 19

Ο Θεόφιλος Παλαιολόγος ήταν εξάδελφος του αυτοκράτορα Κωνσταντίνου ΙΑ'. Συμμετείχε στην άμυνα της Πόλης το 1453, ως επικεφαλής ελληνικών δυνάμεων, στην πύλη των Πηγών. Ο Θεόφιλος μαζί με τον Δημήτριο Παλαιολόγο Καντακουζηνό απέκρουσαν επιτυχώς τις επιθέσεις των Οθωμανών κατά την τελική επίθεση εναντίον των τειχών της Πόλης, στην κοιλάδα του Λύκου, πριν τον τραυματισμό του Γενοβέζου στρατιωτικού διοικητή Ιωάννη Ιουστινιάνη. Σκοτώθηκε στην προσπάθειά του να ανακόψει την τελική επίθεση των γενιτσάρων στον φράχτη του γκρεμισμένου χερσαίου τείχους, πολεμώντας στο πλευρό του αυτοκράτορα. Ο Θεόφιλος, όταν διαπίστωσε ότι κάθε προσπάθεια άμυνας ήταν μάταιη, μην μπορώντας να αντέξει την ντροπή και φωνάζοντας ότι σύντομα θα πέθαινε, όρμησε μέσα στις γραμμές των γενιτσάρων και πέθανε ηρωικά **(1)**.

(1) Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η', 161, 18-20. Ψευδο-Φραντζής, 396, 33-35. 424, 35-38. 428, 24-27. Runciman, *Η Άλωση*, 150. Βακαλόπουλος, *Ιστορία Α'*, 324-325. *PLP* 9, 21466, 90. Nicol, *Οι τελευταίοι αιώνες*, 606-607.

(Θερίζης)

Θερίζω

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η', 178, 15

Ο Χαλκοκονδύλης με τη χρήση του συγκεκριμένου ονόματος αποδίδει στην ελληνική γλώσσα το τουρκικό όνομα Firuz (ελ Φερούζ) **(1)**. Οι ερευνητές συνάντησαν δυσκολίες στην ταυτοποίηση του συγκεκριμένου προσώπου. Σύμφωνα με την αφήγηση του 6^{ου} βιβλίου των *Αποδείξεων Ιστοριῶν*, πιθανώς διετέλεσε διοικητής της Βέροιας

από το 1418 και συμμετείχε σε επιχειρήσεις των Οθωμανών, κοντά στην πόλη της Καστοριάς, εναντίον του Αλβανού άρχοντα του Αργυρόκαστρου, Ζενεβέση Γκιόνη, τον στρατό του οποίου νίκησε. Ο Ζενεβέσης σκοτώθηκε στη μάχη και οι άνδρες σφαγιάστηκαν μέχρι ενός. Το γεγονός αυτό χρονολογείται την περίοδο 1443-1444. Ωστόσο, υπάρχει σύγχυση στους ερευνητές, καθώς ο Ζενεβέσης είχε πάψει να είναι άρχοντας του Αργυρόκαστρου από το 1418 και δεν έχει αποδειχθεί ότι πράγματι συγκρούστηκε με τον Τούρκο διοικητή (2).

Επίσης, δεν γνωρίζουμε αν το συγκεκριμένο πρόσωπο μπορεί να ταυτοποιηθεί ως ο Firuz Bey, διοικητής του φρουρίου Ρούμελι Χισάρ, ο οποίος τοποθετήθηκε από τον Μωάμεθ Β΄ επικεφαλής φρουράς 400 ανδρών μετά την κατασκευή του φρουρίου, το καλοκαίρι του 1452. Έπειτα, το συγκεκριμένο πρόσωπο συμμετείχε ως επικεφαλής τριάντα δύο χιλιάδων ανδρών στην πρώτη εκστρατεία του Μωάμεθ Β΄ εναντίον της Σερβίας, το 1454. Ηττήθηκε στις 2 Οκτωβρίου 1454 από τους Σέρβους στο Kruševac κοντά στον ποταμό Μοράβα, όπου είχε τοποθετηθεί από τον σουλτάνο, και στάλθηκε αιχμάλωτος στο Σμεντέρεβο, όπου βρισκόταν ο δεσπότης της Σερβίας Γεώργιος Μπράνκοβιτς. Δεν γνωρίζουμε πως και αν απελευθερώθηκε (3).

Ωστόσο, ο Χαλκοκονδύλης αναφέρει ότι, κατά τη διάρκεια της εκστρατείας του Μωάμεθ Β΄ εναντίον του Βελιγραδίου το 1456, στάλθηκε μαζί με τον Αλή Μιχαλόγλου μπέη βορειοδυτικά, εναντίον των *Ιλλυριών*, χωρίς να είναι ξεκάθαρο αν στο συγκεκριμένο απόσπασμα εννοούνται οι Βόσνιοι ή οι Αλβανοί. Ο Babinger ενστερνίζεται τη δεύτερη άποψη, θεωρώντας ότι οι Οθωμανοί έπραξαν μία κίνηση αντιπερισπασμού, ώστε να αποκόψουν τη δυνατότητα παροχής βοήθειας στους Σέρβους από τον άρχοντα Γεώργιο Καστριώτη Σκεντέρμπεη και κατάφεραν να επιβάλουν την κυριαρχία τους σε ένα μεγάλο μέρος των αλβανικών βουνών (4).

Ο Καλδέλλης, όμως, θεωρεί ότι ο Χαλκοκονδύλης, όταν αναφέρεται στους *Ιλλυριούς*, εννοεί τους σλαβικούς λαούς. Συνεπώς, οι *Ιλλυριοί* είναι τα σλαβικά έθνη (Σέρβοι, Βούλγαροι, Βόσνιοι, Ρώσοι) (5). Καταλήγουμε στο συμπέρασμα, επομένως, ότι η επίθεση αντιπερισπασμού του Firuz και του Αλή Μιχαλόγλου έγινε εναντίον της Βοσνίας, χωρίς να διαθέτουμε περισσότερες πληροφορίες για την έκβαση της πολεμικής επιχείρησης και την μετέπειτα πορεία της ζωής του Οθωμανού διοικητή.

(1) Moravcsik, *Byzantinoturcica* II, 134, 332. PLP 4, 7699, 67. Kaldellis, *A new Herodotos*, 141

(2) Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, ΣΤ΄, 96, 8-19. *PLP* 4, 7699, 67. Kaldellis, *Histories* 2, 494, σημ. 101.

(3) Babinger, *Mehmed the Conqueror*, 77-78. 110.

(4) Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η΄, 178, 13-15. Babinger, *Mehmed the Conqueror*, 152.

(5) Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Α΄, 23, 14-24, 17. 30, 19-32, 19. Kaldellis, *Histories* 2, 229· του ίδιου, *A new Herodotos*, 78-84.

Θωμάς

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η΄, 171, 2. Η΄, 174, 15.

Ο Θωμάς Παλαιολόγος ήταν ο έκτος υιός του αυτοκράτορα Μανουήλ Β΄. Γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη το 1409. Μητέρα του ήταν η Ελένη Παλαιολογίνα. Σε ηλικία δέκα ετών ο νεαρός πρίγκηπας στάλθηκε από τον πατέρα του να συναντήσει τον αδελφό του και δεσπότη, Θεόδωρο Β΄, στον Μυστρά. Μεγάλωσε εκεί και στην αρχή είχε φιλικές σχέσεις μαζί του. Το 1427 έλαβε μέρος στην εκστρατεία εναντίον του τελευταίου Λατίνου ηγεμόνα της Αχαΐας, Ζαχαρία Ασάν Κεντυρίωνα, στη δυτική Πελοπόννησο, και κατέλαβε τις κτήσεις του. Ο Σφραντζής αναφέρει την κατάληψη του κάστρου της Χαλανδρίτσας που ανήκε στον Ζαχαρία Ασάν Κεντυρίωνα, το 1429, από τους αδελφούς Κωνσταντίνο και Θωμά Παλαιολόγο. Τον Σεπτέμβριο του 1429 ο Θωμάς υπέγραψε συμφωνία με τον Κεντυρίωνα και την άνοιξη του 1430 νυμφεύθηκε την κόρη του Αικατερίνη. Μαζί της απέκτησε τέσσερα παιδιά· τον Ανδρέα, τον Μανουήλ, την Ελένη και την Ζωή.

Οι κτήσεις του πατέρα της δόθηκαν ως προίκα στον Θωμά, εκτός από τη βαρωνία της Αρκαδίας και την Κυπαρισσία, την οποία κατέλαβε το 1432, αμέσως μετά τον θάνατο του Κεντυρίωνα. Κατέστησε τα Καλάβρυτα έδρα της ηγεμονίας του και το 1429-1430 ανακηρύχθηκε δεσπότης της Πελοποννήσου. Το 1432 αντάλλαξε την πρωτεύουσά του με τη Γλαρέντζα, η οποία ανήκε στον δεσπότη Κωνσταντίνο Παλαιολόγο και ανέλαβε τα εδάφη του νοτιοδυτικά, ώστε η επικράτειά του να συνορεύει με την κληρονομιά του Κεντυρίωνα. Το 1443, μετά την επάνοδο του Κωνσταντίνου ως δεσπότη στον Μυστρά, μετέφερε την αυλή του στο Λεοντάριο, για να μπορεί να διατηρεί στενές σχέσεις με την πρωτεύουσα του Δεσποτάτου (1).

Το 1446 ή πιθανότερα το 1448 ο Θεόδωρος Μπόχαλης αποστάτησε στο πλευρό του Ιωάννη Ασάν Κεντυρίωνα, νόθου υιού του Ζαχαρία Ασάν Κεντυρίωνα, εναντίον

του δεσπότη Θωμά Παλαιολόγου. Όταν ο Κωνσταντίνος Παλαιολόγος αποχώρησε από την Πελοπόννησο, με σκοπό να στεφθεί αυτοκράτορας στην Κωνσταντινούπολη, ετέθη το ζήτημα διαδοχής του στη θέση του δεσπότη που θα είχε τη γενική διοίκηση, στον Μυστρά. Οι Αλβανοί της δυτικής πλευράς του Δεσποτάτου υποστήριζαν τον Δημήτριο Παλαιολόγο, διότι τον θεωρούσαν ικανότερο. Το προβάδισμα, όμως, για τη διαδοχή, πήρε ο Θωμάς, ο οποίος έλαβε τη διοίκηση του Μυστρά και των Πατρών, ενώ ο Δημήτριος τη διοίκηση της περιφέρειας των Καλαβρύτων. Όταν έλειπαν οι δύο δεσπότες στην Κωνσταντινούπολη, ξέσπασε επανάσταση των Αλβανών, οι οποίοι θέλησαν να αυτονομηθούν, με επικεφαλής τον Θεόδωρο Μπόχαλη. Ο συγκεκριμένος άρχοντας συνελήφθη, ωστόσο, από τον στρατηγό του δεσπότη Θωμά Ραούλ και τυφλώθηκε (2).

Όταν ο Κωνσταντίνος ΙΑ΄ ανακηρύχθηκε αυτοκράτορας, ο Θωμάς, κατόπιν συνεχών διαβουλεύσεων, διαφωνιών και οικογενειακών συζητήσεων, συμφώνησε να αναλάβει τη διακυβέρνηση του Μορέως μαζί με τον αδελφό του, Δημήτριο. Ο Θωμάς πήρε το βορειοδυτικό κομμάτι με την Πάτρα και τη Γλαρέντζα, ενώ ο Δημήτριος θα διοικούσε το υπόλοιπο Δεσποτάτο με πρωτεύουσα τον Μυστρά. Η συμφωνία σφραγίστηκε με βαρείς όρκους. Οι δύο δεσπότες, ωστόσο, άρχισαν να φιλονικούν μέσα σε διάστημα λίγων μηνών. Ο καθένας κάλεσε με την σειρά του τους Οθωμανούς και οι δύο ήρθαν σε σύγκρουση με τη Βενετία. Στο τέλος του 1450, ο Κωνσταντίνος παρενέβη στη διαμάχη τους και προσπάθησε να τους συμφιλιώσει (3).

Τον Οκτώβριο του 1452, όπως αφηγείται ο Χαλκοκονδύλης στο 8^ο βιβλίο των *Αποδείξεων Ιστοριών*, οι δύο δεσπότες αντιμετώπισαν μία οθωμανική εισβολή στην Πελοπόννησο. Ο στρατηγός Τουραχάν μπέης εστάλη από τον σουλτάνο Μωάμεθ Β΄ εναντίον του Δεσποτάτου του Μορέως, μαζί με τους υιούς του, Αχμέτ και Ομέρ. Σκοπός της εκστρατείας ήταν να εξαλειφθεί κάθε δυνατότητα παροχής βοήθειας από τους δεσπότες Θωμά και Δημήτριο προς την αποκλεισμένη Κωνσταντινούπολη, ενόψει των προετοιμασιών του Μωάμεθ για την πολιορκία της, την άνοιξη του 1453. Οι Οθωμανοί επέδραμαν νικηφόρα, διαμέσου της Αρκαδίας, μέχρι τον Μεσσηνιακό κόλπο. Κατά την επιστροφή του οθωμανικού στρατού, ο Αχμέτ ηττήθηκε από τον στρατηγό Ματθαίο Ασάν στην Αρκαδία, κοντά στο Λεοντάριο και νότια της Μεγαλόπολης, όπου αιχμαλωτίστηκε (4).

Ο Χαλκοκονδύλης αφηγείται πως, μετά την πτώση της Κωνσταντινούπολης, στην Πελοπόννησο επικράτησε αναρχία και οι δεσπότες σκόπευαν να εγκαταλείψουν την επικράτειά τους και να καταφύγουν στην Ιταλία. Ωστόσο, ο Μωάμεθ Β΄ έκανε

συνθήκη μαζί τους και τελικά η ιδέα της φυγής εγκαταλείφθηκε. Ωστόσο, ο Θωμάς και ο Δημήτριος αντιμετώπιζαν την ανταρσία των υπηκόων τους. Οι Αλβανοί της Πελοποννήσου σκόπευαν να αυτονομηθούν και δεν είχαν πια διάθεση να υποταχθούν στους δύο δεσπότες. Ηγέτης αυτής της εξέγερσης ήταν αρχικά ο Πέτρος Μπούας Σκλέπας. Έπειτα από λίγο καιρό, οι στασιαστές ανακήρυξαν ως δεσπότη τον Μανουήλ Καντακουζηνό, το φθινόπωρο του 1453, ο οποίος υιοθέτησε το αλβανικό όνομα *Γκίνος* και η σύζυγός του που ονομαζόταν Ερυθρώ, το όνομα Κουκία. Ο σφετεριστής κυριάρχησε στην Πελοπόννησο το χρονικό διάστημα 1453-1454 (5).

Οι δεσπότες ζήτησαν βοήθεια από τον σουλτάνο, ο οποίος απέστειλε διαδοχικά τον υιό του Τουραχάν μπέη Ομέρ, τον Δεκέμβριο του 1453 και, κατόπιν, τον Οκτώβριο του 1454 τον ίδιο τον Τουραχάν, μαζί με τους υιούς του, Ομέρ και Αχμέτ. Ο γηραιός στρατηγός προσπάθησε να αμβλύνει τις διαφορές μεταξύ του Θωμά και του Δημητρίου, ώστε να στηρίξουν από κοινού την αντιμετώπιση της εξέγερσης. Οι επαναστάτες ζήτησαν τη συνδρομή των βενετικών αρχών, προσφέροντας τα εδάφη του Δεσποτάτου ως αντάλλαγμα. Η επανάσταση καταπνίγηκε και οι Αλβανοί υπέστησαν μεγάλο πλήγμα, αλλά κατάφεραν, κατόπιν συνεννοήσεων με τους δεσπότες, να κρατήσουν τα λάφυρα από τις επιδρομές τους (6). Οι δεσπότες συνάντησαν, όμως, δυσκολίες στη συλλογή του ετήσιου φόρου υποτέλειας για τον σουλτάνο (7).

Τον Μάιο του 1458 ο σουλτάνος Μωάμεθ επιτέθηκε εναντίον της Πελοποννήσου. Ήταν εξοργισμένος από τις έριδες του Θωμά και του Δημητρίου και από την αδυναμία τους να καταβάλλουν τον φόρο υποτέλειας. Δεν μπορούσαν να επιβάλλουν την εξουσία τους ανάμεσα στους τοπικούς Έλληνες και Αλβανούς άρχοντες. Προέβαιναν, επίσης, σε μυστικές συνεννοήσεις με χριστιανούς ηγεμόνες της δυτικής Ευρώπης εναντίον του Οθωμανού σουλτάνου.

Ο Μωάμεθ, λοιπόν, με ισχυρό στράτευμα πέρασε τον Ισθμό της Κορίνθου και πολιορκήσε τον Ακροκόρινθο. Έπειτα, με ισχυρές δυνάμεις επιτέθηκε εναντίον της επικράτειας του Θωμά στη Μεσσηνία και την Αρκαδία. Ο δεσπότης με την οικογένειά του κατέφυγε στη Μαντίνεια, ένα μικρό λιμάνι νότια της Καλαμάτας, και ήταν έτοιμος να αποπλεύσει για την Ιταλία. Στο τέλος Αυγούστου, ο διοικητής του Ακροκορίνθου Ματθαίος Ασάν, μετά από πολύμηνη πολιορκία, συνθηκολόγησε μαζί με τον άρχοντα Νικηφόρο Λουκάνη. Οι δύο άνδρες έδωσαν ενυπόγραφους όρκους ειρήνης με τον σουλτάνο. Οι όρκοι ειρήνης προέβλεπαν την παράδοση στον σουλτάνο της Πάτρας, των Καλαβρύτων, του Γρεβενού και όλων των υπολοίπων περιοχών που κατείχε ο δεσπότης Θωμάς και οι οποίες παλαιότερα ανήκαν στον αυτοκράτορα Κωνσταντίνο

ΙΑ΄ Παλαιολόγο. Επιπλέον, ο Θωμάς και ο Δημήτριος έπρεπε να καταβάλλουν έναν βαρύ φόρο υποτελείας κάθε χρόνο, ύψους τριών χιλιάδων χρυσών νομισμάτων. Ο Ασάν και ο Λουκάνης ενημέρωσαν τον Θωμά, ο οποίος συμφώνησε αμέσως και έστειλε απεσταλμένους στον σουλτάνο για τη σύναψη ειρήνης **(8)**.

Τον Ιανουάριο του 1459, όπως αναφέρουν ο Σφραντζής και ο Χαλκοκονδύλης, ο Νικηφόρος Λουκάνης, ο οποίος ήταν από τους πρώτους και πιο πιστούς άρχοντες του Δημήτριου Παλαιολόγου, μαζί με άλλους Μωραΐτες και Αλβανούς άρχοντες, έπεισαν με δόλιο τρόπο τον Θωμά να επαναστατήσει εναντίον του αδελφού του και του σουλτάνου, καταπατώντας τους όρκους που μόλις είχε δώσει. Συνεπώς, τον Φεβρουάριο του 1459 ο Θωμάς επιτέθηκε εναντίον της πόλης των Καλαβρύτων, την οποία κατέλαβε. Στη συνέχεια, κατελήφθησαν από τις κτήσεις του Δημητρίου η Καλαμάτα, η Μαντίνεια, η Καρύταινα, η Βορδώνια και το Καστρίντζι, ενώ ο Δημήτριος κατέλαβε το Λεοντάριο και το Πήδημα. Απέτυχε, όμως, να καταλάβει την Πάτρα το καλοκαίρι του 1459, όμως στη συνέχεια πέτυχε την εκπόρθησή της, ενώ είχε ενισχυθεί με τριακόσιους στρατιώτες από τον πάπα Πίο Β΄ και τη δούκισσα του Μιλάνου Μπιάνκα Σφόρτσα, οι οποίοι, όμως, στη συνέχεια τον εγκατέλειψαν. Ο Ομέρ μπέης προσπάθησε να αποκρούσει τις δυνάμεις του Θωμά με τις οθωμανικές φρουρές των πόλεων που διέθετε χωρίς επιτυχία, ενώ ο στρατηγός του Δημητρίου, Ματθαίος Ασάν, κατάφερε έπειτα από πολύ καιρό να σταματήσει την προέλαση των δυνάμεων του Θωμά στην επικράτεια του Δημητρίου.

Το φθινόπωρο του 1459, οι δύο δεσπότες συναντήθηκαν στο Καστρίντζι και συμφώνησαν να ζήσουν ειρηνικά ο ένας με τον άλλο, όμως η ειρήνη ήταν πρόσκαιρη, καθώς ο Θωμάς αρνήθηκε να επιστρέψει κάποιες πόλεις που είχε πάρει από τον Δημήτριο και οι συμπλοκές συνεχίσθηκαν κατά τη διάρκεια του χειμώνα **(9)**. Τον Μάιο του 1460 ο σουλτάνος Μωάμεθ αποφάσισε να επιλύσει οριστικά αυτή τη δυσμενή κατάσταση που είχε δημιουργηθεί με τις έριδες των δύο αδελφών. Συγκέντρωσε στρατό και στα μέσα του ίδιου μήνα έφθασε στην Κόρινθο. Η κατάκτηση της Πελοποννήσου ολοκληρώθηκε γρήγορα. Ο δεσπότης και η οικογένειά του συγκεντρώθηκαν στη μεσσηνιακή πόλη Πόρτο Λόνγκο, αφού πήραν μαζί τους την ιερή κάρα του Αγίου Ανδρέα από την Πάτρα. Τον Ιούλιο του 1460 απέπλευσαν για την Κέρκυρα. Ο Θωμάς πήγε με τα πολύτιμα λείψανα στη Ρώμη, ώστε να τα παρουσιάσει και να τα δωρίσει στον πάπα, ενώ η υπόλοιπη οικογένεια παρέμεινε στο νησί. Ο πάπας τον επιχορήγησε με ένα ετήσιο ποσό. Παρέμεινε εκεί για πέντε χρόνια μαζί με την οικογένειά του και απεβίωσε στις 12 Μαΐου 1465.

Ο νεότερος υιός του, Μανουήλ, εγκατέλειψε αργότερα τη Ρώμη, καθώς ο πάπας είχε μειώσει την επιχορήγησή του, για την Κωνσταντινούπολη, όπου ο σουλτάνος ήταν πιο γενναιοδωρος μαζί του, και έγινε μουσουλμάνος. Ο μεγαλύτερος υιός του Θωμά, Ανδρέας, ανατράφηκε από τον καρδινάλιο Βησσαρίωνα στη Ρώμη και αυτοαποκαλούνταν *Imperator Constantinopolitanus*. Λάμβανε μία μεγάλη ετήσια επιχορήγηση από τον πάπα. Πέθανε το 1502, ενώ είχε πουλήσει τους αυτοκρατορικούς τίτλους του πρώτα στον Κάρολο Η΄ της Γαλλίας και στη συνέχεια στον Φερδινάνδο και την Ισαβέλλα της Ισπανίας. Η κόρη του Θωμά, Ελένη, είχε νυμφευθεί τον Σέρβο πρίγκηπα Λάζαρο Γ΄ Βράνκοβιτς. Η μικρότερη κόρη του, Ζωή, μεγάλωσε στην παπική αυλή και σε ηλικία δέκα ετών παντρεύτηκε κάποιον πρίγκηπα Καρακκιόλι, που πέθανε μετά από λίγο. Το 1472 ο πάπας την πάντρεψε με τον τσάρο της Ρωσίας Ιβάν Γ΄, ελπίζοντας με αυτόν τον τρόπο να προσηλυτίσει τη χώρα στον Καθολικισμό. Όμως, η Ζωή, που είχε ξαναβαπτισθεί Σοφία, έγινε μια φλογερή υπέρμαχος της Ορθοδοξίας. Πέθανε στη Ρωσία το 1503. Ο τσάρος Ιβάν ο Τρομερός ήταν εγγονός της **(10)**.

(1) Δούκας, *Ιστορία*, XXIII 6, 175, 6-11. Σφραντζής, *Χρονικόν*, VI 1, 14, 1-3. XVI 6, 38, 19-27. XIX 7-9, 60, 9-62, 8. XX 7, 66, 24-68, 11. XXI 11, 72, 7-10. Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Ε΄, 19, 19-20, 7. ΣΤ΄, 91, 11-20. Zakythinos, *Le Despotat grec* I, 202-240. PLP 9, 21470, 90-91. Runciman, *Μυστράς*, 87-95. Nicol, *ΒΙ*, 142. Γ. Μ. Δημητριάδης, « Παλαιολόγων δυναστεία », *ΑΒΠ*, 318-322, ειδικότερα, 321.

(2) Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η΄, 170, 18-171, 9. Βλ., επίσης, Μπίρης, *Οι Δωριεῖς τοῦ νεώτερου Ἑλληνισμοῦ*, 124-125. Runciman, *Μυστράς*, 89-90, 103.

(3) Σφραντζής, *Χρονικόν*, XXIX 7, 102, 12-19. Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Ζ΄, 140, 20-141, 23. 144, 20-145, 4. Zakythinos, *Le Despotat grec* I, 240-243. Runciman, *Μυστράς*, 99-101. Γ. Μ. Δημητριάδης, « Παλαιολόγων δυναστεία », *ΑΒΠ*, 318-322, ειδικότερα, 321. Nicol, *Οι τελευταῖοι αἰῶνες*, 579.

(4) Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η΄, 148, 1-17. Βλ., επίσης, Σφραντζής, *Χρονικόν*, XXXV 1-4, 130, 11-24. PLP 12, 29165, 24-25. Zakythinos, *Le Despotat grec* I, 246. Runciman, *Μυστράς*, 102. Fr. Babinger, « TURAKHAN BEG », *ΕΠ*², 671-672, εδῶ. 671. Δ. Ν. Κασαπίδης, « Ἀσάναι », *ΑΒΠ*, 67-69. Α. Γ. Κ. Σαββίδης, « Ἀχμέτ μπέης », *ΕΠΛΒΠΠ* 3, 309, καθώς και λ. « Ἀχμάτης ».

- (5) Σφραντζής, *Χρονικόν*, XXXVII 1, 142, 16-19. Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η', 169, 16-170, 24. Μπίρης, *Οἱ Δωριεῖς τοῦ νεώτερου Ἑλληνισμοῦ*, 126-127. Nicol, *Byzantine family of Kantakouzenos*, 201-202. Zakythinos, *Le Despotat grec* I, 247-248. Δ. Ν. Κασαπίδης, « Καντακουζηνοί », *ΑΒΠ*, 176-179, ἐδῶ 179. Βλ, ἐπίσης, λ. « *Κεντηρίων Ζαχαρίας* », « *Λουκάνης* », « *Μπόχαλις* ».
- (6) Σφραντζής, *Χρονικόν*, XXXVII 2, 144, 1-4. XXXVII 7, 146, 1-4. Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η', 172, 10-174, 18. Μπίρης, *Οἱ Δωριεῖς τοῦ νεώτερου Ἑλληνισμοῦ*, 126-131. Βλ., ἐπίσης, λ. « *Πέτρου τοῦ χωλοῦ* ».
- (7) Σφραντζής, *Χρονικόν*, XXXVII 2, 144, 1-4. XXXVII 7, 146, 1-4. Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η', 172, 10-176, 19. Runciman, *Μυστράς*, 103. Nicol, *Οἱ τελευταῖοι αἰῶνες*, 619. Βλ, ἐπίσης, λ. « *Λουκάνης* ».
- (8) Κριτόβουλος, *Ιστορίαι*, Γ' 3, 1, 119, 22-9, 3, 128, 10. Σφραντζής, *Χρονικόν*, XXXVIII 1-4, 148, 17-150, 22. Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Θ', 202, 1-8, 203, 2-22, 207, 6-211, 2. Zakythinos, *Le Despotat grec* I, 256-261. Runciman, *Μυστράς*, 103-106. Βλ, ἐπίσης, λ. « *Ἀσάνεω* », « *Λουκάνης* ».
- (9) Σφραντζής, *Χρονικόν*, XXXIX 1-14, 152, 1-158, 22. Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Θ', 213, 19-214, 17. Ζώρας, *Χρονικόν*, 101, 30-102, 4. 102, 9-31. 103, 28-108, 1. Zakythinos, *Le Despotat grec* I, 261-265. Runciman, *Μυστράς*, 104-107. Nicol, *Οἱ τελευταῖοι αἰῶνες*, 620-621. Γαβριήλ Μ. Δημητριάδης, « Λουκάνης Νικηφόρος », *ΑΒΠ*, 236-237.
- (10) Κριτόβουλος, *Ιστορίαι*, Γ', 19, 1, 141, 4-24, 1, 149, 22. Σφραντζής, *Χρονικόν*, XL 1-16, 158, 23-166, 14. Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Θ', 226, 3-239, 5. Ζώρας, *Χρονικόν*, 103, 28-108, 1. Zakythinos, *Le Despotat grec* I, Runciman, 265-297. *PLP* 9, 21470, 90-91. *Μυστράς*, 107-109. Nicol, *ΒΑ*, 142· του ἰδίου, *Οἱ τελευταῖοι αἰῶνες*, 622-626. Γ. Μ. Δημητριάδης, « Παλαιολόγων δυναστεία », *ΑΒΠ*, 318-322, ἐιδικότερα, 321.

(Ίαγούπης)

Ίαγούπην

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η΄, 167, 20

(τουρκ. Ya‘qūb). Πασάς ο οποίος βρισκόταν στην υπηρεσία του μεγάλου βεζίρη Χαλίλ πασά Τσανταρλί, ως ακόλουθός του. Ο Γιακούμπ αποπέμφθηκε από τη θέση του και συνελήφθη μαζί με τον μεγάλο βεζίρη και τον άλλο ακόλουθό του, Μεχμέτ (τουρκ. Mehmed), κατόπιν εντολής του Μωάμεθ Β΄. Μεταφέρθηκε στην Αδριανούπολη, όπου θανατώθηκε, πιθανώς, την 10^η Ιουλίου 1453, μαζί με τους δύο προαναφερθέντες **(1)**. Δεν διαθέτουμε άλλες πληροφορίες για την ζωή και τη δράση του συγκεκριμένου προσώπου. Ο Χαλκοκονδύλης αναφέρει, επίσης, ότι το τουρκικό όνομα *Ίαγούπης* αντιστοιχεί στο ελληνικό όνομα *Ίάκωβος* **(2)**.

(1) Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η΄, 167, 5-21. Moravcsik, *Byzantinoturcica* II, 135, 203. Babinger, *Mehmed the Conqueror*, 102. *PLP* 4, 17995, 218. 6, 7815, 78.

(2) Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η΄, 197, 9.

(Ίβάνης)

Ίβάνεω

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η΄, 192, 18.

Ο Ιβάν ή Ιωάννης (αλβ. Gjoni) Καστριώτης προερχόταν από έναν μεγάλο φεουδαρχικό οίκο που ηγεμόνευε στις περιοχές της Δίβρας, του Ματ, του Κουρμπίν και του Ίσεμ, στην κεντρική και βόρεια Αλβανία, τον 14^ο και 15 αι. . Οι Καστριώτηδες είχαν καταγωγή από το χωριό Καστράτ της περιοχής του Χας, που βρίσκεται στην ορεινή περιοχή του Κουκές. Ο πατέρας του Ιωάννη, Παύλος Καστριώτης, εγκαταστάθηκε κατά τη διάρκεια του 14^{ου} αι. στην περιοχή της Δίβρας , όπου είχε ως φέουδο δύο χωριά της περιοχής.

Προς τα τέλη του 14^{ου} αι. ο Ιωάννης έγινε ηγεμόνας μίας μικρής παραλιακής

περιοχής, αλλά σύντομα αναγκάστηκε να γίνει υποτελής του σουλτάνου Βαγιαζήτ Α΄. Μετά τη μάχη της Άγκυρας (1402) έπαψε να είναι υποτελής των Οθωμανών. Επέκτεινε τη δύναμή του μέχρι τις περιοχές του Ματ, του Κουρμπίν, των Τιράνων και του Ίσεμ, φτάνοντας μέχρι τη θάλασσα της Αδριατικής. Κατόπιν, συμμάχησε με τη Βενετία (1410). Για να αποφύγει τη σύγκρουση με τους Οθωμανούς, κατέστη ξανά υποτελής του σουλτάνου και έδωσε ως ενέχυρο της αφοσίωσής του, το 1414-1415, τον πρωτότοκο υιό του Στάνις ή πιθανότερα τον μικρότερο από τους υιούς του, τον εννιάχρονο Γεώργιο, τον μετέπειτα γνωστό ως Σκεντέρμπεη. Το 1415 προσπάθησε να καταλάβει ανεπιτυχώς την Κρόια, που ήταν έδρα του Οθωμανού σούμπαση (διοικητή). Το 1422, στο απόγειο της δύναμής του, συγκρούστηκε με τους Βενετούς, ενώ το 1423 αντιμετώπισε μία οθωμανική εισβολή. Κατά τη διάρκεια της σύγκρουσης των Βενετών με τους Οθωμανούς στην Αλβανία, ο Ιωάννης Καστριώτης κράτησε μία αμφίδρομη στάση. Έστειλε έναν από τους υιούς του να πολεμήσει στο πλευρό των Οθωμανών, ενώ παράλληλα ενημέρωσε τη Βενετική Γερουσία ότι παρέμενε εχθρός των Οθωμανών και ότι καταδίκασε τις πράξεις του υιού του, ο οποίος είχε αλλαξοπιστήσει. Δεν είναι γνωστό αν επρόκειτο για τον Γεώργιο Καστριώτη Σκεντέρμπεη. Οι Βενετοί, ωστόσο, δεν πείσθηκαν από τα λόγια του Ιωάννη.

Το 1429, ο ηγεμόνας ξεσηκώθηκε πράγματι εναντίον του σουλτάνου. Ο σουλτάνος Μουράτ Β΄ έστειλε εναντίον του στασιαστή τον Ισάκ Εβρενός μπέη, ο οποίος κατέστρεψε τα κάστρα του Καστριώτη και τοποθέτησε οθωμανικές φρουρές στην περιοχή. Αργότερα, ο Καστριώτης περιορίστηκε σε μία μικρή περιφερειακή παραθαλάσσια ζώνη, στα βορειοδυτικά της Κρόιας. Πιθανώς, το 1431 ο Ιωάννης Καστριώτης προσηλυτίστηκε στο Ισλάμ. Τον Απρίλιο του 1435 νικήθηκε οριστικά από μία οθωμανική στρατιά υπό τις διαταγές του Ισάκ Εβρενός μπέη. Απεβίωσε το 1437 ή το 1443 **(1)**.

(1) Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Ε΄, 27, 4-18. Ζώρας, *Χρονικὸν*, 64, 33-65, 10. *PLP* 5, 11400, 146-147. Pollo-Puto, *Ιστορία τῆς Ἀλβανίας*, 77-103. Alice-Mary Talbot, « SKANDERBERG », *ODB* 3, 1908. H. Inalcik, « ISKENDER BEG », *EF* 4, 138-140, ειδικότερα, 138-139. Kaldellis, *Histories* 1, 531, σημ. 77-80.

(Ἰησοῦς ὁ Βρενέζεω παῖς)

Ἰησοῦν τὸν Βρενέζεω παῖδα

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ἱστοριῶν*, Η', 192, 19-20. 193, 11

Ο Χαλκοκονδύλης αναφέρει στο 8^ο βιβλίο των *Αποδείξεων Ἱστοριῶν* την εισβολή των Οθωμανών στην Αλβανία. Ὅπως επισήμανε ο Καλδέλλης, ο ιστορικός συγχωνεύει τα γεγονότα δύο εισβολών στην αφήγησή του. Η ημερομηνία της εισβολής (*τοῦ γὰρ τοι ἐπιγινομένου θέρους*) αναφέρεται στη δεύτερη εισβολή, το καλοκαίρι του 1457, ενώ τα γεγονότα της εισβολής ταυτίζονται με αυτά της πρώτης, το 1455. **(1)**. Επιπλέον, ως επικεφαλής της οθωμανικής εισβολής αναφέρεται ο Ισά Μπέη (τουρκ. 'İsā Beg), υἱός του περίφημου στρατηγού Γαζή Εβρενός Μπέη (τουρκ. Ghāzī Evrenos). Ο Χαλκοκονδύλης υπέπεσε σε σφάλμα, καθώς ο Ισά Μπέη Εβρενός ήταν επικεφαλής της εισβολής του 1455, όταν νίκησε σε μάχη στο Βεράτι της Αλβανίας τον Γεώργιο Καστριώτη Σκεντέρμπεη **(2)**. Επικεφαλής της εκστρατείας εναντίον του Γεωργίου Καστριώτη το 1457 με σκοπό την υποταγή της οχυρής πόλης της Κρόιας και την απόθνηση του στη βόρεια Αλβανία ήταν ο Χαμζά μπέης, ανιψιός του Γεωργίου Καστριώτη που είχε προσηλυτιστεί στο Ισλάμ και ο Ισά μπέης, υἱός του παλαιού κυβερνήτη των Σκοπίων Ισάκ μπέη **(3)**.

Ο Ισάκ μπέης (τουρκ. Ishāk Beg) ήταν Οθωμανός στρατηγός. Ήταν υἱός του Οθωμανού στρατηγού Γηγήτ μπέη (τουρκ. Yigit bey), ο οποίος κατέλαβε την πόλη των Σκοπίων στις 6 Ιανουαρίου 1392 και κυβέρνησε ένα μέρος της Βοσνίας μετά το 1390 ως παραμεθόριος άρχοντας. Ο Γηγήτ πιθανώς απεβίωσε το 1413 στα Σκόπια, όπου βρίσκεται ο τάφος του. Αδελφός του Ισάκ, συνεπώς, ήταν ο Τουραχάν μπέης (τουρκ. Turakhān beg). Ο Οθωμανός στρατηγός μετά τον θάνατο του πατέρα του, Γηγήτ, κυβέρνησε την πόλη των Σκοπίων μέχρι το 1439, όταν ανέλαβε διοικητής της πόλης Σμεντέροβο, στη Σερβία. Πραγματοποιούσε συνεχείς επιδρομές στην περιοχή της Βοσνίας και ενεπλάκη στις εμφύλιες συγκρούσεις των Βόσνιων ηγεμόνων. Ο Οθωμανός πασάς απεβίωσε το 1443, ενώ βρισκόταν στη Βοσνία. Εκτός από τον Ισά ο Ισάκ μπέης είχε πιθανότατα τέσσερις ακόμη υιούς, ονόματι Μεχμέτ, Μαχμούτ, Μουσταφά και Πασά. Το 1438/1439 είχε ανεγείρει τζαμί στην πόλη των Σκοπίων **(4)**.

Ο Ισά μπέης μετά τον θάνατο του πατέρα του ανέλαβε διοικητής των Σκοπίων. Το 1455 προέτρεψε τον σουλτάνο Μωάμεθ Β' να εισβάλει στο Δεσποτάτο της Σερβίας.

Ο Ισά με τις δυνάμεις του κινήθηκε εναντίον της πόλης Novo Brdo, η οποία διέθετε πλούσια ορυχεία χρυσού και αργύρου. Ζήτησε από τον Σέρβο διοικητή την ειρηνική παράδοσή της, αλλά έλαβε αρνητική απάντηση. Η πόλη έπειτα από σφοδρό κανονιοβολισμό που κράτησε σαράντα ημέρες παραδόθηκε την 1^η Ιουνίου 1455 (5). Το καλοκαίρι του 1457, όπως προαναφέραμε, ο Ισά μαζί με τον εξωμότη ανιψιό του Γεωργίου Καστριώτη Χαμζά μπέη, εισέβαλαν στην Αλβανία και απώθησαν τις δυνάμεις του Καστριώτη μέχρι το Αλέσιο, στη βόρεια Αλβανία. Στις 2 Σεπτεμβρίου ο Καστριώτης αιφνιδίασε τις δυνάμεις των δύο Οθωμανών στρατηγών στο στρατόπεδό τους στην Tomoritsa της νότιας Αλβανίας και τους συνέτριψε, με τις απώλειες των Οθωμανών να είναι τεράστιες. Ο Χαμζά μπέης συνελήφθη, όμως του χαρίστηκε η ζωή και εστάλη αιχμάλωτος στη Νάπολη. Ο Ισά διέφυγε τη σύλληψη (6).

Το 1460 ο Οθωμανός πασάς συμμετείχε στην εκστρατεία του Μωάμεθ Β΄ στο Δεσποτάτο του Μορέως. Μετά την παράδοση της πόλης του Μυστρά (30 Μαΐου 1460) στους Οθωμανούς από τον δεσπότη Δημήτριο Παλαιολόγο, ο Ισά μπέης διατάχθηκε να συνοδεύσει τους απεσταλμένους του δεσπότη στη Μονεμβασία, οι οποίοι θα ζητούσαν την παράδοση της γυναίκας και της κόρης του Δημήτριου Παλαιολόγου, την οποία σκόπευε ο σουλτάνος να νυμφευθεί, καθώς και της ίδιας της πόλης. Ο διοικητής της πόλης Μανουήλ Παλαιολόγος παρέδωσε την οικογένεια του δεσπότη, όχι όμως την πόλη. Στη συνέχεια, ο Ισά κατέλαβε την οχυρή πόλη Γρεβενό , πάνω από τη σημερινή Σπαρτιά Αχαΐας, νότια της Πάτρας. Το ένα τρίτο του πληθυσμού της πόλης αιχμαλωτίστηκε. Ο μπέης επέλεξε και πήρε από τους αιχμαλώτους πολλούς ως προσωπικούς δούλους (7).

Ο Μωάμεθ Β΄ πραγματοποίησε το 1463 εκστρατεία εναντίον του βασιλείου της Βοσνίας, το οποίο κατέλυσε, ενώ μικρότερη επιτυχία είχε στην Ερζεγοβίνη. Το 1464 ο Ισά διορίστηκε ως ο πρώτος σαντζάκμπεης (στρατιωτικός διοικητής) της Βοσνίας. Έδρα του Οθωμανού κυβερνήτη κατέστη το Σεράγεβο, πόλη η οποία μόλις είχε ιδρυθεί από τους Οθωμανούς (1460-1461) και ο Ισά βοήθησε στην ανέγερση των πρώτων σημαντικών κτηρίων της. Στην πόλη υπάρχει τζαμί που φέρει το όνομα του Οθωμανού μπέη. Το 1465 ο Ισά πραγματοποίησε επιδρομή κοντά στην πόλη Ραγούζα, στις ακτές της Αδριατικής θάλασσας. Οι οθωμανικές δυνάμεις, κατά τη διάρκεια της επιδρομής, διέσχισαν χωρίς δυσκολία την περιοχή της Ερζεγοβίνης. Στα τέλη του 1468 ο Οθωμανός μπέης πραγματοποίησε επιδρομές στη Δαλματία, στην πόλη του Šibenik και τις βενετικές κτήσεις του Zadar, του Split και του Skradin. Οι οθωμανικές δυνάμεις πήραν πολλούς αιχμαλώτους. Τον Ιανουάριο του 1469 ο Ισά πραγματοποίησε ξανά

αιφνιδιαστική εισβολή στη Δαλματία. Οι οθωμανικές δυνάμεις, περισσότεροι από έξι χιλιάδες επιδρομείς, διείσδυσαν βαθιά μέσα στην περιοχή, μέχρι τα λιμάνια του Šibenik και του Zadar. Η δαλματική περιοχή λεηλατήθηκε και συνελήφθησαν αναρίθμητοι αιχμάλωτοι, οι οποίοι στάλθηκαν στην Κωνσταντινούπολη και την Καλλίπολη, για να αναπληρώσουν τις απώλειες του πληθυσμού που είχε πληγεί από επιδημία πανώλης (8).

Ο Ισά απεβίωσε μετά το 1472. Πιθανώς διέθετε πέντε υιούς· τον ‘Alī Beg, τον Muṣṭafā Čelebi, τον Ḥasan Beg, τον Kebīr Mehmed Beg και το Şaghīr Beg. Η έρευνα, όμως, σχετικά με το γενεαλογικό δένδρο του Ισά μπέη ενδέχεται να εμπεριέχει σφάλματα. Υπάρχει η πιθανότητα να συγχέονται απόγονοι της οικογένειας Εβρενός με τους προαναφερθέντες υιούς του Ισά. Επομένως, σύμφωνα με τον Babinger, το θέμα των απογόνων του Οθωμανού μπέη πρέπει να επανεξεταστεί (9). Σχετικά με το όνομα του Οθωμανού μπέη ο Χαλκοκονδύλης σχολιάζει στο 8^ο βιβλίο ότι το τουρκικό όνομα *Εσές* (‘İsā) μπορεί να αποδοθεί στην ελληνική γλώσσα ως *Ίησοῦς* (10).

(1) Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ἱστοριῶν*, Η΄, 192, 15-194, 17. Kaldellis, *Histories* 2, 507, σημ. 101-103.

(2) Βλ. σχετικά με την ζωή και τη σταδιοδρομία του Εβρενός Μπέη και των επιγόνων του τον 14^ο και 15^ο αι., καθώς και τη σημαντική συμβολή τους στην ταχύτατη επέκταση και ισχυροποίηση του οθωμανικού κράτους στην περιοχή των Βαλκανίων, Moravcsik, *Byzantinoturcica* II, 120-121, 141. *PLP* 3, 3955, 90-91. *PLP* 4, 8148, 113. I. Mélikoff, « EWRENOS », *EI*² 2, 720

(3) Βλ. Babinger, *Mehmed the Conqueror*, 152. H. Inalcik, « ISKENDER BEG », *EI*² 4, 138-140, εδώ 140.

(4) Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ἱστοριῶν*, Ε΄, 26, 15-20. ΣΤ΄, 82, 18-19. Ι΄, 280, 10-19. Ζώρας, *Χρονικόν*, 64, 21-32. Moravcsik, *Byzantinoturcica* II, 140. *PLP* 4, 8266, 127. F. Babinger, « TURAKHĀN BEG », *EI*² 10, 670-672, εδώ 670-671, και λ. « *Τουραχάνης* ». A. Popovic, « ÜSKÜB », *EI*² 10, 922-923.

(5) Moravcsik, *Byzantinoturcica* II, 141. Babinger, *Mehmed the Conqueror*, 126-127. *PLP* 4, 8149, 113.

(6) Babinger, *Mehmed the Conqueror*, 152.

(7) Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Θ', 230, 22-231, 10. 233, 19-22. Babinger, *Mehmed the Conqueror*, 262, 269, 274. *PLP* 4, 8149, 113.

(8) Babinger, *Mehmed the Conqueror*, 262, 264, 274. B. Djurdjev, « BOSNA », *EI*² 1, 1261-1275, εδώ, 1263-1264. A. Popovic, « SARAJEVO », *EI*² 9, 28-34.

(9) *PLP* 4, 8149, 113. F. Babinger, « TURAKHĀN BEG », *EI*² 10, 670-672, εδώ 671.

(10) Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η', 197, 7-8.

Υλότης

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η', 189, 2

Ο Χαλκοκονδύλης αναφέρεται στον Ούγγρο μπάνο της Maeva Miklós Újlaki. Το 1441, ενώ μαινόταν εμφύλιος πόλεμος στο ουγγρικό βασίλειο, ο βασιλιάς Λαδίσλαος Α' έδωσε διευρυμένες αρμοδιότητες στον Miklós και τον Ιωάννη Ουννάδη, οι οποίοι αποτελούσαν τους πιστούς ακολούθους του. Τους διόρισε βοεβόδες της Τρανσυλβανίας, κόμητες του Székely και άλλων κομητειών, καθώς και διοικητές του Βελιγραδίου, της Τιμοσοάρα και των παραδουνάβιων κάστρων του βασιλείου. Τους ανέθεσε, επίσης, τη διαχείριση των εσόδων από το βασιλικό μονοπώλιο του αλατιού. Οι δύο διοικητές βοήθησαν τα μέγιστα στην επικράτηση του Λαδισλάου στον ουγγρικό εμφύλιο, ενώ αντιμετώπισαν τις οθωμανικές επεκτατικές κινήσεις στη Σερβία και την Τρανσυλβανία.

Το 1448 ο Miklós συμμετείχε στη δεύτερη μάχη του Κοσσυφοπεδίου, στην οποία οι ουγγρικές δυνάμεις συνεντρίβησαν από τους Οθωμανούς. Από το 1448 μέχρι το 1458 διετέλεσε διοικητής της Ουγγαρίας και ενεπλάκη σε εσωτερικές έριδες μεταξύ των ευγενών του βασιλείου. Συμμετείχε, επίσης, στην εκτέλεση του Λαδισλάου, αδελφού του Ματθία Κορβίνου και υιού του Ιωάννη Ουννάδη, καθώς εναντιωνόταν στην ανάρρηση του Ματθία στον ουγγρικό θρόνο. Ωστόσο, στη συνέχεια πέρασε πάλι στο πλευρό της οικογένειας Ουννάδη και διορίστηκε κόμης του Τεοčak, το 1464. Αποτέλεσε πιστό ακόλουθο του βασιλιά Ματθία, ο οποίος απέδωσε το 1471 στον Ούγγρο βαρόνο τον τίτλο του βασιλιά της Βοσνίας. Ο Miklós Újlaki απεβίωσε το 1477

(1).

(1) Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Ζ', 127, 14-15. Η', 189, 1-7. Moravcsik, *Byzantinoturcica* II, 138. PLP 4, 8182, 117. Engel, *The Realm of St. Stephen*, 282-284, 288, 292, 294, 297, 311-312, 337, 360, 450. Kaldellis, *Histories* 2, 505, σημ. 87.

Ισίδωρος

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η', 158, 22. Η', 163, 5

Ο μητροπολίτης Κιέβου και αρχιεπίσκοπος Ρωσίας (*Σαρματίας*) Ισίδωρος γεννήθηκε στη Μονεμβασία, περί το 1385. Σπούδασε στην Κωνσταντινούπολη και επέστρεψε στην Πελοπόννησο, όπου εκάρη μοναχός. Το 1417 επανήλθε στη Βασιλεύουσα και έγινε ηγούμενος της μονής του Αγίου Δημητρίου. Το 1435 μετέβη στη Ρώμη, όπου έγινε δεκτός από τον πάπα Ευγένιο Δ', ο οποίος τον συνέστησε στον αυτοκράτορα Ιωάννη Η' Παλαιολόγο και τον πατριάρχη Ιωσήφ Β'. Το 1436 ο Ιωσήφ χειροτόνησε τον Ισίδωρο μητροπολίτη Κιέβου και αρχιεπίσκοπο Ρωσίας. Κατά τη σύνοδο Φερράρας-Φλωρεντίας ο μητροπολίτης ανήκε στη φιλενωτική μερίδα, μαζί με τον επίσκοπο Νικαίας Βησσαρίωνα. Υπέγραψε την ένωση των Εκκλησιών και το 1439 ο πάπας τον ονόμασε καρδινάλιο, επίσκοπο Σαββίνης και παπικό έξαρχο Πολωνίας, Λιθουανίας και Κιέβου. Όταν, όμως, προσκόμισε το παπικό διάταγμα στη Μόσχα, η ρωσική εκκλησία τον καθαίρεσε. Ο μέγας δούκας Βασίλειος Β' φυλάκισε τον Ισίδωρο στη Μόσχα, ο οποίος, όμως, κατάφερε να διαφύγει και να επιστρέψει το 1440 στη Ρώμη.

Το 1452 ο καρδινάλιος έφθασε στην Κωνσταντινούπολη επικεφαλής διακοσίων ανδρών, για να βοηθήσει στην επικείμενη πολιορκία της Πόλης από τους Οθωμανούς. Κατά την παραμονή του στη βυζαντινή πρωτεύουσα, ο Ισίδωρος διακήρυξε την ένωση των Εκκλησιών και τέλεσε λειτουργία, την 12^η Δεκεμβρίου 1452, στην εκκλησία της Αγίας Σοφίας. Συνελήφθη αιχμάλωτος κατά την Άλωση, αλλά δραπέτευσε και μετά από πολλές περιπλανήσεις έφθασε στη Ρώμη. Το 1459 ο Ισίδωρος έλαβε από τον πάπα τον τίτλο του τιτουλαρίου πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως. Απεβίωσε την 27η Απριλίου 1463, στη Ρώμη. Σε σύγκριση με την εκκλησιαστική και διπλωματική του δράση, η συγγραφική δραστηριότητά του Ισιδώρου είναι σχετικά φτωχή. Διασώζονται φιλενωτικά κείμενα του καρδιναλίου με έντονο πολεμικό χαρακτήρα, ορισμένες επιστολές, κηρύγματα, φιλοσοφικές και θεολογικές εργασίες του (1).

(1) Δούκας, *Ιστορία*, XXXI 3, 267, 14-24. Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, ΣΤ', 68, 11-69, 3. Η', 158, 21—159, 2. 163, 5-10. Runciman, *Η Άλωση*, 50, 52, 119-121, 138, 151, 211, 223, 243, 260, 263, 271, 283. *PLP* 4, 8300, 130-131. A. Papadakis, « ISIDORE OF KIEV », *ODB* 2, 1015-1016. Nicol, *ΒΑ*, 154-155. Δ. Κασαπίδης, « Ἰσίδωρος Κιέβου », *ΑΒΠ*, 161-165.

Ἰσμαΐλης

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η', 155, 25. Η', 156, 17

Ο Ἰσμαήλ Ἰσφεντιάρογλου (τουρκ. Kemāl al-Dīn Abū l-Ḥasan Ismā'īl Isfendiyār Oǧhlu) ήταν Τουρκομάνος εμίρης της Σινώπης. Προερχόταν από τη δυναστεία των Isfendiyār Oghlu, οι οποίοι μετά την κατάρρευση του σουλτανάτου των Σελτζούκων Τούρκων στα τέλη του 13^{ου} αι. ίδρυσαν το τουρκομανικό εμιράτο της Κασταμονής, στη βορειοδυτική Μικρά Ασία, στην περιοχή της Παφλαγονίας. Ιδρυτής της δυναστείας θεωρείται ότι ήταν ο Shams al-Dīn b. Taman, ο οποίος είχε κυριεύσει την πόλη της Κασταμονής στα τέλη της δεκαετίας του 1280. Ωστόσο, το όνομα της δυναστείας προέρχεται από τον πιο γνωστό ηγεμόνα του εμιράτου, Mubārīz al-Dīn Isfendiyār Bey, παππού του Τουρκομάνου εμίρη, ο οποίος απεβίωσε την 26^η Φεβρουαρίου 1440. Πατέρας του Ἰσμαήλ ήταν ο Ἰμπραήμ Ἰσφεντιάρογλου (τουρκ. İbrāhīm Isfendiyār Oǧhlu). Ο εμίρης Ἰμπραήμ, όπως και ο πατέρας του, ήταν υποτελής των Οθωμανών, οι οποίοι εκμεταλλεύονταν τα ορυχεία χαλκού της περιοχής. Η κόρη του και αδελφή του Ἰσμαήλ, Χαλιμά, είχε νυμφευθεί τον σουλτάνο Μουράτ Β'. Από αυτόν τον γάμο ο Μουράτ απέκτησε έναν υιό, τον Χασάν. Όταν τον διαδέχθηκε ο Μωάμεθ Β', φρόντισε να δολοφονήσει το μόλις οκτώ μηνών βρέφος, καθώς η Χαλιμά ήταν η νόμιμη γυναίκα του αποβιώσαντος σουλτάνου, και να παντρέψει την ίδια με τον μεγάλο βεζίρη Ἰσάκ πασά. Ο Ἰμπραήμ απεβίωσε το 1443 και τον διαδέχθηκε ο Ἰσμαήλ (1).

Ο Τουρκομάνος εμίρης συμμετείχε στην πολιορκία της Κωνσταντινούπολης το 1453 και στις προετοιμασίες για τον αποκλεισμό της. Το καλοκαίρι του 1452 ξεκίνησε από το Αδραμύτιο και επέδραμε στα θρακικά περίχωρα της Πόλης, στο φρούριο των Επιβατών και τη Σηλυβρία. Οι στρατιώτες του προκάλεσαν καταστροφές στους αγρούς και δημιούργησαν συμπλοκές με τους ντόπιους κατοίκους (2). Κατά τη διάρκεια της

πολιορκίας και έπειτα από τον σφοδρό κανονιοβολισμό των τειχών, ο σουλτάνος έστειλε τον Ισμαήλ, όπως αφηγείται ο Χαλκοκονδύλης, ώστε να ζητήσει την παράδοση του αυτοκράτορα και των υπερασπιστών. Πιθανώς ο πραγματικός σκοπός του σουλτάνου ήταν η αποστολή ενός έμπειρου παρατηρητή ο οποίος θα εξέταζε προσεκτικά την κατάσταση μέσα στην Πόλη και τις αντοχές των αμυνομένων. Ο Ισμαήλ προσπάθησε να πείσει τους Βυζαντινούς ότι έπρεπε άμεσα να συνάψουν ειρήνη με τον σουλτάνο και να παραδώσουν την Πόλη, ειδάλλως η μοίρα τους επιφύλασσε σκλαβιά, θάνατο και καταστροφή. Προθυμοποιήθηκε, μάλιστα, να εκπροσωπήσει ο ίδιος τα βυζαντινά συμφέροντα στον σουλτάνο.

Οι Βυζαντινοί αποφάσισαν, όμως, να στείλουν έναν απεσταλμένο, ο οποίος θα βολιδοσκοπούσε σε αρχικό στάδιο τις προθέσεις του σουλτάνου. Ο απεσταλμένος, ο οποίος δεν ήταν αξιωματούχος ή ευγενής, οδηγήθηκε από τον Ισμαήλ στον σουλτάνο, ο οποίος απαίτησε ετήσια καταβολή φόρου ύψους εκατό χιλιάδων νομισμάτων. Όταν ο απεσταλμένος επέστρεψε στην Πόλη και μετέφερε την απαίτηση του σουλτάνου, οι Βυζαντινοί αποφάσισαν να συνεχίσουν τον αγώνα. Ο Μωάμεθ με αυτή την πρόταση προσπάθησε να εξακριβώσει την αποφασιστικότητα και τη σιγουριά που διέθεταν οι αμυνόμενοι, σύμφωνα με τον Χαλκοκονδύλη **(3)**.

Την άνοιξη του 1461 ο Μωάμεθ Β΄ ξεκίνησε τις προετοιμασίες για μία μεγάλη εκστρατεία στην ανατολική Μικρά Ασία. Ο οθωμανικός στόλος πέρασε τα στενά του Βοσπόρου και κατευθύνθηκε στα παράλια της Μαύρης θάλασσας. Ο στρατός των ευρωπαϊκών επαρχιών, που αριθμούσε περίπου ογδόντα χιλιάδες πεζούς και εξήντα χιλιάδες ιππείς σύμφωνα με τον Κριτόβουλο, με επικεφαλής τον ίδιο τον σουλτάνο κατευθύνθηκε από την Προύσα προς το εσωτερικό της Μικράς Ασίας. Κανείς δεν γνώριζε, όμως, τον πραγματικό στόχο της εκστρατείας εκτός από τον σουλτάνο. Από την Προύσα ο σουλτάνος έστειλε δύο γράμματα στον εμίρη Ισμαήλ. Στο πρώτο ζητούσε τον ανεφοδιασμό των πλοίων με τροφές και χρήματα από τα πλούσια ορυχεία της περιοχής της Παφλαγονίας και στο δεύτερο διέτασσε τον εμίρη να στείλει τον υιό του, Χασάν, στην Άγκυρα, ώστε να συναντήσει τον θείο του, καθώς, όπως φαίνεται, ο Ισμαήλ είχε νυμφευθεί μία αδελφή του σουλτάνου και κόρη του Μουράτ Β΄. Ο Ισμαήλ υπάκουσε και ο Χασάν συνάντησε τον θείο του στην Άγκυρα, όπως αναφέρει ο Δούκας, ο οποίος του ανακοίνωσε ότι επιθυμούσε ο Ισμαήλ να του παραχωρήσει τη Σινώπη με αντάλλαγμα την περιοχή της Φιλιππούπολης στη Βουλγαρία και πως σύντομα, εάν δεν ικανοποιούταν από αυτή την πρόταση, θα βρισκόταν ο ίδιος στη Σινώπη. Συγχρόνως, η περιοχή της Κασταμονής παραχωρούταν στον αδελφό του

Ισμαήλ, Κιζίλ Αχμέτ (τουρκ. Kızıl Ahmed), ο οποίος είχε στρέψει τον σουλτάνο εναντίον του αδελφού του.

Ο Χαλκοκονδύλης αφηγείται τη συνάντηση του Ισμαήλ με τον μεγάλο βεζίρη Μαχμούτ πασά μετά την άφιξη του οθωμανικού στρατού έξω από τα τείχη της πόλης. Ο Μαχμούτ του κατέστησε σαφές ότι κάθε αντίσταση ήταν μάταιη, καθώς η μισητή του επικράτεια είχε περάσει πλέον στα χέρια του Κιζίλ Αχμέτ. Ο Μαχμούτ ανέφερε, επίσης, ότι ο σουλτάνος τιμούσε την ηρωική γενιά από την οποία καταγόταν ο Ισμαήλ, καθώς και τις σχέσεις συγγένειας με την οθωμανική δυναστεία, όπως και τις υπηρεσίες που είχε προσφέρει στο οθωμανικό κράτος η οικογένειά του. Ο βεζίρης του τόνισε ότι μπορούσε να επιλέξει όποια περιοχή των ευρωπαϊκών επαρχιών επιθυμούσε, ώστε να αφήσει την πόλη της Σινώπης και να εγκατασταθεί εκεί, περιβαλλόμενος με τιμές από τον σουλτάνο. Ο Ισμαήλ ζήτησε την περιοχή της Φιλιππούπολης με τον όρο να μην υπόκειται στη φορολογία του σουλτάνου και με αυτόν τον τρόπο υπεγράφη η συνθήκη και αποφεύχθηκε μία πολιορκία της πόλης της Σινώπης.

Ο Κριτόβουλος, αντίθετα από τον Χαλκοκονδύλη, αναφέρει ότι παραχωρήθηκε στον Ισμαήλ η περιοχή των Σκοπίων. Ωστόσο, πιθανότερη θεωρείται η εκδοχή της εγκατάστασης στη Φιλιππούπολη, όπου ο Ισμαήλ απεβίωσε το 1479 και ετάφη δίπλα στο τζαμί του Μπέη, το οποίο είχε ενισχύσει οικονομικά. Μετά την αναχώρηση της οικογένειάς του από τη Σινώπη και πριν την εγκατάστασή του στη Φιλιππούπολη, ο σουλτάνος του είχε παραχωρήσει εκτάσεις στην περιοχή της Βιθυνίας, στο Γενί Σεχίρ της Προύσας. Ο εμίρης κατά τη διάρκεια παραμονής του στη Φιλιππούπολη συνέθεσε μία ευρέως διαδεδομένη θεολογική πραγματεία σχετική με τα τελετουργικά έθιμα του Ισλάμ (4).

(1) Δούκας, *Ιστορία*, XIX 1, 123, 2-3. XXX 3, 259, 21-261, 4. XXXIII 10, 287, 21-28. Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Ζ' 142, 2-10. 143, 6-11. Η', 155, 25-156, 1. Moravcsik, *Byzantinoturcica* II, 294. Runciman, *Η Άλωση*, 106. PLP 11, 26533, 26534, 27249, 64, 149-150. J. H. Mordtmann*, « ISFENDIYĀR OGHLU », *EF*² 4, 108-109. Βλ., επίσης, λ. « Σκενδέρεω ».

(2) Δούκας, *Ιστορία*, XXXIV 10, 303, 17-305, 15.

(3) Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η', 155, 24-156, 157, 4.

(4) Κριτόβουλος, *Ιστορίαι*, Δ' 1, 1-2, 1, 152, 1-154, 20. Δούκας, *Ιστορία*, XLV 17, 429, 1-18. Σφραντζής, *Χρονικόν*, XLII 1, 170, 23-26. Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*,

Θ', 239, 6-243, 10. Babinger, *Mehmed the Conqueror*, 191-192 J. H. Mordtmann*, « ISFENDIYĀR OGHLU », *ET*² 4, 108-109. Kaldellis, *Histories* 2, 515, σημ. 109.

(Καντακουζηνός)

Καντακουζηνόν

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η', 159, 20-22.

Το συγκεκριμένο πρόσωπο ανήκε στην οικογένεια των Καντακουζηνών. Ο Χαλκοκονδύλης αναφέρει ότι έπεσε μαχόμενος εναντίον των γενιτσάρων, κατά την τελική επίθεση τους στα τείχη της Πόλης, την 29^η Μαΐου 1453, πολεμώντας με γενναιότητα δίπλα στον αυτοκράτορα Κωνσταντίνο ΙΑ' Παλαιολόγο. Όταν ο Γενοβέζος στρατιωτικός διοικητής Ιωάννης Ιουστινιάνης τραυματίστηκε και αποχώρησε από τη μάχη μαζί με τους άνδρες του, ο αυτοκράτορας διέταξε τον Καντακουζηνό και όσους στρατιώτες τον περιστοίχιζαν, να ορμήσουν εναντίον των γενιτσάρων στο σημείο που βρισκόταν η πύλη του Αγίου Ρωμανού. Όλοι οι υπερασπιστές χάθηκαν μέσα στις γραμμές του εχθρού, συμπεριλαμβανομένου του Καντακουζηνού και του αυτοκράτορα που περικυκλώθηκε από τους γενιτσάρους, πληγώθηκε στον ώμο και φονεύτηκε (1).

Για την ταυτότητα του συγκεκριμένου Καντακουζηνού μόνο υποθέσεις μπορούν να γίνουν. Ο Χαλκοκονδύλης δεν αναφέρει το όνομά του και, επομένως, δεν μπορούν να εξαχθούν ασφαλή συμπεράσματα. Κάποιοι μελετητές του ιστορικού και των γεγονότων της Άλωσης ταυτίζουν το συγκεκριμένο πρόσωπο με τον Δημήτριο Παλαιολόγο Καντακουζηνό, ο οποίος ήταν εξάδελφος του αυτοκράτορα Ιωάννη Η' Παλαιολόγου. Κατείχε το αξίωμα του μεσάζοντος και ήταν έμπειρος διπλωμάτης. Κατά την πολιορκία της Κωνσταντινούπολης, ήταν επικεφαλής μίας κινητής εφεδρείας επτακοσίων ανδρών μαζί με τον γαμβρό του, Νικηφόρο Παλαιολόγο, στη συνοικία της εκκλησίας των Αγίων Αποστόλων. Μαζί με τον Θεόφιλο Παλαιολόγο, ο Δημήτριος απέκρουσε επιτυχώς τις επιθέσεις των Οθωμανών κατά την τελική επίθεση εναντίον των τειχών της Πόλης, πριν τον τραυματισμό του Ιωάννη Ιουστινιάνη.

Για την τύχη του Δημητρίου Παλαιολόγου Καντακουζηνού μετά την Άλωση, υπάρχουν πολλές εκδοχές. Πιθανώς συνελήφθη αιχμάλωτος πάνω στα τείχη από τους

Οθωμανούς ή σκοτώθηκε κατά την Άλωση μαζί με τον Νικηφόρο Παλαιολόγο. Κατά μία άλλη εκδοχή διέφυγε τη σύλληψη και κατέφυγε μαζί με την οικογένειά του, επιβιβαζόμενος στο πλοίο του Γενοβέζου ναυάρχου Ζόρζι Ντόρια, στη Χίο. Μαζί του πιθανώς διέφυγαν ο Ιωάννης Καντακουζηνός Παλαιολόγος, έμπιστος φίλος και σύμβουλος του αυτοκράτορα Κωνσταντίνου, και ο Λέων Καντακουζηνός, πρόσωπο που αναφέρεται στη λίστα προσφύγων που μεταφέρθηκαν με το γενοβέζικο πλοίο **(2)**. Επιπλέον, ο Δούκας αναφέρει ότι ο μέγας δομέστικος Ανδρόνικος Παλαιολόγος μαζί με τον υιό του, ο οποίος είχε παντρευτεί μία κόρη του Λουκά Νοταρά, τον πρωτοστράτορα Καντακουζηνό και τον μεγάλο δούκα Λουκά Νοταρά συνελήφθησαν και αποκεφαλίστηκαν πέντε ημέρες μετά την Άλωση **(3)**. Ο Νικολούδης και ο Καρπόζηλος υποθέτουν ότι ο Χαλκοκονδύλης αναφέρεται στον Ανδρόνικο Παλαιολόγο Καντακουζηνό και εξάδελφο των αυτοκρατόρων Ιωάννη Η' και Κωνσταντίνου ΙΑ'. Ο Ανδρόνικος, όπως προαναφέραμε, αιχμαλωτίστηκε και εκτελέστηκε λίγες μέρες αργότερα, μαζί με τον Λουκά Νοταρά. Συνεπώς, η πιθανότητα αυτή θα πρέπει να αποκλειστεί **(4)**.

Ο Καλδέλλης καταλήγει στο συμπέρασμα ότι ο Καντακουζηνός που αναφέρει ο Χαλκοκονδύλης και ο οποίος σκοτώθηκε στην τελική έφοδο των Οθωμανών, είναι κάποιο άλλο πρόσωπο της οικογένειας, το οποίο συμμετείχε στα γεγονότα της Άλωσης. Δεν θα πρέπει, συνεπώς, να ταυτοποιηθεί με κάποιο από τα προαναφερθέντα πρόσωπα της οικογένειας των Καντακουζηνών, τα οποία διέφυγαν ή φονεύθηκαν μετά την Άλωση **(5)**.

Ο Nicol υποθέτει ότι ο συγκεκριμένος Καντακουζηνός που πέθανε μαχόμενος στο πλευρό του αυτοκράτορα, πιθανώς είναι ο υιός του πρωτοστράτορος Μανουήλ Καντακουζηνού και της πρωτοστρατόρισσας Καντακουζηνής. Ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος είχε απονείμει το αξίωμα του (μεγάλου) στρατοπεδάρχη στο συγκεκριμένο πρόσωπο, ως αντάλλαγμα των υπηρεσιών που του είχε προσφέρει ο πατέρας του, Μανουήλ, αλλά και λόγω της συγγένειας του με την αυτοκρατορική οικογένεια **(6)**.

(1) Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η', 159, 10-25.

(2) Ψευδο-Φραντζής, 398, 29-400, 1. 424, 35-38. Runciman, *Η Άλωση*, 96, 100-101, 150-151, σημ. 152, 211. Nicol, *Byzantine family of Kantakouzenos*, 192-198.

(3) Δούκας, *Ιστορία*, XL 7, 381, 33-385, 2. Nicol, *Byzantine family of Kantakouzenos*, 179-181, 195. *PLP* 5, 10962, 92. Μονιού, *Μνήμες Αλώσεως*, 478, σημ. 63.

(4) Δούκας, *Ιστορία*, XL 7, 383, 15-16. *PLP* 5, 10957, 91. Νικολούδης, *Βυζαντίου Άλωσις*, 112, σημ. 38. Καρπόζηλος, *Βυζαντινοί Ιστορικοί Δ΄*, 383, σημ. 77.

(5) Kaldellis, *Histories* 2, 501, σημ. 25.

(6) Σφραντζής, *Χρονικόν*, XXXIV 4, 124, 22-29. Nicol, *Byzantine family of Kantakouzenos*, 172-175.

Καπιστράνος ό Ναζηραϊος

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριών*, Η΄, 180, 16-17. 186, 12, 21.

Ο Giovanni di Capestrano γεννήθηκε την 24^η Ιουνίου 1386 στο χωριό Capestrano της επαρχίας Ακυληίας στην Ιταλία. Σπούδασε κοντά στον άγιο Βερναρδίνο της Σιέννα, φραγκισκανό ιεραπόστολο και ιεροκήρυκα. Έγινε δικαστής στην Περούτζια το 1412 και εντάχθηκε στο Τάγμα των Φραγκισκανών Μοναχών την 4^η Οκτωβρίου 1415. Από το 1443 μέχρι το 1446 και από το 1449 έως το 1452 διετέλεσε γενικός αρχιερατικός επίτροπος (γενικός βικάριος) του Τάγματος. Ο Giovanni di Capestrano διετέλεσε, επίσης, αποστολικός λεγάτος και παρατηρητής της Αγίας Έδρας. Είχε σταλεί σε πολλές ιεραποστολές από διάφορους πάπες. Σε μία από αυτές τις ιεραποστολές αναφέρεται ο Χαλκοκονδύλης στο 8^ο βιβλίο του· συγκεκριμένα εναντίον των αιρετικών Χουσιτιών της Βοημίας, πολλούς από τους οποίους πέτυχε ο φραγκισκανός ιεραπόστολος με τις διδαχές του να επαναφέρει στην αληθινή πίστη του Ιησού Χριστού (1).

Ο Χαλκοκονδύλης αναφέρεται, επίσης, στα γεγονότα της πολιορκίας του Βελιγραδίου τον Ιούλιο του 1456, από τις οθωμανικές δυνάμεις του σουλτάνου Μωάμεθ Β΄. Επικεφαλής των υπερασπιστών της πόλης ήταν ο Ούγγρος στρατιωτικός Ιωάννης Ουννάδης, ως επικεφαλής των ουγγρικών δυνάμεων, και ο Giovanni di Capestrano ως επικεφαλής των χριστιανών σταυροφόρων που είχαν σπεύσει να υπερασπιστούν την πόλη απέναντι στον οθωμανικό κίνδυνο. Ο φραγκισκανός ιερωμένος είχε σταλεί από τον πάπα Κάλλιστο Γ΄ μαζί με λίγους φραγκισκανούς

μοναχούς, ώστε να συνδράμει στην άμυνα του χριστιανικού προπυργίου στον Δούναβη.

Κατά τη διάρκεια της πολιορκίας ο Capestrano κατάφερε να εμψύσει ενθουσιασμό και θάρρος στους λιγοστούς άνδρες που υπερασπίζονταν την πόλη και μαζί με τον Ιωάννη Ουννιάδη κατάφεραν να αποκρούσουν τις συνεχόμενες επιθέσεις των Οθωμανών. Με διάφορα τεχνάσματα κατάφερε να προξενήσει μεγάλες απώλειες στο οθωμανικό στρατόπεδο. Την τελευταία ημέρα της πολιορκίας ο φραγκισκανός ιεροκήρυκας, επικεφαλής χιλίων ανδρών, όρμησε εναντίον των γραμμών του εχθρού και μετά από σκληρή μάχη κυρίεψε τα κανόνια των Οθωμανών. Μάλιστα, ο σουλτάνος κατά τη διάρκεια της σύγκρουσης πληγώθηκε στον μηρό και το βράδυ αποφάσισε να αποσύρει τα καταπονημένα στρατεύματά του, καθώς ήδη οι απώλειές τους ήταν μεγάλες. Ο οθωμανικός στρατός απώλεσε, εκτός από το πυροβολικό του, τις σκηνές του και πλούσια λάφυρα που έπεσαν στα χέρια των χριστιανών υπερασπιστών. Η νίκη που πέτυχαν εναντίον του Μωάμεθ Β΄ ο Ιωάννης Ουννιάδης και ο Giovanni di Capestrano πανηγυρίστηκε έντονα στις ευρωπαϊκές χώρες **(2)**.

Ο φραγκισκανός ιεραπόστολος απεβίωσε έπειτα από σύντομο χρονικό διάστημα, στις 23 Οκτωβρίου 1456, στο Illok του Σιρμίου. Μετά τον θάνατό του ανακηρύχθηκε άγιος από τη Δυτική Εκκλησία **(3)**.

(1) Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η΄, 180, 16-22. 186, 12-187, 7. *PLP* 5, 11032, 103. Kaldellis, *Histories* 2, 504, σημ. 67-68, 72-73· του ίδιου, *A new Herodotos*, 104-105. Βλ., επίσης, λ. «Βερναρδίνου τοῦ Κανιλίου».

(2) Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η΄, 180, 13-185, 18. Βλ., επίσης, Σφραντζῆς, *Χρονικὸν*, XXXVII 13, 146, 19-23. Ζώρας, *Χρονικὸν*, 96, 2-97, 29. Babinger, *Mehmed the Conqueror*, 139-144.

(3) Σφραντζῆς, *Χρονικὸν*, XXXVII 14, 148, 2-4. *PLP* 5, 11032, 103. Kaldellis, *Histories* 2, 504, σημ. 67.

Καραζής

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριών*, Η', 181, 12

Πρόκειται για τον Νταγί Καρατζά μπέη (τουρκ. Dayı Karaca). Δεν είναι γνωστή η ημερομηνία γέννησής του ούτε ο τόπος καταγωγής του. Ο Καρατζά μπέης διετέλεσε μπεηλέρμπεης Ρούμελης από το 1448 έως το 1456. Το 1448 συμμετείχε στη νικηφόρα μάχη του Κοσσυφοπεδίου εναντίον των ουγγρικών δυνάμεων του Ιωάννη Ουννάδη. Ο σουλτάνος Μουράτ είχε τοποθετήσει τον Καρατζά μπέη επικεφαλής των ευρωπαϊκών στρατευμάτων στην αριστερή πτέρυγα της οθωμανικής παράταξης. Το 1453 ο Οθωμανός πασάς ήταν ένας από τους πρωτεργάτες της Άλωσης της Κωνσταντινούπολης. Τον Φεβρουάριο του ίδιου έτους ο σουλτάνος Μωάμεθ διέταξε τον πασά να εκκαθαρίσει τα περίχωρα της Κωνσταντινούπολης και να προλειάνει τον δρόμο προέλασης του οθωμανικού στρατού. Ο Καρατζά επιτέθηκε εναντίον των βυζαντινών πόλεων στην ακτή του Ευξείνου Πόντου και κατέλαβε χωρίς αντίσταση τη Μεσημβρία, την Αγχίαλο και τη Βιζύη. Επίσης, κατέλαβε με έφοδο τους πύργους του Αγίου Στεφάνου και το φρούριο των Επιβατών. Η μόνη πόλη που προέταξε ισχυρή αντίσταση ήταν η Σηλυβρία. Στη συνέχεια, ισοπέδωσε τους αμπελώνες περίξ των τειχών της Βασιλεύουσας, ώστε ο σουλτάνος να έχει καλύτερη εποπτεία του χερσαίου τείχους και φρόντισε για την ασφάλεια της μεταφοράς του μεγάλου κανονιού του Ουρβανού, το οποίο τοποθετήθηκε στην περιοχή έξω από τα τείχη της Βασιλεύουσας. Ο Καρατζά πασάς φρόντισε, επίσης, να λεηλατεί τα περίχωρα και να εμποδίζει του Βυζαντινούς να βγαίνουν από τις πύλες της Πόλης μέχρι την άφιξη του κύριου όγκου του οθωμανικού στρατού **(1)**.

Μετά την άφιξη του σουλτάνου και του κύριου εκστρατευτικού σώματος των Οθωμανών, ο Καρατζά μπέης μαζί με τον Ζάγανο πασά και λίγες χιλιάδες άνδρες κατέλαβαν τα υψώματα πίσω από τη συνοικία του Γαλατά, κατά μήκος του Κερατίου κόλπου. Κατά την έναρξη της πολιορκίας ο Οθωμανός πασάς επικεφαλής των ευρωπαϊκών στρατευμάτων έλαβε θέση μπροστά στα χερσαία τείχη, από το ύψος της Χαρισίας πύλης μέχρι τον Κεράτιο κόλπο, ενώ διέθετε πολιορκητικές μηχανές και μηχανικούς με σκοπό την υπονόμευση των τειχών. Στο πολεμικό συμβούλιο που διεξήχθη πριν την τελική επίθεση των Οθωμανών την 29^η Μαΐου 1453, ο σουλτάνος διέταξε τον Καρατζά και τους άνδρες του να διασχίσουν την τάφρο και να

προσπαθήσουν να ανέλθουν στους προμαχώνες του μισογκρεμισμένου εξωτερικού τείχους, ώστε να ασκήσουν μεγάλη πίεση στους εξαντλημένους υπερασπιστές του τείχους. Όταν πραγματοποιήθηκε η τελική επίθεση, οι άνδρες του Καρατζά διέσχισαν την τάφρο και κατέβαλαν τεράστια προσπάθεια να ανέλθουν στα τείχη, ωστόσο η αντίσταση των υπερασπιστών παρέμενε πεισματική, οδηγώντας προσωρινά την επίθεση των Οθωμανών σε αποτυχία, μέχρι τη στιγμή της κατάρρευσης της βυζαντινής άμυνας, μετά τον τραυματισμό του διοικητή Ιωάννη Ιουστινιάνη **(2)**.

Μετά την Άλωση, ο Καρατζά πασάς συμμετείχε στην εκστρατεία του Μωάμεθ Β΄ εναντίον της Σερβίας. Την άνοιξη του 1455 ο Οθωμανός πασάς οδήγησε τα οθωμανικά στρατεύματα της Ευρώπης από την Αδριανούπολη βορειοδυτικά με κατεύθυνση το Novo Brdo, σημαντική πόλη της νότιας Σερβίας, με μεγάλη μεταλλευτική δραστηριότητα. Η πόλη κατελήφθη την 1^η Ιουνίου. Ο Καρατζά κατέλαβε μέσα σε λίγες μέρες όλες τις νοτιοδυτικές περιοχές του Σερβικού Δεσποτάτου. Τον Ιούνιο του 1456 οι Οθωμανοί πραγματοποίησαν μεγάλης έκτασης εκστρατεία εναντίον της σερβικής επικράτειας, με αντικειμενικό σκοπό την κατάληψη της οχυρής πόλης του Βελιγραδίου, την οποία υπερασπιζόταν ο Ούγγρος στρατιωτικός Ιωάννης Ουννάδης. Την 21^η Ιουλίου 1456 ο σουλτάνος διέταξε ευρεία επίθεση εναντίον των τειχών της πόλης, την οποία συντόνιζε ο Καρατζά πασάς. Όπως διηγούνται ο Κριτόβουλος και ο Χαλκοκονδύλης, κατά τη διάρκεια της πρώτης απόπειρας των γενιτσάρων να διαρρήξουν την άμυνα στην εσωτερική γέφυρα της πόλης ο Οθωμανός πασάς σκοτώθηκε από μία οβίδα κανονιού. Το γεγονός αυτό στενοχώρησε βαθύτατα τον σουλτάνο, ο οποίος θρήνησε με μεγάλη θλίψη τον νεκρό πασά **(3)**.

(1) Δούκας, *Ιστορία*, XXXVII 2-3, 321, 21-30. XXXVII 9, 327, 4-11. Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Ζ΄, 127, 4-6. Moravcsik, *Byzantinoturcica* II, 153. Runciman, *Η Άλωση*, 126. Babinger, *Mehmed the Conqueror*, 84-85. *PLP* 5, 11093, 110.

(2) Κριτόβουλος, *Ιστορίαι*, Α΄ 27, 3, 42, 19-24. Α΄ 51, 3, 64, 21-24. Α΄ 56-58, 67, 1-69, 25. Runciman, *Η Άλωση*, 152, 196, 205-206. Babinger, *Mehmed the Conqueror*, 86.

(3) Κριτόβουλος, *Ιστορίαι*, Β΄, 19, 6, 111, 18-24. Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η΄, 181, 12-15. Babinger, *Mehmed the Conqueror*, 138-141. *PLP* 5, 11093, 110.

Κεντηρίων Ζαχαρίας

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριών*, Η', 170, 19

Ο Ιωάννης Ασάν Κεντυρίων (Giovanni Asan Zaccaria) ήταν νόθος υιός του τελευταίου Λατίνου πρίγκηπα της Αχαΐας Ζαχαρία Ασάν Κεντυρίωνα (Zaccaria Centurione Asan). Ήταν κουνιάδος του δεσπότη Θωμά Παλαιολόγου, ο οποίος είχε παντρευτεί την αδελφή του και κόρη του πατέρα του, Αικατερίνη (1).

Μαζί με τον Θεόδωρο Μπόχαλη, ο Ιωάννης Ασάν Κεντυρίων (Giovanni Asan Zaccaria) επαναστάτησε εναντίον του δεσπότη του Μορέως, Θωμά Παλαιολόγου, το 1446 ή πιθανότερα, το 1448. Όταν έλειπαν στην Κωνσταντινούπολη οι δεσπότες Θωμάς Παλαιολόγος και Δημήτριος Παλαιολόγος, ξέσπασε επανάσταση των Αλβανών, οι οποίοι θέλησαν να αυτονομηθούν. Επικεφαλής της εξέγερσης τέθηκε ο Θεόδωρος Μπόχαλης, ο οποίος, όμως, συνελήφθη από τον στρατηγό Θωμά Ραούλ και τυφλώθηκε από τον Θωμά Παλαιολόγο. Ο Ιωάννης Ασάν συνελήφθη και φυλακίστηκε στο κάστρο του Χλεμουτσίου (2).

Ο Χαλκοκονδύλης αφηγείται πως, μετά την πτώση της Κωνσταντινούπολης, στην Πελοπόννησο επικράτησε αναρχία. Οι δεσπότες Θωμάς και Δημήτριος Παλαιολόγος σκόπευαν να εγκαταλείψουν την επικράτειά τους και να καταφύγουν στην Ιταλία, μαζί με τους επιφανέστερους Έλληνες ευγενείς. Ωστόσο, ο Μωάμεθ Β' έκανε συνθήκη μαζί τους και τελικά η ιδέα της φυγής εγκαταλείφθηκε. Όμως, οι δύο δεσπότες είχαν απολέσει την εμπιστοσύνη των υπηκόων στο πρόσωπό τους. Οι Αλβανοί της Πελοποννήσου σκόπευαν να αυτονομηθούν και δεν είχαν πια διάθεση να υποταχθούν στους δύο δεσπότες. Σκόπευαν να αναδείξουν δικό τους αρχηγό. Ηγέτης αυτής της εξέγερσης ήταν ο Πέτρος Μπούας Σκλέπας. Οι Αλβανοί, ωστόσο, συνάντησαν δυσκολίες στο να αναδείξουν αρχηγό και αναζήτησαν επικεφαλής ανάμεσα σε Έλληνες ευγενείς. Τελικά, ανέδειξαν ηγέτη τους τον Μανουήλ Καντακουζηνό, εγγονό του παλαιού δεσπότη Ματθαίου Καντακουζηνού (5).

Ο σφετεριστής, αφού ανακηρύχθηκε δεσπότης, κυριάρχησε στην Πελοπόννησο το χρονικό διάστημα 1453-1454, ενώ οι Αλβανοί προέβησαν σε μεγάλες λεηλασίες. Μαζί με τις δυνάμεις του ενώθηκαν και οι φυλακισμένοι στο κάστρο του Χλεμουτσίου, Ιωάννης Ασάν Κεντυρίων και Νικηφόρος Λουκάνης, οι οποίοι είχαν δραπετεύσει και είχαν εξεγερθεί πάλι εναντίον του Θωμά Παλαιολόγου (4).

Οι δεσπότες ζήτησαν βοήθεια από τον σουλτάνο. Ο υιός του Τουραχάν μπέη, Ομέρ, εστάλης τον Δεκέμβριο του 1453 και, κατόπιν, τον Οκτώβριο του 1454 ο ίδιος ο Τουραχάν βάδισε εναντίον των εξεγερμένων, μαζί με τους υιούς του, Ομέρ και Αχμέτ. Η επανάσταση καταπνίγηκε και οι Αλβανοί υπέστησαν μεγάλο πλήγμα. Μετά την κατάληψη του Αετού από τα στρατεύματα του Τουραχάν και του Θωμά, ο Ιωάννης κατέφυγε σε βενετικό έδαφος, στη Μεθώνη. Ο βασιλιάς Αλφόνσος Ε΄ της Νάπολης του χορήγησε ετήσια σύνταξη. Το 1456 η βενετική σύγκλητος ενέκρινε ετήσια χορήγηση στον Ιωάννη, ύψους σαράντα δουκάτων, ώστε να μπορεί η Βενετία να ελέγχει τις βλέψεις του στην Πελοπόννησο, αλλά και να μπορεί να αποτρέψει πιθανές ενέργειές του, οι οποίες θα προκαλούσαν κάποια τουρκική επίθεση εναντίον των βενετικών κτήσεων στην Πελοπόννησο. Ο όρος για την καταβολή του ποσού ήταν να παραμείνει στη Μεθώνη ή όπου αλλού εξυπηρετούσε τα βενετικά συμφέροντα. Του αναγνώρισε, επίσης, τον τίτλο του « ηγεμόνα της Αχαΐας », ως νόμιμου διεκδικητή των εδαφών του Πριγκηπάτου της Αχαΐας. Το 1459 ο Ιωάννης μετέβη στη Γένοβα, πόλη από την οποία καταγόταν η οικογένεια των Zaccaria, όπου παρέμεινε μέχρι το 1464. Έπειτα, εγκαταστάθηκε στη Ρώμη, έχοντας συστατικά γράμματα από την κυβέρνηση της Γένοβας. Κέρδισε τη συμπάθεια του πάπα Παύλου Β΄, ο οποίος του χορήγησε μία μηνιαία σύνταξη. Απεβίωσε το 1469 στη Ρώμη (5).

(1) Σφραντζής, *Χρονικόν*, XXXVII 5, 144, 17-22. Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η΄, 170, 19-20. PLP 3, 6490, 6491, 144-145. Δ. Ν. Κασαπίδης, « Ἀσάναι », *ΑΒΠ*, 67-69.

(2) Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η΄, 170, 18-171, 9. Βλ., επίσης, Μπίρης, *Οἱ Δωριεῖς τοῦ νεώτερου Ἑλληνισμοῦ*, 124-125. Runciman, *Μυστράς*, 89-90, 103. Alice-Mary Talbot, « Zaccaria », *ODB* 3, 2217-2218. Δ. Ν. Κασαπίδης, « Ἀσάναι », *ΑΒΠ*, 67-69. Βλ., επίσης, λ. « Μπόχαλις ».

(3) Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η΄, 169, 16-170, 9.

(4) Σφραντζής, *Χρονικόν*, XXXVII 5, 144, 17-22. Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η΄, 170, 10-24. Βλ., επίσης, λ. « Μπόχαλις ».

(5) Σφραντζής, *Χρονικόν*, XXXVII 2, 144, 1-4. XXXVII 7, 146, 1-4. Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η΄, 172, 10-174, 18. Miller, *Ιστορία της Φραγκοκρατίας*, 496-497. Zakythinos, *Le Despotat grec* I, 247-255. Runciman, *Μυστράς*, 103.

(Κωνσταντῖνος)

Κωνσταντῖνον

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ἱστοριῶν*, Η΄, 159, 20

Ο αυτοκράτορας Κωνσταντῖνος ΙΑ΄ Παλαιολόγος ήταν ο τέταρτος υἱός του αυτοκράτορα Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγου και της Ελένης Δραγάση. Γεννήθηκε την 9^η Φεβρουαρίου 1404. Το 1424, ο Κωνσταντῖνος μετέβη στην Πελοπόννησο, για να αντικαταστήσει τον αδελφό του, Θεόδωρο, ο οποίος σκόπευε να μονάσει, ως δεσπότης του Μυστρά. Προηγουμένως, είχε αναλάβει τη διοίκηση των πόλεων της Μεσημβρίας και της Αγχιάλου. Το 1426-1427, ο Κωνσταντῖνος, ο Θεόδωρος και ο αδελφός τους, αυτοκράτορας Ιωάννης Η΄ Παλαιολόγος, πραγματοποίησαν εκστρατεία εναντίον του Καρόλου Τόκκου, κυβερνήτη της Κεφαλληνίας και της Γλαρέντζας. Μετά την ήττα του ο Κάρολος προσέφερε το χέρι της ανιψιάς του, Μαγδαληνής, στον Κωνσταντίνο. Η Θεοδώρα έλαβε το ορθόδοξο όνομα Θεοδώρα και ως προίκα το κάστρο της Γλαρέντζας. Ωστόσο, ο Θεόδωρος αναθεώρησε την απόφαση του να μονάσει. Συνεπώς, ο Ιωάννης επέβαλε και επέβλεψε την ανακατανομή των οικογενειακών κτήσεων στην Πελοπόννησο μεταξύ των αδελφών. Ο Κωνσταντῖνος έλαβε, εκτός της Γλαρέντζας, τις κτήσεις του Θεοδώρου στη Μεσσηνία και τη Μάνη, καθώς και τη Βοστίτζα (Αίγιο).

Μετά την αναδιανομή των εδαφών του δεσποτάτου, το 1428 ο Θεόδωρος και ο Κωνσταντῖνος επιτέθηκαν εναντίον της Πάτρας, από την οποία απέσπασαν ετήσιο φόρο υποτελείας πεντακοσίων χρυσών νομισμάτων. Τον Ιούνιο του 1429 ο Κωνσταντῖνος επιτέθηκε πάλι εναντίον της Πάτρας και την κατέλαβε. Με τις κατακτήσεις των εναπομεινάντων λατινικών κτήσεων του Κεντυρίωνος Ζαχαρία από τον Θωμά Παλαιολόγο, η Πελοπόννησος βρέθηκε σχεδόν εξ ολοκλήρου σε βυζαντινά χέρια. Αυτό το γεγονός είχε ως αποτέλεσμα την εκ νέου ανακατανομή των εδαφών της περιοχής μεταξύ των Παλαιολόγων. Ο Θωμάς αντάλλαξε την πόλη των Καλαβρύτων με την Γλαρέντζα, που ανήκε στην επικράτεια του Κωνσταντίνου. Επιπλέον, ο Θωμάς παραχώρησε στον αδελφό του τις βόρειες περιοχές της Πελοποννήσου με αντάλλαγμα το νοτιοδυτικό τμήμα που κατείχε ο Κωνσταντῖνος.

Το 1435 ξέσπασε διαμάχη μεταξύ του Θεοδώρου και του Κωνσταντίνου. Αιτία ήταν η επίσκεψη του δεύτερου στην Κωνσταντινούπολη λόγω του θέματος που είχε

προκύπτει σχετικά με τη μελλοντική αυτοκρατορική διαδοχή. Ο Θεόδωρος θεωρούσε ότι ως πρεσβύτερος αδελφός κατείχε τα πρεσβεία της αυτοκρατορικής διαδοχής και θεώρησε την επίσκεψη του Κωνσταντίνου στη Βασιλεύουσα ως απειλή για τα μελλοντικά σχέδιά του. Έπειτα από μεσολάβηση του αδελφού τους, αυτοκράτορα Ιωάννη Η', η διαμάχη έληξε με την εύρεση συμβιβαστικής λύσης, σύμφωνα με την οποία, για όσο χρόνο απουσίαζε ο αυτοκράτορας στις εργασίες της συνόδου της Φερράρας-Φλωρεντίας, ο Θεόδωρος θα διοικούσε τις βυζαντινές κτήσεις της Πελοποννήσου και ο Κωνσταντίνος θα ασκούσε καθήκοντα αντιβασιλέα. Στα πλαίσια αυτής της απόφασης ο Κωνσταντίνος αναχώρησε για τη Βασιλεύουσα το φθινόπωρο του 1437, όπου παρέμεινε μέχρι το καλοκαίρι του 1441. Στο μεταξύ, νυμφεύθηκε, για δεύτερη φορά, την Αικατερίνη Γατελούζου, καθώς η πρώτη σύζυγός του είχε αποβιώσει το 1429. Το καλοκαίρι του 1442, ενώ είχε επιστρέψει στην Πελοπόννησο, εκλήθη εκ νέου στην Κωνσταντινούπολη, για να προσπαθήσει να συνετίσει τον αδελφό του, Δημήτριο, ο οποίος σχεδίαζε από τη γειτονική Συλημβρία να επιτεθεί με τη βοήθεια των Οθωμανών και να καταλάβει τον αυτοκρατορικό θρόνο. Ο εμφύλιος πόλεμος αποφεύχθηκε με την εύρεση συμβιβαστικής λύσης που προέβλεπε την ανταλλαγή των κτήσεων του Δημητρίου στη Θράκη με αυτές του Κωνσταντίνου στην Πελοπόννησο.

Ωστόσο, ο Θεόδωρος Παλαιολόγος αντέδρασε σε αυτή τη συμφωνία, καθώς υποπευόταν ότι ο Κωνσταντίνος, ο οποίος βρισκόταν πολύ κοντά στη Βασιλεύουσα, θα μπορούσε με ευκολία να καταλάβει τον αυτοκρατορικό θρόνο. Συνεπώς, το καλοκαίρι του 1443 ο Θεόδωρος ζήτησε την ανταλλαγή των κτήσεων του Δεσποτάτου με αυτές του Κωνσταντίνου στη Θράκη. Η πρόταση έγινε αποδεκτή και ο Κωνσταντίνος επέστρεψε στον Μυστρά. Αμέσως άρχισε την αναδιοργάνωση της διοίκησης και του στρατού του Δεσποτάτου. Επίσης, ξεκίνησε την ανοικοδόμηση του τείχους του Εξαμιλίου, το οποίο παρέμενε κατεδαφισμένο από το 1423. Το 1445 ο δεσπότης διέσχισε τον Ισθμό και κατέλαβε την Αθήνα και τη Θήβα. Ο δούκας των Αθηνών Nerio B' Acciajuoli κατέστη φόρου υποτελής του Παλαιολόγου. Την άνοιξη του ίδιου έτους ο Κωνσταντίνος εισέβαλε εκ νέου στην Αττική, καθώς είχε ενισχυθεί με επικουρικά στρατεύματα από τον δούκα της Βουργουνδίας, διέσχισε τη Στερεά Ελλάδα και υπέταξε τις περιοχές της Φωκίδας και της Πίνδου. Κατέλαβε, επίσης, το βενετικό λιμάνι της Βιτρινίτσας. Έπειτα, εγκατέστησε τοπική διοίκηση στις νέες κτήσεις του, ενώ ο στρατηγός Ιωάννης Καντακουζηνός σταθεροποίησε την κυριαρχία του στην περιοχή.

Η προέλαση, όμως, του Κωνσταντίνου στη νότια Ελλάδα θορύβησε τον σουλτάνο Μουράτ Β΄, ο οποίος τον Νοέμβριο του 1446 διέσχισε με ένα μεγάλο εκστρατευτικό σώμα τη βόρεια Ελλάδα, κατέλαβε όλες τις νεοαποκτηθείσες κτήσεις του Κωνσταντίνου και έφθασε στην Αθήνα, όπου έγινε δεκτός ως απελευθερωτής από τον δούκα Nerio. Ο Κωνσταντίνος ζήτησε ανακωχή, καθώς δεν ανέμενε καμία βοήθεια (τις προτάσεις ανακωχής πιθανώς μετέφερε στον σουλτάνο ο πατέρας του ιστορικού Λαονίκου Χαλκοκονδύλη, Γεώργιος), όμως ο σουλτάνος ζήτησε την άμεση κατεδάφιση του Εξαμιλίου τείχους, αίτημα που απορρίφθηκε από τους Βυζαντινούς. Αμέσως ξεκίνησαν οι εχθροπραξίες. Οι δυνάμεις των δεσποτών Κωνσταντίνου και Θωμά προσπάθησαν να συγκρατήσουν τις οθωμανικές δυνάμεις στο Εξαμίλιο, το οποίο κατελήφθη, όμως, τη 10^η Δεκεμβρίου 1446. Οι οθωμανικές δυνάμεις ξεχύθηκαν στην Πελοπόννησο. Το Αίγιο και η Πάτρα κατελήφθησαν. Οι δεσπότες αναγκάστηκαν να δηλώσουν την υποταγή τους στον σουλτάνο και να δώσουν υπόσχεση ότι δε θα ανοικοδομούσαν το Εξαμίλιο τείχος.

Την άνοιξη του 1448 απεβίωσε ο Θεόδωρος Παλαιολόγος και την 31^η Δεκεμβρίου του ίδιου έτους ο αυτοκράτορας Ιωάννης Η΄ Παλαιολόγος. Ο Κωνσταντίνος απέτρεψε πραξικόπημα του Δημητρίου Παλαιολόγου και με τη στήριξη του Θωμά και της μητέρας του, Ελένης Παλαιολογίνας, εστέφθη αυτοκράτορας στον Μυστρά, την 6^η Ιανουαρίου 1449. Μετά τον θάνατο του σουλτάνου Μουράτ Β΄ και την ανάρρηση στον οθωμανικό θρόνο του υιού του, Μωάμεθ Β΄, ο οποίος έθεσε ως πρωταρχικό σκοπό του την κατάληψη της Κωνσταντινούπολης, ο νέος αυτοκράτορας προσπάθησε από το 1451 να ενισχύσει τα οχυρωματικά έργα της πόλης. Επίσης, προσπάθησε να βρει συμμάχους στις χριστιανικές χώρες της κεντρικής και δυτικής Ευρώπης. Προέβη στην έγκριση της ένωσης των Εκκλησιών, όπως αυτή είχε προταθεί από τη Σύνοδο της Φερράρας-Φλωρεντίας. Όμως, τα οφέλη που απεκόμισε από αυτή την ενέργεια ήταν ελάχιστα. Ο πάπας και οι Βενετοί έδωσαν υπόσχεση ότι θα βοηθούσαν στην άμυνα της Βασιλεύουσας με ενισχύσεις.

Πριν την τελική επίθεση εναντίον της Κωνσταντινούπολης ο σουλτάνος Μωάμεθ Β΄ ζήτησε από τον Κωνσταντίνο να παραδοθεί και να εγκαταλείψει τη Βασιλεύουσα. Όμως, εκείνος απάντησε ότι προτιμούσε να πεθάνει. Κατά την τελική επίθεση εναντίον της Πόλης, την 29^η Μαΐου 1453, ο αυτοκράτορας έπεσε μαχόμενος στο πεδίο της μάχης.

Ο ιστορικός Κριτόβουλος αναφέρει ότι, όταν ο αυτοκράτορας αντιλήφθηκε την κατάρρευση της άμυνας των υπερασπιστών και την εισβολή των οθωμανικών

δυνάμεων στο εσωτερικό τείχος από την Κερκόπορτα, αναφώνησε ότι ήταν μάταιο να ζει πια και όρμησε μέσα στις γραμμές του εχθρού, όπου πέθανε μαχόμενος. Ο ιστορικός Χαλκοκονδύλης αναφέρει ότι μετά τον σοβαρό τραυματισμό του Γενοβέζου στρατιωτικού Ιωάννη Ιουστινιάνη και την απόσυρσή του από το πεδίο της μάχης, ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος διέταξε τον Καντακουζηνό και τους ακολούθους του να ορμήσουν στον εχθρό. Ο Καντακουζηνός φονεύτηκε και ο αυτοκράτορας τραυματίστηκε σοβαρά στον ώμο και απεβίωσε. Αργότερα, ένας από τους γενιτσάρους βρήκε το σώμα του νεκρού Κωνσταντίνου, του έκοψε το κεφάλι και το παρέδωσε στον σουλτάνο, ο οποίος τον αντάμειψε. Ωστόσο, ο ιστορικός τονίζει ότι ο τρόπος με τον οποίο έχασε την ζωή του στην πύλη του αγίου Ρωμανού παραμένει άγνωστος, καθώς πέθανε ως κοινός στρατιώτης, μαζί με πολλούς από τους άνδρες του.

Ο πιστός ακόλουθος του Κωνσταντίνου Παλαιολόγου, Γεώργιος Σφραντζής, παρουσιάζει συνοπτικά τα γεγονότα του θανάτου του. Όπως μας πληροφορεί, ο ίδιος δεν ήταν παρών τη στιγμή που φονεύτηκε. Την ίδια μαρτυρία δίνει και ο Ψευδο-Φραντζής, ο οποίος, όμως, αναφέρει επιπλέον ότι το σώμα του νεκρού αυτοκράτορα αναγνωρίστηκε από τους Οθωμανούς στρατιώτες, οι οποίοι διέκριναν τα αυτοκρατορικά εμβλήματα στις περικνημίδες του. Ο σουλτάνος ευχαριστήθηκε πολύ και διέταξε κάποιους χριστιανούς να ενταφιάσουν το σώμα του με τις δέουσες τιμές.

Ο ιστορικός Δούκας παραθέτει τη δική του εκδοχή για τον θάνατο του Κωνσταντίνου Παλαιολόγου. Αναφέρει ότι ο αυτοκράτορας, μέσα στην απελπισία του για την κατάρρευση της άμυνας, αναφώνησε με απορία αν υπήρχε κάποιος χριστιανός να του πάρει το κεφάλι. Τότε, δύο Οθωμανοί στρατιώτες τον χτύπησαν, ο ένας στο πρόσωπο και άλλος από πίσω, και τον άφησαν να ξεψυχήσει ως έναν κοινό στρατιώτη. Αργότερα, ο σουλτάνος ρώτησε τον αιχμάλωτο μεγάλο δούκα Λουκά Νοταρά αν γνώριζε ποια ήταν η τύχη του αυτοκράτορα. Εκείνος απάντησε ότι δεν γνώριζε, καθώς πολεμούσαν σε διαφορετικό σημείο, όταν η άμυνα της Πόλης κατέρρευσε. Τότε, δύο νεαροί στρατιώτες παρουσιάστηκαν στον σουλτάνο και ισχυρίστηκαν ότι αυτοί είχαν σκοτώσει τον Κωνσταντίνο. Ο σουλτάνος τους διέταξε να βρουν το πτώμα του και να του φέρουν το κεφάλι του. Οι στρατιώτες εντόπισαν το σώμα του και το αποκεφάλισαν. Ο σουλτάνος έδειξε το κεφάλι του νεκρού αυτοκράτορα στον Δούκα και εκείνος το αναγνώρισε αμέσως. Το κεφάλι, έπειτα, τοποθετήθηκε στη στήλη του Αυγουσταίου μέχρι το βράδυ. Έστερα, ο σουλτάνος το περιέφερε ως τρόπαιο και σύμβολο της νίκης του στις αυλές των ηγεμόνων της Περσίας, της Αραβίας και των άλλων Τούρκων.

Ωστόσο, από τις παραπάνω πληροφορίες των ιστορικών της Άλωσης δεν

μπορούν να εξαχθούν ασφαλή συμπεράσματα. Όπως διαπιστώνουμε, οι τέσσερις Έλληνες ιστορικοί διαφωνούν ως προς τις τελευταίες στιγμές του Κωνσταντίνου Παλαιολόγου. Η τουρκική και σλαβική παράδοση τοποθετεί τον θάνατό του στη Χρυσή πύλη, ενώ η ελληνική παράδοση στην πύλη του Αγίου Ρωμανού. Πολλά στοιχεία γύρω από τον θάνατο του τελευταίου αυτοκράτορα του Βυζαντίου ανάγονται στη σφαίρα του θρύλου. Οι Οθωμανοί ιστορικοί Tursun Beg και Ibn Kemal ισχυρίζονται ότι το κεφάλι του νεκρού Κωνσταντίνου δεν παραδόθηκε ποτέ στον σουλτάνο, ενώ οι αφηγήσεις του Λεονάρδου της Χίου και του Nicolo Barbaro δεν μπορούν να θεωρηθούν αντικειμενικές, καθώς ήθελαν να μειώσουν τη γενναιότητα των Ελλήνων. Νεότεροι Έλληνες ιστορικοί έδωσαν τη δική τους εκδοχή για το τέλος του αυτοκράτορα. Είναι εξαιρετικά πιθανό το νεκρό σώμα του αυτοκράτορα να ενταφιάστηκε σε κάποιο ομαδικό τάφο, μαζί με τα σώματα πολλών άλλων νεκρών στρατιωτών που είχαν πέσει στη μάχη **(1)**.

(1) PLP 9, 21500, 99-100, όπου υπάρχουν εκτενείς βιβλιογραφικές παραπομπές στις ελληνικές και ξένες πηγές. Επίσης, βλ. Κ. Παπαρρηγόπουλος, *Ιστορία του Έλληνικού Έθνους*, τ. Ε', (6^η έκδοση), Αθήνα 1932, ειδικότερα οι σελ. 279-378. Α. Πασπάτη, *Πολιορκία και Άλωσις της Κωνσταντινουπόλεως υπό των Οθωμανών έν έτει 1453*, Αθήνα 1890. Τωμαδάκης, *Περὶ ἀλώσεως*, 61-68. Runciman, *Η Άλωση*, 93-286. J. R. Melville Jones, *The siege of Constantinople 1453: Seven Contemporary Accounts*, Amsterdam 1972. Zakythinos, *Le Despotat grec I*, 204-247. A. Pertusi, *La caduta di Constantinople*, vol. II, Verona 1976. Alice-Mary Talbot, « CONSTANTINE XI PALAIOLOGOS », *ODB* 1, 505. D. M Nicol, *The immortal emperor: The life and Legend of Constantine Palaiologos, Last Emperor of the Romans*, Cambridge 1992· του ίδιου, *ΒΙ*, 201-202. *Η Άλωση της Πόλης*, (επιστ. επιμ.) Ε. Χρυσός, Αθήνα 1994. G. Schlumberger, *Κωνσταντίνος Παλαιολόγος και η πολιορκία και άλωση της Κωνσταντινουπόλεως υπό των Τούρκων το 1453*, μτφρ. Σπ. Λάμπρου, Αθήνα 1997. Δ. Κασαπίδης, « Κωνσταντίνος ΙΑ' (ΙΒ') Παλαιολόγος », *ΑΒΠ*, 215-219. Δ. Χ. Καλαμάκης, « Διδάσκοντας Βυζαντινή Ιστορία από τις πηγές: Προσωπογραφίες αντιπάλων ηγετών », *Άγιος Γρηγόριος ο Ε' 5* (2014), 25-41· του ίδιου, « Μέθοδοι Διδακτικής Προσέγγισης των Βυζαντινών Πηγών », στο: *Οι Ιστορικές Πηγές ως Διδακτέα Ύλη στο Ενιαίο Λύκειο*, (επιμ.) Μαρία Ζαβραδινού-Β. Κ. Μπακούρος, Αθήνα 2004, 29-41. Nicol, *Οι τελευταίοι αιώνες*, 577-615.

(Λαδίσλαος)

Λαδισλάου

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η΄, 187, 11

Ο Λαδίσλαος Α΄ (πολων. Wladyslaw, ουγγρ. Ulászló) ήταν βασιλιάς της Πολωνίας (1434-1444, ως Λαδίσλαος Γ΄) και της Ουγγαρίας (1440-1444). Γεννήθηκε το 1423. Πατέρας του ήταν ο Λαδίσλαος Β΄ της Πολωνίας και μητέρα του ήταν η Σοφία του Κιέβου. Ο νεαρός βασιλιάς ηγήθηκε ενός μεγάλου χριστιανικού συνασπισμού εναντίον των Οθωμανών, ο οποίος περιελάμβανε τον πάπα, τη Βενετία, το Σερβικό Δεσποτάτο, τον πρίγκηπα της Βλαχίας και τον δούκα της Βουργουνδίας. Η εκστρατεία ξεκίνησε τον Ιούλιο του 1443. Ο χριστιανικός στρατός προέλασε στην κοιλάδα του Δούναβη. Τον Ιούνιο του 1444 ο βασιλιάς Λαδίσλαος υπέγραψε ανακωχή δέκα ετών με τον σουλτάνο Μουράτ Β΄. Όμως, ο καρδινάλιος Τσεζαρίνι τον Σεπτέμβριο του 1444 απάλλαξε τον Λαδίσλαο από τον όρκο που είχε δώσει και η σταυροφορία συνεχίστηκε κανονικά. Οι Σέρβοι, ωστόσο, ένωσαν υποχρεωμένοι να τηρήσουν τη συμφωνία και δεν ενίσχυσαν τον Λαδίσλαο. Οι σταυροφόροι προέλασαν από τη Νικόπολη, κοντά στη Βάρνα, στα παράλια της Μαύρης θάλασσας. Τον Νοέμβριο ο σουλτάνος Μουράτ επέστρεψε από τη Μικρά Ασία και διέσχισε τα στενά του Βοσπόρου με ένα στράτευμα ογδόντα ή εκατό χιλιάδων ανδρών. Οι σταυροφόροι αριθμούσαν περίπου το 1/3 των Οθωμανών. Στις 10 Νοεμβρίου διεξήχθη μάχη κοντά στην πόλη της Βάρνας, κατά την οποία ο χριστιανικός στρατός σχεδόν εκμηδενίστηκε, αν και πολέμησε γενναία. Ο βασιλιάς Λαδίσλαος σκοτώθηκε, ενώ ο μόνος από τους χριστιανούς αρχηγούς που κατάφερε να διαφύγει ήταν ο Ιωάννης Ουννάδης **(1)**.

(1) Δούκας, *Ιστορία*, XXXII 1-6, 271, 17-277, 32. Σφραντζής, *Χρονικόν*, XXVI 7, 94, 20-21. Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η΄, 187, 10-11. Ζώρας, *Χρονικόν*, 70, 7-25, 71, 10-73, 33. Ψευδο-Φραντζής, 230, 22-25. Moravcsik, *Byzantinoturcica* II, 176. PLP 6, 14309, 121. Nicol, *Οι τελευταίοι αιώνες*, 564-567.

(Λαυρέντιος Χεδρεχαβάρης)

Λαυρεντίου Χεδρεχαβάρου τοῦ ἀντεπάρχου

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ἱστοριῶν*, Η΄, 188, 6

Ο Laurentius de Hedrehvar διετέλεσε παλατίνος (διοικητής) της Ουγγαρίας από το 1437 έως το 1447. Ο Χαλκοκονδύλης αναφέρει ότι ο βασιλιάς της Ουγγαρίας Λαδίσλαος Ε΄ πιθανώς δηλητηριάστηκε από τον Laurentius και απεβίωσε. Ωστόσο, το αληθές είναι ότι ο Λαδίσλαος απεβίωσε την 23^η Νοεμβρίου 1457, από λευχαιμία **(1)**.

(1) Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ἱστοριῶν*, Η΄, 188, 5-7. Moravcsik, *Byzantinoturcica* II, 177, 344. Kaldellis, *Histories* 2, 505, σημ. 81.

(Λέων ὁ σοφός)

Λέοντος τοῦ σοφοῦ

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ἱστοριῶν*, Η΄, 169, 2

Ο Βυζαντινός αυτοκράτορας Λέων ΣΤ΄ ο Σοφός (886-912) **(1)**.

(1) Βλ. A. Kazhdan-A. Cutler, « LEO VI », *ODB* 2, 1330-1331.

Λόγγος

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ἱστοριῶν*, Η΄, 159, 11.

Ο Ιωάννης Ιουστινιάνης Λόνγκο (ιταλ. Giovanni Giustiniani Longo) ήταν Γενοβέζος condottiero (αρχηγός σώματος μισθοφόρων στρατιωτών). Καταγόταν από διακεκριμένη οικογένεια εμπόρων με έδρα τη Χίο και πριν την πολιορκία της Κωνσταντινούπολης είχε διατελέσει κυβερνήτης της γενοβέζικης αποικίας του Καφά, στη Μαύρη Θάλασσα. Η μεγάλη εμπειρία του σε πολεμικές επιχειρήσεις που συνδυάζονταν με πολιορκίες πόλεων συνετέλεσε στην ανάθεση από τον αυτοκράτορα

Κωνσταντίνο ΙΑ΄ Παλαιολόγο στον Ιουστινιάνη του αξιώματος του πρωτοστράτορα. Στις 29 Ιανουαρίου 1453, ο Γενοβέζος στρατιωτικός έφτασε στη Βασιλεύουσα επικεφαλής επτακοσίων καλά εξοπλισμένων στρατιωτών, τετρακόσιους από τους οποίους είχε στρατολογήσει στη Γένοβα και τριακόσιους στη Χίο και τη Ρόδο. Ο αυτοκράτορας χάρηκε με την άφιξή του και του προσέφερε την επικυριαρχία της Λήμνου, εφόσον οι Οθωμανοί αποκρούονταν. Ο Ιουστινιάνης ανέλαβε άμεσα τα καθήκοντά του και ξεκίνησε την επιθεώρηση των χερσαίων τειχών και την περαιτέρω ενίσχυσή τους. Μετά από αίτημά του καθαρίστηκε η τάφρος που εισχωρούσε από τον Κεράτιο κόλπο, μπροστά από τα τείχη των Βλαχερνών, μέχρι το ύψος όπου το έδαφος ανυψωνόταν **(1)**.

Ο Ιωάννης Ιουστινιάνης συνέβαλε τα μέγιστα στην υπεράσπιση της Πόλης κατά τη διάρκεια της πολιορκίας, σε ξηρά και θάλασσα. Κατά την αρχική επίθεση των Οθωμανών την 6^η Απριλίου 1453, ο Γενοβέζος στρατιωτικός ήταν παρατεταγμένος στο πλάι του αυτοκράτορα, στην πύλη του Αγίου Ρωμανού, επικεφαλής πεντακοσίων στρατιωτών. Τις επόμενες εβδομάδες ο ίδιος και οι άνδρες του με διάφορα τεχνάσματα και με περίσσιο θάρρος κατάφεραν να αποκρούσουν τις επιθέσεις των Οθωμανών στον τομέα ευθύνης τους. Ο Ιουστινιάνης κέρδισε τον θαυμασμό ακόμα και των Βενετών που βρίσκονταν στην Πόλη. Οι πολίτες της Γαληνοτάτης Δημοκρατίας έτρεφαν μεγάλη αντιπάθεια για τους Γενοβέζους, καθώς οι δύο ιταλικές πόλεις είχαν πάντα αντικρουόμενα εμπορικά συμφέροντα.

Πριν την τελική επίθεση των Οθωμανών εναντίον της Πόλης ο Ιουστινιάνης τραυματίστηκε στον φράχτη του Μεσοτείχιου, ενώ επέβλεπε τα επισκευαστικά έργα. Ένα θραύσμα από το τείχος που γκρέμισαν οι βολές του μεγάλου οθωμανικού κανονιού χτύπησε τον Ιουστινιάνη, ο οποίος αποσύρθηκε για μερικές ώρες, μέχρις ότου η πληγή του επιδεθεί. Κατόπιν, επέστρεψε στη θέση του, πριν πέσει η νύκτα. Απαίτησε από τον μεγάλο δούκα Λουκά Νοταρά να μετακινήσει τα κανόνια που βρίσκονταν υπό τον έλεγχό του στα τείχη του λιμανιού και να τα μεταφέρει στο Μεσοτείχιο που θα δεχόταν το μεγαλύτερο βάρος της οθωμανικής επίθεσης. Ο Νοταράς αρνήθηκε. Οι δύο άνδρες λογομάχησαν. Φαίνεται πως τελικά επικράτησε η άποψη του Ιουστινιάνη **(2)**.

Κατά την τελική έφοδο των Οθωμανών εναντίον της Κωνσταντινούπολης ο Ιουστινιάνης και οι Γενοβέζοι στρατιώτες του ήταν εξοπλισμένοι με μουσκέτα και βομβάρδες. Πολέμησαν γενναία στο πλευρό του αυτοκράτορα, στον φράχτη του Μεσοτείχιου. Κατάφεραν να συγκρατήσουν την αρχική επίθεση των βασιβουζούκων και τους ανάγκασαν να υποχωρήσουν. Πριν από την ανατολή του ηλίου, την 29^η Μαΐου

1453, μια βολή βομβάρδας χτύπησε από μικρή απόσταση τον Ιουστινιάνη και διαπέρασε τον θώρακά του, σύμφωνα με τον ιστορικό Κριτόβουλο. Ο Δούκας, αντιθέτως, αναφέρει ότι πληγώθηκε από βλήμα στο χέρι, πίσω από τον βραχίονα, ενώ περίπου την ίδια αφήγηση δίνει και ο Χαλκοκονδύλης. Μέσα σε αφόρητους πόνους, ο Γενοβέζος στρατιωτικός παρακάλεσε τους άνδρες του να τον μεταφέρουν μακριά από το πεδίο της μάχης. Ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος έσπευσε στο σημείο να τον παρακινήσει να μην εγκαταλείψει τη θέση του, όμως ο Ιουστινιάνης ήταν αμετάπειστος. Ο σωματοφύλακάς του, μέσω μιας μικρής πύλης του εσωτερικού τείχους, τον μετέφερε στο λιμάνι, μέσα από τους δρόμους της Πόλης, όπου επιβιβάστηκε σε μία γενοβέζικη γαλέρα, η οποία διατάχθηκε να αναχωρήσει. Τα στρατεύματα του αντιλήφθηκαν την αποχώρησή του και θεώρησαν ότι η μάχη είχε χαθεί. Πέρασαν μαζικά την πύλη του εσωτερικού τείχους, πριν κλείσει πάλι, και εγκατέλειψαν τον αυτοκράτορα και τις βυζαντινές δυνάμεις στο πεδίο της μάχης.

Η γενοβέζικη γαλέρα κατάφερε να διαφύγει μέσα από τον Κεράτιο κόλπο. Ο Ιουστινιάνης αποβιβάστηκε στη Χίο και απεβίωσε μία ή δύο μέρες αργότερα. Ετάφη στο συγκεκριμένο νησί. Ο Γενοβέζος στρατιωτικός δέχθηκε δριμεία κριτική μετά θάνατον για την εσπευσμένη αποχώρησή του από το πεδίο της μάχης, ακόμα και από τους ίδιους τους συμπατριώτες του. Πολλοί θεώρησαν ότι, παρά την ενεργητικότητα, τη γενναιότητα και την ηγεσία του σε όλη τη διάρκεια της πολιορκίας, στο τέλος, όταν πληγωμένος πλέον έχασε το θάρρος του, είχε φανεί λιποτάκτης και με τη φυγή του συνέβαλε στην ολοκληρωτική κατάρρευση της άμυνας της Πόλης. (3).

(1) Δούκας, *Ιστορία*, XXXVIII 2, 331, 1-13. Κριτόβουλος, *Ιστορίαι*, Α' 25, 1-4, 25, 17-26, 21. Runciman, *Η Άλωση*, 139-140, 148. Babinger, *Mehmed the Conqueror*, 79. PLP 4, 8227, 122-123.

(2) Δούκας, *Ιστορία*, XXXVIII 15, 343, 27-345, 4. XXXVIII 19, 347, 9-26. Κριτόβουλος, *Ιστορίαι*, Α' 34, 1, 48, 22-26. Α' 36, 1-2, 50, 9-19. Α' 44, 1, 57, 21-27. Ζώρας, *Χρονικόν*, 84, 9-11. 85, 38-86, 15. Runciman, *Η Άλωση*, 149. 157-158. 168. 171-172. 193. 197. Babinger, *Mehmed the Conqueror*, 90-91.

(3) Δούκας, *Ιστορία*, XXXIX 9, 357, 1-6. XXXIX 28, 371, 25-30. Κριτόβουλος, *Ιστορίαι*, Α' 55, 4, 67, 18-22. Α' 58, 1-3, 68, 36-69, 25. Α' 60, 2, 70, 13-21. Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η', 159, 11-20. Runciman, *Η Άλωση*, 203, 207, 208, 209, σημ. 205, 223. Babinger, *Mehmed the Conqueror*, 93.

Λουκάνης

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η', 170, 20. 176, 3

Ο Νικηφόρος Λουκάνης ήταν άρχοντας της Πελοποννήσου. Είχε λάβει τιμές από τον δεσπότη του Μορέως, Θεόδωρο Β΄ Παλαιολόγο. Υπηρέτησε, επίσης, υπό τις διαταγές των δεσποτών Θωμά και Δημητρίου Παλαιολόγου. Θεωρείτο ιδιαίτερα ικανός στις πολιτικές υποθέσεις και δρούσε με γνώμονα το προσωπικό συμφέρον του, υποσκάπτοντας τη δύναμη των βυζαντινών αξιωματούχων της περιοχής. Ο συγκεκριμένος άρχοντας μαζί με τον Ιωάννη Ασάν Κεντυρίωνα, υιό του τελευταίου πρίγκηπα της Αχαΐας Ζαχαρία Ασάν Κεντυρίωνα, και αδερφό της συζύγου του Θωμά Αικατερίνης Ζαχαρία, είχαν εξεγερθεί εναντίον του δεσπότη, το 1446 ή το 1448. Στο πλευρό τους συμμετείχε πιθανότατα ο άρχοντας της πόλης του Λεονταρίου, Θεόδωρος Μπόχαλης.

Όταν ο Κωνσταντίνος Παλαιολόγος στέφθηκε αυτοκράτορας στην Κωνσταντινούπολη, ετέθη το ζήτημα διαδοχής του στη θέση του δεσπότη του Μυστρά. Οι Αλβανοί της δυτικής πλευράς του Δεσποτάτου απαίτησαν ως δεσπότη τον Δημήτριο Παλαιολόγο. Το προβάδισμα, όμως, για τη διαδοχή, πήρε ο Θωμάς, ο οποίος έλαβε τη διοίκηση του Μυστρά και των Πατρών, ενώ ο Δημήτριος έλαβε τελικά τη διοίκηση της περιφέρειας των Καλαβρύτων. Όταν έλειπαν οι δύο δεσπότες στην Κωνσταντινούπολη, οι Αλβανοί του Μορέως επαναστάτησαν και θέλησαν να αυτονομηθούν. Επικεφαλής της εξέγερσης ήταν ο Θεόδωρος Μπόχαλης. Συνελήφθη, ωστόσο, από τον στρατηγό Θωμά Ραούλ και τυφλώθηκε. Οι πρωτοστάτες της εξέγερσης, Λουκάνης και ο Ιωάννης Ασάν, φυλακίστηκαν από τον Θωμά στο κάστρο του Χλεμουτσίου (1).

Μετά την πτώση της Κωνσταντινούπολης, η Πελοπόννησος συγκλονίστηκε από μεγάλες ταραχές.. Οι δεσπότες Θωμάς και Δημήτριος Παλαιολόγος είχαν απολέσει τον έλεγχο του δεσποτάτου. Οι Αλβανοί του Μορέως για ακόμα μία φορά σκόπευαν να αυτονομηθούν. Ανέδειξαν ηγέτη τους τον Μανουήλ Καντακουζηνό, εγγονό του παλαιού δεσπότη Ματθαίου Καντακουζηνού (2). Ο σφετεριστής, αφού αυτοανακηρύχθηκε δεσπότης, κυριάρχησε στην Πελοπόννησο το χρονικό διάστημα 1453-1454.

Μαζί με τις δυνάμεις του ενώθηκαν και οι φυλακισμένοι στο κάστρο του

Χλεμουτσίου, Ιωάννης Ασάν Κεντυρίων και Νικηφόρος Λουκάνης, οι οποίοι δραπέτευσαν. Οι δεσπότες ζήτησαν τη βοήθεια του σουλτάνου. Ο Μωάμεθ Β΄ τους συνέδραμε με ένα οθωμανικό στρατιωτικό απόσπασμα, επικεφαλής του οποίου όρισε τον υιό του Τουραχάν μπέη, Ομέρ, τον Δεκέμβριο του 1453, και, κατόπιν, τον Οκτώβριο του 1454, εκστράτευσε εναντίον των εξεγερμένων ο Τουραχάν μπέης, μαζί με τους υιούς του, Ομέρ και Αχμέτ. Η επανάσταση καταπνίγηκε, όμως ο Λουκάνης διασώθηκε, αναλαμβάνοντας υπηρεσία δίπλα στον γαμβρό του Δημητρίου, Ματθαίου Ασάν. Οι δεσπότες συνάντησαν δυσκολίες στη συλλογή του ετήσιου φόρου υποτέλειας για τον σουλτάνο, καθώς δεν μπορούσαν να συγκεντρώσουν τον φόρο ούτε από τους Έλληνες ούτε από τους Αλβανούς άρχοντες. Επιπλέον, ο Νικηφόρος Λουκάνης είχε καταφέρει να στρέψει πολλούς τοπικούς άρχοντες εναντίον τους (3).

Τον Μάιο του 1458 ο Νικηφόρος Λουκάνης υπηρετούσε ως διοικητής του Ακροκορίνθου, λόγω της απουσίας του στρατηγού Ματθαίου Ασάν. Ο Μωάμεθ Β΄ είχε εξοργιστεί από τις έριδες του Θωμά και του Δημητρίου, οι οποίοι ως δεσπότες του Μορέως και υποτελείς του εξακολουθούσαν να φιλονικούν μεταξύ τους, αλλά και αδυνατούν να καταβάλουν τον ετήσιο φόρο υποτέλειας που είχε συμφωνηθεί. Συγχρόνως, όπως προαναφέραμε, δεν μπορούσαν να επιβάλουν την εξουσία τους ανάμεσα στους τοπικούς Έλληνες και Αλβανούς άρχοντες. Προέβαιναν, επίσης, σε μυστικές συνεννοήσεις με χριστιανούς ηγεμόνες της δυτικής Ευρώπης εναντίον του Οθωμανού σουλτάνου, ο οποίος λίγα χρόνια πριν με δική του στρατιωτική παρέμβαση είχε διασώσει την εξουσία τους, κατά την αλβανική εξέγερση στην Πελοπόννησο.

Ο Μωάμεθ, λοιπόν, με ισχυρό στράτευμα πέρασε τον Ισθμό της Κορίνθου και πολιορκήσε τον Ακροκόρινθο. Το φρούριο ήταν απροετοίμαστο για πολιορκία. Ο Ματθαίος Ασάν κατάφερε με μία δύναμη ανδρών από το Ναύπλιο, να φτάσει μέσω θαλάσσης στο λιμάνι των Κεγχρεών και από εκεί να εισέλθει την νύκτα στην πόλη και να την ανεφοδιάσει. Ο Μωάμεθ πρότεινε στους υπερασπιστές να παραδώσουν ειρηνικά το φρούριο και να εγκατασταθούν σε οποιοδήποτε άλλο μέρος επιθυμούσαν, όμως ο Ματθαίος αρνήθηκε. Οι Οθωμανοί κανονιοβολούσαν για πολλές ημέρες τα τείχη, χωρίς να μπορούν να εισέλθουν μέσα στην καλά οχυρωμένη πόλη. Ο Μωάμεθ, όμως, ειδοποιήθηκε από απεσταλμένο του επισκόπου της πόλης ότι οι προμήθειες τελείωναν. Έστειλε εκ νέου πρεσβεία, η οποία ζήτησε την παράδοση των υπερασπιστών. Ο Ματθαίος αντιλήφθηκε ότι ο σουλτάνος γνώριζε καλά την κατάσταση μέσα στην πόλη και αφού είδε τη θέληση των κατοίκων να παραδοθούν, συνθηκολόγησε μαζί με τον Νικηφόρο Λουκάνη. Μάλιστα, έδωσαν και οι δύο εγγράφως όρκους ειρήνης με τον

σουλτάνο, σύμφωνα με τους οποίους ο δεσπότης Θωμάς όφειλε να παραδώσει την Πάτρα, τα Καλάβρυτα, το Γρεβενό και όλες τις υπόλοιπες περιοχές κατείχε παλαιότερα ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος ΙΑ΄ Παλαιολόγος. Επιπλέον, ο Θωμάς και ο Δημήτριος, που απώλεσε την Κόρινθο, έπρεπε να καταβάλουν ετησίως φόρο υποτελείας ύψους τριών χιλιάδων χρυσών νομισμάτων. Ο Ασάν και ο Λουκάνης ενημέρωσαν τον Θωμά, ο οποίος συμφώνησε αμέσως και έστειλε απεσταλμένους στον σουλτάνο για τη σύναψη ειρήνης (4).

Ο Σφραντζής κατέκρινε τη στάση των δύο ανδρών στις διαπραγματεύσεις για την παράδοση της Κορίνθου. Θεώρησε την συγκατάθεσή τους για παραχώρηση τόσων εδαφών από μέρους τους στον σουλτάνο προδοτική ενέργεια. Χαρακτηρίζει, μάλιστα, τον Λουκάνη ως *Μορεοφθόρο*, ενώ δεν παραλείπει να αναφερθεί με ειρωνικό τόνο στις ενέργειες του Ματθαίου Ασάν. Αναφέρεται, επίσης, στην δόλια ενέργεια του Λουκάνη, ο οποίος ήταν από τους πρώτους και πιο πιστούς άρχοντες του Δημήτριου Παλαιολόγου, να πείσει τον Θωμά τον Ιανουάριο του 1459 να επαναστατήσει εναντίον του αδελφού του και του σουλτάνου, καταπατώντας τους όρκους που μόλις είχε δώσει. Συνεπώς, τον Φεβρουάριο του 1459 ο Θωμάς επιτέθηκε εναντίον της πόλης των Καλαβρύτων, την οποία κατέλαβε, όμως απέτυχε να καταλάβει την Πάτρα. Στη συνέχεια, κατελήφθησαν από τις κτήσεις του Δημητρίου η Καλαμάτα, η Μαντίνεια, η Καρύταινα, η Βορδώνια και το Καστρίντζι, ενώ ο Δημήτριος κατέλαβε το Λεοντάριο και το Πήδημα. Όπως αναφέρει ο Σφραντζής, ο Νικηφόρος Λουκάνης είχε αποβιώσει πριν από την τελευταία εισβολή των Οθωμανών στην Πελοπόννησο, τον Μάιο του 1460. Συνεπώς, πρέπει να είχε αποβιώσει μετά τα μέσα του 1459 ή στις αρχές του 1460 (5).

(1) Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριών*, Η΄, 170, 18-171, 9. Βλ., επίσης, Miller, *Ιστορία της Φραγκοκρατίας*, 456. Μπίρης, *Οί Δωριείς τοῦ νεώτερου Έλληνισμού*, 124-125. PLP 6, 15089, 209. Runciman, *Μυστράς*, 89-90, 103.

(2) Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριών*, Η΄, 169, 16-170, 9. 170, 10-24. Βλ., επίσης, λ. « *Μπόχαλις* ».

(3) Σφραντζής, *Χρονικόν*, XXXVII 2, 144, 1-4. XXXVII 7, 146, 1-4. Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριών*, Η΄, 172, 10-176, 19. Runciman, *Μυστράς*, 103. Nicol, *Οι τελευταίοι αιώνες*, 619.

(4) Κριτόβουλος, *Ιστορίαι*, Γ' 3, 1, 119, 22-9, 3, 128, 10. Σφραντζής, *Χρονικόν*, XXXVIII 1-4, 148, 17-150, 22. Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Θ', 202, 1-8, 203, 2-22, 207, 6-211, 2. Zakythinos, *Le Despotat grec* I, 256-261. Runciman, *Μυστράς*, 103-106. Nicol, *Οι τελευταίοι αιώνες*, 620-621. Γαβριήλ Μ. Δημητριάδης, « Λουκάνης Νικηφόρος », *ΑΒΠ*, 236-237.

(5) Σφραντζής, *Χρονικόν*, XXXIX 1-6, 152, 1-154, 20. XL 1, 158, 23-24, 11, 164, 7-12. Zakythinos, *Le Despotat grec* I, 261-265. *PLP* 6, 15089, 209. Γαβριήλ Μ. Δημητριάδης, « Λουκάνης Νικηφόρος », *ΑΒΠ*, 236-237.

(Μανδρομηνός)

Μανδρομηνού

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η', 197, 5.

Πρόκειται για πρόσωπο ελληνικής καταγωγής. Ο υιός του, Μεχμέτ, αναρριχήθηκε στην οθωμανική διοίκηση, στα χρόνια της βασιλείας του Μωάμεθ Β', και διετέλεσε κυβερνήτης Άγκυρας και Πισιδίας, μετά το 1451 και πριν το 1480. Ο Μανδρομηνός απεβίωσε το 1461 ή και νωρίτερα αυτού του έτους (1).

(1) Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η', 197, 5-6. Moravcsik, *Byzantinoturcica* II, 203. *PLP* 7, 16620, 68. 17996, 218.

(Μαχουμέτης)

Μαχμούτης, Μαχουμέτη

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η', 167, 16. 196, 5, 7

Πρόκειται για τον Οθωμανό μεγάλο βεζίρη Μαχμούτ πασά (τουρκ. Mahmūd pasha). Οι σύγχρονοί του Οθωμανοί ιστορικοί δεν αναφέρονται στις ρίζες του. Πιθανώς γεννήθηκε τη δεκαετία του 1420. Ο Χαλκοκονδύλης αναφέρει ότι πατέρας του ήταν κάποιος Μιχαήλος, άτομο ελληνικής καταγωγής, ενώ η καταγωγή της μητέρας του ήταν σερβική. Σύμφωνα με τον ιστορικό απήχθη σε νεαρή ηλικία από τους επιδρομείς ιππείς του σουλτάνου Μουράτ Β', ενώ πήγαινε με τη μητέρα του από τη

σερβική πόλη Novo Brdo στο Σμεντέροβο. Εξαιτίας αυτής της πληροφορίας, οι περισσότεροι ιστορικοί αποδέχονται το Novo Brdo στο Κόσοβο ως την πόλη γέννησης του Μαχμούτ. Ο συγκεκριμένος Μιχαήλος πιθανώς ήταν, σύμφωνα με τον Babinger, ο Michael Angelonić του Novo Brdo, απόγονος της βυζαντινής οικογενείας των Αγγέλων-Φιλανθρωπινών, η οποία κυβερνούσε τη Θεσσαλία, στα τέλη του 14^{ου} αι. . Είχε νυμφευθεί μία Σέρβα γυναίκα, με την οποία απέκτησε δύο υιούς. Ο Κριτόβουλος, αντιθέτως, αναφέρει ότι η καταγωγή του Μαχμούτ ήταν ελληνική (*γένους Ρωμαίων*) και από τους δύο γονείς του.

Ο Μιχαήλος που αναφέρει ο Χαλκοκονδύλης πιθανώς ήταν ο Michael Angelonić, υιός του Μανουήλ Αγγέλου Φιλανθρωπινού. Ο Μανουήλ διετέλεσε καίσαρ της Θεσσαλίας υπό την χαλαρή εξουσία του αυτοκράτορα Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγου. Ο αυτοκράτορας του είχε απονείμει τον συγκεκριμένο τίτλο το διάστημα 1390-1394, τίτλο που διατήρησε μέχρι την οθωμανική κατάκτηση της περιοχής από τον σουλτάνο Βαγιαζήτ Α΄. Ο Μανουήλ συγκεντρώνει πολλές πιθανότητες να είναι ο πατέρας του Michael Angelonić, καθώς ο χρόνος δράσης του στη Θεσσαλία βρίσκεται πλησιέστερα στην πιθανή ημερομηνία γέννησης του Μαχμούτ πασά, τη δεκαετία του 1420. Σύμφωνα με τον Trapp, τον Walther και τον Beyer στο *PLP* ο συγκεκριμένος Μιχαήλος ήταν ο Μιχαήλ Άγγελος Φιλανθρωπινός (σερβ. Michael Angelonić), ο οποίος, σύμφωνα με τη συγκεκριμένη υπόθεση, απεβίωσε πιθανόν το 1427, κατά τη διάρκεια της οθωμανικής εισβολής στη Σερβία εκείνη τη χρονιά. Ήταν, συνεπώς, υιός του προαναφερθέντος Μανουήλ Αγγέλου-Φιλανθρωπινού.

Ο Martinus Crusius, αντιθέτως, ισχυρίζεται ότι ο Μαχμούτ πασάς ήταν εγγονός του Βυζαντινού ευγενή Μάρκου Ιαγάρη από την πλευρά της Σέρβας μητέρας του. Εξάδελφος του Μαχμούτ πασά, όπως αναφέρει ο Χαλκοκονδύλης, ήταν ο πρωτοβεστιάριος της αυτοκρατορίας της Τραπεζούντας, Γεώργιος Αμοιρούτζης, ο οποίος ήταν επίσης εγγονός του συγκεκριμένου προσώπου, σύμφωνα με τον Crusius (Ο Ιάγαρης είχε δύο κόρες). Ο Μαχμούτ πιθανότατα μαζί με τη μητέρα του μεταφέρθηκαν στην Αδριανούπολη, μετά την απαγωγή τους από τους άνδρες του σουλτάνου. Η μητέρα του ζούσε στην Κωνσταντινούπολη το 1463, καθώς εκείνη τη χρονιά, όπως αναφέρεται σε οθωμανικό έγγραφο του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, ο σουλτάνος Μωάμεθ Β΄ της παραχώρησε ως προσωπική ιδιοκτησία το μοναστήρι του Προδρόμου Πέτρας.

Ο μεγαλύτερος αδελφός του Μαχμούτ πασά ήταν ο Michael Angelonić, ο οποίος το 1457 έγινε μεγάλος βοεβόδας του δεσποτάτου της Σερβίας και έπαιξε

σημαίνοντα ρόλο στις διπλωματικές σχέσεις του Σερβίας με τους Οθωμανούς. Ήδη από τα μέσα της δεκαετίας του 1440 είχε ανέλθει στα ανώτερα αξιώματα του σερβικού δεσποτάτου. Ο Μαχμούτ πασάς είχε νυμφευθεί, επίσης, την μικρότερη κόρη του προκατόχου του στο αξίωμα του μεγάλου βεζίρη, Ζάγανου πασά, καθώς και άλλες γυναίκες. Είχε δύο παιδιά από τον πρώτο γάμο του, τον Αλί μπέη και τη Hadice Hatun, τα ονόματα των οποίων είναι γνωστά, αλλά και παιδιά από τους υπόλοιπους γάμους του (1).

Μετά από την πολυετή θητεία του στο σουλτανικό παλάτι της Αδριανούπολης, κατά τη διάρκεια της οποίας ο Μαχμούτ ασπάστηκε το Ισλάμ και έλαβε τη μόρφωσή του, το 1451, μετά την άνοδο στον θρόνο του Μωάμεθ Β΄, ο ευνοούμενος του νέου σουλτάνου κατείχε το αξίωμα του *odjak aghasi* και βρισκόταν στη συνοδεία του κατά τη διάρκεια της πολιορκίας της Κωνσταντινούπολης, το 1453, στην οποία συμμετείχε κατά την τελική έφοδο εναντίον των τειχών της, στις 29 Μαΐου, μαζί με τον μπεηλέρμπεη της Ασίας, Ισάκ πασά. Ανέλαβε το αξίωμα του μεγάλου βεζίρη μετά το 1454, αφού εξέπεσε από τη θέση αυτή ο πεθερός του, Ζάγανος πασάς. Μετά τον θάνατο του μπεηλέρμπεη της Ρούμελης, Νταγί Καρατζά μπέη, στην πολιορκία του Βελιγραδίου τον Ιούνιο του 1456, ο Μαχμούτ πασάς ανέλαβε τα καθήκοντά του. Λόγω της σημαντικών κατορθωμάτων του στην πολιορκία της πόλης, ο σουλτάνος Μωάμεθ Β΄ του απένειμε, επιπλέον, το αξίωμα του μεγάλου βεζίρη (2).

Ο Μαχμούτ πασάς συνόδευσε τον σουλτάνο σε πολλές εκστρατείες, οι οποίες στέφθηκαν με επιτυχία. Ο ίδιος ανέλαβε να φέρει εις πέρας την εκστρατεία εναντίον της Σερβίας, το 1458, κατά τη διάρκεια της οποίας κατέλαβε σημαντικά κάστρα, όπως η Ostrovnica και το Rudnik, ωστόσο απέτυχε να καταλάβει το Σμεντέροβο, το οποίο έπεσε τελικά στα χέρια των Οθωμανών το 1459. Το 1460 ο μεγάλος βεζίρης συμμετείχε στην εκστρατεία του σουλτάνου στην Πελοπόννησο. Πολιόρκησε τον Μυστρά, τον οποίο ο δεσπότης Δημήτριος Παλαιολόγος παρέδωσε στις 30 Μαΐου, έπειτα από τις υποδείξεις του Έλληνα γραμματέα του σουλτάνου, Θωμά Καταβοληνού. Το 1461 συνόδευσε τον σουλτάνο στην εκστρατεία του στη βορειοδυτική Μικρά Ασία. Η γενοβέζικη πόλη Άμαστρις και το τουρκομανικό εμιράτο της Σινώπης, έπειτα από επιδέξιους χειρισμούς του μεγάλου βεζίρη, κατελήφθησαν από τους Οθωμανούς σχετικά εύκολα. Όταν ο οθωμανικός στρατός επιτέθηκε εναντίον της πόλης της Τραπεζούντας, ο Μαχμούτ πασάς ήταν επικεφαλής των ευρωπαϊκών στρατευμάτων, στην αριστερή πτέρυγα της σουλτανικής παράταξης. Έπεισε τον πληθυσμό της πόλης και έπειτα τον αυτοκράτορα Δαβίδ και την οικογένειά του να παραδοθούν. Ο

εξάδελφος του μεγάλου βεζίρη, πρωτοβεστιάριος του αυτοκράτορα Δαβίδ, Γεώργιος Αμοιρούτζης, συμμετείχε στις διαπραγματεύσεις και κατηγορήθηκε για προδοσία απέναντι στην αυτοκρατορική οικογένεια και τον λαό της Τραπεζούντας **(3)**.

Το 1462 ο μεγάλος βεζίρης συμμετείχε στην εκστρατεία εναντίον της Βλαχίας, στην οποία απέτρεψε επιτυχημένα στον Βλάχο ηγεμόνα Βλαντ Ντρακούλ να εκμηδενίσει τους ακιντζήδες του Εβρενός μπέη. Επίσης, κατάφερε να αποκρούσει τη νυχτερινή επίθεση του Βλάχου ηγεμόνα στο οθωμανικό στρατόπεδο. Την ίδια χρονιά επιτέθηκε στο νησί της Λέσβου και κατέλαβε την πόλη της Μυτιλήνης, στις 19 Σεπτεμβρίου 1462. Τον Μάιο του 1463, ο σουλτάνος επιτέθηκε στο βασίλειο της Βοσνίας. Ο Μαχμούτ πασάς πολιορκήσε την πρωτεύουσα Jajce, όπου βρισκόταν ο βασιλιάς Stjepan Tomašević. Ο βασιλιάς παραδόθηκε, όταν είδε ότι ο οθωμανικός στρατός προετοιμαζόταν για πολιορκία. Έπειτα, ο μεγάλος βεζίρης επιτέθηκε εναντίον της βενετικής πόλης του Άργους στην Πελοπόννησο, την οποία κατέλαβε και απέτρεψε τους Βενετούς να καταλάβουν το νησί της Λέσβου, σπεύδοντας εκεί με ισχυρό στόλο. Στις αρχές του 1464, ο Μαχμούτ αντιμετώπισε τους Ούγγρους επιδρομείς που είχαν εισβάλει στη Βοσνία και υπερασπίστηκε επιτυχημένα το οχυρό Zvornik με τις δυνάμεις των ακιντζήδων του Αλί Μιχαλόγλου μπέη. Το 1465 μπήκε σε διαπραγματεύσεις με τους Βενετούς για τη λήξη του πολέμου και συμμετείχε στην εκστρατεία του σουλτάνου στην Αλβανία **(4)**.

Το 1468 ο Μαχμούτ πασάς ενεπλάκη στις διαμάχες που είχαν ξεσπάσει στο μικρασιατικό εμιράτο του Καραμάν. Ο Ρουμ Μεχμέτ πασάς εκμεταλλεύτηκε τις αποτυχημένες προσπάθειες του μεγάλου βεζίρη να εκτελέσει τις διαταγές του σουλτάνου. Τον έστρεψε εναντίον του, έπειτα και από τις φήμες που υπήρχαν ότι ο Μαχμούτ πασάς δωροδοκήθηκε, ώστε να αποτρέψει την εξορία των πλούσιων τεχνιτών της Λαρέντας και του Ικονίου στην Κωνσταντινούπολη, κατόπιν διαταγής του σουλτάνου. Ο Μαχμούτ καθαιρέθηκε από το αξίωμα του μεγάλου βεζίρη και αυτό του μπεηλέρμπεη Ρούμελης. Ωστόσο, το 1469-1470 διορίστηκε αρχιναύαρχος του τουρκικού στόλου και επιτέθηκε εναντίον της Σκύρου, την οποία κατέλαβε. Έπειτα, κατήθυνε τον μεγάλο τουρκικό στόλο εναντίον της βενετικής Εύβοιας, την οποία κατέλαβε τον Ιούλιο του 1470 **(5)**.

Εξαιτίας της επιτυχούς κατάληψης του βενετικού προπυργίου στο Αιγαίο, ο σουλτάνος Μωάμεθ Β΄ το 1471 επανέφερε τον Μαχμούτ στη θέση του μεγάλου βεζίρη. Ωστόσο, ο Μαχμούτ αρνήθηκε να αναλάβει την αρχηγία των οθωμανικών στρατευμάτων, που θα επιτίθονταν στον Τουρκομάνο ηγεμόνα Ουζούν Χασάν και

υπέδειξε ως επικεφαλής της εκστρατείας τον μπεηλέρμπεη της Ανατολίας, Νταβούτ πασά. Στις 11 Απριλίου 1473 ο Μαχμούτ μαζί με τον σουλτάνο ξεκίνησαν από την Κωνσταντινούπολη και βάδισαν προς τη Σεβάστεια. Ο σουλτάνος όρισε τον μεγάλο βεζίρη σύμβουλο του μπεηλέρμπεη της Ρούμελης, Μουράτ Παλαιολόγο (τουρκ. Chāss Murād) πασά, λόγω του νεαρού της ηλικίας του. Στις 4 Αυγούστου 1473, ενώ ο Ουζούν Χασάν είχε στρατοπεδεύσει στην αριστερή όχθη του Ευφράτη, κοντά στο Ερτζιχάν, ο Μουράτ, λόγω της νεανικής ορμής και απερισκεψίας που τον διακατείχε, διέσχισε τον ποταμό με τον στρατό του, για να αντιμετωπίσει τον εχθρό. Ο Ουζούν Χασάν τον περικύκλωσε γρήγορα και συνέτριψε τους Οθωμανούς, οι οποίοι έχασαν 12.000 άνδρες. Ο Μουράτ πνίγηκε στα νερά του Ευφράτη. Ο σουλτάνος εξοργίστηκε και κατηγόρησε τον Μαχμούτ πασά για τον θάνατο του ευνοούμενού του, καθώς ως σύμβουλός του έπρεπε να τον είχε αποτρέψει από μία τέτοια ριψοκίνδυνη ενέργεια. Ο Μωάμεθ δεν του συγχώρησε ποτέ την απώλεια του ευνοουμένου του. Το γεγονός αυτό υπήρξε ένας από τους βασικούς λόγους της μετέπειτα εκτέλεσής του. Ο σουλτάνος τον απέπεμψε και ο Μαχμούτ αποσύρθηκε στα κτήματά του. Όταν ο πρίγκηπας Μουσταφά πέθανε, ο Μαχμούτ επέστρεψε στην Κωνσταντινούπολη και εμφανίστηκε ενώπιον του σουλτάνου. Αυτός τον υποδέχθηκε με ψυχρότητα και θεώρησε ότι ο Μαχμούτ ευχαριστήθηκε με την απώλεια του Οθωμανού πρίγκηπα. Τον φυλάκισε και διέταξε την εκτέλεσή του, στις 18 Ιουλίου 1474. Μετά τον θάνατό του, το σώμα του ετάφη σε ένα μανωλειό κοντά στο τζαμί που είχε ανεγείρει στην Πόλη **(6)**.

(1) Κριτόβουλος, *Ιστορίαι*, Α' 77, 2, 88, 7-11. Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η', 167, 15-19. Η', 196, 7-18. Babinger, *Mehmed the Conqueror*, 23, 115-116. Moravcsik, *Byzantinoturcica* II, 185. *PLP* 7, 17538, 172-173. 8, 19150, 19154, 14, 15. C. H. Imber, « MAḤMŪD PASHA », *EI*² 6, 69-72, ειδικότερα, 69. Stavrides, *The Sultan of Vezirs*, 73-106.

(2) Κριτόβουλος, *Ιστορίαι*, Α', 51, 4, 64, 24-29. Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η', 181, 12-15. Babinger, *Mehmed the Conqueror*, 138-141. C. H. Imber, « MAḤMŪD PASHA », *EI*² 6, 69-72, ειδικότερα, 70. Stavrides, *The Sultan of Vezirs*, 107-120. Βλ., επίσης, λ. « Καραζίης ».

(3) Κριτόβουλος, *Ιστορίαι*, Γ' 20, 3, 142, 29-33. Γ' 20, 5-7, 143, 13-19. Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Θ', 227, 22-228, 15. 239, 6-249, 31. C. H. Imber, « MAḤMŪD PASHA », *EI*² 6, 69-72, ειδικότερα, 70. Babinger, *Mehmed the*

Conqueror, 153-156, 163-165, 175-180, 184-196. Stavrides, *The Sultan of Vezirs*, 121-140.

(4) Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Θ', 253, 10-266, 9. Ι', 271, 4-289, 16. 301, 11-304, 24. Babinger, *Mehmed the Conqueror*, 205-232. C. H. Imber, « MAḤMŪD PASHA », *EI*² 6, 69-72, ειδικότερα, 70-71. Stavrides, *The Sultan of Vezirs*, 140-154.

(5) C. H. Imber, « MAḤMŪD PASHA », *EI*² 6, 69-72, ειδικότερα, 71-72. Stavrides, *The Sultan of Vezirs*, 164-173.

(6) Babinger, *Mehmed the Conqueror*, 273, 312-314, 328-. C. H. Imber, « MAḤMŪD PASHA », *EI*² 6, 69-72, ειδικότερα, 72. Stavrides, *The Sultan of Vezirs*, 173-176. Βλ., επίσης, λ. « Μουράτης ».

(Μεχμέτης)

Μεχμέτεω

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η', 171, 3.

Πρόκειται για τον Οθωμανό σουλτάνο Μωάμεθ Α' (τουρκ. Mehmed). Ήταν ο τέταρτος υιός του σουλτάνου Βαγιαζήτ Α' και μίας σκλάβας ονόματι Dewlet Khātūn. Γεννήθηκε το 1386 ή το 1387. Νεαρός ακόμη, τοποθετήθηκε το 1399 διοικητής της επαρχίας Ρουμ, που περιελάμβανε τις πόλεις Τοκάτη, Αμάσεια, Σεβάστεια και Άγκυρα. Ο Μωάμεθ κατάφερε να διαφύγει τη σύλληψη, μετά την ήττα των Οθωμανών στην Άγκυρα από τον Ταμερλάνο, και έφτασε στην περιοχή της Τοκάτης και της Αμάσειας, όπου ήρθε σε συνεννόηση με τους τοπικούς μπέηδες που αμφισβητούσαν ανοικτά πλέον την κεντρική οθωμανική εξουσία. Το 1403, μετά την αποχώρηση του Ταμερλάνου από τη Μικρά Ασία, νίκησε τις δυνάμεις του αδελφού του, Ισά, και κατέλαβε την Προύσα. Ωστόσο, αντιμετώπιζε συνεχείς τοπικές εξεγέρσεις από τους Τουρκομάνους μπέηδες και το 1404 απώλεσε την πόλη της Προύσας και της Άγκυρας από τον Σουλεϊμάν, ο οποίος είχε υπό την εξουσία του τις ευρωπαϊκές επαρχίες. Ο Μωάμεθ βρέθηκε σε δύσκολη θέση. Αποδέχτηκε την υποτέλειά του στον Ταμερλάνο και αναγνώρισε την εξουσία του Σουλεϊμάν ως την ανώτερη διοικητική αρχή των οθωμανικών επαρχιών. Αποσύρθηκε, έπειτα, στη βάση του, στη

βορειοανατολική Μικρά Ασία.

Ωστόσο, το 1409 ο μικρότερος αδελφός του Σουλεϊμάν, Μουσά, απελευθερώθηκε από τον εμίρη του Τζερμιάν, στον οποίο ο Ταμερλάνος είχε αναθέσει την επιτήρηση του, μετά τη σύλληψή του στη μάχη της Άγκυρας. Ο εμίρης τον παρέδωσε με τη σειρά του στον αδελφό του, Μωάμεθ, ο οποίος βρισκόταν σε διαρκή σύγκρουση με τον Σουλεϊμάν. Ο Μουσά απέπλευσε από το λιμάνι της Σινώπης και ταξίδεψε στη Βλαχία, όπου παντρεύτηκε την κόρη του βοεβόδα Μιρτσέα. Κατόπιν, με στρατεύματα που του είχε χορηγήσει ο Μιρτσέα, διέσχισε τον Δούναβη και επέλαυσε στην ανατολική Βουλγαρία και τη Θράκη, εναντίον του Σουλεϊμάν. Μέχρι τον Μάιο του 1410, ο Μουσά είχε καταλάβει την Αδριανούπολη και την Καλλίπολη, αναγκάζοντας τον Σουλεϊμάν να εγκαταλείψει την Μικρά Ασία. Το γεγονός αυτό εκμεταλλεύτηκε ο Μωάμεθ, ο οποίος κατέλαβε τη δυτική Μικρά Ασία, την οποία είχε απωλέσει λίγα χρόνια νωρίτερα. Στις αρχές του 1411, ο Μουσά αιφνιδίασε τον Σουλεϊμάν, όταν εμφανίστηκε με τις δυνάμεις του στην πρωτεύουσα του δεύτερου, στην Αδριανούπολη. Ο Σουλεϊμάν ήταν μεθυσμένος και αγνόησε επιδεικτικά τις προειδοποιήσεις για τον κίνδυνο που διέτρεχε. Προσπάθησε να διαφύγει και να κατευθυνθεί προς την Κωνσταντινούπολη, όμως συνελήφθη από τους άνδρες του Μουσά στο χωριό Βρύση της Θράκης και στραγγαλίστηκε την 17^η Φεβρουαρίου 1411. Ο Μουσά έγινε κύριος των ευρωπαϊκών οθωμανικών κτήσεων.

Ο νέος Οθωμανός κυρίαρχος της Βαλκανικής αντιμετώπισε την εχθρότητα των υποτελών βαλκανικών κρατών και θεωρήθηκε πιο επικίνδυνος εχθρός από τον Μωάμεθ. Επίσης, ο Μουσά διακρινόταν για τη συγκεντρωτική πολιτική και την αυταρχικότητά του απέναντι στους μπέηδες των παραμεθόριων περιοχών. Ο πρίγκηπας της Σερβίας Στέφανος Λαζάρεβιτς, ο αυτοκράτορας Μανουήλ Β΄ και ο Εβρενός Μπέης συμμάχησαν με τον Μωάμεθ. Με πλοία που του παρείχε ο αυτοκράτορας ο Μωάμεθ διεκπεραίωσε τις δυνάμεις του στη Βαλκανική. Είχε, επίσης, ενισχυθεί με στρατιωτικές ενισχύσεις από το εμιράτο του Ντουλκαντίρ, λόγω του γάμου του με την κόρη του εμίρη. Οι δύο αντίπαλοι συναντήθηκαν κοντά στη Σόφια, τον Ιούλιο του 1413. Ο Μουσά πραγματοποίησε σφοδρή επίθεση, όμως αναγκάστηκε να οπισθοχωρήσει. Το άλογό του σκόνταψε, ο ίδιος έπεσε στο έδαφος και φονεύτηκε από ένα στρατηγό του Μωάμεθ.

Ο Μωάμεθ απέμεινε μοναδικός διεκδικητής του οθωμανικού θρόνου και από αυτό το χρονικό σημείο είναι γνωστός ως σουλτάνος Μωάμεθ Α΄. Όλοι οι χριστιανοί ηγεμόνες που ήταν φόρου υποτελείς στους Οθωμανούς έστειλαν πρεσβεία, ώστε να

διασφαλίσουν τις συνθήκες ειρήνης και φιλίας. Τα επόμενα δύο χρόνια ο σουλτάνος υπέταξε τα εμιράτα της δυτικής Μικράς Ασίας, το εμιράτο της Κασταμονής και το εμιράτο του Καραμάν. Σε ελάχιστο χρονικό διάστημα, ο νέος σουλτάνος είχε καταφέρει να επανακτήσει ολόκληρη την Μικρά Ασία και τις βαλκανικές κτήσεις. Οι χριστιανικές δυνάμεις ανησύχησαν με τη ραγδαία αύξηση της οθωμανικής ισχύος. Ο αυτοκράτορας Μανουήλ απελευθέρωσε τον υιό του Σουλεϊμάν, Ορχάν, ώστε να μεταβεί στον αδιάλλακτο εχθρό των Οθωμανών βοεβόδα Μιρτσέα της Βλαχίας, όμως ο Μωάμεθ τον συνέλαβε και τον τύφλωσε. Στις 29 Μαΐου 1416 ο βενετικός στόλος κατέστρεψε τον οθωμανικό έξω από τα Δαρδανέλια, ως απάντηση στην επιθετικότητα που επιδείκνυαν οι Οθωμανοί απέναντι στα εμπορικά πλοία των ιταλικών δημοκρατιών στο Αιγαίο και τη Μαύρη Θάλασσα.

Το 1415 απελευθερώθηκε από τον υιό και διάδοχο του Ταμερλάνου, Σαχ-Ροχ, ο πρίγκηπας Μουσταφά ή κάποιος πολύ πιστευτός απατεώνας, γνωστός ως Ψευδο-Μουσταφά. Ο Οθωμανός πρίγκηπας είχε αιχμαλωτιστεί στη μάχη της Άγκυρας, αλλά παραμένει μυστήριο πού βρισκόταν τα χρόνια που επακολούθησαν. Από την Τραπεζούντα έφτασε στις ακτές της Βλαχίας. Ο σκοπός του Σαχ-Ροχ ήταν η αποδυνάμωση των Οθωμανών, μέσω της αναζωπύρησης του αγώνα για τον οθωμανικό θρόνο. Ο Μωάμεθ προδόθηκε από τον διοικητή της Νικόπολης Τζουνεϊντ, ο οποίος ήταν παλιός εμίρης του Αϊδινίου, και είχε την ευθύνη των συνόρων του Δούναβη. Ο Τζουνεϊντ μαζί με ενισχύσεις από τη Βλαχία και τον Μουσταφά κατέλαβαν την πόλη των Σερρών, όμως το 1416 ο Μωάμεθ κατάφερε να τους νικήσει. Τότε, οι δύο επαναστάτες αναζήτησαν καταφύγιο στη Θεσσαλονίκη, όπου ο αυτοκράτορας Μανουήλ δέχτηκε να τους κρατήσει υπό επιτήρηση, για όσο καιρό ζούσε ο Μωάμεθ, έναντι τριακοσίων χιλιάδων άσπρων τον χρόνο.

Ενώ ο Μωάμεθ αντιμετώπιζε την απειλή του Μουσταφά στα Βαλκάνια, ξέσπασε η εξέγερση του σείχη Μπεντρεντίν, εξέχοντος μέλος της ισλαμικής θρησκευτικής ιεραρχίας. Ο Μπεντρεντίν είχε διατελέσει καζασκέρης του Μουσά στην Αδριανούπολη και είχε εξοριστεί μετά τον θάνατο του δεύτερου στη Νίκαια. Κήρυττε το δόγμα « του ενιαίου της ύπαρξης », το οποίο σκόπευε να απαλείψει όλες τις αντιθέσεις πάνω στη γη, ώστε να μπορέσει να επιτευχθεί η ένωση του ανθρώπου με τον θεό. Ο σείχης, μέσω του λιμανιού της Σινώπης, έφτασε στη Βλαχία και η διδασκαλία του βρήκε πολλούς οπαδούς ανάμεσα στους υποστηρικτές του Μουσταφά και του Τζουνεϊντ, αλλά και ανάμεσα στους δυσανεσχημένους τοπικούς άρχοντες και χωρικούς στο δέλτα του Δούναβη, στην περιοχή της Δοβρουτσάς. Παράλληλα, η

διδασκαλία του Μπεντρεντίν εξαπλώθηκε στη δυτική Μικρά Ασία. Οι άνδρες του Μωάμεθ σύντομα τον συνέλαβαν και τον μετέφεραν στις Σέρρες. Δικάστηκε και εκτελέστηκε στην αγορά, στις 18 Δεκεμβρίου 1416. Η κατηγορία που του απαγγέλθηκε ήταν αυτή της διατάραξης της δημόσιας τάξης, καθώς δίδασκε την κοινοκτημοσύνη και ότι δεν υπήρχαν διαφορές μεταξύ των θρησκειών και των προφητών τους.

Στις αρχές του 1417, ο Μωάμεθ υπέταξε το εμιράτο των Ισφεντιγιάρ Ογλού στη βορειοδυτική Μικρά Ασία, μέσα από τα εδάφη του οποίου είχε περάσει ο σείχης Μπεντρεντίν, και εκστράτευσε εναντίον του εμιράτου του Καραμάν. Ωστόσο, επικεφαλής των οθωμανικών στρατευμάτων ήταν ο μεγάλος βεζίρης Βαγιαζήτ πασάς, διότι ο Μωάμεθ αρρώστησε σοβαρά. Το 1417 πραγματοποιήθηκε εκστρατεία από τον Χαμζά πασά στη νότια Αλβανία, ενώ το 1419 ο Μωάμεθ ηγήθηκε εκστρατείας εναντίον της Βλαχίας. Ληλάτησε τη χώρα και έκτισε οχυρό στη δεξιά όχθη του Δούναβη, στο Γιούργεβο. Κατόπιν, εισέβαλε σε ουγγρικό έδαφος και άλωσε το Severin. Με αυτή την εκστρατεία, ο Μωάμεθ ανάγκασε τον βοεβόδα Μιρτσέα να καταστεί φόρου υποτελής και να στείλει τρεις υιούς του ως ομήρους στην αυλή του.

Ο Μωάμεθ είχε συνειδητοποιήσει μετά το 1416 ότι δεν θα μπορούσε να ανασυστήσει τη συγκεντρωτική αυτοκρατορία του Βαγιαζήτ. Οι μικρασιατικές δυναστείες που κατείχαν μεγάλες εκτάσεις γης, οι διάφορες στρατιωτικές τάξεις, οι τοπικές δυναστείες και οι πληθυσμοί των παραμεθόριων εδαφών στα Βαλκάνια αντιδρούσαν στη συγκεντρωτική οθωμανική διοίκηση και ήθελαν να διασφαλίσουν τα κεκτημένα προνόμιά τους. Από την άλλη πλευρά, το σύστημα των σκλάβων είχε εφοδιάσει τον σουλτάνο με το στρατιωτικό σώμα των γενιτσάρων, το οποίο αριθμούσε έξι με επτά χιλιάδες πολεμιστές, στοιχείο που του έδινε αδιαμφισβήτητη υπεροχή απέναντι στους αντιπάλους του, ενώ το διοικητικό σύστημα των επαρχιών, μέσα στο οποίο είχε δημιουργηθεί μία ιεραρχία στρατιωτικών αξιωματούχων, που προέρχονταν από την τάξη των σκλάβων, διευκόλυνε την κεντρική εξουσία. Επιπλέον, στις ευρωπαϊκές επαρχίες η οθωμανική εξουσία βασιζόταν σε έναν μεγάλο αριθμό χριστιανών ιππέων (σπαχήδων), των οποίων διασφάλιζε τα προνόμια και τα αξιώματά τους.

Στα τελευταία χρόνια της βασιλείας του ο Μωάμεθ αντιμετώπιζε σοβαρά προβλήματα υγείας. Η μεγαλύτερη έγνοιά του ήταν να διασφαλίσει τη διαδοχή στον θρόνο για τον μεγαλύτερο υιό του, Μουράτ, χωρίς να ξεσπάσει εμφύλιος πόλεμος. Ο Μωάμεθ προέβη σε συμφωνία με τον Μανουήλ Β'. Η συμφωνία προέβλεπε ότι ο

Μουράτ θα τον διαδεχόταν στον θρόνο, με έδρα την Αδριανούπολη, ενώ ο μικρότερος υιός του Μωάμεθ, Μουσταφά, θα παρέμενε στη Μικρά Ασία. Ο Γιουσούφ και ο Μαχμούτ, τα δύο μικρά παιδιά του Μωάμεθ, θα παραδίνονταν ως όμηροι στον Μανουήλ, με αντάλλαγμα ένα ετήσιο ποσό και την υποχρέωση να μην απελευθερώσει τον θείο τους, Μουσταφά, ο οποίος παρέμενε ένας σοβαρός διεκδικητής του θρόνου και διέθετε ερείσματα στις ευρωπαϊκές επαρχίες. Ο Μωάμεθ απεβίωσε την 25^η Ιουνίου 1421. Ο Μουράτ τον διαδέχθηκε στην Προύσα, όμως αρνήθηκε να παραδώσει τους μικρότερους αδελφούς του στον αυτοκράτορα **(1)**.

(1) Moravcsik, *Byzantinoturcica* II, 200-203. Inalcik, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία*, 39-42. *PLP* 8, 17997, 218. C. Imber, « MŪSĀ ĆELEBI », *EF*² 7, 644-645. H. Inalcik, « MEĤEMMED I », *EF*² 7, 973-978. C. E. Bosworth, « SULEYMĀN ĆELEBI », *EF*² 9, 843. Imber, *Ottoman Empire*, 17-22. Finkel, *Οθωμανική Αυτοκρατορία*, 63-70. Βλ., επίσης, λ. «*Άλιν*», «*Μουσουλμάνεω*», «*Παιαζήτεω*».

(Μεχμέτης)

Μεχμέτην

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η', 167, 20-21

(τουρκ. Mehmed). Πασάς ο οποίος βρισκόταν στην υπηρεσία του μεγάλου βεζίρη Χαλίλ πασά Τσανταρλί, ως ακόλουθός του. Αποπέμφθηκε από τη θέση του και συνελήφθη μαζί με τον μεγάλο βεζύρη και τον άλλο ακόλουθό του, *Υαγούπην* (τουρκ. Ya'qūb), κατόπιν εντολής του Μωάμεθ Β'. Οι δύο πασάδες μεταφέρθηκαν, έπειτα, στην Αδριανούπολη, όπου θανατώθηκαν, πιθανώς, την 10^η Ιουλίου 1453, μαζί με τον Χαλίλ πασά **(1)**. Δεν διαθέτουμε άλλες πληροφορίες για την ζωή και τη δράση του συγκεκριμένου προσώπου.

(1) Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η', 167, 5-22. Moravcsik, *Byzantinoturcica* II, 135, 203. Babinger, *Mehmed the Conqueror*, 102. *PLP* 4, 17995, 218. 6, 7815, 78.

Μεχμέτης

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η', 197, 5

(τουρκ. Mehmed). Εξωμότης, ελληνικής καταγωγής. Ως πατέρας του αναφέρεται κάποιος Μανδρομηνός. Διετέλεσε κυβερνήτης Άγκυρας μετά το 1451 και της περιοχής της Πισιδίας, στη νοτιοδυτική Μικρά Ασία, πριν το 1480 **(1)**.

(1) Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η', 197, 5-6. Moravcsik, *Byzantinoturcica* II, 203. *PLP* 7, 16620, 68. 17996, 218. Βλ., επίσης, λ. «Μανδρομηνού».

Μεχμέτης ό Αμουράτεω

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η', 147, 1. 148, 19. 151, 3. 153, 25. 157, 4. 158, 1. 159, 3. 164, 10. 165, 12, 17-18, 22. 166, 2, 14. 168, 1, 7, 12, 16, 20. 170, 15. 176, 10, 20. 177, 18, 22. 178, 13. 180, 5, 12. 181, 13-14. 183, 3, 8, 16, 21, 23. 184, 8, 17. 185, 10, 18-19. 188, 4. 189, 11. 190, 10. 191, 17. 192, 7, 16. 194, 17, 23. 195, 4. 196, 22. 197, 3. 198, 1, 13, 19. 199, 2-3, 8, 12, 17-18, 20. 200, 1, 11, 16, 18, 19-20, 23. 201, 2, 6, 10, 12, 15, 18.

Ο Οθωμανός σουλτάνος Μωάμεθ Β', ο επονομαζόμενος ο *Πορθητής* (τουρκ. Fātiḥ). Γεννήθηκε στην Αδριανούπολη, στις 30 Μαρτίου 1432. Ήταν ο τέταρτος υιός του σουλτάνου Μουράτ Β' και της Hatun bint Abdullah, νεαρής σκλάβας του χαρεμιού του. Την άνοιξη του 1443 εστάλη ως διοικητής στην Αμάσεια. Τον Ιούλιο του 1444, σε ηλικία δώδεκα ετών, ο Μωάμεθ ανακλήθηκε και ανακηρύχθηκε από τον πατέρα του σουλτάνος, ο οποίος αποσύρθηκε για χάρη του από τον θρόνο, με σκοπό να εξασφαλίσει τη διαδοχή του από τον επίδοξο διεκδικητή πρίγκηπα Ορχάν, που βρισκόταν εξόριστος στην Κωνσταντινούπολη. Η πρώτη περίοδος της διακυβέρνησής του χαρακτηρίστηκε από συγκρούσεις μεταξύ του μεγάλου βεζίρη Χαλίλ πασά Τσανταρλί και των έμπιστων συμβούλων του νεαρού σουλτάνου, Ζάγανο πασά και Ιμπραήμ πασά. Ο πρώτος επεδίωκε μία φιλειρηνική πολιτική, ενώ οι δεύτεροι προσδοκούσαν ένα πρόγραμμα κατακτήσεων, με απώτερο σκοπό την κατάληψη της Κωνσταντινούπολης. Με αυτόν τον τρόπο πίστευαν ότι θα εξασφάλιζαν την επισφαλή θέση του νεαρού σουλτάνου και την ισχυροποίηση της δικής τους επιρροής στην

Οθωμανική Αυλή.

Αυτή η περιρρέουσα ατμόσφαιρα γέννησε δυσκολίες στο Οθωμανικό κράτος, να αντιμετωπίσει τους εσωτερικούς και εξωτερικούς κινδύνους που το απειλούσαν. Οι χριστιανικές υποτελείς χώρες στα Βαλκάνια διεκδικούσαν την ανεξαρτησία τους, ενώ ο πρίγκηπας Ορχάν το καλοκαίρι του 1444 προσπάθησε να προσεταιριστεί τους παραμεθόριους Οθωμανούς μπέηδες και να πολιορκήσει, ανεπιτυχώς, την Αδριανούπολη. Ταυτόχρονα, ένας σταυροφορικός στρατός διέσχισε τον Δούναβη, τον Σεπτέμβριο του 1444. Πολλοί Τούρκοι εκκένωναν μέσα σε πανικό τις βαλκανικές περιοχές και κατέφευγαν στη Μικρά Ασία.

Ενώ διαδραματίζονταν αυτά τα γεγονότα, ο Χαλίλ πασάς κάλεσε τον Μουράτ και τον στρατεύματα της Ανατολίας να επέμβουν και να αποσοβήσουν τον κίνδυνο που διέτρεχε το Οθωμανικό κράτος. Ο Μουράτ συνέτριψε τις σταυροφορικές δυνάμεις στη Βάρνα της Βουλγαρίας, στις 10 Νοεμβρίου 1444. Μετά από αυτή τη νίκη, ο Μουράτ ανέλαβε πάλι τα καθήκοντά του ως σουλτάνος, έπειτα από εξέγερση των γενιτσάρων, κατόπιν μυστικών συνεννοήσεων που είχαν με τον Χαλίλ. Ο Μωάμεθ εστάλη ως κυβερνήτης στη Μαγνησία, μαζί με τους συμβούλους του, Ζάγανος και Ιμπραήμ, σχεδόν εξόριστος. Ωστόσο, ο Μουράτ σκόπευε να εξασφαλίσει τη διαδοχή του στον θρόνο, μετά τον θάνατό του. Συνεπώς, ο νεαρός Μωάμεθ συνόδευσε τον πατέρα του στις εκστρατείες του εναντίον των Ούγγρων το 1448 και εναντίον των Αλβανών το 1450. Επιπλέον, ο σουλτάνος φρόντισε να τον παντρέψει με την Sittī Khātūn, κόρη του εμίρη του Ντουλκαντίρ. Στις αρχές του 1451 έφθασαν τα νέα του θανάτου του γηραιού σουλτάνου και ο Μωάμεθ αναρριχήθηκε για δεύτερη φορά στον θρόνο, στις 18 Φεβρουαρίου 1451.

Ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος Παλαιολόγος αμέσως απείλησε να απελευθερώσει τον πρίγκηπα Ορχάν, ώστε να αποκομίσει οφέλη από τον νεαρό σουλτάνο, όσο αυτός έλειπε σε εκστρατεία στην Ανατολή. Ο μεγάλος βεζίρης Χαλίλ πασάς ήρθε σε συνεννοήσεις με τον Βυζαντινό αυτοκράτορα και τη Σερβία, ώστε να μη προβούν σε εχθρικές ενέργειες. Όμως, υπό την επιρροή του φιλοπόλεμου Ζάγανου πασά ο Μωάμεθ αποφάσισε να δώσει ένα οριστικό τέλος στα διπλωματικά παιχνίδια των Βυζαντινών και να εκπορθήσει την Κωνσταντινούπολη. Οι προετοιμασίες για την πολιορκία ξεκίνησαν με την κατασκευή του φρουρίου Ρούμελι Χισάρ στις ακτές του Βοσπόρου και τη σύναψη συνθηκών με τη Βενετία και την Ουγγαρία. Επίσης, ο σουλτάνος προσέλαβε τον μηχανικό Ουρβανό από την Ουγγαρία, ο οποίος θα αναλάμβανε την κατασκευή ισχυρού πυροβολικού που θα έκαμπε την αντίσταση των

ισχυρών τειχών της Πόλης. Μετά από στρατιωτικό συμβούλιο στην Αδριανούπολη, στο οποίο ο Χαλίλ πασάς προσπάθησε να πείσει τον σουλτάνο για την επικινδυνότητα της απόφασης να πολιορκήσει την Πόλη και ότι αυτή θα κόστιζε μια πιθανή σταυροφορική κίνηση από τη Δύση, υπερίσχυσε η άποψη της φιλοπόλεμης μερίδας του Ζάγανου πασά και του Σιχαμπεντίν πασά.

Η πολιορκία της Βασιλεύουσας ξεκίνησε την 6^η Απριλίου 1453. Μετά την αποτυχία των οθωμανικών πλοίων να εισχωρήσουν στο φράγμα του Κερατίου κόλπου, ξέσπασε κρίση στο οθωμανικό στρατόπεδο. Ο Χαλίλ πασάς είχε προτείνει την ματαίωση της πολιορκίας, όμως ο Ζάγανος πασάς στήριξε με θέρμη τη συνέχισή της και στήριξε τον σουλτάνο σε αυτές τις κρίσιμες στιγμές, κατά τις οποίες οι περισσότεροι στρατιώτες τον κατηγορούσαν για τις συνεχόμενες αποτυχίες στο πεδίο της μάχης. Η επιτυχής εκπόρθηση της Πόλης βασίστηκε τελικά στην καταστροφική αποτελεσματικότητα του οθωμανικού πυροβολικού που προκάλεσε ανεπανόρθωτες ζημιές στα τείχη. Οι προετοιμασίες για την τελική έφοδο έγιναν από τον Ζάγανο. Σε λιγότερο από δύο μήνες οι οθωμανικές δυνάμεις άλωσαν την Πόλη (29 Μαΐου 1453).

Μετά την Άλωση ο σουλτάνος φρόντισε να δώσει προνόμια στους χριστιανούς κατοίκους της Πόλης και στους Γενουάτες του Πέραν, οι οποίοι παραδόθηκαν αμέσως μετά την πτώση της Βασιλεύουσας. Επιπλέον, ο σουλτάνος φρόντισε να θανατώσει τον διεκδικητή πρίγκηπα Ορχάν και τον μεγάλο βεζίρη Χαλίλ, ο οποίος κρίθηκε ύποπτος δωροδοκίας από τους Βυζαντινούς κατά τη διάρκεια της πολιορκίας. Μεγάλος βεζίρης ορίστηκε ο Ζάγανος πασάς.

Με την κατάκτηση της Κωνσταντινούπολης ο Μωάμεθ διακήρυξε ότι ήταν ο μοναδικός κάτοχος του *σπαθιού του Γαζή*, τίτλος που επιβεβαίωνε την κυριαρχία των Οθωμανών στον ισλαμικό κόσμο. Μετά την πτώση του τελευταίου σημαντικού χριστιανικού προπυργίου στην Ανατολή, του οποίου η κατάκτηση είχε υπάρξει κύριος αντικειμενικός σκοπός πολλών μουσουλμάνων ηγεμόνων μέσα στους αιώνες, η συμβολικότητα της επιτυχίας του Μωάμεθ Β΄ κατέστησε το οθωμανικό σουλτανάτο διεκδικητή της πρωτοκαθεδρίας μέσα στον ισλαμικό κόσμο. Επικράτησε η πολιτική θεωρία ότι όποιος μουσουλμάνος ηγεμόνας εναντιωνόταν στις επιδιώξεις του Οθωμανού σουλτάνου, ουσιαστικά εναντιωνόταν στην πίστη του Ισλάμ. Ταυτόχρονα, ο Μωάμεθ αυτοανακηρύχθηκε *καίσαρ*. Με την κίνηση αυτή ήθελε να τονίσει ότι ήταν ο μοναδικός κληρονόμος της Ανατολικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας και των κτήσεων που κάποτε περιελάμβανε αυτή (Βαλκάνια, Κριμαία, Ιταλία), ενώ προσπάθησε να εκκαθαρίσει τα τελευταία εναπομείναντα μέλη των βυζαντινών αριστοκρατικών

οικογενειών. Ο ίδιος, επίσης, στήριξε την ανωτερότητα της Κωνσταντινούπολης απέναντι στη Ρώμη. Η κατάκτηση της τελευταίας αποτέλεσε τον κυρίαρχο σκοπό της ιδεολογίας του *Γαζή* για τους Οθωμανούς. Η κατάκτηση του Οτράντο στην Ιταλία το 1480 σηματοδοτούσε την ολοκλήρωση αυτής της προσπάθειας από τον Μωάμεθ Β΄.

Τα επόμενα χρόνια, η εξωτερική πολιτική του Μωάμεθ Β΄ στράφηκε στην εδραίωση της οθωμανικής δύναμης στο σύνορο του Δούναβη στα Βαλκάνια, στα εδάφη δυτικά του Ευφράτη, στο Αιγαίο και τα στενά του Βοσπόρου, καθώς και στη Μαύρη Θάλασσα. Ωστόσο, το κύριο ενδιαφέρον του παρέμενε η οθωμανική εξάπλωση στα δυτικά. Από το 1453 μέχρι το 1476 διεξήγαγε πολέμους με αντικειμενικό σκοπό την υποταγή των εναπομεινάντων χριστιανών ηγεμόνων στα Βαλκάνια. Το 1459 ο σουλτάνος κατάφερε να υποτάξει το σερβικό Δεσποτάτο, το 1460 κατέλυσε το δεσποτάτο του Μορέως, το 1464 το βασίλειο της Βοσνίας και το 1465-1467 διεξήγαγε εκστρατεία στην Αλβανία εναντίον του χριστιανού ηγεμόνα Γεωργίου Καστριώτη Σκεντέρμπεη. Η ηγεμονία της Βλαχίας κατέστη υποτελής των Οθωμανών το 1462, ενώ μόνο η Μολδαβία αντέταξε ισχυρή αντίσταση στους Οθωμανούς. Αυτές οι ενέργειες του έφεραν τον Μωάμεθ Β΄ αντιμέτωπο με την Ουγγαρία, τη Βενετία και το Παπικό Κράτος. Το 1470 οι οθωμανικές δυνάμεις κατέλαβαν τη βενετοκρατούμενη Εύβοια και τη Σκόδρα στην Αλβανία. Το 1459 ο σουλτάνος κατέλαβε τη γενονατική αποικία της Αμάστρεως στη Μαύρη Θάλασσα και την πόλη Καφά στην Κριμαία, το 1475. Προηγουμένως, οι οθωμανικές δυνάμεις είχαν καταλύσει την αυτοκρατορία της Τραπεζούντας, το 1461, καθώς και το τουρκομανικό εμιράτο της Σινώπης, στο οποίο κυβερνούσε η οικογένεια των Ισφεντιάρογλου. Το 1480 ο οθωμανικός στόλος πολιορκήσε ανεπιτυχώς το νησί της Ρόδου. Στη Μικρά Ασία ο οθωμανικός στρατός κατέλαβε το τουρκομανικό εμιράτο των Καραμανιδών (1468-1473).

Στα τέλη Απριλίου του 1481 ο σουλτάνος διέσχισε τα Στενά, ώστε να τεθεί επικεφαλής του στρατού του στη Μικρά Ασία. Στις 3 Μαΐου, σε ηλικία 49 ετών, ο Μωάμεθ απεβίωσε στο σημείο που είναι γνωστό ως το « Λιβάνι του Σουλτάνου », κοντά στο Σκουτάρι. Ο θάνατός του πιθανώς επήλθε από επιπλοκές της υγείας του που είχαν να κάνουν με την ποδάγρα του. Ωστόσο, ήταν ένα απρόσμενο γεγονός και ο Μωάμεθ δεν είχε ορίσει σουλτάνο. Ο μεσαίος σε ηλικία υιός του, Μουσταφά, είχε αρρωστήσει και είχε αποβιώσει το 1474, ενώ ήταν διοικητής της επαρχίας Καραμάν, στο Ικόνιο. Στις 22 Μαΐου 1481 ο υιός του Μωάμεθ, Βαγιαζήτ, ταξίδεψε από την Αμάσεια, όπου ήταν διοικητής, και ανακηρύχθηκε σουλτάνος στην Κωνσταντινούπολη, ενώ ο έτερος υιός του αποβιώσαντος σουλτάνου, Τζεμ, μετά από

την ήττα του από τις δυνάμεις του Βαγιαζήτ, κατέφυγε διαδοχικά στην Αίγυπτο, τη Γαλλία και τη Ρώμη. Τελικά, πέθανε, πιθανότατα από φυσικά αίτια, την 25η Φεβρουαρίου 1495, σε ηλικία 36 ετών, στη Νεάπολη της Ιταλίας.

Με τις κατακτήσεις που πραγματοποίησε ο σουλτάνος Μωάμεθ Β΄ θεωρείται ο πραγματικός ιδρυτής της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, καθώς έθεσε τις στέρεες οικονομικές, ιδεολογικές και εδαφικές βάσεις της. Τα εδάφη της αυτοκρατορίας από τον Δούναβη μέχρι τον Ευφράτη αποτέλεσαν τον εδαφικό κεντρικό πυρήνα της για τέσσερις αιώνες μέχρι τη διάλυσή της. Συγχρόνως, ο σουλτάνος κατάφερε να απλώσει την οθωμανική κυριαρχία στα Στενά, το Αιγαίο Πέλαγος, την ανατολική Μεσόγειο και τη Μαύρη Θάλασσα.

Επιπλέον, ο Μωάμεθ μείωσε δραστικά τη δύναμη των παλαιών αριστοκρατικών οικογενειών που είχαν τον έλεγχο μεγάλων εκτάσεων γης στα Βαλκάνια και τη Μικρά Ασία, ενώ, όταν απέκτησε τον τίτλο του *Γαζή*, επισκίασε ιδεολογικά τους παραμεθόριους αυτόνομους μπέηδες. Επίσης, όσον αφορά τη λειτουργία του κράτους και την Αυλή του, χρησιμοποίησε άτομα από διάφορες εθνικότητες. Ακόμη, ήταν ο πρώτος Οθωμανός σουλτάνος που κωδικοποίησε τους υφιστάμενους νόμους, με βάση την ανεξάρτητη νομοθετική εξουσία του ως Οθωμανός ηγεμόνας. Η νομοθεσία του ρύθμισε τη διοίκηση του κράτους, τις ποινές και τη σχέση κράτους και στρατιωτικής τάξης με τους φορολογούμενους χριστιανικούς υπόδουλους πληθυσμούς (*ραγιάδες*). Η οικονομία έγινε κεντρικά ελεγχόμενη, όπως και η ιδιοκτησία της γης, που κατέστη κρατική περιουσία. Ένας μεγάλος αριθμός από ιδιόκτητες εκτάσεις γης (τουρκ. *mülk, vakf*) πέρασε στην ιδιοκτησία του κράτους. Επιπλέον, οι παλαιές αριστοκρατικές οικογένειες που κατείχαν μεγάλες εκτάσεις γης μετετράπησαν σε απλούς Οθωμανούς τιμαριώτες ή αντικαταστάθηκαν από σκλάβους του σουλτάνου. Οργανώθηκε η οικονομία των πόλεων και οι συνθήκες εργασίας των τεχνιτών. Δημιουργήθηκαν νέες μεγάλες αγορές για τους εμπόρους και τέθηκαν κανόνες για τη λειτουργία τους. Κόπηκε, παράλληλα, νέο αργυρό νόμισμα (τουρκ. *akça* = ελλ. άσπρο) και απαγορεύτηκε η κυκλοφορία των παλαιότερων νομισμάτων. Οι ορθόδοξοι χριστιανικοί πληθυσμοί τέθηκαν υπό την σκέπη του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως. Η Ορθόδοξη Εκκλησία διατήρησε όλα τα παραδοσιακά προνόμιά της, ως μέρος του οθωμανικού αυτοκρατορικού συστήματος, ενώ ο Μωάμεθ απαγόρευσε τη λειτουργία οποιουδήποτε ρωμαιοκαθολικού εκκλησιαστικού οργανισμού στα εδάφη της αυτοκρατορίας.

Εν κατακλείδι, ο Μωάμεθ Β΄ δημιούργησε στο πρόσωπό του το τυπικό

παράδειγμα του αυταρχικού Οθωμανού Πατισάχ (τουρκ. Pādishāh), ως απόλυτος ρυθμιστής της πολιτικής και κοινωνικής ζωής της αυτοκρατορίας και των κανόνων που ρύθμιζαν την ζωή των υπηκόων του, μουσουλμάνων και χριστιανών. Ο Μωάμεθ πίστευε ότι ύψιστο καθήκον του Γαζή ήταν η κυριαρχία του Ισλάμ στον κόσμο και ως ιμάμης του Αλλάχ θεωρούνταν ότι ενσάρκωνε τη σοφή καθοδήγηση των πιστών και τη σωτηρία τους. Επιπλέον, οι χριστιανοί υπήκοοι ήταν επίσης υπό την καθοδήγηση του, καθώς ο Αλλάχ τους είχε εμπιστευθεί σε αυτόν (1).

(1) *PLP* , 8, 17998, 218-219, όπου υπάρχουν εκτενείς βιβλιογραφικές παραπομπές στις ελληνικές και ξένες πηγές. Επίσης, βλ. Α. Πασπάτη, *Πολιορκία και Άλωσις της Κωνσταντινουπόλεως υπό των Οθωμανών εν έτει 1453*, Αθήνα 1890. Runciman, *Η Άλωση*, 93-286. Zakythinos, *Le Despotat grec I*, 204-247. Babinger, *Mehmed the Conqueror*, 11-508. S. N. Reinert, « MEHMED II », *ODB* 2, 1330-1331. *Η Άλωση της Πόλης*, (επιστ. επιμ.) Ε. Χρυσός, Αθήνα 1994. Imber, *Ottoman Empire*, 26-37. Ostrogorsky, *Ιστορία Γ΄*, 270-277. H. Inalcik, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία*, 50-59· του ίδιου, « MEHEMMED II », *IA*² 6, 978-981. Finkel, *Οθωμανική Αυτοκρατορία*, 80-131. Nicol, *Οι τελευταίοι αιώνες*, 577-615.

(Μιχαήλος)

Μιχαήλου

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η΄, 167, 16. 196, 8

Ο Χαλκοκονδύλης αναφέρει ότι πατέρας του μεγάλου βεζίρη Μαχμούτ πασά ήταν κάποιος Μιχαήλος, άτομο ελληνικής καταγωγής. Επιπλέον, ο Κριτόβουλος επισημαίνει, χωρίς να αναφέρει το όνομά του, ότι η καταγωγή του πατέρα του μεγάλου βεζίρη ήταν ελληνική. Μία θεωρία υποστηρίζει ότι ο συγκεκριμένος Μιχαήλος ήταν ο Michael Angelonιέ, που καταγόταν από τη βυζαντινή οικογένεια των Αγγέλων-Φιλανθρωπηνών. Η συγκεκριμένη οικογένεια κυβερνούσε τη Θεσσαλία στα τέλη του 14^{ου} αι. . Πατέρας του Michael Angelonιέ πιθανώς ήταν ο Αλέξιος Άγγελος-Φιλανθρωπηνός ή ο Μανουήλ Άγγελος Φιλανθρωπηνός. Αυτά τα δύο μέλη της οικογένειας διετέλεσαν καίσαρες της Θεσσαλίας υπό την χαλαρή επικυριαρχία του αυτοκράτορα Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγου. Ο Αλέξιος διετέλεσε καίσαρ Θεσσαλίας το

διάστημα 1373-1390 και ο Μανουήλ το διάστημα 1390-1394, μέχρι την οθωμανική κατάκτηση της περιοχής από τον σουλτάνο Βαγιαζήτ Α΄. Ο Μανουήλ συγκεντρώνει, πάντως, τις περισσότερες πιθανότητες να ήταν ο πατέρας του Michael Angelonić, καθώς ο χρόνος που έδρασε στη Θεσσαλία βρίσκεται πιο κοντά στην πιθανή ημερομηνία γέννησης του Μαχμούτ πασά, δηλαδή τη δεκαετία του 1420. Συνεπώς, ο Μανουήλ πιθανόν ήταν υιός του Αλεξίου. Ωστόσο, ο Trapp, ο Walther και ο Beyer υπέθεσαν στο *PLP* ότι ο συγκεκριμένος Μιχαήλος ήταν ο Μιχαήλ Άγγελος Φιλανθρωπηνός (σερβ. Michael Angelonić). Σύμφωνα με τη συγκεκριμένη υπόθεση, το συγκεκριμένο άτομο απεβίωσε πιθανόν το 1427, κατά τη διάρκεια της οθωμανικής εισβολής στη Σερβία εκείνη τη χρονιά. Ήταν υιός του προαναφερθέντος Μανουήλ Αγγέλου-Φιλανθρωπηνού. Συνοψίζοντας, όπως σημειώνει ο Σταυρίδης στο έργο του για τον βίο του Μαχμούτ πασά, οι μόνες επιβεβαιωμένες πληροφορίες που διαθέτουμε για τον συγκεκριμένο Μιχαήλο είναι το όνομά του και ότι έζησε κάπου στη Σερβία, τη δεκαετία του 1420 **(1)**.

(1) Κριτόβουλος, *Ιστορίαι*, Α΄ 77, 2, 88, 7-11. Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η΄, 196, 7-9. Babinger, *Mehmed the Conqueror*, 115. *PLP* 8, 19150, 19154, 14, 15. C. H. Imber, « MAḤMŪD PASHA », *ΕΙ*² 6, 69-72, ειδικότερα, 69. Stavrides, *The Sultan of Vezirs*, 75-78. Βλ., επίσης, λ. « Μαχμούτης, Μαχουμέτη ».

(Μιχαήλ, Μιχάλης)

Μιχάλεω

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η΄, 178, 15

Πρόκειται για τον πατέρα του Αλί Μιχαλόγλου μπέη, Hidr μπέη. Ήταν μέλος της περίφημης οικογένεια των Μιχαλόγλου , ιδρυτής της οποίας ήταν ο παππούς του Hidr, άρχοντας Κιοσέ Μιχάλ (τουρκ. Köse Mīkhāl ‘Abd Allāh), εξωμότης ελληνικής καταγωγής. Πατέρας του Hidr ήταν ο βεζίρης και μπεηλέρμπεης Ρούμελης Μεχμέτ Μιχαλόγλου (τουρκ. Mehmed Beg), ο οποίος έδρασε υπό τις διαταγές του διεκδικητή του οθωμανικού θρόνου πρίγκηπα Μουσά (τουρκ. Mūsā Ćelebi). Ο Οθωμανός βεζίρης στάλθηκε κρατούμενος το 1413 στη φυλακή Bedewī Ćardak, κοντά στην Τοκάτη. Έπειτα, θανατώθηκε το 1422 από τον καδή της Σμύρνης και πιθανώς ετάφη στην Πλεύνα της Βουλγαρίας **(1)**.

Ο Ηιφρ μπέης διακρίθηκε στους πολέμους που διεξήγαγε ο σουλτάνος Μουράτ Β΄, κατά τη διάρκεια της βασιλείας του. Κατείχε το αξίωμα του διοικητή των ακιντζήδων (τουρκ. *akıncılar*), δηλαδή του οθωμανικού άτακτου ελαφρού ιππικού που διενεργούσε επιδρομές και λεηλασίες, διεισδύοντας βαθιά μέσα στις εχθρικές περιοχές. Το αξίωμα αυτό κατέστη κληρονομικό για τους απογόνους του Κιοσέ Μιχάλ (τουρκ. *Mīkhāl-oghulları*). Απεβίωσε το 1465 και ετάφη δίπλα στον πρόγονό του, Κιοσέ Μιχάλ, στην Αδριανούπολη. Ο Οθωμανός μπέης διέθετε τρεις υιούς, τον Αλί μπέη, τον Ισκεντέρ μπέη (τουρκ. *Iskandar Beg*) και τον Μπαλί μπέη (τουρκ. *Bali Beg*), οι οποίοι διακρίθηκαν για τη δράση τους ως διοικητές των ακιντζήδων και ως μπέηδες παραμεθόριων περιοχών στα Βαλκάνια, κυρίως κατά τα έτη της βασιλείας του σουλτάνου Μωάμεθ Β΄ και του υιού του, σουλτάνου Βαγιαζήτ Β΄ (2).

(1) Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Δ΄, 204, 2-4. Ε΄, 7, 14-22. Ζώρας, *Χρονικόν*, 59, 34-60, 7. 76, 25-77, 22. Moravcsik, *Byzantinoturcica* II, 62, 191. *PLP* 8, 19166, 19182, 19183, 16-18. A. Decei, « ΑΚΙΝΔΙΪ », *EI*² 1, 340. Fr. Babinger, « MĪKHĀL-OGHLU », *EI*² 7, 34. C. Imber, « MŪSĀ ĆELEBI », *EI*² 7, 644-645. C. Imber. « ὍΘΗΜΑΝ Ι », *EI*² 8, 180-182. Finkel, *Οθωμανική Αυτοκρατορία*, 48. Βλ., επίσης, λ. « *Μεχμέτεω* ». Βλ., επίσης, αναλυτικά για τα μέλη της οικογένειας των Μιχαλόγλου, λ. « *Αλιέω τοῦ Μιχάλεω* ».

(2) Fr. Babinger, « MĪKHĀL-OGHLU », *EI*² 7, 34. Βλ., επίσης, λ. « *Αλιέω τοῦ Μιχάλεω* ».

Μουράτης

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η΄, 197, 4

Πρόκειται για τον Μουράτ Παλαιολόγο (τουρκ. *Chāss Murād*), πασά και μπεηλέρμπεη Ρούμελης πιθανότατα από το 1469 έως το 1473 (1). Ο Χαλκοκονδύλης αναφέρει ότι το συγκεκριμένο πρόσωπο ήταν ελληνικής καταγωγής και καταγόταν από την ένδοξη γενιά των Παλαιολόγων. Θεωρείτο ότι απολάμβανε της εμπιστοσύνης του Μωάμεθ Β΄ και κατά τους χρόνους της βασιλείας του είχε ανέλθει γρήγορα στα υψηλότερα διοικητικά αξιώματα. Ο ιστορικός σχολιάζει, επίσης, ότι το τουρκικό όνομα *Μουράτης* σημαίνει *επιθυμία* (2).

Τον Νοέμβριο του 1468 έλαβε τον τίτλο του βεζίρη και του πασά, μετά την

ανάληψη των καθηκόντων ως μεγάλου βεζίρη από τον Rum Mehmed πασά, Έλληνα εξωμότη. Το 1473 συμμετείχε στην εκστρατεία εναντίον του Ουζούν Χασάν, Τουρκομάνου ηγεμόνα της δυναστείας των Ακ-Κογιουνλού (Ασπροπροβατάδων) (3), στα υψίπεδα της Ανατολίας, στο σημερινό Κουρδιστάν. Είχε τεθεί επικεφαλής τμήματος 60.000 ανδρών που αποτελούνταν από Έλληνες, Σέρβους και Αλβανούς. Ως σύμβουλός του, λόγω του νεαρού της ηλικίας του, είχε οριστεί ο μεγάλος βεζίρης Μαχμούτ πασάς. Στις 4 Αυγούστου 1473, ενώ ο Ουζούν Χασάν είχε στρατοπεδεύσει στην αριστερή όχθη του Ευφράτη, κοντά στο Ερτζιχάν, ο Μουράτ, λόγω της νεανικής ορμής και απερισκεψίας που τον διακατείχε, διέσχισε τον ποταμό με τον στρατό του, για να αντιμετωπίσει τον εχθρό. Ο Ουζούν Χασάν τον περικύκλωσε γρήγορα και συνέτριψε τους Οθωμανούς, οι οποίοι έχασαν 12.000 άνδρες. Ο Μουράτ πνίγηκε στα νερά του Ευφράτη. Ο σουλτάνος εξοργίστηκε και κατηγόρησε τον Μαχμούτ πασά για τον θάνατο του ευνοούμενού του, καθώς ως σύμβουλός του έπρεπε να τον είχε αποτρέψει από μία τέτοια ριψοκίνδυνη ενέργεια, γεγονός που δεν του το συγχώρησε ποτέ και υπήρξε ένας από τους βασικούς λόγους της μετέπειτα εκτέλεσής του (4).

(1) Moravcsik, *Byzantinoturcica* II, 197. *PLP* 8, 19502, 52.

(2) Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η', 197, 2-197, 7.

(3) Βλ. *PLP* 9, 21157, 28-30.

(4) Babinger, *Mehmed the Conqueror*, 273, 312-314, 328.

(Μουσουλμάνης)

Μουσουλμάνεω

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η', 162, 4

Πρόκειται για τον Οθωμανό πρίγκηπα και, για πολλούς ιστορικούς, σουλτάνο Σουλεϊμάν Α' (τουρκ. Sülaymān), μεγαλύτερο υιό του σουλτάνου Βαγιαζήτ. Η ημερομηνία γέννησής του προσδιορίζεται γύρω στο 1377. Οι μελετητές αποδέχονται ότι το συγκεκριμένο πρόσωπο ήταν ο παππούς του Οθωμανού πρίγκηπα Ορχάν, ο οποίος ήταν, συνεπώς, δεύτερος εξάδελφος του σουλτάνου Μωάμεθ Β' και συμμετείχε στα γεγονότα της Άλωσης της Κωνσταντινούπολης. Ο πατέρας του πρίγκηπα Ορχάν

και υιός του Σουλεϊμάν ήταν συνονόματός του. Ο πρίγκηπας Ορχάν είχε υπάρξει όμηρος στην Κωνσταντινούπολη από το 1403, βάσει της συνθήκης μεταξύ του Σουλεϊμάν και του αυτοκράτορα Μανουήλ Β΄. Ο Βυζαντινός αυτοκράτορας είχε στηρίξει τον Σουλεϊμάν απέναντι στους αδελφούς του την εποχή των εμφυλίων πολέμων για τη διαδοχή του οθωμανικού θρόνου. Απελευθερώθηκε το 1411, μετά τον θάνατο του πατέρα του, ως νόμιμος διεκδικητής του θρόνου, ώστε να αντιμετωπίσει τον πρίγκηπα Μουσά, ο οποίος είχε κυριαρχήσει στις ευρωπαϊκές κτήσεις των Οθωμανών. Συνελήφθη, ωστόσο, από τον θείο του, Μωάμεθ Α΄, τυφλώθηκε και φυλακίστηκε. Πιθανώς, απεβίωσε από πανώλη, το 1430 (1).

Ο Σουλεϊμάν υπήρξε, στα νεανικά του χρόνια, στρατιωτικός διοικητής στο Αϊδίνιο, το Karasi και το Σαρουχάν, μέχρι το 1398. Συμμετείχε στην εκστρατεία εναντίον των Τουρκομάνων Ακ Κογιουνλού και την κατάληψη της πρωτεύουσάς τους, Σεβάστειας, το 1398, στην οποία ορίστηκε διοικητής. Το 1402 συμμετείχε στη μάχη της Άγκυρας, στο πλευρό του πατέρα του, επικεφαλής των Τουρκομάνων από τα υποταγμένα εμιράτα της Μικράς Ασίας. Τα στρατεύματά του λιποτάκτησαν στην πλευρά του Ταμερλάνου. Ο Οθωμανός πρίγκηπας διέφυγε τη σύλληψη, σε αντίθεση με τον Βαγιαζήτ και τους αδελφούς του Μουσά και Μουσταφά. Φυγαδεύτηκε από τον μεγάλο βεζίρη Αλή πασά Τζανταρλί-Ζαδέ στην Προύσα και, έπειτα, στην Αδριανούπολη (2).

Ο Αλή παρέμεινε ως μεγάλος βεζίρης στην υπηρεσία του νεαρού σουλτάνου. Τον βοήθησε καταλυτικά στον διπλωματικό τομέα, εξασφαλίζοντας την παγίωση της κυριαρχίας του νεαρού Σουλεϊμάν στα Βαλκάνια και τη βορειοδυτική Μικρά Ασία, μέσα από την επίτευξη συνθηκών με τα χριστιανικά κράτη της Βαλκανικής. Ο Σουλεϊμάν, με τη συνθήκη της Καλλίπολης το 1403, παραχώρησε στο Βυζάντιο τη νοτιοδυτική ακτή της Μαύρης Θάλασσας και τη Θεσσαλονίκη, ενώ έπαψε το προηγούμενο καθεστώς υποτελείας. Ο αυτοκράτορας Μανουήλ Β΄ απέσπασε ειδική συμφωνία που όριζε ότι σε περίπτωση επίθεσης του Ταμερλάνου εναντίον του Βυζαντίου, ο Σουλεϊμάν θα τον συνέδραμε. Επιπλέον, η Βενετία και η Γένουα απέσπασαν ευνοϊκές εμπορικές συμφωνίες στα εδάφη που έλεγχε ο Σουλεϊμάν, ενώ η υποτελεία της Σερβίας διατηρήθηκε.

Με αυτές τις διπλωματικές κινήσεις ο Σουλεϊμάν εξασφάλισε σταθερότητα στα Βαλκάνια. Μετά την αποχώρηση του Ταμερλάνου από την Μικρά Ασία, διέσχισε τα στενά του Βοσπόρου και το 1404 απέσπασε τις πόλεις της Προύσας και της Άγκυρας από τον αδελφό του, Μωάμεθ, επεκτείνοντας την κυριαρχία του στη βορειοδυτική

Μικρά Ασία. Σε εκείνο το χρονικό σημείο, έχοντας καταφέρει να ενοποιήσει το μεγαλύτερο μέρος των παλαιών οθωμανικών εδαφών, θεωρούνταν ο αδιαμφισβήτητος διάδοχος του πατέρα του, συνεπώς, πολλοί ιστορικοί τον θεωρούν σουλτάνο και τον ονομάζουν Σουλεϊμάν Α΄.

Ωστόσο, το 1409 ο μικρότερος αδελφός του Σουλεϊμάν, Μουσά, απελευθερώθηκε από τον εμίρη του Τζερμιάν, στον οποίο ο Ταμερλάνος είχε αναθέσει την επιτήρησή του, μετά τη σύλληψή του στη μάχη της Άγκυρας. Ο εμίρης τον παρέδωσε με τη σειρά του στον αδελφό του, Μωάμεθ, ο οποίος βρισκόταν σε διαρκή σύγκρουση με τον Σουλεϊμάν. Ο Μουσά απέπλευσε από το λιμάνι της Σινώπης και ταξίδεψε στη Βλαχία, όπου παντρεύτηκε την κόρη του βοεβόδα Μιρτσέα. Κατόπιν, με στρατεύματα που του είχε χορηγήσει ο Μιρτσέα, διέσχισε τον Δούναβη και επέλαυσε στην ανατολική Βουλγαρία και τη Θράκη, εναντίον του Σουλεϊμάν. Μέχρι τον Μάιο του 1410, ο Μουσά είχε καταλάβει την Αδριανούπολη και την Καλλίπολη, αναγκάζοντας τον Σουλεϊμάν να εγκαταλείψει την Μικρά Ασία. Το γεγονός αυτό εκμεταλλεύτηκε ο Μωάμεθ, ο οποίος κατέλαβε τη δυτική Μικρά Ασία, την οποία είχε απολέσει λίγα χρόνια νωρίτερα. Ο Σουλεϊμάν, για να κερδίσει την υποστήριξη του Βυζαντίου, παντρεύτηκε μία πριγκίπισσα της δυναστείας των Παλαιολόγων. Με τη βοήθεια του αυτοκράτορα Μανουήλ Β΄, διέσχισε τα στενά του Βοσπόρου και αποβιβάστηκε στα Βαλκάνια. Απώθησε γρήγορα τις δυνάμεις του Μουσά στη βόρεια Βαλκανική και ανέκτησε τις ευρωπαϊκές του κτήσεις.

Όμως, στις αρχές του 1411, ο Μουσά αιφνιδίασε τον Σουλεϊμάν, όταν εμφανίστηκε με τις δυνάμεις του στην πρωτεύουσα του δεύτερου, στην Αδριανούπολη. Ο Σουλεϊμάν ήταν μεθυσμένος και αγνόησε επιδεικτικά τις προειδοποιήσεις για τον κίνδυνο που διέτρεχε. Προσπάθησε να διαφύγει και να κατευθυνθεί προς την Κωνσταντινούπολη, όμως συνελήφθη από τους άνδρες του Μουσά στο χωριό Βρύση της Θράκης και στραγγαλίστηκε την 17^η Φεβρουαρίου 1411. Ο Μουσά έγινε κύριος των ευρωπαϊκών οθωμανικών κτήσεων. Ο υιός του Σουλεϊμάν, Ορχάν, όπως αναφέραμε στην αρχή, απελευθερώθηκε από τον Μανουήλ Β΄, ώστε να δημιουργήσει προβλήματα στην ολοένα αυξανόμενη δύναμη του Μουσά. Το 1413 ο Ορχάν έφτασε στη Θεσσαλονίκη, συνελήφθη, όμως, από τον Μουσά, ο οποίος για κάποιο λόγο τον απελευθέρωσε, και πολιορκήσε ανεπιτυχώς την πόλη (3).

(1) Moravcsik, *Byzantinoturcica* II, 198-199. Babinger, *Mehmed the Conqueror*, 70. *PLP* 9, 21132, 21134, 21, 23-24. 11, 26323, 37-38. H. Inalcik, «MEHEMMED I », *EF*²

6, 973-978, εδώ 975-976. C. E. Bosworth, « SULEYMĀN ĆELEBI », *EI*² 9, 843. Μονιού, *Μνήμες Αλώσεως*, 450, σημ. 97.

(2) *PLP* 11, 26323, 37-38. R. Mantran, « ĀLĪ PASHA ĆĀNDĀRLĪ-ZĀDE », *EI*², 394. V. L. Ménage, « DJANDARLĪ » *EI*², 444-445. Imber, *Ottoman Empire*, 16-17. Α. Σαββίδης, « Αλή Πασάς Τζανταρλί - Ζαδέ », *ΕΠΛΒΙΠ* 1, 259-260. Finkel, *Οθωμανική Αυτοκρατορία*, 60-61. Βλ., επίσης, λ. « Ἀλίην ».

(3) Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ἱστοριῶν*, Γ', 147, 13-151, 13. 157, 24-158, 5. Δ' 159, 1-167, 17. Inalcik, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία*, 39-40. *PLP* 8, 19540, 57. C. E. Bosworth, « SULEYMĀN ĆELEBI », *EI*² 9, 843. C. Imber, « MŪSĀ ĆELEBI », *EI*² 7, 644-645· του ίδιου, *Ottoman Empire*, 17-19. Finkel, *Οθωμανική Αυτοκρατορία*, 63-65.

Μπόχαλις

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ἱστοριῶν*, Η', 171, 5

Πρόκειται, πιθανότατα, για τον Θεόδωρο Μπόχαλη, άρχοντα της πόλης του Λεονταρίου (1). Προερχόταν από την αλβανική οικογένεια των Μποχαλαίων, μέλη της οποίας έδρασαν στην Πελοπόννησο, τον 14^ο και 15^ο αι. και διακρίθηκαν ως στρατιωτικοί (2). Συγγέεται εσφαλμένα με τον συγγενή του, Μανουήλ Μπόχαλη. Οι μελετητές θεωρούν πως ο Χαλκοκονδύλης αναφέρεται στον Μανουήλ Μπόχαλη, άρχοντα του Λεονταρίου και φρούραρχο του Γαρδικίου. Όπως θα φανεί από την έκθεση των γεγονότων που σχετίζονται με τον Μανουήλ και τον Θεόδωρο Μπόχαλη, η ταύτιση με τον πρώτο πρέπει να αποκλειστεί (3).

Ο Μανουήλ Μπόχαλης ήταν ο φρούραρχος του Γαρδικίου, όταν το κάστρο πολιορκήθηκε το 1460 από τις οθωμανικές δυνάμεις του Μωάμεθ Β', που στη συνέχεια προέβησαν σε ολοκληρωτική σφαγή του πληθυσμού του Λεονταρίου,. Οι κάτοικοι της πόλης είχαν καταφύγει στο Γαρδίκι, για να προστατευτούν, και είχαν αιχμαλωτιστεί, μετά την κατάληψη του φρουρίου. Η οικογένεια των Μποχαλαίων είχε παραδοθεί υπό όρους, καθώς η γυναίκα του Μανουήλ Μπόχαλη ήταν δεύτερη εξαδέλφη του μεγάλου βεζύρη Μαχμούτ πασά. Αφού σκότωσαν όλους τους φρουρούς της συνοδείας που είχε τοποθετήσει ο Μαχμούτ, κατέφυγαν, τελικά, στο νησί της Κέρκυρας και από εκεί, στη Νάπολη (4).

Για τον Θεόδωρο Μπόχαλη διαθέτουμε, επίσης, αρκετές πληροφορίες. Μία από αυτές είναι η αποστασία του, στο πλευρό του Ιωάννη Ασάν Κεντυρίωνα (Giovanni Asan Zaccaria), νόθου υιού του τελευταίου Λατίνου πρίγκηπα της Αχαΐας Ζαχαρία Ασάν Κεντυρίωνα (Zaccaria Centurione Asan), εναντίον του δεσπότη του Μορέως, Θωμά Παλαιολόγου, το 1446 ή πιθανότερα, το 1448. Όταν ο Θωμάς και ο Δημήτριος Παλαιολόγος απουσίαζαν στην Κωνσταντινούπολη, ξέσπασε επανάσταση των Αλβανών, οι οποίοι θέλησαν να αυτονομηθούν, με επικεφαλής τον Θεόδωρο Μπόχαλη **(5)**. Συνελήφθη, ωστόσο, από τον στρατηγό Θωμά Ραούλ και τυφλώθηκε **(6)**. Η οικογένεια των Μποχαλαίων, έπειτα από αυτή την ενέργεια, έτρεφε μεγάλο μίσος για τον Θωμά Παλαιολόγο. Επίσης, όπως αναφέρει ο Spadugnino, ο Θεόδωρος διέθετε δικαιοδοσία στην κοπή νομισμάτων, την οποία ενεργούσε ο δεσπότης **(7)**, πληροφορία, ωστόσο, την οποία απορρίπτει ο Ζακυθινός, καθώς δεν υπάρχει ανάλογη αρχαιολογική μαρτυρία, η οποία να επιβεβαιώνει την κοπή νομισμάτων από τον Θωμά Παλαιολόγο **(8)**.

Ο Μπίρης αναφέρει ότι το δικαίωμα κοπής νομισμάτων στον Θεόδωρο Μπόχαλη το είχε αποδώσει ο αυτοκράτορας Ιωάννης Η΄ Παλαιολόγος. Τον είχε τιμήσει, μάλιστα με το αξίωμα του *μεγαδούκα*. Αυτά τα προνόμια δόθηκαν ως ανταμοιβή στον Θεόδωρο, ως αρχηγό των Αλβανών της Αρκαδίας και της Λακωνίας, καθώς οι Αλβανοί αυτών των περιοχών, αλλά και της Ηλείας και Αχαΐας, είχαν υποστηρίξει το 1427 τους Παλαιολόγους στη σύγκρουσή τους με τον δεσπότη της Ηπείρου Κάρολο Τόκκο. Αυτή η σύγκρουση είχε ως αποτέλεσμα την παράδοση από τον Τόκκο, της Γλαρέντζας και όλων των περιοχών που κατείχε στην Πελοπόννησο, στους Βυζαντινούς δεσπότες του Μορέως **(9)**.

Συνοψίζοντας, θα πρέπει να αποκλειστεί η πιθανότητα να αναφέρεται ο Χαλκοκονδύλης στον Μανουήλ Μπόχαλη για τα γεγονότα της εξέγερσης εναντίον του Θωμά Παλαιολόγου. Τα γεγονότα αυτά προηγούνται χρονικά της σφαγής του Λεονταρίου 12 ή 14 χρόνια. Σε αυτό το σημείο, πρέπει να προσθέσουμε ότι ήδη το 1427, όταν ο Θεόδωρος Μπόχαλης πρέπει να είχε φτάσει σε μία ώριμη ηλικία, θεωρούνταν αρχηγός των Αλβανών της Αρκαδίας και ήταν αυτός που είχε λάβει τα προνόμια για τις υπηρεσίες που είχε προσφέρει στους Παλαιολόγους. Συνεπώς, πρέπει να θεωρηθεί δεδομένο ότι ένα πρόσωπο που έχαιρε τέτοιας εκτίμησης από τους Αλβανούς της περιοχής ήταν ο επικεφαλής της εξέγερσης στα τέλη της δεκαετίας του 1450. Ο τυφλωμένος Θεόδωρος Μπόχαλης, ακόμα και αν επέζησε από τα βασανιστήρια που τον είχαν υποβάλει, σε πολύ προχωρημένη ηλικία πλέον, το 1460,

θα ήταν πρακτικά αδύνατο να εκτελούσε χρέη φρουράρχου και να ηγείτο της αντίστασης εναντίον των Οθωμανών.

(1) Spadugnino, *Partitio Constantinopolitano*, 156, 30-35.

(2) *PLP* 8, 19803, 84.

(3) Πρβλ. *PLP* 8, 19805, 84. Kaldellis, *Histories* 2, 502, σημ. 45.

(4) Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Θ', 229, 15-230, 14. Σφραντζῆς, *Χρονικὸν*, XL 6-7, 160, 26-162, 8. Βλ., επίσης, Setton, *Papacy* II, 226. Πρβλ. *PLP* 8, 19805, 84. Kaldellis, *Histories* 2, 502, σημ. 45.

(5) Μπίρης, *Οἱ Δωριεῖς τοῦ νεώτερου Ἑλληνισμοῦ*, 124-125

(6) Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η', 170, 18-171, 9. Βλ., επίσης, Runciman, *Μυστράς*, 89-90, 103.

(7) Spadugnino, *Partitio Constantinopolitano*, 156, 30-35. Μπίρης, *Οἱ Δωριεῖς τοῦ νεώτερου Ἑλληνισμοῦ*, 137.

(8) Zakythinos, *Le Despotat grec* I, 141, σημ. 1. Κόλλιας, *Αρβανίτες*, 184.

(9) Μπίρης, *Οἱ Δωριεῖς τοῦ νεώτερου Ἑλληνισμοῦ*, 121-122

(Μπραΐμης)

Μπραΐμew

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η', 167, 6.

Πρόκειται για τον Ιμπραήμ πασά (τουρκ. İbrāhīm Paşa), μέλος της οικογένειας των Djandarlı, η οποία ανέδειξε πέντε μεγάλους βεζίρηδες, από το 1381 έως το 1453. Πατέρας του ήταν ο μεγάλος βεζίρης Khayr al-Dīn Paşa. Ήταν αδελφός του Αλή πασά (τουρκ. Alī Paşa), ο οποίος επίσης κατείχε το αξίωμα του μεγάλου βεζίρη. Υιός του ήταν ο μεγάλος βεζίρης Χαλίλ πασάς (τουρκ. Khalīl Paşa).

Μετά τον θάνατο του σουλτάνου Βαγιαζήτ, ύστερα από τη μάχη της Άγκυρας το 1402, ο Ιμπραήμ στήριξε τον μεγαλύτερο υιό του σουλτάνου, Σουλεϊμάν, κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου που ακολούθησε ανάμεσα στους υιούς του Βαγιαζήτ

για τον οθωμανικό θρόνο. Το 1406 εμφανίζεται να κατέχει το αξίωμα του καδή της Προύσας. Μετά τον θάνατο του Σουλεϊμάν το 1411, ο Ιμπραήμ μεταπήδησε στην υπηρεσία του ετέρου διεκδικητή του θρόνου, Μουσά. Όταν ο τελευταίος έστειλε τον Ιμπραήμ στην Κωνσταντινούπολη, ώστε να ζητήσει φόρο υποτελείας από τον βυζαντινό αυτοκράτορα, αυτός βρήκε την ευκαιρία και προσχώρησε στην πλευρά του πρίγκιπα και κατοπινού σουλτάνου, Μωάμεθ Α΄. Ο Μουσά είχε διαμοιράσει τα εδάφη του Οθωμανικού κράτους με τον αδελφό του, εξουσιάζοντας ο ίδιος τις ευρωπαϊκές επαρχίες. Ο Μωάμεθ του έδωσε το αξίωμα του καζασκέρη (καδής του στρατού· ο ανώτερος δικαστικός λειτουργός μετά τον σείχουλισλάμη) και αργότερα, μετά το 1415, του έδωσε το αξίωμα του δεύτερου βεζίρη.

Μετά τη δολοφονία του μεγάλου βεζίρη Βαγιαζήτ πασά, όταν πλέον ο σουλτάνος Μουράτ Β΄ είχε ανέβει στον οθωμανικό θρόνο, ο Ιμπραήμ τον διαδέχτηκε και κράτησε το αξίωμα του μεγάλου βεζίρη μέχρι τον θάνατό του. Θεωρείται ότι ο Ιμπραήμ αποκατέστησε την ισχύ της οικογένειας των Djandarli, η οποία είχε αποδυναμωθεί κατά τους εμφυλίους πολέμους των υιών του Βαγιαζήτ. Ως μεγάλος βεζίρης ακολούθησε συνετή εξωτερική πολιτική. Απεβίωσε την 29^η Αυγούστου 1429 **(1)**. Ο Χαλκοκονδύλης αναφέρει ότι το τουρκικό όνομα *Έμπραϊμης* αντιστοιχεί στο ελληνικό *Άβραάμ* **(2)**.

(1) Moravcsik, *Byzantinoturcica* II, 138-139. Inalcik, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία*, 39-40, 368. *PLP* 4, 8231, 123. V. L. Ménage, « DJANDARLI », *EF*², 444-445. Imber, *Ottoman Empire*, 17-20.

(2) Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η΄, 197, 8.

Νικόλεως

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η΄, 187, 15. 191, 2, 7.

Ο Χαλκοκονδύλης στο 8^ο βιβλίο του αναφέρεται στον πάπα της Ρώμης Νικόλαο Ε΄. Το πραγματικό όνομά του ήταν Parentucelli Tommaso. Γεννήθηκε στη Sarzana της Ιταλίας, το 1397. Πραγματοποίησε θεολογικές σπουδές στο πανεπιστήμιο της Bologna, όπου ανακηρύχθηκε διδάκτωρ θεολογίας. Χειροτονήθηκε ιερέας και μετά τον θάνατο του επισκόπου Albergati της Bologna τον διαδέχθηκε στην μητρόπολή του.

Ο πάπας Ευγένιος Δ΄ τον ονόμασε καρδινάλιο στον ναό της S. Susanna, το 1446. Αυτή η ενέργεια ήταν αποτέλεσμα των ικανοτήτων του Tommaso, ο οποίος με τις εμβριθείς γνώσεις του είχε χειριστεί με επιτυχία διάφορες υποθέσεις που του είχε αναθέσει ο πάπας. Μετά τον θάνατο του Ευγένιου Δ΄ το 1447 οι δεκαοκτώ καρδινάλιοι συνήλθαν σε κονκλάβιο στον ναό της S. Maria Sopra Minerva και εξέλεξαν πάπα τον Tommaso, μετά από δύο ημέρες διαβουλεύσεων. Ο νέος πάπας επέλεξε το όνομα Νικόλαος και ενθρονίστηκε στον άγιο Πέτρο της Ρώμης, στις 19 Μαρτίου 1447.

Ο νέος πάπας διακρίθηκε για το ουμανιστικό έργο του. Περισυνέλλεξε γύρω του πολλούς επιστήμονες της εποχής του, με σκοπό να καταστήσει τη Ρώμη πνευματικό κέντρο της Αναγέννησης. Επίσης, ο Νικόλαος Ε΄ προσπάθησε να προσεγγίσει το ελληνικό πνεύμα με το λατινικό· έφερε ειδικούς μεταφραστές, μεταξύ των οποίων και τον ενωτικό καρδινάλιο Βησσαρίωνα, για να μεταφράσουν στα λατινικά τους κλασσικούς Έλληνες συγγραφείς, αλλά και την Αγία Γραφή και τους ανατολικούς Πατέρες της Εκκλησίας, παρά το γεγονός ότι οι οδηγίες του προς τους λατίνους ήταν να μελετούν την πατρολογία απευθείας από τις πηγές της. Επιπλέον, ο νέος πάπας ανέλαβε το έργο του εξωραϊσμού της πόλης της Ρώμης, με τη δημιουργία νέων κτηρίων, ναών και δρόμων, αλλά και την ίδρυση της περίφημης βιβλιοθήκης του Βατικανού, η οποία εμπλουτίστηκε με σπουδαία χειρόγραφα και πολλά βιβλία (1).

Αν και η αρχιερατεία του Νικολάου Ε΄ χαρακτηρίστηκε από ένα πνεύμα ειρήνης και συναίνεσης στις εκκλησιαστικές και πολιτικές υποθέσεις, τη συγκεκριμένη περίοδο συνέβη το πολύ δυσάρεστο γεγονός της Άλωσης της Κωνσταντινούπολης από τους Οθωμανούς Τούρκους. Ο πάπας κατηγορήθηκε από τον Enea Silvio Piccolomini, τον μελλοντικό πάπα Πίο Β΄, ότι δεν έδειξε καμία ευαισθησία απέναντι στον μεγάλο κίνδυνο που αντιμετώπιζε η χριστιανική Ανατολή από την ταχύτατη εξάπλωση των Οθωμανών στα Βαλκάνια και ότι δεν έδειξε ενδιαφέρον για τη διάσωση του τελευταίου χριστιανικού προπυργίου της Κωνσταντινούπολης.

Οι ενέργειες στις οποίες προέβη ο Νικόλαος Ε΄ για τη διάσωση της Πόλης ήταν η αποστολή του καρδινάλιου Ισιδώρου με διακόσιους άνδρες και η τοποθέτηση στις 28 Απριλίου 1453 του Jakopo Veniero ως διοικητή ενός στόλου που θα έσπευδε να βοηθήσει τους υπερασπιστές της της Βασιλεύουσας. Ωστόσο, ο στόλος αυτός δεν είχε αναχωρήσει από τη Βενετία, όταν έγινε η Άλωση της Πόλης. Περαιτέρω προσπάθειες για την πραγματοποίηση μίας σταυροφορίας εναντίον των Οθωμανών έπεσαν στο κενό. Ο Νικόλαος Ε΄ απεβίωσε δύο χρόνια μετά την Άλωση της Πόλης, στις 24 Μαΐου 1455 (2).

(1) Pichon-von Matt, *Les Papes*, 135. A. Kazhdan, « NICHOLAS V », *ODB* 2, 1468.

Βιδάλης, *Οι Ρωμαίοι Ποντίφικες*, 325.

(2) Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η', 191, 2-6. Runciman, *Η Άλωση*, 119-120. A. Kazhdan, « NICHOLAS V », *ODB* 2, 1468. Βιδάλης, *Οι Ρωμαίοι Ποντίφικες*, 325-326.

(Νοταρᾶς)

Νοταρᾶν

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η', 162, 10

Ο Λουκάς Νοταράς ήταν υιός του Νικολάου Νοταρά, πλούσιου αυλικού και πρέσβη του αυτοκράτορα Μανουήλ Β'. Το όνομα της μητέρας του ήταν Ευπρέπεια. Γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη. Αυτοαποκαλούνταν γαμβρός του αυτοκράτορα. Πιθανώς είχε νυμφευθεί μία κόρη του αυτοκράτορα Ιωάννη Ζ' Παλαιολόγου. Είχε πολιτογραφηθεί πολίτης Βενετίας και Γένουας. Διέθετε μεγάλη ακίνητη περιουσία στην Ιταλία. Υπηρέτησε τους αυτοκράτορες Ιωάννη Η' και Κωνσταντίνο ΙΑ' ως διερμηνευτής, από το 1431 έως το 1450. Από το 1435 (πιθανώς ήδη από το 1424) κατείχε, επίσης, το αξίωμα του μεσάζοντος. Ο Νοταράς το 1449 έλαβε το αξίωμα του μεγάλου δουκός (1). Ανήκε στην μερίδα των ανθενωτικών, όμως δεν ήταν φανατικός πολέμιος της ένωσης των Εκκλησιών. Ωστόσο, ο Δούκας αφηγείται ότι ο Νοταράς είχε αναφέρει πως ήταν προτιμότερο να δει τουρκικό σαρίκι να βασιλεύει καταμεσής στην Πόλη παρά λατινική τιάρα, φράση που του αποδόθηκε από τους εχθρούς του (2).

Τον Φεβρουάριο του 1424 ο Λουκάς Νοταράς ως μεσάζων συμμετείχε σε διπλωματική αποστολή μαζί με τον Γεώργιο Σφραντζή, στην αυλή του σουλτάνου Μουράτ Β'. Μετά τη συνθήκη ειρήνης που είχε συνάψει με τον σουλτάνο ο αυτοκράτορας Ιωάννης Η', ο Νοταράς και ο Σφραντζής είχαν αποσταλεί, ώστε να επικυρώσουν με όρκους τη συμφωνία (3). Τον Ιούλιου του 1441, ο Λουκάς Νοταράς ήταν ο διοικητής του πλοίου που μετέφερε τον Κωνσταντίνο Παλαιολόγο στη Λέσβο, ώστε να νυμφευθεί την Αικατερίνη Γατελούζου, κόρη του ηγεμόνα Δορίνου Γατελούζου (4).

Πιθανώς, το 1449 ο Νοταράς αναγκάστηκε να παραιτηθεί από το αξίωμα του μεσάζοντος, καθώς διατηρούσε ήδη το αξίωμα του μεγάλου δουκός. Σύμφωνα με την αφήγηση του Σφραντζή αυτή ήταν η επιθυμία του αυτοκράτορα Κωνσταντίνου, ο οποίος ήθελε να έχει στο πλευρό του δύο έμπιστους συμβούλους, οι οποίοι θα τον βοηθούσαν να φέρει εις πέρας τις υποθέσεις του κράτους, σε καθημερινή βάση. Ο Νοταράς συναίνεσε σε αυτή την απόφαση του αυτοκράτορα, με την προϋπόθεση ότι θα δίνονταν τιμές στους υιούς του. Η ανάληψη του αξιώματος του μεγάλου δουκός από τον Νοταρά ήταν η επιδίωξη του αυτοκράτορα Κωνσταντίνου να περιβληθεί από υπουργούς που προέρχονταν και από τη μερίδα των ανθενωτικών. Υπήρξαν, επιπλέον, προστριβές του Νοταρά με τον Σφραντζή, σχετικά με το ζήτημα του γάμου του αυτοκράτορα. Ο Σφραντζής στήριξε την άποψη ότι τα συμφέροντα της αυτοκρατορίας εξυπηρετούνταν καλύτερα, αν ο Κωνσταντίνος νυμφευόταν την χήρα του σουλτάνου Μουράτ Β΄ Μάρα της Σερβίας, ενώ ο Νοταράς και οι υπόλοιποι υπουργοί στήριξαν την πρόταση του γάμου με την κόρη του βασιλιά της Γεωργίας. Ωστόσο, ο αυτοκράτορας επέλεξε τη Γεωργιανή πριγκίπισσα. Ο Σφραντζής αναφέρεται, επίσης, στις διαπραγματεύσεις πριν από την Άλωση της Πόλης, σχετικά με την αίτησή του στον αυτοκράτορα να λάβει το αξίωμα του μεγάλου λογοθέτη. Η διεκδίκηση του αξιώματος από τον ιστορικό τον έφερε σε αντιπαράθεση με τον μεγάλο δούκα Λουκά Νοταρά, δείχνοντας μεγάλη αντιπάθεια προς το πρόσωπό του. (5).

Όταν ξεκίνησε η πολιορκία της Κωνσταντινούπολης, ο Λουκάς Νοταράς ήταν επικεφαλής μίας εφεδρείας που στάθμευε στη συνοικία της Πέτρας, κοντά και πίσω από τα χερσαία τείχη, με έναν αριθμό κινητών πυροβόλων. Ο Δούκας αναφέρει ότι ο Νοταράς συμμετείχε με πολύ ενεργητικό τρόπο στην άμυνα της πόλης. Έκανε περιπολίες καθημερινά στην Πόλη, ως επικεφαλής των πεντακοσίων στρατιωτών του, δίνοντας θάρρος στους υπερασπιστές. Επιπλέον, έλεγχε καθημερινά τους προμαχώνες και αναζητούσε όσους έλειπαν από τις θέσεις άμυνας. Στις 12 Απριλίου 1453 ο Οθωμανός ναύαρχος Μπαλτόγλου επιτέθηκε εναντίον του φράγματος του λιμανιού, στο σημείο όπου βρισκόταν η αλυσίδα που προστάτευε τον Κεράτιο κόλπο από τα οθωμανικά πλοία. Ο Νοταράς είχε σταλεί μαζί με τους άνδρες του, ώστε να συμβάλει στην άμυνα από την πλευρά του θαλάσσιου τείχους (6). Πριν την τελική επίθεση εναντίον της Πόλης ο Νοταράς και ο Γενοβέζος στρατιωτικός Ιωάννης Ιουστινιάνης αντάλλαξαν οργισμένα λόγια. Σύμφωνα με τον Ψευδο-Φραντζή ο μέγας δούξ κατηγορήθηκε για προδοσία. Ο Νοταράς αντιστάθηκε στην απαίτηση του Ιουστινιάνη να μετακινηθούν τα κανόνια που βρίσκονταν υπό τον έλεγχό του στα θαλάσσια τείχη

και να μεταφερθούν στο τμήμα των τειχών που διέσχιζε την κοιλάδα του Λύκου, γνωστό ως Μεσοτείχιον, επειδή θεωρούσε ότι η άμυνα των θαλάσσιων τειχών ήταν ήδη εξασθενημένη. Ο αυτοκράτορας επενέβη και υποστήριξε την άποψη του Ιουστινιάνη (7).

Όπως αφηγείται ο Χαλκοκονδύλης, κατά την Άλωση της Πόλης ο Λουκάς Νοταράς και οι υιοί του, όταν αντιλήφθηκαν ότι είχε χαθεί κάθε ελπίδα αντίστασης, κατέφυγαν σε έναν πύργο του τείχους, με σκοπό να διαφύγουν. Μαζί τους βρισκόταν και ο Οθωμανός πρίγκηπας Ορχάν μεταμφιεσμένος σε καλόγερο. Όταν οι Οθωμανοί τον αναγνώρισαν, ο Ορχάν έπεσε από τον πύργο και αυτοκτόνησε. Αφού οι Οθωμανοί στρατιώτες τους πολιόρκησαν στον πύργο, τους αιχμαλώτισαν λίγο πριν το μεσημέρι (8).

Ο σουλτάνος εξαγόρασε την αιχμαλωτισμένη οικογένεια του Νοταρά. Στην αρχή έδειξε μεγάλη φιλικότητα και εκτίμηση απέναντί του, αναγνωρίζοντας το αξίωμά του και ζητώντας τις συμβουλές του. Ωστόσο, μετά από λίγες μέρες, ο Μωάμεθ, έπειτα από ένα μεγάλο συμπόσιο στο οποίο βρισκόταν υπό την επήρεια μέθης, ζήτησε από έναν οίνοχοο του ή τον αρχιευνούχο του, σύμφωνα με τον Δούκα, να συναντήσει τον Νοταρά και να απαιτήσει την παράδοση του νεότερου υιού του, ο οποίος ήταν δώδεκα χρονών. Ο Νοταράς θεώρησε προσβλητικό το αίτημα και αρνήθηκε πεισματικά να παραδώσει το παιδί. Όταν μεταφέρθηκε η απάντηση του μεγάλου δουκός στον Μωάμεθ, αυτός οργισμένος διέταξε να συλλάβουν και να του φέρουν τον Νοταρά μαζί με τους υιούς του, όπως αφηγείται ο Χαλκοκονδύλης. Ωστόσο, οι δύο μεγαλύτεροι υιοί του είχαν σκοτωθεί στην Άλωση της Πόλης. Σύμφωνα με τον Δούκα, συνελήφθησαν ο Νοταράς, το δωδεκάχρονο παιδί του και ο γαμβρός του που ήταν υιός του μεγάλου δομέστικου Ανδρόνικου Παλαιολόγου Καντακουζηνού. Ο σουλτάνος διέταξε τον αποκεφαλισμό τους. Οι νέοι δέιλιασαν μπροστά στον επικείμενο θάνατο και ξέσπασαν σε κλάματα, ζητώντας από τον Νοταρά να δώσει στον σουλτάνο όσα χρήματα διέθετε στην Ιταλία, για να αποφύγουν τη σφαγή, σύμφωνα με τον Χαλκοκονδύλη. Ο Δούκας παραδίδει τα ενθαρρυντικά λόγια που τους απηύθυνε ο Νοταράς, ώστε να δείξουν θάρρος. Ζήτησε, μάλιστα, από τον δήμιο να σκοτώσει πρώτα τους νέους και έπειτα τον ίδιο. Αφού ο δήμιος ολοκλήρωσε την εκτέλεση, παρουσίασε τα κεφάλια τους στον σουλτάνο, ο οποίος διέταξε να παραμείνουν τα σώματά τους γυμνά και άταφα (9).

Ενώ η αφήγησης του Δούκα και του Χαλκοκονδύλη για την εκτέλεση του Νοταρά συμπίπτουν, ο Κριτόβουλος αφηγείται ότι ο μέγας δούξ υπήρξε θύμα πολιτικών μηχανορραφιών. Οι ανώτατοι άρχοντες του σουλτάνου τον συμβούλευσαν

να εκτελέσει τον Νοταρά, γιατί στο μέλλον θα απειλούσε την εξουσία του. Ο Μωάμεθ ενστερνίστηκε τις ανησυχίες τους και τον εκτέλεσε μαζί με τους υιούς του και άλλους άρχοντες. Ο Χαλκοκονδύλης αφηγείται ότι ο Μωάμεθ, μετά τον θάνατο του Νοταρά, διέταξε τη θανάτωση όλων των Βυζαντινών αρχόντων που είχαν απελευθερωθεί στην Κωνσταντινούπολη, επειδή παρακινήθηκε από ένα ντόπιο Έλληνα, με την κόρη του οποίου είχε ερωτικές σχέσεις, ευνοώντας την οικογένειά της. Το γεγονός της θανάτωσης των απελεύθερων Βυζαντινών αρχόντων από τον Μωάμεθ αφηγείται και ο Δούκας **(10)**.

Η σύζυγος του Λουκά Νοταρά εγκατέλειψε την Κωνσταντινούπολη και πέθανε καθ'οδόν στο χωριό Μεσσήνη, καθώς ήταν βαριά άρρωστη. Η κόρη του, Άννα Νοταρά, είχε ήδη εγκατασταθεί στη Βενετία, παίρνοντας μαζί της κάποιους από τους θησαυρούς της οικογένειας. Έζησε εκεί για πολλά χρόνια και υποδέχτηκε πολλούς πρόσφυγες από την Πόλη, διαθέτοντας όσα χρήματα διέθετε για την ανακούφισή τους **(11)**.

(1) Δούκας, *Ιστορία*, XIX 10, 129, 8-13. Runciman, *Η Άλωση*, 225-226, σημ. 233. *PLP* 8, 20730, 20733, 185-186. Alice M. Talbot, « NOTARAS, LOUKAS, *megas doux* (1449-1453) », *ODB* 3, 1494-1495. Nicol, *BA*, 267-268.

(2) Δούκας, *Ιστορία*, XXXVII 10, 329, 11-12. Runciman, *Η Άλωση*, 55-56. Alice M. Talbot, « NOTARAS, LOUKAS, *megas doux* (1449-1453) », *ODB* 3, 1494-1495

(3) Δούκας, *Ιστορία*, XXIX 1-3, 245, 23-247, 1. Σφραντζής, *Χρονικόν*, XII 4, 26, 1-10. Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριών*, Ε', 17, 13-16.

(4) Σφραντζής, *Χρονικόν*, XXIV 10, 88, 16-20. Alice M. Talbot, « NOTARAS, LOUKAS, *megas doux* (1449-1453) », *ODB* 3, 1494-1495.

(5) Σφραντζής, *Χρονικόν*, XXXII 6-8, 116, 10-118, 6. XXXIII 4-5, 120, 10-26. XXXIV 1-12, 124, 1-130, 10. Runciman, *Η Άλωση*, 100-102. Καρπόζηλος, *Βυζαντινοί Ιστορικοί* Δ', 578.

(6) Δούκας, *Ιστορία*, XXXVIII 17, 345, 7-11. Κριτόβουλος, *Ιστορίαι*, Α' 37, 1, 50, 20-51, 24. Runciman, *Η Άλωση*, 151-152, σημ. 152.

(7) Ψευδο-Φραντζής, 406, 13-32. 434, 1-31. Runciman, *Η Άλωση*, 197. Alice M. Talbot, « NOTARAS, LOUKAS, *megas doux* (1449-1453) », *ODB* 3, 1494-1495.

(8) Δούκας, *Ιστορία*, XL 4-5, 379, 1-381, 15. Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, H', 162-3-11. Βλ., επίσης, Μονιού, *Μνημεις Αλώσεως*, 479, σημ. 73 και λ. «*Ορχάνην* ».

(9) Δούκας, *Ιστορία*, XL 6-7, 381, 16-385, 2. Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, H', 165, 9-166, 22. Ψευδο-Φραντζής, 434, 27-28. Βλ., επίσης, Runciman, *Η Άλωση*, 224. Nicol, *Byzantine family of Kantakouzenos*, 181. Μονιού, *Μνημεις Αλώσεως*, 469-470, σημ. 71, 482, σημ. 88.

(10) Κριτόβουλος, *Ιστορίαι*, A' 73, 9-14, 83, 25-85, 2. Πρβλ. Δούκας, *Ιστορία*, XL 8, 385, 3-9. Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, H', 166, 13-22. Runciman, *Η Άλωση*, 224-225.

(11) Δούκας, *Ιστορία*, XL 5, 381, 4-8. Runciman, *Η Άλωση*, 225-226, 271. Nicol, *BA*, 267-268.

Όρβανός

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, H', 151, 12

Ο Ουρβανός (ουγγρ, Orban) ήταν ο κατασκευαστής των κανονιών που χρησιμοποιήθηκαν από τον οθωμανικό στρατό, κατά την πολιορκία της Κωνσταντινούπολης το 1453 **(1)**. Ο Χαλκοκονδύλης θεωρούσε ότι ο Ουρβανός ήταν ρουμανικής καταγωγής (*Δάξ τὸ γένος*), ενώ κατά τον Δούκα ήταν Ούγγρος (*τὸ γένος Οὐγγρος*) **(2)**. Στην πραγματικότητα, ο Ουρβανός πιθανότατα ήταν Σάξωνας ή Ούγγρος από την περιοχή της Τρανσυλβανίας, στη σημερινή Ρουμανία **(3)**.

Το καλοκαίρι του 1452 ο Ουρβανός ήρθε στην Κωνσταντινούπολη και εντάχθηκε στην υπηρεσία του αυτοκράτορα Κωνσταντίνου. Επειδή, όμως, ο αυτοκράτορας δεν μπορούσε να του πληρώσει τον μισθό που εκείνος πίστευε ότι του άξιζε ούτε μπορούσε να του προμηθεύσει τις πρώτες ύλες που χρειαζόταν, έφυγε από την υπηρεσία των Βυζαντινών και προσέγγισε τον Μωάμεθ Β'. Εκείνος, αφού τον δέχτηκε σε ακρόαση, πείστηκε από τις υποσχέσεις του μηχανικού, ο οποίος ισχυριζόταν ότι μπορούσε να κατασκευάσει ένα κανόνι ικανό να γκρεμίσει και τα τείχη της ίδιας της Βαβυλώνας. Του προσφέρθηκε τετραπλάσιος μισθός και ο Ουρβανός κατασκεύασε το πρώτο κανόνι που τοποθετήθηκε στο φρούριο Ρούμελι Χισάρ, στον

Βόσπορο. Με τη χρήση του κανονιού, οι Οθωμανοί στα τέλη του 1452 βύθισαν ένα βενετικό πλοίο που προσπάθησε να διασπάσει τον ναυτικό αποκλεισμό **(4)**.

Ο Μωάμεθ Β΄ ευχαριστημένος από την επιτυχία του κανονιού, διέταξε τον Ουρβανό να κατασκευάσει ένα κανόνι διπλάσιο σε μέγεθος από το πρώτο. Αυτό χυτεύθηκε στην Αδριανούπολη και ολοκληρώθηκε τον Ιανουάριο του 1453. Το μέγεθος της κάνης του υπολογίζεται ότι ήταν είκοσι έξι πόδια και οκτώ ίντσες. Το πάχος του μπρούντζου γύρω από τον σωλήνα ήταν οκτώ ίντσες, ενώ, η περιφέρεια του σωλήνα ήταν τέσσερις ίντσες. Τα βλήματα του ζύγιζαν εξακόσια κιλά. Η ομάδα στην οποία είχε ανατεθεί η φροντίδα του αριθμούσε επτακοσίους άνδρες, ενώ χρειάστηκαν δεκαπέντε ζευγάρια βόδια, για να το σύρουν στη συνοικία όπου βρισκόταν το παλάτι του σουλτάνου, στην Αδριανούπολη. Εκεί έγινε η πρώτη δοκιμή. Η αντήχηση του βλήματος ακούστηκε σε απόσταση εκατό σταδίων, ενώ το βλήμα διέσχισε ένα μίλι και σφηνώθηκε δύο μέτρα, μέσα στη γη. Τον Μάρτιο του 1453 εξήντα βόδια έσυραν το κανόνι μπροστά στα τείχη της Κωνσταντινούπολης. Το συνόδευαν διακόσιοι άνδρες που καθάριζαν τον δρόμο από τον οποίο θα πέρναγε. Παράλληλα, υπό τις οδηγίες του Ουρβανού τα χυτήρια παρήγαγαν και άλλα κανόνια **(5)**.

Το μεγάλο κανόνι, μαζί με ένα δεύτερο μεγάλο και τα υπόλοιπα μικρότερα τοποθετήθηκαν στην κοιλάδα του Λύκου, απέναντι από το εξωτερικό τείχος της Κωνσταντινούπολης, στο σημείο που βρισκόταν η πύλη του Αγίου Ρωμανού. Οι βολές τους κατέστρεψαν το εξωτερικό τείχος και τους πύργους του, ενώ σοβαρές ζημιές προκλήθηκαν και στο εσωτερικό τείχος, όπως αφηγείται ο Χαλκοκονδύλης. Σύμφωνα με εκτιμήσεις έγκυρων μελετητών, οι Οθωμανοί χρησιμοποίησαν κατά την πολιορκία έντεκα μεγάλα κανόνια με βολή βάρους 200 κιλών και πενήντα με βολή εκατό κιλών. Επιπλέον, χρησιμοποιήθηκαν δεκατέσσερις πυροβολαρχίες, από τις οποίες οι πέντε ήταν στραμμένες προς την πύλη του Αγίου Ρωμανού **(6)**.

(1) Moravcsik, *Byzantinoturcica* II, 220. *PLP* 9, 21086, 16.

(2) Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ἱστοριῶν*, Η΄, 151, 12-13. Βλ., επίσης, Δούκας, *Ἱστορία*, XXXIII 2, 279, 22-281, 18.

(3) Babinger, *Mehmed the Conqueror*, 78, 82. Runciman, *Η Άλωση*, 131.

(4) Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ἱστοριῶν*, Η΄, 151, 12-15. Βλ., επίσης, Δούκας, *Ἱστορία*, XXXIII 1-2, 307, 20-309, 27. Babinger, *Mehmed the Conqueror*, 78-79. Runciman, *Η Άλωση*, 131.

(5) Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η΄, 151, 3-11. Δούκας, *Ιστορία*, XXXIII 3, 309, 28-311, 10. Κριτόβουλος, *Ιστορίαι*, Α΄ 29-30, 43, 17-46, 20. Babinger, *Mehmed the Conqueror*, 80-81. Runciman, *Η Άλωση*, 131-132.

(6) Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η΄, 151, 3-152, 4. Βλ., επίσης, Κριτόβουλος, *Ιστορίαι*, Α΄ 31, 46, 21-31. Νικολούδης, *Βυζαντίου Άλωσις*, 110. Μονιού, *Μνήμες Αλώσεως*, 473-474, σημ. 22.

Όρθογρούλης

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η΄, 197, 14

Ο Χαλκοκονδύλης αναφέρει ότι το συγκεκριμένο τουρκικό όνομα είναι « σκυθικής » προέλευσης, χωρίς να είναι ξεκάθαρο αν ο ιστορικός εννοεί με αυτόν τον προσδιορισμό τους αρχαίους Σκύθες, τους Μογγόλους ή, γενικότερα τους λαούς με καταγωγή από την κεντρική Ασία **(1)**. Το όνομα *Όρθογρούλης*, ωστόσο, είναι τουρκικής προέλευσης (τουρκ. Er-toghril, er = αρσενικό, toghril = χαρταετός) **(2)**.

(1) Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η΄, 197, 13-15. Kaldellis, *Histories* 2, 527.

(2) Moravcsik, *Byzantinoturcica* II, 125-126. V. L. Ménage, « ERTOGHRUL », *Et*² 3, 710-711, ειδικότερα, 710. Βλ., επίσης, λ. « Τοῦρκοι ».

(Όρλιχος)

Όρλιχον

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η΄, 188, 12

Ο Ulrich Β΄, κόμης του Cilli, γεννήθηκε το 1407. Ήταν υιός του Friedrich Β΄, κόμης του Cilli, και της κόμισσας Elizabeth Frankapan. Ήταν γαμβρός του δεσπότη της Σερβίας Djuradj Brankονιέ, καθώς είχε νυμφευθεί την κόρη του Αικατερίνη Καντακουζηνή Brankονιέ, με την οποία απέκτησε δύο υιούς και μία κόρη. Από τις 30 Νοεμβρίου 1436 είχε ανακηρυχθεί πρίγκηπας της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Το

1438-1438 ο Ulrich διετέλεσε διοικητής της Βοημίας, ενώ από το 1443 ήταν αντιβασιλέας του Götz. Από το 1445 ήταν μπάνος της Σλαβονίας, ενώ από το 1454 η εξουσία του περιελάμβανε και τις περιοχές της Δαλματίας και της Κροατίας. Το 1455 ο Γερμανός πρίγκηπας αναδείχθηκε σε αντιβασιλέα του δουκάτου της Αυστρίας, ενώ το 1456 ανακηρύχθηκε γενικός διοικητής του ουγγρικού βασιλείου **(1)**.

Ο Χαλκοκονδύλης αναφέρει ότι μετά τον θάνατο του Ιωάννη Ουννάδη, με τον οποίο ο Ulrich διατηρούσε εχθρικές σχέσεις, επικράτησε ένταση στις εσωτερικές υποθέσεις του ουγγρικού βασιλείου. Σε σύνοδο που ακολούθησε, ο Γερμανός πρίγκηπας απαίτησε να μη δοθούν αξιώματα στους δύο υιούς του Ουννάδη, αλλά να εξοριστούν από τη χώρα. Θεωρούσε ότι ο Ιωάννης Ουννάδης είχε φέρει πολλές συμφορές στην Ουγγαρία με τις συνεχείς συγκρούσεις που είχε με τους Οθωμανούς. Οι υιοί του Ουννάδη όρμησαν εναντίον του, τον αποκεφάλισαν και διέφυγαν. Πράγματι, ο Λαδίσλαος, υιός του Ιωάννη Ουννάδη, δολοφόνησε τον Ulrich την 9^η Νοεμβρίου 1456 στο Βελιγράδι, κάτω από αδιευκρίνιστες συνθήκες **(2)**.

(1) Moravcsik, *Byzantinoturcica* II, 220. . *PLP* 9, 21110, 18. Engel, *The Realm of St. Stephen*, 290, 292.

(2) Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η', 188, 9-19. Engel, *The Realm of St. Stephen*, 296-297. Kaldellis, *Histories* 2, 505, σημ. 83-84.

(Ὁρχάνης)

Ὁρχάνεω

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η', 196, 19

Πρόκειται για τον Οθωμανό σουλτάνο Ορχάν Α' (1326-1362), υιό του ιδρυτή της δυναστείας των Οθωμανών Οσμάν Α' και πιθανόν της κόρης του σείχη Edebalı, Mal Hatun. Ο Χαλκοκονδύλης σχολιάζει στο 8^ο βιβλίο των *Αποδείξεων Ιστοριῶν* ότι το όνομα Ὁρχάνης είναι « σκυθικής » προέλευσης, χωρίς να είναι ξεκάθαρο αν ο ιστορικός εννοεί τους αρχαίους Σκύθες, τους Μογγόλους ή, γενικότερα τους λαούς με καταγωγή από την κεντρική Ασία **(1)**.

Για τα νεανικά χρόνια του Ορχάν (τουρκ. Orkhan) υπάρχουν συγκεχυμένες

πληροφορίες. Πιθανώς, σύμφωνα με την οθωμανική παράδοση, διέθετε έναν αδερφό ονόματι 'Alā' al-Din, ο οποίος παραιτήθηκε από τα δικαιώματά του στην πατρική περιουσία του πατέρα τους Οσμάν, και δέχτηκε τη θέση του βεζίρη. Σύμφωνα με τις τουρκικές πηγές, ο Ορχάν είχε παντρευτεί τη Νιλουφέρ, κόρη βυζαντινού άρχοντα ενός οχυρού κοντά στο Βηλόκωμα, το οποίο είχε καταλάβει ο Οσμάν το 1299. Από αυτόν τον γάμο ο Ορχάν απέκτησε τον Σουλεϊμάν, τον μετέπειτα πασά, οι ενέργειες του οποίου έθεσαν τις βάσεις της εξάπλωσης των Οθωμανών στα Βαλκάνια και τον Μουράτ, τον μετέπειτα σουλτάνο. Είχε, επίσης, δύο ακόμα παιδιά, τον Χαλίλ και τον Ιμπραήμ.

Ο Ορχάν έλαβε μέρος σε πολλές στρατιωτικές επιχειρήσεις του πατέρα του και το 1323-1324 ή 1326 τον διαδέχθηκε στον οθωμανικό θρόνο. Σύντομα, το 1326, κατέλαβε την βυζαντινή πόλη της Προύσας, την οποία κατέστησε πρωτεύουσά του. Συνέχισε με αμείωτο ρυθμό τις επιδρομές στα εναπομείναντα βυζαντινά εδάφη της Βιθυνίας, έχοντας στο πλευρό του πολλούς γαζήδες (πολεμιστές της πίστης του Ισλάμ). Το 1329 Ο Ορχάν νίκησε τα βυζαντινά στρατεύματα του αυτοκράτορα Ανδρόνικου Γ' και του αρχιστράτηγου και μετέπειτα αυτοκράτορα Ιωάννη Καντακουζηνού, στη θέση Πελεκάνος, στην περιοχή της Νικομήδειας και έπειτα στην πόλη Φιλοκρήνη. Η Νίκαια παραδόθηκε το 1331 και η Νικομήδεια το 1337, ενώ το 1333 ο Ορχάν είχε υπογράψει συνθήκη ειρήνης, σύμφωνα με την οποία ο Βυζαντινός αυτοκράτορας έπρεπε να του καταβάλλει ετησίως δώδεκα χιλιάδες υπέρπυρα, ώστε να μην συνεχίσει τις επιθετικές ενέργειες εναντίον των εναπομεινάντων εδαφών των Βυζαντινών στο βορειοανατολικό άκρο της Μικράς Ασίας. Ο Ορχάν, έπειτα, πραγματοποίησε την πρώτη επιδρομή εναντίον των περιχώρων της Κωνσταντινούπολης.

Το Οθωμανικό εμιράτο εκμεταλλεύτηκε την εμφύλια σύγκρουση του νόμιμου διαδόχου Ιωάννη Ε' Παλαιολόγου και του διεκδικητή του θρόνου, Ιωάννη ΣΤ' Καντακουζηνού. Ο τελευταίος ζήτησε τη βοήθεια του Ορχάν και το 1346 του προσέφερε ως νύφη την κόρη του, Θεοδώρα. Ο Ορχάν τότε έστειλε στρατεύματα στη Θράκη, για να στηρίξουν τον σκοπό του Ιωάννη. Οι Τούρκοι έμαθαν με αυτό τον τρόπο την τοπογραφία της Θράκης και της Μακεδονίας. Επιπλέον, πλούτισαν από τα λάφυρα που συνέλεξαν και από τους σκλάβους που αποκόμιζαν κατά τη διάρκεια των συγκρούσεων. Επίσης, εκείνη την περίοδο οι Οθωμανοί κατάφεραν να θέσουν υπό τον έλεγχό τους το εμιράτο του Καρασί, στα βορειοδυτικά παράλια της Μικράς Ασίας και εξασφάλισαν την έξοδό τους στη θάλασσα, αποκτώντας στόλο.

Η συμμαχία Ορχάν και Καντακουζηνού συνεχίστηκε μετά το 1347, με την

παρουσία τουρκικών στρατευμάτων στην Θράκη. Επίσης, το 1351 οι Οθωμανοί είχαν συνάψει συμμαχία με τους Γενουάτες, τους οποίους υποστήριξαν στον πόλεμο με τους Βενετούς, για την κυριαρχία στο εμπόριο της Μαύρης Θάλασσας. Το αποφασιστικό βήμα της βασιλείας του Ορχάν ήταν η δημιουργία σταθερής οθωμανικής βάσης σε ευρωπαϊκό έδαφος. Το 1352 μία ομάδα Τούρκων μισθοφόρων παρέδωσε στον γιο του Ορχάν, Σουλεϊμάν πασά, το βυζαντινό οχυρό της Τζύμπης, στη βόρεια ακτή των Δαρδανελλίων. Το 1354, μετά από έναν καταστροφικό σεισμό, τα τείχη του οχυρού της Καλλίπολης και άλλων πόλεων στα στενά των Δαρδανελλίων κατέρρευσαν. Οι οθωμανικές δυνάμεις του Σουλεϊμάν πασά, που βρίσκονταν στα περίχωρα, έσπευσαν να καταλάβουν αυτές τις πόλεις, στις οποίες εγκαταστάθηκε μόνιμη φρουρά και Τούρκοι έποικοι από τη Μικρά Ασία.

Η επιθετικότητα του Ορχάν κατευνάστηκε, όταν το 1357 Γενουάτες πειρατές συνέλαβαν τον μικρότερο υιό του, Χαλίλ. Επιπλέον, ο Σουλεϊμάν πασάς, ο οποίος προοριζόταν να διαδεχθεί τον Ορχάν στην εξουσία, έπεσε από το άλογό του και σκοτώθηκε. Ο νέος αυτοκράτορας του Βυζαντίου, Ιωάννης Ε΄ Παλαιολόγος, ενεπλάκη σε σκληρές διαπραγματεύσεις με τους Γενουάτες για την απελευθέρωση του Χαλίλ. Μάλιστα, πάντρεψε την κόρη του Ειρήνη με τον νεαρό Οθωμανό πρίγκηπα, ο οποίος απελευθερώθηκε το 1359, με την ελπίδα ότι θα ένωνε τις οθωμανικές και βυζαντινές περιοχές, εφόσον ο Χαλίλ διαδεχόταν τον πατέρα του. Όμως, νέος σουλτάνος αναδείχθηκε ο Μουράτ, ο οποίος είχε σταλεί στο θρακικό μέτωπο ως αρχιστράτηγος μετά τον θάνατο του Σουλεϊμάν. Ο Μουράτ κατάφερε το 1361 να κατακτήσει την πόλη του Διδυμότειχου.

Τον Μάρτιο του 1362 ο Ορχάν πέθανε αφήνοντας ένα ισχυρό κράτος, το οποίο είχε παγιώσει τις κατακτήσεις του στη Μικρά Ασία και την Ευρώπη. Οι Οθωμανοί διέθεταν πλέον ισχυρή στρατιωτική και κρατική οργάνωση, ενώ η οικονομία του κράτους άνθιζε, λόγω των εμπορικών συνθηκών, των εισφορών υποτέλειας των χριστιανικών κρατών, των Τούρκων μισθοφόρων που στρατολογούσαν οι χριστιανοί ηγεμόνες, του δουλεμπορίου και των επιδρομών που απέφεραν πολλά λάφυρα. Επιπλέον, κατά τη βασιλεία του Ορχάν, υπήρξε μεγάλη οικοδομική δραστηριότητα στις πόλεις της βορειοδυτικής Μικράς Ασίας και της Θράκης, με την ανέγερση δημοσίων και θρησκευτικών κτιρίων, αλλά και με την πραγματοποίηση αστικών έργων και έργων οδοποιίας, που προωθούσαν τον ισλαμικό πολιτισμό (2).

(1) Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η', 197, 12-15. Moravcsik, *Byzantinoturcica* II, 221. PLP 9, 21133, 21-23. Finkel, *Οθωμανική Αυτοκρατορία*, 42. Kaldellis, *Histories* 2, 527.

(2) Inalcik, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία*, 21-27. Elizabeth A. Zachariadou, « ORKHAN », *EI*², 175-176. Imber, *Ottoman Empire*, 8-10. Finkel, *Οθωμανική Αυτοκρατορία*, 36-47. Βλ., επίσης, λ. « Τούρκοι ».

(Ὁρχάνης)

Ορχάνην

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η', 162, 4.

Πρόκειται για τον Οθωμανό πρίγκηπα Ορχάν (τουρκ. Orkhan), ο οποίος βρισκόταν εξόριστος στην Κωνσταντινούπολη, κατά τη διάρκεια της πολιορκίας του 1453. Ο Κριτόβουλος αναφέρει ότι ο Ορχάν ήταν θείος του σουλτάνου Μωάμεθ Β' και αδελφός του πατέρα του, Μουράτ Β', ενώ ο Δούκας τον παρουσιάζει ως απόγονο του Οσμάν. Ο Χαλκοκονδύλης τον αναφέρει ως εγγονό του Σουλεϊμάν (*Μουσουλμάν*), υιού του Βαγιαζήτ Α', εκδοχή που συγκεντρώνει τις περισσότερες πιθανότητες από τους μελετητές. Πιθανώς ήταν υιός του Ορχάν, υιού του Σουλεϊμάν (1).

Ο Δούκας είναι ο μοναδικός ιστορικός της περιόδου που αναφέρει πως, όταν ο Μωάμεθ Β' ανέβηκε στον οθωμανικό θρόνο, υποσχέθηκε στους Βυζαντινούς τριακόσιες χιλιάδες άσπρα ετησίως από τα εισοδήματα των περιοχών κοντά στον Στρυμόνα, για τη διατροφή και τα έξοδα του Οθωμανού πρίγκηπα. Κατόπιν, ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος προχώρησε σε μία άστοχη διπλωματική κίνηση, προσπαθώντας να εκμεταλλευτεί τις δυσκολίες που αντιμετώπιζε ο Μωάμεθ στη Μικρά Ασία. Έστειλε πρεσβεία και ζήτησε από τον σουλτάνο να διπλασιάσει το ποσό της διατροφής, ειδάλλως θα τον απελευθέρωνε, τονίζοντας το γεγονός πως επρόκειτο για έναν διεκδικητή του θρόνου, ο οποίος αποτελούσε μέλος της οθωμανικής δυναστείας. Όμως, ο Ορχάν ήταν αδύναμος και δε θα μπορούσε να αντιπαρατεθεί με τον Μωάμεθ στη διεκδίκηση της εξουσίας. Ο μεγάλος βεζίρης Χαλίλ πασάς εξοργίστηκε με τις απαιτήσεις της βυζαντινής πρεσβείας και θεώρησε παντελώς ανόητο αυτό το αίτημα. Όταν τα νέα μεταφέρθηκαν στον σουλτάνο, αυτός δεν

πανικοβλήθηκε από τον εκβιασμό, αντιθέτως αντιλήφθηκε ότι του δόθηκε πλέον η αφορμή να καταπατήσει τις παραχωρήσεις που είχε κάνει απέναντι στους Βυζαντινούς και να αγνοήσει επιδεικτικά τη συνθήκη ειρήνης μαζί τους. Στη συνέχεια, ο Μωάμεθ έδωσε οδηγίες για τον πλήρη αποκλεισμό της Πόλης, με την κατασκευή του φρουρίου Ρούμελι-Χισάρ, στην ευρωπαϊκή ακτή του Βοσπόρου **(2)**.

Κατά την πολιορκία της Κωνσταντινούπολης, ο πρίγκηπας Ορχάν συμμετείχε στην άμυνα της πόλης και είχε εγκατασταθεί μαζί με τη σωματοφυλακή του, που αποτελούνταν από Τούρκους, κοντά στο λιμάνι του Ελευθερίου, προς την πλευρά της Προποντίδας. Όταν η άμυνα της Πόλης κατέρρευσε, στις 29 Μαΐου 1453, ο Ορχάν και οι Τούρκοι του συνέχιζαν να μάχονται με πείσμα στα θαλάσσια τείχη, διότι ήξεραν τι τους επεφύλασσε η μοίρα, εφόσον συλλαμβάνονταν. Όταν μαθεύτηκε πως η Πόλη έπεσε, ο Ορχάν κατέφυγε μαζί με τον μεγάλο δούκα Λουκά Νοταρά και άλλους ευγενείς σε έναν πύργο του τείχους και δανείστηκε τα άμφια ενός μοναχού. Προσπάθησε να διαφύγει μεταμφιεσμένος, πηδώντας έξω από το τείχος, καθώς γνώριζε άριστα την ελληνική γλώσσα και κανείς δε θα αντιλαμβανόταν ότι επρόκειτο για Τούρκο. Ωστόσο, όταν αιχμαλωτίστηκε από τους ναύτες του Χαμζά μπέη, ένας Βυζαντινός συγκρατούμενός του αποκάλυψε την πραγματική ταυτότητα του Οθωμανού πρίγκηπα, με αντάλλαγμα την ελευθερία του. Τότε, ο Ορχάν, αφού αποκαλύφθηκε, πήδηξε από τα τείχη και αυτοκτόνησε, σύμφωνα με τη διήγηση του Κριτοβούλου και του Χαλκοκονδύλη. Ο Δούκας, αντιθέτως, αναφέρει ότι ο Ορχάν αποκεφαλίστηκε εκείνη τη στιγμή από τους άνδρες του Χαμζά μπέη, ο οποίος παρέδωσε το κεφάλι του στον σουλτάνο Μωάμεθ και έλαβε γενναιόδωρη ανταμοιβή **(3)**.

(1) Δούκας, *Ιστορία*, XXXIII 12, 289, 33-291, 1. Κριτόβουλος, *Ιστορίαι*, Α' 64, 73, 27-28. Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η', 162, 4. Moravcsik, *Byzantinoturcica* II, 221-222. Babinger, *Mehmed the Conqueror*, 70. Runciman, *Η Άλωση*, 109-110, 114-116. *PLP* 9, 21132, 21134, 21, 23-24. Μονιού, *Μνήμες Αλώσεως*, 450, σημ. 97. Βλ., επίσης, λ. « Μουσουλμάνεω ».

(2) Δούκας, *Ιστορία*, XXXIII 12, 289, 15-291, 2. XXXIV 2-5, 293, 7-297, 13. Μονιού, *Μνήμες Αλώσεως*, 417-418, σημ. 21. 450, σημ. 97.

(3) Δούκας, *Ιστορία*, XL 4, 379, 1-14. Κριτόβουλος, *Ιστορίαι*, Α', 64, 73, 26-74, 4. Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η', 162, 3-9. Runciman, *Η Άλωση*, 151, 211, 223. Babinger, *Mehmed the Conqueror*, 93.

(Παιαζήτης)

Παιαζήτω

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η', 196, 20

Πρόκειται για τον Οθωμανό σουλτάνο Βαγιαζήτ Α' τον « Κεραυνό » (τουρκ. Yıldırım). Ο Λαόνικος αναφέρει στο 8^ο βιβλίο των *Αποδείξεων Ιστοριῶν* ότι ο Χαϊρεδδίν πασάς και ο υιός του Αλή, της οικογένειας των Djandarli, απέκτησαν μεγάλη φήμη, όταν υπηρετούσαν ως μεγάλοι βεζίρηδες στην αυλή διαφόρων Οθωμανών σουλτάνων, ανάμεσα στους οποίους ήταν και ο Βαγιαζήτ. Ο ιστορικός σχολιάζει, επίσης, ότι το όνομα *Παιαζήτης* είναι σκυθικής καταγωγής, χωρίς να είναι ξεκάθαρο αν ο ιστορικός εννοεί τους αρχαίους Σκύθες, τους Μογγόλους ή γενικά τους λαούς με καταγωγή από την κεντρική Ασία (1).

Ο Βαγιαζήτ (τουρκ. Bāyāzīd) γεννήθηκε το 1354 και σε ηλικία είκοσι επτά χρονών έγινε κυβερνήτης της Κιουτάχειας, ισχυροποιώντας το οθωμανικό κράτος στην περιοχή, κυρίως σε βάρος του εμιράτου των Καραμανιδών. Ο νεαρός Οθωμανός πρίγκηπας έγινε σουλτάνος το 1389, μετά τη μάχη του Κοσσυφοπεδίου εναντίον του ηγεμόνα της Σερβίας Λαζάρου, κατά την οποία ο πατέρας του Μουράτ Α' δολοφονήθηκε. Ένας Σέρβος διοικητής ο οποίος προσποιήθηκε ότι αυτομολούσε στην οθωμανική πλευρά κατά τη διάρκεια της μάχης, κατάφερε να προσεγγίσει τον Μουράτ και να τον μαχαιρώσει. Ο δράστης συνελήφθη και θανατώθηκε. Ο σουλτάνος, τραυματισμένος θανάσιμα, ζήτησε από τους πασάδες του να αναγνωρίσουν τον μεγαλύτερο και ικανότερο υιό του, Βαγιαζήτ, ως σουλτάνο. Ο Μουράτ απεβίωσε, όμως ο Βαγιαζήτ κατάφερε στις 15 Ιουνίου να συντρίψει τους Σέρβους και να εκτελέσει τον Σέρβο πρίγκηπα Λάζαρο. Η Σερβία έχασε πλέον την ανεξαρτησία της και κατέστη φόρου υποτελής στους Οθωμανούς. Επίσης, ο νεαρός σουλτάνος δολοφόνησε τον αδελφό του, Γιακούμπ, ώστε να μην υπάρξει άλλος διεκδικητής του θρόνου.

Ο επόμενος στόχος του Βαγιαζήτ ήταν η δυτική Ανατολία. Ο Βαγιαζήτ

συνέτριψε τη δύναμη του εμιράτου των Καραμανιδών και εδραίωσε τον οθωμανικό έλεγχο στην περιοχή. Έχοντας στο πλευρό του τον υποτελή του διάδοχο και μετέπειτα αυτοκράτορα Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγο, άλωσε τη Φιλαδέλφεια το 1390, τη μοναδική πόλη της Μικράς Ασίας που είχε παραμείνει υπό βυζαντινό έλεγχο. Αν και ο εμίρης των Τουρκομάνων Ερετνά, Καντί Μπουρχάν, συνέχιζε να αντιστέκεται, το 1392 ο σουλτάνος έλεγχε το μεγαλύτερο μέρος της δυτικής Μικράς Ασίας.

Επίσης, ο Βαγιαζήτ έλεγχε τη διαδοχή του βυζαντινού θρόνου, βοηθώντας κατά σειρά τον Ιωάννη Ζ΄ Παλαιολόγο, τον Ιωάννη Ε΄ Παλαιολόγο (εκ νέου) και τον Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγο να στεφθούν αυτοκράτορες. Η πίεση, ωστόσο, των Ούγγρων και των Βλάχων στη βόρεια Βουλγαρία, αλλά και η προσπάθεια των Παλαιολόγων για συνεννόηση με τον πάπα της Ρώμης, ώστε να οργανώσει σταυροφορία, με αντάλλαγμα την ένωση των δύο εκκλησιών, είχαν οδηγήσει σε δυσχερή θέση τους Οθωμανούς στα Βαλκάνια. Παράλληλα, η Βενετία είχε διεισδύσει βαθιά στην περιοχή της Πελοποννήσου. Το 1394 ο Βαγιαζήτ συγκάλεσε στη Βέροια σύνοδο όλων των υποτελών του στα Βαλκάνια, για να ανανεώσει τους δεσμούς υποτελείας τους. Οι Παλαιολόγοι δραπετεύσαν από το στρατόπεδο. Ο Βαγιαζήτ σε αντίποινα απέκλεισε την Κωνσταντινούπολη, κατέλαβε τη Θεσσαλία κι έστειλε δυνάμεις στην Πελοπόννησο. Επίσης, την άνοιξη του 1394 εισέβαλε στην Ουγγαρία. Το 1395 υπέταξε τα υπολείμματα του βουλγαρικού κράτους και η Βλαχία κατέστη φόρου υποτελής. Το 1396 πέρασε τον Δούναβη και κατευθύνθηκε στη Νικόπολη. Ο Ούγγρος βασιλιάς Σιγισμούνδος ηγήθηκε σταυροφορίας εναντίον του, αλλά συνετρίβη από τον Βαγιαζήτ στη μάχη της Νικόπολης. Ο σουλτάνος, έχοντας εξασφαλίσει το σύνορο του Δούναβη, επέστρεψε στην Ασία, όπου μέχρι το 1397 είχε επεκτείνει την οθωμανική κυριαρχία μέχρι την Τεφρική, υποτάσσοντας τα εμιράτα των Καραμανιδών και του Καντί Μπουρχανεντίν. Επιπλέον, ενέτεινε τον αποκλεισμό της Κωνσταντινούπολης.

Ενώ το Οθωμανικό κράτος βρισκόταν στο απόγειο της ισχύος του, εμφανίστηκε το 1398 στην ανατολική Μικρά Ασία η απειλή του Ταμερλάνου. Ο Τάταρος ηγεμόνας είχε δημιουργήσει μία απέραντη αυτοκρατορία στο Ιράν και την κεντρική Ασία και θεωρούσε τον εαυτό του διάδοχο του Τζένγκις Χαν και, συνεπώς, κληρονόμο των δικαιωμάτων των Σελτζούκων-Ιλχανιδών στη Μικρά Ασία. Η σύγκρουση με τους Οθωμανούς ήταν αναπόφευκτη. Ο Βαγιαζήτ αρνήθηκε να τον δεχτεί ως επικυρίαρχο του και επιτέθηκε εναντίον των συμμάχων του, Μαμελούκων της Αιγύπτου, δυτικά του Ευφράτη. Ο συνασπισμός των τουρκομανικών φυλών Ακ Κογιουνλού, που είχε ως βάση το Ντιγιαρμπακίρ, στη νοτιοανατολική Μικρά Ασία, συμμάχησε με τον

Ταμερλάνο και του απηύθυνε πρόσκληση για βοήθεια, καθώς ο Βαγιαζήτ είχε καταλάβει την πόλη της Σεβάστειας, το 1398. Ο Ταμερλάνος ανακατέλαβε την πόλη το 1400. Επιπλέον, απένειμε στρατιωτικά αξιώματα στους εμίρηδες της δυτικής Μικράς Ασίας, των οποίων οι περιοχές είχαν υποταχθεί στη δύναμη των Οθωμανών. Είχε προβεί, επίσης, σε συνεννοήσεις με τους φυλάρχους των τουρκομανικών φυλών αυτών των περιοχών, που αποτελούσαν και μεγάλο μέρος του στρατού των Οθωμανών, ώστε κατά τη διάρκεια της μάχης να εγκαταλείψουν τον Βαγιαζήτ.

Στη μάχη της Άγκυρας (28 Ιουλίου 1402), συνεπώς, ο Βαγιαζήτ προδόθηκε και απέμεινε μόνο με το σώμα των γενιτσάρων και τους Σέρβους υποτελείς του, όταν οι Τουρκομάνοι αυτομόλησαν στον στρατό του Ταμερλάνου, εγκαταλείποντας τους επικεφαλής τους Οθωμανούς πρίγκηπες, Μωάμεθ και Σουλεϊμάν. Ο Βαγιαζήτ συνελήφθη από τους άνδρες του Ταμερλάνου και πέθανε ένα χρόνο αργότερα, ενώ βρισκόταν ακόμα σε αιχμαλωσία (Μάρτιος 1403), στην πόλη Ακ Σεχίρ της Μικράς Ασίας. Το σώμα του μουμιοποιήθηκε και τοποθετήθηκε αρχικά στον τάφο ενός Σελτζούκου αγίου. Το 1406 το σώμα του μεταφέρθηκε και ετάφη στην Προύσα από τον υιό του, Σουλεϊμάν.

Το Οθωμανικό κράτος προσωρινά διαλύθηκε, η επεκτατική ορμή των Οθωμανών ανακόπηκε για πολλά χρόνια και ακολούθησαν οι εμφύλιοι δυναστικοί πόλεμοι ανάμεσα στους υιούς του. Μαζί με τον Βαγιαζήτ συνελήφθησαν οι υιοί του, Μουσταφά και Μουσά. Ο δωδεκάχρονος Κασίμ βρισκόταν στο παλάτι της Προύσας, όταν διεξήχθη η μάχη της Άγκυρας. Οι Ισά, Σουλεϊμάν και Μωάμεθ διέφυγαν τη σύλληψη, ενώ ο Ερτογρούλ είχε αποβιώσει το 1400.

Ο Βαγιαζήτ θεωρήθηκε ως ο πρώτος σουλτάνος που καθιέρωσε ένα συγκεντρωτικό διοικητικό σύστημα, βασιζόμενος στην τάξη των σκλάβων, κυρίως πρώην χριστιανών, μέλη της οποίας μπορούσαν να αναρριχηθούν σε ανώτατες διοικητικές θέσεις. Κατακρίθηκε, ωστόσο, από τη λαϊκή τουρκική παράδοση τόσο για τις καινοτομίες του στα οικονομικά και τη διοίκηση, όσο και για θέματα συμπεριφοράς στον ιδιωτικό του βίο **(2)**.

(1) Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριών*, Η', 196. 18-20. 197, 12-15. Βλ., επίσης, Moravcsik, *Byzantinoturcica* II, 240-242. Kaldellis, *Histories* 2, 527.

(2) *PLP* 9, 21248, 53. Inalcik, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία*, 35-38· του ίδιου, « BĀYĀZĪD, (BĀYEZĪD) I », *EF*² 1, 1117-1119· του ίδιου, « MEĤEMMED I », *EF*² 7, 973-978. Imber, *Ottoman Empire*, 13-17. G. Leiser, « Βαγιαζήτ Α' ο Κεραυνός »,

ΕΠΛΒΙΠ 4, 118-120. Finkel, *Οθωμανική Αυτοκρατορία*, 50-62. . Βλ, επίσης, λ. « *Άμουράτεω* » και « *Άλίην* ».

Παλαιολόγων οί μετοχιταῖοι

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η΄, 161, 20-21

Ο Δημήτριος Παλαιολόγος Μετοχίτης ήταν μέγας στρατοπεδάρχης και κυβερνήτης της Κωνσταντινούπολης (1444-1453). Το 1433 είχε παραστεί στην εκκλησιαστική σύνοδο της Βασιλείας, όταν κατείχε το αξίωμα του πρωτοβεστιάριτη. Από το 1435 έως το 1437 είχε διατελέσει μέγας πριμικήριος στην αυλή του αυτοκράτορα Ιωάννη Η΄ Παλαιολόγου, ενώ μέχρι το 1444 ήταν διοικητής της Λήμνου. Κατά τις διαπραγματεύσεις για την ένωση των Εκκλησιών ο Μετοχίτης είχε προσχωρήσει στην ανθενωτική μερίδα, ωστόσο επέλεξε να τηρήσει μία διαλλακτική στάση, επειδή βρισκόταν στο στενό αυλικό περιβάλλον του αυτοκράτορα Κωνσταντίνου ΙΑ΄. Ο Χαλκοκονδύλης αφηγείται ότι ο Μετοχίτης μαζί με τους υιούς του έπεσαν μαχόμενοι στα τείχη της Κωνσταντινούπολης, κατά την τελική επίθεση των Οθωμανών στα τείχη της Πόλης, στις 29 Μαΐου 1453 **(1)**.

(1) Σφραντζής, *Χρονικόν*, XXXIV 4, 8, 124, 22-29, 126, 21-128, 6. Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η΄, 161, 20-21. Runciman, *Η Άλωση*, 100-101. *PLP* 7, 17976, 17981, 213, 215.

Παλτόγλης

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η΄, 155, 13

Το συγκεκριμένο πρόσωπο αναφέρεται από τον Χαλκοκονδύλη ως *Παλτόγλης* και από τον Κριτόβουλο ως *Παλτόγλου*. Πρόκειται για τον Οθωμανό ναύαρχο του τουρκικού στόλου το 1453 και διοικητή της Καλλίπολης Βάλτογλου ή Μπάλτογλου-Μπαλτά-ογλου Σουλεϊμάν μπέη (τουρκ. Balta-oğlu ή Baltaoğlu Süleyman Beg), υιό ενός Βουλγάρου βογιάρου ονόματι Πάλδα, όπως αναφέρει ο Δούκας. Η βουλγαρική

προέλευση του ονόματος του (ο υιός του Μπάλτου) παραπέμπει στον Βούλγαρο στρατηγό του 14^{ου} αι. Μπάλντου, δεν υπάρχουν όμως ασφαλή τεκμήρια για την απευθείας σύνδεση των δύο ανδρών. Ο Σουλεϊμάν, συνεπώς, ήταν Βούλγαρος εξωμότης, ο οποίος είχε αιχμαλωτισθεί από τους Οθωμανούς και είχε προσηλυτιστεί στο Ισλάμ. Αποτελούσε κληρονομικό δούλο του σουλτάνου Μωάμεθ Β΄.

Από το 1449 ή και νωρίτερα ήταν διοικητής της Καλλίπολης και ναύαρχος του οθωμανικού στόλου. Είχε πραγματοποιήσει επίθεση εναντίον του νησιού της Λέσβου, όπου κατέλαβε την πόλη της Καλλονής, συνέλαβε πολλούς αιχμαλώτους και κατέστησε το νησί, το οποίο βρισκόταν υπό την κυριότητα της γενοβέζικης οικογένειας των Gattilusi, φόρου υποτελής στον σουλτάνο Μουράτ Β΄. Ο Σουλεϊμάν χαρακτηρίζεται άπληστος από τον Δούκα, ο οποίος δίνει τις παραπάνω πληροφορίες για το συγκεκριμένο πρόσωπο, καθώς άρπαζε τα λάφυρα από τους γενιτσάρους, με συνέπεια να διαθέτει κακές σχέσεις μαζί τους. Ωστόσο, όπως φαίνεται, είχε κερδίσει την εύνοια του νεαρού σουλτάνου εξαιτίας της επιτυχούς επίθεσης στη Λέσβο και της συμμετοχής του σε μία πρεσβεία στη Βούδα, το 1444 (1).

Στα τέλη Μαρτίου του 1453 ο οθωμανικός στόλος που είχε συγκεντρωθεί στην Καλλίπολη με επικεφαλής τον ναύαρχο Μπαλτόγλου ανέβηκε τα Δαρδανέλλια προς την Προποντίδα. Σύμφωνα με τις μαρτυρίες των Ιταλών ναυτικών που παρευρίσκονταν στην Κωνσταντινούπολη και οι οποίες διαθέτουν μεγαλύτερη αντικειμενικότητα σε σύγκριση με αυτές των Βυζαντινών ιστορικών, η δύναμη του Οθωμανού ναυάρχου αποτελούνταν από έξι τριήρεις, δέκα διήρεις, περίπου δεκαπέντε γαλέρες με κουπιά, περίπου εβδομήντα πέντε φούστες και είκοσι παραντάρια, βαριές μαούνες μεταφορών με πανιά, μαζί με έναν αριθμό καϊκιών και κοτέρων. Ο Σφραντζής αναφέρει έναν αριθμό τετρακοσίων πλοίων, ο Χαλκοκονδύλης τριάντα τριήρεις και διακόσια μικρότερα πλοία και ο Κριτόβουλος δίνει ένα σύνολο τριακοσίων πενήντα πλοίων χωρίς τα μεταγωγικά. Ο Δούκας αναφέρει τριακόσια πλοία. Ο Κριτόβουλος επισημαίνει το μεγάλο ενδιαφέρον που επέδειξε ο σουλτάνος για την κατασκευή και την επάνδρωση του στόλου με ικανούς αξιωματικούς, καθώς θεωρούσε ότι η ναυτική του δύναμη είχε μεγαλύτερη σημασία από τις δυνάμεις ξηράς (2).

Η αποστολή του Μπαλτόγλου ήταν η παρεμπόδιση κάθε προσπάθειας ανεφοδιασμού της πολιορκούμενης Κωνσταντινούπολης διά θαλάσσης και η προσπάθεια παραβίασης της αλυσίδας που έκλεινε τον Κεράτιο κόλπο. Είχε εγκαταστήσει το αρχηγείο του στον Βόσπορο, κοντά στην αποβάθρα που ήταν γνωστή ως Διπλοκίονιο. Καθημερινά οι δυνάμεις του Μπαλτόγλου πραγματοποιούσαν

επιθέσεις εναντίον των παραθαλάσσιων τειχών, από το ύψος της Χρυσής πύλης, όπου τελείωνε το χερσαίο τείχος, μέχρι την περιοχή των ναυπηγείων του Γαλατά. Η πρώτη επίθεση εναντίον του φράγματος του Κερατίου πραγματοποιήθηκε την 9^η Απριλίου 1453, ενώ δέκα μέρες μετά την έναρξη της πολιορκίας ο στόλος ενισχύθηκε με μία μοίρα πλοίων από τα λιμάνια της βόρειας Μικράς Ασίας, εφοδιασμένα με βαριά πυροβόλα. Ο σουλτάνος διέταξε κατόπιν τον Μπαλτόγλου να επιτεθεί και να καταλάβει τα Πριγκηπόνησα, στην Προποντίδα. Ο Οθωμανός ναύαρχος συνάντησε αντίσταση μόνο στο μεγαλύτερο από τα νησιά, την Πρίγκηπο, όπου πάνω σε ένα λόφο δίπλα στο κύριο μοναστήρι του νησιού υπήρχε ένας συμπαγής πύργος με φρουρά τριάντα ανδρών. Τα βλήματα των πλοίων δεν μπορούσαν να πλήξουν την ισχυρή λιθοδομή του και ο ναύαρχος διέταξε να βάλουν φωτιά κοντά στα τείχη, όταν ο άνεμος έγινε ευνοϊκός, τοποθετώντας χαμόκλαδα αλειμμένα με πίσσα και θειάφι. Οι άνδρες της φρουράς, όσοι κατάφεραν να δραπετεύσουν και δεν χάθηκαν στις φλόγες, συνελήφθησαν και θανατώθηκαν, ενώ ο Μπαλτόγλου πούλησε ως δούλους τους κατοίκους του νησιού, επειδή το νησί αντιστάθηκε στους Οθωμανούς **(3)**.

Στις 12 Απριλίου 1453, μετά την άφιξη των ενισχύσεων από τα λιμάνια της βόρειας ακτής της Μικράς Ασίας, πραγματοποιήθηκε επίθεση από τον στόλο του Μπαλτόγλου εναντίον των χριστιανικών πλοίων που φύλασσαν την αλυσίδα του φράγματος στον Κεράτιο κόλπο. Οι Οθωμανοί ναύτες εκτόξευσαν πολλά βέλη και τα κανόνια των πλοίων έβαλλαν διαρκώς. Όταν προσέγγισαν τους αντιπάλους τους, οι Οθωμανοί προσπάθησαν να κόψουν τις άγκυρες των πλοίων, να βάλουν φωτιά με αναμμένους πυρσούς που εκσφενδόνιζαν προς τα καταστρώματα και με σκάλες και άγκιστρα να ανέλθουν πάνω τους. Είχαν περιορισμένη επιτυχία. Επειδή τα καταστρώματα και οι γέφυρες των χριστιανικών πλοίων είχαν μεγαλύτερο ύψος, οι πετροβόλες μηχανές, τα βέλη και τα ακόντια των υπερασπιστών είχαν μεγαλύτερη επιτυχία. Επιπλέον, τα χριστιανικά πληρώματα διέθεταν μεγαλύτερη εμπειρία και ικανότητα στους ναυτικούς ελιγμούς. Με αυτοπεποίθηση από την επιτυχή αντιμετώπιση των οθωμανικών επιθέσεων, ο χριστιανικός στόλος επιχείρησε να περικυκλώσει τα οθωμανικά πλοία που βρίσκονταν πλησιέστερα στο φράγμα. Ο Μπαλτόγλου σταμάτησε την επίθεση, για να τα σώσει και επέστρεψε στο αγκυροβόλιό του, κοντά στο Διπλοκίονιο **(4)**.

Το πρωί της 20^{ης} Απριλίου εμφανίστηκαν στον ορίζοντα, προς την πλευρά της Προποντίδας, γενοβέζικες γαλέρες και ένα μεγάλο αυτοκρατορικό μεταγωγικό φορτωμένο με σιτάρι που είχαν αγοράσει οι πρεσβευτές του αυτοκράτορα στη Σικελία,

υπό τη διακυβέρνηση ενός έμπειρου στρατιωτικού ονόματι Φλαντανελλά. Ο Δούκας αναφέρει ότι υπήρχαν τέσσερα γενοβέζικα πλοία και ένα αυτοκρατορικό., ενώ ο Χαλκοκονδύλης ένα γενοβέζικο και ένα αυτοκρατορικό. Ο Κριτόβουλος αναφέρει ότι επρόκειτο για τρία πλοία που είχαν εξοπλιστεί από τον πάπα. Οι μαρτυρίες των αυτοπτών μαρτύρων συμφωνούν όλες σε τρία γενοβέζικα και ένα αυτοκρατορικό πλοίο.

Ο ναύαρχος Μπαλτόγλου διατάχθηκε να συλλάβει τα πλοία, εφόσον αυτό ήταν δυνατό, διαφορετικά να τα βυθίσει. Του δόθηκε, μάλιστα, ρητή εντολή από τον σουλτάνο ότι σε πιθανή αποτυχία της αποστολής του δεν έπρεπε να επιστρέψει ζωντανός. Νωρίς το απόγευμα ο πάνοπλος τουρκικός στόλος προσέγγισε τα χριστιανικά πλοία στην νοτιοανατολική γωνία της Πόλης. Ο καιρός ευνοούσε τα ευέλικτα χριστιανικά πλοία να πραγματοποιούν γρήγορους ελιγμούς, ενώ τα πληρώματα τους εκμεταλλεύτηκαν το ύψος τους σε σύγκριση με τα οθωμανικά και απέκρουαν με ευκολία τις επιθέσεις. Στο ακρωτήριο της ακρόπολης το ρεύμα οδήγησε τα πλοία πολύ κοντά στα τείχη της θάλασσας του Μαρμαρά. Ο Μπαλτόγλου με το πλοίο του και τα υπόλοιπα που τον συνόδευαν στόχευε το αυτοκρατορικό μεταγωγικό, ενώ και τα τρία γενοβέζικα πλοία ήταν περικυκλωμένα από πολυάριθμα τουρκικά πλοία.

Ωστόσο, τα γενοβέζικα πληρώματα με πλήρη πειθαρχία απέκρουαν οποιαδήποτε απόπειρα αναρρίχησης των Οθωμανών στρατιωτών σε αυτά. Το αυτοκρατορικό μεταγωγικό που διέτρεχε τον μεγαλύτερο κίνδυνο προσδέθηκε με τα υπόλοιπα γενοβέζικα. Ο σουλτάνος Μωάμεθ έφιππος παρακολουθούσε από την απέναντι ακτή τη ναυμαχία με μεγάλη έξαψη και αγωνία, έδινε διαταγές και φώναζε δυνατά, για να δώσει θάρρος στους Οθωμανούς στρατιώτες, αλλά και για να εκφράσει τη δυσφορία του πολλές φορές. Αργά το απόγευμα ο άνεμος σηκώθηκε πάλι με ριπές από τον βορρά και τα χριστιανικά πλοία με φουσκωμένα πανιά μπόρεσαν να φτάσουν κοντά στο φράγμα και το βράδυ πέρασαν μέσα από την αλυσίδα του Κερατίου με τη συνοδεία βενετικών πλοίων. Ο Μπαλτόγλου διέταξε υποχώρηση του στόλου στο Διπλοκίονιο, καθώς δεν μπορούσε να αναδιοργανώσει τις δυνάμεις του μέσα στο σκοτάδι, παρά τις φωνές του σουλτάνου.

Ο Μωάμεθ εξοργίστηκε με την ταπείνωση και την ζημιά που υπέστη το ηθικό των Οθωμανών, παρότι οι απώλειες σε άνδρες δεν ήταν μεγάλες, καθώς η ναυμαχία κατέδειξε την υπεροχή των χριστιανών στη θάλασσα και η Πόλη εφοδιάστηκε με καινούριες προμήθειες και άνδρες. Ο σείχης Ακ Σεμσεντίν που θεωρούνταν

θηρσκευτική αυθεντία στο οθωμανικό στρατόπεδο με επιστολή του στον σουλτάνο ανέφερε ότι ο κόσμος τον κατηγορούσε για κακή κρίση και έλλειψη κύρους και τον διέταξε αυστηρά να τιμωρήσει τους υπεύθυνους ενόχους, ώστε στο μέλλον να αποτραπεί μία παρόμοια καταστροφή στις χερσαίες του δυνάμεις.

Ο Οθωμανός ναύαρχος, όπως φαίνεται από τις αφηγήσεις των ιστορικών της Άλωσης, είχε τραυματιστεί σοβαρά στο μάτι. Σύμφωνα με τον Κριτόβουλο και τον Χαλκοκονδύλη αυτή ήταν η αιτιολογία του προς τον σουλτάνο σχετικά με την αποτυχία σύλληψης των χριστιανικών πλοίων. Ο σουλτάνος του χάρισε την ζωή, όμως διέταξε, σύμφωνα με τον Κριτόβουλο, την αφαίρεση της διοίκησης της Καλλιπόλης και την αρχηγία του στόλου από τον Μπαλτόγλου, αξιώματα που δόθηκαν στον Χαμζά μπέη. Ο Χαλκοκονδύλης αναφέρει ότι συνέλαβε κάποιους ναύτες ως ύποπτους για τον τραυματισμό του ναυάρχου στο μάτι, όμως μετά από παρέμβαση των γενιτσάρων αφέθηκαν ελεύθεροι. Ο Δούκας αφηγείται ότι ο ίδιος ο σουλτάνος ζήτησε την απόσυρση του στόλου το βράδυ της διαφυγής των χριστιανικών πλοίων, επειδή ο Μπαλτόγλου δεν υπάκουε τις διαταγές του. Κατόπιν τον τιμώρησε μαστιγώνοντάς τον δημόσια εκατό φορές με μία χρυσή ράβδο βάρους πεντακοσίων λιτρών. Τότε, ένας στρατιώτης από το σώμα των αζάπηδων του έβγαλε με μία πέτρα το μάτι. Ο Ψευδο-Φραντζής αναφέρει ότι ο Μωάμεθ ήθελε αρχικά να παλουκώσει τον Μπαλτόγλου, όμως επενέβησαν κάποιοι αξιωματούχοι της αυλής του σουλτάνου που τον διαβεβαίωσαν για την ανδρεία του ναυάρχου κατά τη διάρκεια της μάχης και έτσι γλύτωσε τη θανατική ποινή. Όμως, του αφαιρέθηκαν τα αξιώματα που κατείχε και δημεύθηκε η περιουσία του, η οποία μοιράστηκε στους γενιτσάρους. Στη συνέχεια, αφέθηκε ελεύθερος να ζήσει το υπόλοιπο της ζωής του μέσα στην αφάνεια και τη φτώχεια (5).

Η ενέργεια αυτή του σουλτάνου εντάσσεται στο γενικότερο σχέδιο παραγκωνισμού των ανώτερων αξιωματούχων που επιθυμούσαν ειρηνική διευθέτηση των διαφορών με το Βυζάντιο, όπως ο Χαλίλ πασάς Τσανταρλί. Η ανάμνηση του Μπαλτόγλου, πάντως, συνδέεται με το *Μπαλτά Λιμάνι* της ευρωπαϊκής όχθης του Βοσπόρου, ανάμεσα στο Μπογιατζί-Κιογιού και το Ρούμελι Χισάρ (6).

(1) Δούκας, *Ιστορία*, XXXVIII 7, 337, 6-11. Κριτόβουλος, *Ιστορίες*, Α' 22, 1, 39, 5-7. Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριών*, Ι', 267, 15-268, 2. Moravcsik, *Byzantinoturcica* II, 244. Babinger, *Mehmed the Conqueror*, 78, 84. *PLP* 9, 21580, 120. Α. Φωτόπουλος-

P. Pavlov-A. Γ. Κ. Σαββίδης, « Βάλτογλου Σουλεϋμάν », *ΕΠΛΒΙΠ* 4, 164-166, εδώ 164.

(2) Runciman, *Η Άλωση*, 127-128, σημ. 118. Βλ., επίσης, Δούκας, *Ιστορία*, XXXVIII 6, 333, 19-20. Κριτόβουλος, *Ιστορίαι*, Α', 21, 38, 22-37. Α' 22, 2, 39. 7-10. Σφραντζής, *Χρονικόν*, XXXV 6, 132, 6-8.

(3) Κριτόβουλος, *Ιστορίαι*, Α', 33, 47, 24-48, 21. Runciman, *Η Άλωση*, 153-154.

(4) Κριτόβουλος, *Ιστορίαι*, Α', 37, 3-4, 50, 32-51, 24. Runciman, *Η Άλωση*, 157-158.

(5) Βλ. σχετικά με τη ναυμαχία της 20^{ης} Απριλίου 1453, τον τραυματισμό και την τιμωρία του ναυάρχου Μπαλτόγλου, Δούκας, *Ιστορία*, XXXVIII 7, 335, 1-337, 14. Κριτόβουλος, *Ιστορίαι*, Α' 39-41, 52, 25-55, 22. Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η', 154, 23-155, 17. Ψευδο-Φραντζής, 394, 5-16. Runciman, *Η Άλωση*, 160-165, σημ. 163-166. Babinger, *Mehmed the Conqueror*, 86-87. Nicol, *Οι τελευταίοι αιώνες*, 598-599. Α. Φωτόπουλος-P. Pavlov-A. Γ. Κ. Σαββίδης, « Βάλτογλου Σουλεϋμάν », *ΕΠΛΒΙΠ* 4, 164-166, εδώ 165-166.

(6) V. J. Parry, « BĀLTĀ LĪMĀNĪ », *ΕΙ*² 1, 1003. Α. Φωτόπουλος-P. Pavlov-A. Γ. Κ. Σαββίδης, « Βάλτογλου Σουλεϋμάν », *ΕΠΛΒΙΠ* 4, 164-166, εδώ 166.

(Πέτρος ὁ χωλός)

Πέτρον τοῦ χωλοῦ

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η', 170, 1

Πρόκειται για τον Πέτρο Μπούα Σκλέπα (Χωλό), μέλος αλβανόφωνης οικογένειας της Πελοποννήσου. Οι Μπουαίοι ισχυρίζονταν ότι κατάγονταν από τον βασιλιά της Ηπείρου Πύρρο. Στη μεσοβυζαντινή περίοδο εντοπίζονται στην περιοχή του Δυρραχίου και στη βόρεια Αλβανία, γύρω από την πόλη Σκόρδα, όπου διάφορα τοπωνύμια συνδέονται με την κυριαρχία τους στην περιοχή. Η πολυπληθής φατρία των Μπουαίων στις αρχές του 14^ο αι. αναγκάστηκε να μεταναστεύσει νοτιότερα, προς τα ορεινά της Πίνδου και στη Θεσσαλία, εξαιτίας της ιταλικής εισβολής των Ορσίνι, στην Αλβανία. Κατόπιν, υποτάχθηκαν στην εξουσία του αυτοκράτορα Ιωάννη ΣΤ΄

Καντακουζηνού. Ακολουθώντας, έπειτα, το μεταναστευτικό ρεύμα προς νότο, από τα μέσα 14^{ου} αι. και στις αρχές του 15^{ου} αι., αλβανόφωνες συμπαγείς ομάδες εγκαταστάθηκαν στη νότια Ήπειρο, τη Φωκίδα, τη Βοιωτία, την Εύβοια και την Αττική **(1)**. Χρησιμοποιήθηκαν ως εποικιστές ερημωμένων περιοχών από τις συγκρούσεις και τις επιδημίες. Από το 1395 φαίνεται πως εγκαθίστανται μαζικά στην Πελοπόννησο, έπειτα από πρόσκληση του δεσπότη Θεόδωρου Α΄ Παλαιολόγου, αλλά και των εναπομεινάντων Λατίνων του Πριγκηπάτου της Αχαΐας **(2)**.

Μέλη της οικογένειας Μπούα κατέφυγαν στην Πελοπόννησο, μετά τον θάνατο του Σπάτα Γκίνη Μπούα το 1399, συγκεκριμένα ο αδελφός του ηγεμόνα της Αιτωλοακαρνανίας, Παύλος Σπάτας κατέφυγε στον πεθερό του, δεσπότη του Μορέως, Θεόδωρο Β΄ Παλαιολόγο, το 1407, όταν έχασε το κάστρο της Ναυπάκτου, από τους Βενετούς. Επίσης, από το 1405 ο Κάρολος Τόκκος, δεσπότης της Ηπείρου, είχε καταλάβει τις κτήσεις των Μπουαίων στην Αιτωλία και την Ακαρνανία, ενώ το 1418 είχε επιτεθεί εναντίον των Ιωαννίνων, πόλης που εξουσίαζε ο δεσπότης Αιτωλίας και Ακαρνανίας, Μπούας Μουρίκης Σγουρός, ο οποίος σκοτώθηκε στις συγκρούσεις. Μετά από αυτά τα γεγονότα οι περισσότεροι Αλβανοί εγκατέλειψαν τη δυτική Ελλάδα. Η έλευση στο δεσποτάτο του Μορέως μίας μεγάλης στρατιωτικής δύναμης εποίκων, μαζί με τις οικογένειές τους, ισχυροποίησε τον δεσπότη Θεόδωρο Α΄ Παλαιολόγο, ανοίγοντας τον δρόμο για την επέκταση της βυζαντινής κυριαρχίας στην Πελοπόννησο, τις πρώτες δεκαετίες του 15^{ου} αι., εις βάρος των Λατίνων του πριγκηπάτου της Αχαΐας **(3)**.

Μετά το 1425 ή το 1427 οι Αλβανοί της Πελοποννήσου θα διαιρεθούν γύρω από τις δύο κυρίαρχες οικογένειες των Μποχαλαίων και των Μπουαίων. Η αιτία στην προκειμένη περίπτωση ήταν η απονομή προνομίων στον Θεόδωρο Μπόχαλη, ηγέτη των Αλβανών της Αρκαδίας, για τις υπηρεσίες που είχε προσφέρει στους Παλαιολόγους, στη σύγκρουσή τους με τον δεσπότη της Ηπείρου, Κάρολο Τόκκο. Οι Μπουαίοι από αυτό το χρονικό σημείο θα κρατήσουν εχθρική στάση απέναντι στην οικογένεια των Παλαιολόγων. Θα προσχωρήσουν στην υπηρεσία των Βενετών, οι οποίοι κατείχαν διάφορα σημεία της Πελοποννήσου στα μέσα του 15^{ου} αι. και θα αποκηρύξουν την αρχηγία του Μπόχαλη, υπό την ηγεσία του οποίου είχαν κατέλθει στην Πελοπόννησο από την Αιτωλία, στις αρχές του αιώνα **(4)**.

Ο Χαλκοκονδύλης αφηγείται ότι, μετά την πτώση της Κωνσταντινούπολης, οι Αλβανοί της Πελοποννήσου σκόπευαν να αυτονομηθούν και δεν είχαν πια διάθεση να υποταχθούν στους δύο δεσπότες. Σκόπευαν να αναδείξουν δικό τους αρχηγό. Ηγέτης

αυτής της εξέγερσης ήταν ο Πέτρος Μπούας Σκλέπας, άνθρωπος με κακό χαρακτήρα, ωστόσο, ιδιαίτερα επιδέξιος και ικανός σε τέτοιες περιστάσεις. Αυτός είχε εισηγηθεί την εξέγερση. Οι Αλβανοί, ωστόσο, συνάντησαν δυσκολίες στο να αναδείξουν αρχηγό και αναζήτησαν επικεφαλής ανάμεσα σε Έλληνες ευγενείς. Τελικά, ανέδειξαν ηγέτη τους τον Μανουήλ Καντακουζηνό, εγγονό του παλαιού δεσπότη Ματθαίου Καντακουζηνού (5).

Ο σφετεριστής, αφού ανακηρύχθηκε δεσπότης, κυριάρχησε στην Πελοπόννησο το χρονικό διάστημα 1453-1454, ενώ οι Αλβανοί προέβησαν σε μεγάλες λεηλασίες, αποσπώντας από τον ελληνικό πληθυσμό πολλά κοπάδια ζώων και υποζύγια. Μαζί του ενώθηκαν και οι φυλακισμένοι στο κάστρο του Χλεμουτσίου, Ιωάννης Ασάν Κεντυρίων και Νικηφόρος Λουκάνης, οι οποίοι είχαν εξεγερθεί πάλι εναντίον του Θωμά Παλαιολόγου, μόλις πριν λίγα χρόνια (6). Οι δεσπότες ζήτησαν βοήθεια από τον σουλτάνο, ο οποίος απέστειλε διαδοχικά τον υιό του Τουραχάν μπέη, Ομέρ τον Δεκέμβριο του 1453 και, κατόπιν, τον Οκτώβριο του 1454 τον ίδιο τον Τουραχάν, μαζί με τους υιούς του, Ομέρ και Αχμέτ. Ο γηραιός στρατηγός προσπάθησε να αμβλύνει τις διαφορές μεταξύ του Θωμά και του Δημητρίου, ώστε να στηρίζουν από κοινού την αντιμετώπιση της εξέγερσης. Η επανάσταση καταπνίγηκε και οι Αλβανοί υπέστησαν μεγάλο πλήγμα, αλλά κατάφεραν, κατόπιν συνεννοήσεων με τους δεσπότες, να κρατήσουν τα λάφυρα από τις επιδρομές τους (7).

Ωστόσο, ούτε ο Τουραχάν θέλησε να εκμηδενίσει τη δύναμη των εποίκων. Ήθελε μόνο να είναι αποδυναμωμένοι, ώστε να μπορούν να υποταχθούν στους Παλαιολόγους, χωρίς αντιδράσεις. Οι δεσπότες συνάντησαν δυσκολίες στη συλλογή του ετήσιου φόρου υποτέλειας για τον σουλτάνο, καθώς δεν μπορούσαν να συγκεντρώσουν τον φόρο ούτε από τους Έλληνες ούτε από τους Αλβανούς άρχοντες. Επιπλέον, ο Νικηφόρος Λουκάνης είχε καταφέρει να στρέψει πολλούς τοπικούς άρχοντες εναντίον τους, ενώ οι Έλληνες και οι έποικοι ζητούσαν δίκαιη αναδιανομή της γης μεταξύ τους (8). Ο Πέτρος Μπούας, λόγω της ευνοϊκής μεταχείρισης του Τουραχάν στους Αλβανούς, πέτυχε επικύρωση των προνομίων του από τους Οθωμανούς, παρά το γεγονός ότι ήταν ένας από τους πρωτεργάτες της επανάστασης (9).

Μετά την κατάλυση του Δεσποτάτου του Μορέως το 1460 η Βενετία ανήσυχη για τις κτήσεις της στην Πελοπόννησο από την οθωμανική επέκταση, προχώρησε σε μαζικές στρατολογήσεις *stradioti*, μισθοφορικών ομάδων ιππέων μαζί με τις οικογένειές τους, οι οποίες στηρίχτηκαν στους γηγενείς πληθυσμούς του Μορέως,

αλλά και στους εποίκους που είχαν εγκαταστήσει οι Βυζαντινοί στο Δεσποτάτο. Μετά την έκρηξη του Α΄ Βενετοτουρκικού πολέμου το 1463, η Βενετία έστειλε προκηρύξεις στους πληθυσμούς του Μορέως, με τις οποίες καλούσε σε στρατολόγηση και εξέγερση εναντίον των Οθωμανών Τούρκων. Στην υπηρεσία της Βενετίας εντάχθηκαν ένοπλα σώματα, τα οποία μετά την πτώση του Δεσποτάτου δεν είχαν υποταχθεί αποτελεσματικά στην εξουσία των Οθωμανών. Ένα από αυτά είχε αναδείξει ως αρχηγό τον Πέτρο Μπούα **(10)**.

Ο Χαλκοκονδύλης αναφέρεται στη συμμετοχή του Πέτρου Μπούα στην εξέγερση εναντίον των Οθωμανών Τούρκων το 1463, αμέσως μετά την άφιξη του εκστρατευτικού σώματος της Βενετίας στην Πελοπόννησο. Οι Βενετοί κήρυξαν τον πόλεμο μετά την κατάληψη του Άργους από τους Οθωμανούς, τον Απρίλιο του 1463. Αμέσως ξεσηκώθηκαν οι περιοχές της Μάνης, της Λακωνίας και της Αρκαδίας. Ο Πέτρος Μπούας ως επικεφαλής της εξέγερσης ζήτησε από τους Βενετούς, ως αντάλλαγμα της στρατιωτικής στήριξης που θα τους παρείχε, να οχυρώσουν το τείχος του Ισθμού, όπως και έγινε. Οι Βενετοί ήλπιζαν ότι με αυτή την κίνηση η πόλη της Κορίνθου θα στήριζε τον αγώνα τους **(11)**.

Στο τέλος του 1463 ο Μπούας τίθεται υπό τις διαταγές του νέου στρατιωτικού διοικητή που είχε ορίσει η βενετική γερουσία στην Πελοπόννησο, Σιγισμούνδου Μαλατέστα. Έλαβε μέρος σε στρατιωτικές επιχειρήσεις εναντίον των Οθωμανών κατά τα έτη 1464-1465, με ορμητήριο την περιοχή του κάστρου της Βορδονίας, στη Μάνη. Το χρονικό διάστημα 1464-1468, ο προβλεπτής της Βενετίας στην Πελοπόννησο, Ανδρέας Δάνδολος, προσέφερε ετήσια δώρα στον Πέτρο Μπούα, ως ανταμοιβή για τις υπηρεσίες του στην Πελοπόννησο **(12)**.

Τον Αύγουστο του 1479, ο Πέτρος Μπούας αναχώρησε για την Ζάκυνθο επικεφαλής πεντακοσίων *stradioti*, στα πλαίσια της νέας πολιτικής που είχε εγκαινιάσει η Βενετία, με την μεταγωγή των μισθοφορικών στρατευμάτων από τον Μοριά, σε άλλες βενετικές κτήσεις, εξαιτίας της συμφωνίας ειρήνευσης με τον σουλτάνο. Για τους Οθωμανούς, οι Έλληνες και Αλβανοί *stradioti* της συγκεκριμένης περιοχής θεωρούνταν αιτία προστριβών στις σχέσεις τους με τους Βενετούς. Ο Αχμέτ πασάς της Αυλώνας, έχοντας εξασφαλίσει την ουδετερότητα των Βενετών, λόγω της συνθήκης ειρήνης, επιτέθηκε εναντίον της παλατινής κομητείας της Κεφαλλονιάς του Leonardo III Tocco. Μετά την κατάληψη της Βόνιτσας, της Λευκάδας, της Κεφαλλονιάς και της Ιθάκης, ο Αχμέτ επιτέθηκε εναντίον της Ζακύνθου. Στο νησί είχαν εγκατασταθεί χιλιάδες άμαχοι από την Πελοπόννησο ως καλλιεργητές, τους οποίους είχε στείλει η

Βενετία. Υπεύθυνος για την ασφάλειά τους ήταν ο Πέτρος Μπούας, ο οποίος κατάφερε να αποκρούσει δύο επιθέσεις των Οθωμανών. Οι Βενετοί, ωστόσο, διαμαρτυρήθηκαν χλιαρά για τις επιθέσεις εναντίον αυτών των πληθυσμών που λογίζονταν ως Βενετοί υπήκοοι και το μόνο που κατάφεραν ήταν η άδεια που έδωσαν οι Οθωμανοί στους κατοίκους, να εγκαταλείψουν ή να παραμείνουν στο νησί. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να αποχωρήσουν μερικές χιλιάδες, προτού οι Τούρκοι ερημώσουν την Ζάκυνθο **(13)**.

Μετά από τα γεγονότα της Ζακύνθου, δεν διαθέτουμε πληροφορίες για την πορεία της ζωής του Πέτρου Μπούα. Αν συνυπολογίσουμε ότι η δράση του στο Δεσποτάτο του Μορέως και στις βενετικές κτήσεις εκτείνεται σε βάθος τριών δεκαετιών, πρέπει να βρισκόταν σε προχωρημένη ηλικία το 1479. Πιθανότατα αποχώρησε μαζί με τους υπόλοιπους πρόσφυγες, ώστε να μεταφερθεί μαζί με τους άνδρες του σε κάποια άλλη βενετική κτήση.

(1) Καντακουζηνός, *Ιστορίαι*, I, 474. Βλ. επίσης, Γ. Χ. Σούλης, « Περὶ τῶν μεσαιωνικῶν ἄλβανικῶν φύλων τῶν Μαλακασίων, Μπουϊῶν καὶ Μεσαριτῶν », *ΕΕΒΣ* 23 (1953), 213-216. Μπίρης, *Οἱ Δωριεῖς τοῦ νεώτερου Ἑλληνισμοῦ*, 38-39. Βακαλόπουλος, *Ιστορία Α΄*, 27-32. Ducellier, *Οἱ Ἄλβανοί*, 29-30. Κόλλιας, *Αρβανίτες*, 127-129. « Μπούας », *ΥΧ* 8, 2625. Καρπόζηλος, *Βυζαντινοὶ Ιστορικοὶ Δ΄*, 528, σημ. 29.

(2) Βακαλόπουλος, *Ιστορία Α΄*, 27-32, Ducellier, *Οἱ Ἄλβανοί*, 17-42.

(3) Για τη δράση επιφανών μελών της οικογένειας των Μπουαίων στην Ἡπειρο και την Αιτωλοακαρνανία, στα μέσα του 14^{ου} και στις πρώτες δεκαετίες του 15^{ου} αι., βλ. Μπίρης, *Οἱ Δωριεῖς τοῦ νεώτερου Ἑλληνισμοῦ*, 78-80, 98-102. *PLP* 8, 19765, 19766, 19767, 19768, 80-81·11, 26518, 26521, 26522, 26523, 26524, 26525, 26526, 26527, 58-63. Βακαλόπουλος, *Ιστορία Α΄*, 33-34.

(4) Μπίρης, *Οἱ Δωριεῖς τοῦ νεώτερου Ἑλληνισμοῦ*, 121-122. Κορρέ, *Μισθοφόροι stradioti τῆς Βενετίας*, 410-411.

(5) Χαλκοκονδύλης, *Ἀποδείξεις Ἱστοριῶν*, Η΄, 169, 16-170, 9.

(6) Χαλκοκονδύλης, *Ἀποδείξεις Ἱστοριῶν*, Η΄, 170, 10-24. Βλ. επίσης, λ. « Μπόχαλις ».

(7) Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η', 172, 10-174, 18. Σφραντζῆς, *Χρονικὸν*, XXXVII 2, 144, 1-4. XXXVII 7, 146, 1-4.

(8) Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η', 174, 19-175, 3. 175, 18-176, 19.

(9) Miller, *Ιστορία της Φραγκοκρατίας*, 497. Μπίρης, *Οἱ Δωριεῖς τοῦ νεώτερου Ἑλληνισμοῦ*, 130.

(10) Κορρέ, *Μισθοφόροι stradioti της Βενετίας*, 7-8, 193-194.

(11) Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Ι', 298, 15-300, 24. Μπίρης, *Οἱ Δωριεῖς τοῦ νεώτερου Ἑλληνισμοῦ*, 141-142.

(12) Α. Γ. Μομφερράτος, *Σιγισμούνδος Πανδόλφος Μαλατέστας. Πόλεμος Ἐνετῶν καὶ Τούρκων ἐν Πελοποννήσῳ κατὰ τὰ ἔτη 1463-1466*, Αθήνα 1914, ἐδῶ, 32-33, 39. Βλ., ἐπίσης, Μπίρης, *Οἱ Δωριεῖς τοῦ νεώτερου Ἑλληνισμοῦ*, 143.

(13) Miller, *Ιστορία της Φραγκοκρατίας*, 557-558. Μπίρης, *Οἱ Δωριεῖς τοῦ νεώτερου Ἑλληνισμοῦ*, 145-146. Κορρέ, *Μισθοφόροι stradioti της Βενετίας*, 204-206 καὶ σημ. 682 ἐκεῖ.

Πῖος

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η', 191, 1. 192, 4

Ο πάπας Πῖος Β' γεννήθηκε στην περιοχή της Σιέννα, το 1405. Το πραγματικό ὄνομά του ἦταν Enea Silvio Bartolomeo Piccolomini. Ἀνήκε στην ευγενή οικογένεια των Γουέλφων. Σπούδασε κανονικό δίκαιο στο πανεπιστημίο της Σιέννα. Ἀργότερα συνέχισε τις σπουδές του στη Φλωρεντία, ὅπου ειδικεύτηκε στην ελληνική γλώσσα, κοντά στον Ἕλληνα σοφὸ Φίλελφο. Κατόπιν, βρέθηκε στις υπηρεσίες του Γερμανοῦ αυτοκράτορα Φρειδερίκου Γ'. Ο Enea Silvio θεωροῦταν ἐκεῖνη την ἐποχὴ μία ἀπὸ τις σημαντικότερες πνευματικές προσωπικότητες της Ευρώπης. Σε ηλικία σαράντα ἐτῶν αποφάσισε να εγκαταλείψει την κοσμικὴ ζωὴ. Το 1447 χειροτονήθηκε ἐπίσκοπος Τριέστης. Το 1456 ὁ πάπας Κάλιστος Γ' τον τίμησε με τὸ καρδινάλιό ἀξίωμα του τιτουλαρίου στον ναὸ της S. Sabina καὶ τον κάλεσε στη Ρώμη.

Μετά τον θάνατο του Καλλίστου Γ', οἱ καρδινάλιοι συνήλθαν σε κονκλάβιο καὶ με σύντομες διαδικασίες ἐξέλεξαν τον Piccolomini, ὁ ὁποῖος ἀρνήθηκε να

αποδεχθεί την εκλογή. Μετά από πιέσεις των καρδινάλιων αναγκάστηκε να υποχωρήσει. Έλαβε το όνομα Πίος-Αινείας προς τιμήν του Βιργιλίου, σε ανάμνηση της ουμανιστικής του κατάρτισεως και ενθρονίστηκε στη βασιλική του αγίου Πέτρου της Ρώμης, στις 3 Σεπτεμβρίου 1458. Ο νέος πάπας υπήρξε ικανός διπλωμάτης και επιδέξιος πολιτικός. Ο Πίος Β΄ ήταν, επίσης, ο συγγραφέας πολλών αναγνωρισμένων έργων και λάτρης της εκκλησιαστικής τέχνης. Ο ίδιος ανέλαβε τον εξωραϊσμό πολλών αρχαίων εκκλησιαστικών οικοδομημάτων της Ρώμης **(1)**.

Πρωταρχικός σκοπός του πάπα Πίου Β΄ ήταν η οργάνωση σταυροφορίας εναντίον των Οθωμανών Τούρκων. Ο Χαλκοκονδύλης αναφέρεται στο 8^ο βιβλίο του στη σύνοδο της Μάντοβα, η οποία πραγματοποιήθηκε το 1459-1460, με πρωτοβουλία του πάπα. Στη σύνοδο αυτή συμμετείχαν τα περισσότερα χριστιανικά κράτη της Ευρώπης. Βασικό θέμα της συνόδου ήταν η αντιμετώπιση της οθωμανικής απειλής. Ωστόσο, οι διαπραγματεύσεις είχαν πενιχρά αποτελέσματα. Το 1463 ο Πίος εξέδωσε διάταγμα σταυροφορίας, όμως κανένας χριστιανός ηγεμόνας δεν ανταποκρίθηκε στο κάλεσμά του. Στη συνέχεια, ο πάπας προσπάθησε να πραγματοποιήσει τη σταυροφορία με δικά του μέσα, εξοπλίζοντας πλοία τα οποία θα ξεκινούσαν από το λιμάνι της Αγκώνα. Ωστόσο, και αυτή η προσπάθεια κατέληξε σε αποτυχία **(2)**.

Ο πάπας απεβίωσε στις 15 Αυγούστου 1464, σε ηλικία πενήντα εννέα ετών, στην Αγκώνα. Η προσωπικότητα, αλλά και το εκκλησιαστικό και πνευματικό έργο του Πίου Β΄ δίχασαν τους ιστορικούς. Επιπλέον, ο πρότερος βίος του πάπα περιείχε αρκετά επιλήψιμα στοιχεία. Αν και η αναρρίχηση του στον παπικό θρόνο χαρακτηρίστηκε από νεποτισμό, ο Πίος προσπάθησε να μην προκαλεί την κοινή γνώμη και να μην δημιουργεί σκάνδαλα **(3)**.

(1) (1) Pichon-von Matt, *Les Papes*, 135-136. *PLP* 10, 23220, 22. Βιδάλης, *Οι Ρωμαίοι Ποντίφικες*, 328-329.

(2) Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριών*, Η΄, 190, 2-191, 1. 192, 4-12. Babinger, *Mehmed the Conqueror*, 167-172. Setton, *Papacy* II, 196-270. Βιδάλης, *Οι Ρωμαίοι Ποντίφικες*, 329. Kaldellis, *Histories* 2, 506, σημ. 91-92.

(3) Βιδάλης, *Οι Ρωμαίοι Ποντίφικες*, 330.

Ραούλ

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριών*, Η', 171, 7

Πρόκειται για τον στρατηγό του δεσπότη του Μορέως Θωμά Παλαιολόγου, ονόματι Θωμά Ραούλ ή Ρα. Υπήρξε στρατιωτικός ηγέτης, ο οποίος έδρασε στην Πελοπόννησο, την περίοδο 1429-1458. Ο συγκεκριμένος στρατιωτικός καταγόταν από την επιφανή αριστοκρατική οικογένεια των Ραούλ. Διάφορα μέλη της οικογένειας έγιναν γνωστά και με το επώνυμο *Ράλλης* από τον 14^ο αι. κ. ε. . Η δράση των μελών της οικογένειας εντοπίζεται στην Πελοπόννησο της υστεροβυζαντινής περιόδου. Διακρίθηκαν ως κρατικοί αξιωματούχοι και ως ικανοί στρατιωτικοί υπό τη δυναστεία των Παλαιολόγων **(1)**.

Η καταγωγή της οικογένειας πιθανώς είναι νορμανδική και έχει τις ρίζες της στον Rudolfus Peel de Lan, Νορμανδό πρέσβη του Ροβέρτου Γυισκάρδου, δούκα Απουλίας και Καλαβρίας. Ο Rudolfus είχε βρεθεί στην αυλή του αυτοκράτορα Νικηφόρου Γ' Βοτανειάτη το 1080. Η Αννά Κομνηνή τον αποκαλεί Ραούλ, ή πιθανώς συνδέεται με άλλους επιφανείς Νορμανδούς ευγενείς του 11^{ου} αι. . Ο αδελφός του Rudolfus Ρογήρος είχε αυτομολήσει στην πλευρά των Βυζαντινών, αποκαλύπτοντας τις δολοπλοκίες, με τις οποίες σκόπευε ο Ροβέρτος Γυισκάρδος να αποκτήσει τον βυζαντινό θρόνο. Ο Rudolfus ακολούθησε τον αδελφό του, καταφεύγοντας στην αυλή του διάδοχου αυτοκράτορα Αλέξιου Α' Κομνηνού, ώστε να γλυτώσει από την οργή του Νορμανδού δούκα, λόγω της αποκάλυψης των σχεδίων του **(2)**.

Η οικογένεια των Ραούλ ανήκε στον κύκλο της βυζαντινής αριστοκρατίας. Μέλη της οικογένειας κατείχαν μεγάλες εκτάσεις γης στη Θράκη τον 12^ο αι, αλλά και υψηλά αξιώματα στην αυτοκρατορική αυλή, υπό τη δυναστεία των Κομνηνών. Είχαν κάνει επιγαμίες με άλλες επιφανείς αριστοκρατικές οικογένειες, όπως των Παλαιολόγων, των Καντακουζηνών, των Ασάν κ. α. Από τον 14^ο αι. η οικογένεια χάνει τη σημασία της, εκτός από το παρακλάδι της, στην Πελοπόννησο **(3)**.

Ο Λαόνικος Χαλκοκονδύλης αναφέρεται στη συμμετοχή του Θωμά Ραούλ στην καταστολή της εξέγερσης του άρχοντα της πόλης του Λεονταρίου Θεόδωρου Μπόχαλη **(4)**, εναντίον του δεσπότη Θωμά Παλαιολόγου, το 1446. Ο στρατηγός φρόντισε, ώστε ο επαναστάτης να συλληφθεί και έπειτα να τυφλωθεί **(5)**. Ο Σφραντζής αναφέρεται στον Θωμά Ραούλ, ο οποίος προσπάθησε να αρπάξει το 1429 τον Ιωαννίκιο Βαλότα, φρούραρχο του κάστρου του πρίγκηπα της Χαλανδρίτσας Ζαχαρία Ασάν

Κεντυρίωνα. Ο φρούραρχος αποτελούσε αιχμάλωτο του ιστορικού, μετά την παράδοση του κάστρου στους αδελφούς Κωνσταντίνο και Θωμά Παλαιολόγο **(6)**.

Πιθανώς, το 1456 υπηρετούσε ως διοικητής (*κεφαλή*) Παλαιών Πατρών, συνεπώς, αποτέλεσε τον τελευταίο Βυζαντινό διοικητή της πόλης. Μαζί με τον αδελφό του Γεώργιο προσπάθησαν από τη Γλαρέντζα να οργανώσουν αντίσταση εναντίον των Οθωμανών Τούρκων, οι οποίοι είχαν εισβάλει το 1458, στην Πελοπόννησο. Μετά την επικράτηση των Οθωμανών, ο Θωμάς Ραούλ πιθανότατα κατέφυγε στη Μεθώνη, η οποία αποτελούσε βενετική κτήση, και ζήτησε σε επιστολή που σώζεται, τη βοήθεια του Filippo Foscari, υποσχόμενος ότι θα προστάτευε τον υιό του Βενετού πατρικίου Ουρβανό, νέο *consigliere* (σύμβουλο) της πόλης, ως δικό του παιδί **(7)**.

Πέραν αυτών των σποραδικών πληροφοριών για την ζωή και τη δράση του Θωμά Ραούλ, δεν διαθέτουμε περισσότερα στοιχεία. Είναι δύσκολο να γίνει ταυτοποίηση των στοιχείων του συγκεκριμένου προσώπου, διότι το ίδιο χρονικό διάστημα δρουν στην Πελοπόννησο άτομα που διαθέτουν το ίδιο όνομα **(8)**.

(1) PLP 10, 24104, 101. Ν. Νικολούδης, « Ραούλ », *ABΠ*, 342-3.

(2) Χατζής, *Οί Ραούλ, Ράλ, Ράλαι (1080-1800)*, 10

(3) A. Kazhdan, « RAOUL », *ODB* 3, 1171.

(4) Βλ. λήμμα « *Μπόχαλις* », 52-53.

(5) Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η', 171, 5-8. Βλ., επίσης, Kaldellis, *Histories* 2, 502, σημ. 42.

(6) Σφραντζής, *Χρονικόν*, XIX 7-9, 60, 9-62, 8. Χατζής, *Οί Ραούλ, Ράλ, Ράλαι (1080-1800)*, 39-40

(7) S. Fassoulakis, *The Byzantine Family of Raoul Ral(l)es*, 'Αθήνα 1973, 69-70. Χρύσα Μαλτέζου, « Προσωπογραφικά βυζαντινῆς Πελοποννήσου καὶ ξενοκρατούμενου ἑλληνικοῦ χώρου (μὲ ἀφορμὴ τὸν φάκελο Foscari τῆς Βενετίας) », *Συμ* 5 (1983), 1-27, ειδικότερα, 2, 15, 17-18. Ν. Νικολούδης, « Ραούλ », *ABΠ*, 342. Κορρέ, *Μισθοφόροι stradioti της Βενετίας*, 195.

(8) Kaldellis, *Histories* 2, 502, σημ. 45.

(Σαρατζίας)

Σαρατζίαν

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η΄, 149, 4

Ο Σαρουτζά πασάς (τουρκ. Saruca) ήταν Οθωμανός πασάς και ανώτατος κρατικός αξιωματούχος των μέσων του 15 αι. . Ήταν εξωμότης ελληνικής καταγωγής. Το 1429/1430 ανήλθε στο αξίωμα του βεζίρη και διετέλεσε διοικητής της Αδριανούπολης, τουλάχιστον μέχρι το 1451. Ο Σαρουτζά πασάς αποτελούσε έναν από τους πιο πιστούς συμβούλους του σουλτάνου Μουράτ Β΄. Πιθανώς, από το 1444 αποτελούσε τον γενικό διοικητή του παλατιού του σουλτάνου. Το 1435 συμμετείχε στη διπλωματική αποστολή στην αυλή του δεσπότη της Σερβίας Γεωργίου Βράνκοβιτς με σκοπό τη σύναψη γάμου του σουλτάνου με την κόρη του δεσπότη, Μάρα Βράνκοβιτς, με αντάλλαγμα την ειρήνη μεταξύ των δύο κρατών και την υποτέλεια της Σερβίας στους Οθωμανούς. Ως προίκα για τον επικείμενο γάμο δόθηκε η σερβική επικράτεια. Ο πασάς συνόδευσε τη νύφη στην Αδριανούπολη και ο γάμος τελέστηκε στις 14 Σεπτεμβρίου 1435. Όταν ο Μουράτ παραιτήθηκε από τον θρόνο υπέρ του υιού του, Μωάμεθ, το 1446, ο Σαρουτζά διατήρησε τα αξιώματά του, ενώ υποστήριξε την επιστροφή του πρώτου στον θρόνο λίγο καιρό μετά. Το 1449 ο Σαρουτζά ανέλαβε μία σημαντική διπλωματική αποστολή στην αυλή του ηγεμόνα των Τουρκομάνων του Καραμάν, Τουργατήρ (τουρκ. Süleymān Beg Zū l-Ḳādroğlu), ώστε να ζητήσει το χέρι της κόρης του, Sitt Hatun, εκ μέρους του νεαρού πρίγκηπα Μωάμεθ, κατόπιν επιθυμίας του σουλτάνου Μουράτ. Ο πασάς συνόδευσε τη νύφη μέχρι την Καλλίπολη, όπου ο σουλτάνος Μουράτ είχε στείλει επιφανείς αξιωματούχους και στρατό να υποδεχθεί τη μέλλουσα σύζυγο του Μωάμεθ. Ο γάμος τελέστηκε στην Αδριανούπολη την 12^η Σεπτεμβρίου 1449 **(1)**.

Μετά τον θάνατο του Μουράτ Β΄ στις 2 Φεβρουαρίου 1451, ο Σαρουτζά πασάς, ο οποίος βρισκόταν δίπλα στον σουλτάνο, όταν απεβίωσε, μαζί με τους υπόλοιπους πασάδες υποδέχθηκαν τον νέο σουλτάνο Μωάμεθ έξω από τα τείχη της Αδριανούπολης την 18^η Φεβρουαρίου 1451. Τον συνόδευσαν πεζοί κατά την είσοδό του μέσα στην πόλη. Ο Σαρουτζά τοποθετήθηκε από τον Μωάμεθ βοηθός βεζίρης, ενώ ο Χαλίλ πασάς διατήρησε το αξίωμα του μεγάλου βεζίρη. Από το 1452 έως το 1453 ο Οθωμανός πασάς πιθανώς διετέλεσε μπεηλέρμπεης Ρούμελης. Συμμετείχε, επίσης, στην επίβλεψη των εργασιών της κατασκευής του φρουρίου Ρούμελι Χισάρ στην ευρωπαϊκή ακτή του

Βοσπόρου, την άνοιξη του 1452, έργο στο οποίο συνεισέφερε οικονομικά. Ένας από τους πύργους του φρουρίου έλαβε το όνομά του.

Κατά την πολιορκία της Κωνσταντινούπολης ο Σαρουτζά ανέλαβε να οδηγήσει τον στρατό των ευρωπαϊκών επαρχιών, καθώς και τις πολιορκητικές μηχανές και το μεγάλο κανόνι του Ουρβανού μπροστά από τα τείχη της Βασιλεύουσας, όπως αφηγείται ο Χαλκοκονδύλης. Μαζί με τον Χαλίλ πασά βρίσκονταν στο πλευρό του σουλτάνου, ο οποίος είχε στρατοπεδεύσει στο τμήμα των τειχών που διέσχιζε την κοιλάδα του Λύκου, γνωστό ως Μεσοτείχιον. Σύμφωνα με τον Κριτόβουλο, κατά την τελική επίθεση εναντίον της Πόλης τα ξημερώματα της 29^{ης} Μαΐου 1453, ο Σαρουτζά πολέμησε στην κοιλάδα του Λύκου, στο πλάι του σουλτάνου Μωάμεθ, έχοντας την ευθύνη της κύριας επίθεσης μαζί με τον Χαλίλ πασά, στα τείχη της περιοχής (2).

Ο Σαρουτζά πασάς, ενώ υπήρξε ένας από τους πιο αγαπημένους και έμπιστους ακολούθους του Μουράτ Β΄, δεν τύγχανε παρόμοιας εύνοιας από τον Μωάμεθ, ο οποίος τα χρόνια μετά την Άλωση της Πόλης ανέδειξε στην κεντρική διακυβέρνηση του κράτους τον Μαχμούτ πασά. Φαίνεται ότι ο Σαρουτζά μετά την Άλωση έπεσε σε δυσμένεια, καθαιρέθηκε από τα αξιώματά του και εξορίστηκε στην Καλλίπολη, εποχή κατά την οποία και ο Ζάγανος πασάς είχε παρόμοια τύχη. Εκεί ίδρυσε ένα μεντρεσέ και ένα πτωχοκομείο. Ο τάφος του βρίσκεται στη συγκεκριμένη πόλη, χωρίς να είναι γνώστη η ακριβής ημερομηνία θανάτου του (3).

(1) Δούκας, *Ιστορία*, XXX 1, 3, 257, 11-30, 259, 21-28. XXXIII 2, 279, 22-281, 18. Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Ε΄, 20, 7-15. Ζ΄, 111, 4-6. Moravcsik, *Byzantinoturcica* II, 269. Babinger, *Mehmed the Conqueror*, 46-47, 57. *PLP* 10, 24937, 188. Βλ., επίσης, λ. «Χιτήρεω». Για τον Τουργατήρ βλ. *PLP* 12, 29166, 25.

(2) Δούκας, *Ιστορία*, XXXIV 8, 301, 13-303, 4. Κριτόβουλος, *Ιστορίαι*, Α΄ 28, 5, 42, 28-33. Α΄, 51, 5, 64, 29-7. Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η΄, 149, 3-6. Runciman, *Η Άλωση*, 106, 196. Babinger, *Mehmed the Conqueror*, 63, 76-77. *PLP* 10, 24937, 188.

(3) Babinger, *Mehmed the Conqueror*, 114-116. *PLP* 10, 24937, 188.

(Σιγισμοούνδος)

Σιγισμοούνδου

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριών*, Η', 187, 9

Ο Σιγισμοούνδος (γερμ. Sigismund) ήταν Γερμανός αυτοκράτορας της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας (1433-1437), βασιλιάς της Βοημίας (1419-1437) και της Ουγγαρίας (1387-1437). Ήταν υιός του Καρόλου Δ' και της Elizabeth von Pommern. Σε ηλικία δέκα ετών κληρονόμησε το κρατίδιο του Βρανδεμβούργου και σε ηλικία δεκατεσσάρων χρονών, μετά τον θάνατο του βασιλιά Λουδοβίκου της Ουγγαρίας και της Πολωνίας, εξαιτίας της μνηστείας με την κόρη του, προέβαλλε απαίτηση στην κληρονομιά του Λουδοβίκου. Στέφθηκε βασιλιάς το 1387. Το 1396 οργάνωσε ευρείας κλίμακας σταυροφορία εναντίον των Οθωμανών. Οι πολυάριθμες ευρωπαϊκές δυνάμεις του Γερμανού βασιλιά συνετρίβησαν, όμως, από την οθωμανική στρατιά του Βαγιαζήτ Α' στην Νικόπολη, στις 25 Σεπτεμβρίου. Ο Σιγισμοούνδος διέφυγε τη σύλληψη και επιβιβάστηκε σε ένα βενετικό πλοίο στον ποταμό Δούναβη.

Τα επόμενα χρόνια ο Γερμανός αυτοκράτορας προσπάθησε να συμφιλιώσει την Ανατολική με τη Δυτική Εκκλησία, ώστε να υποστηρίξει ένα σχέδιο συντονισμένης επίθεσης της χριστιανοσύνης εναντίον των Οθωμανών. Συγκάλεσε για αυτόν τον σκοπό τη σύνοδο της Κωνσταντίας, το 1414-1418. Αντιμετώπισε, ωστόσο, εξεγέρσεις στη Βοημία που τον απασχόλησαν έντονα. Το 1419 κληρονόμησε τον θρόνο της Βοημίας, όμως η επίσημη στέψη του καθυστέρησε εξαιτίας των αποτυχημένων πολέμων που διεξήγαγε εναντίον των Χουσιτών. Το 1431 ο Σιγισμοούνδος επέστρεψε στη Νότια Ιταλία, όπου αποδέχθηκε τον λομβαρδικό θρόνο. Το 1433 στέφθηκε αυτοκράτορας και το 1436 ονομάστηκε βασιλιάς της Βοημίας, στην Πράγα. Απεβίωσε στην Τσεχία την 9^η Δεκεμβρίου 1437 **(1)**.

(1) *PLP* 10, 25283, 231-232. Moravcsik, *Byzantinoturcica* II, 275. « Σιγισμοούνδος (1368-1437) », *YCH* 11, 3566-3567. Nicol, *Οι τελευταίοι αιώνες*, 476-478.

(Σκενδέρης)

Σκενδέρειω

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η΄, 155, 25

Πρόκειται για τον Ιμπραήμ Ισφεντιάρογλου (τουρκ. İbrāhīm Isfendiyār Oǧhlu), Τουρκομάνο εμίρη της Σινώπης. Προερχόταν από τη δυναστεία των Isfendiyār Oǧhlu, οι οποίοι μετά την κατάρρευση του σουλτανάτου των Σελτζούκων Τούρκων στα τέλη του 13^{ου} αι. ίδρυσαν το τουρκομανικό εμιράτο της Κασταμονής, στη βορειοδυτική Μικρά Ασία, στην περιοχή της Παφλαγονίας. Ιδρυτής της δυναστείας θεωρείται ότι ήταν ο Shams al-Dīn b. Taman, ο οποίος είχε κυριεύσει την πόλη της Κασταμονής στα τέλη της δεκαετίας του 1280. Ωστόσο, το όνομα της δυναστείας προέρχεται από τον πιο γνωστό ηγεμόνα του εμιράτου, Mubārīz al-Dīn Isfendiyār Bey, πατέρα του Τουρκομάνου εμίρη, ο οποίος απεβίωσε την 26^η Φεβρουαρίου 1440. Ο εμίρης Ιμπραήμ, όπως και ο πατέρας του, ήταν υποτελής των Οθωμανών, οι οποίοι εκμεταλλεύονταν τα ορυχεία χαλκού της περιοχής. Η κόρη του, Χαλιμά, είχε νυμφευθεί τον σουλτάνο Μουράτ Β΄. Από αυτόν τον γάμο ο Μουράτ απέκτησε έναν υιό ονόματι Χασάν ή Αχμέτ. Όταν τον διαδέχθηκε ο υιός του, Μωάμεθ Β΄, φρόντισε να δολοφονήσει το μόλις οκτώ μηνών βρέφος, καθώς η Χαλιμά ήταν η νόμιμη γυναίκα του αποβιώσαντος σουλτάνου, και να παντρέψει την ίδια με τον μεγάλο βεζίρη Ισάκ πασά. Ο Ιμπραήμ απεβίωσε το 1443 και τον διαδέχθηκε ο υιός του, Ισμαήλ Ισφεντιάρογλου, ο οποίος συμμετείχε στο πλευρό του σουλτάνου Μωάμεθ Β΄ στην πολιορκία της Κωνσταντινούπολης το 1453 **(1)**.

(1) Δούκας, *Ιστορία*, XIX 1, 123, 2-3. XXX 3, 259, 21-261, 4. XXXIII 10, 287, 21-28. XXXIV 10, 303, 17-18. Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Ζ΄ 142, 2-10. 143, 6-11. Η΄, 155, 25-156, 1. Moravcsik, *Byzantinoturcica* II, 294. PLP 11, 26533, 26534, 27249, 64, 149-150. Runciman, *Η Άλωση*, 106. J. H. Mordtmann*, « ISFENDIYĀR OǖHLU », *EF*² 4, 108-109. Βλ., επίσης, λ. « *Ισμαΐλης* ».

(Σκενδέρης)

Σκενδέρην

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η', 192, 18. 193, 1. 193, 15, 17. 194, 7. 197, 10.

Πρόκειται για τον Γεώργιο Καστριώτη, τον επονομαζόμενο Σκεντέρμπεη (αλβ. Gjergj Kastrioti Skanderbeg). Στις δυτικές πηγές παρουσιάζεται ως Scanderbeg (αλβαν. Scanderbeg, Scandarbey). Η ελληνική μορφή της επωνυμίας είναι *Σκενδέρης*, όπως αυτή παρουσιάζεται στον Λαόνικο Χαλκοκονδύλη. Ο ιστορικός αναφέρει στο 8^ο βιβλίο του ότι το όνομα Σκενδέρης μπορεί να αποδοθεί στα ελληνικά ως Αλέξανδρος. Η επωνυμία αυτή προήλθε από το τουρκικό όνομα Iskender (τουρκ. Iskender Bey ή Beğ), το οποίο ο Γεώργιος φαίνεται ότι έλαβε στην αυλή του σουλτάνου Μωάμεθ Α', όταν προσηλυτίσθηκε στο Ισλάμ. Έκανε λαμπρές στρατιωτικές σπουδές και συμμετείχε σε πολλές οθωμανικές εκστρατείες, όπου χάρη στις ικανότητές του πήρε τον στρατιωτικό τίτλο του μπέη. Γεννήθηκε περί το 1405. Ήταν ο μικρότερος από τους τέσσερις υιούς και προτελευταίος από τα εννέα παιδιά του ηγεμόνα της κεντρικής και βόρειας Αλβανίας, Ιωάννη Καστριώτη (αλβ. Ivan Kastrioti).

Πιθανότατα, όταν βρισκόταν σε ηλικία εννέα χρόνων, ο πατέρας του τον έστειλε όμηρο στον σουλτάνο (1414-1415). Ο νεαρός Γεώργιος μεγάλωσε στο οθωμανικό παλάτι στην Αδριανούπολη ως ιτς-ογλάν και τιμήθηκε για τις υπηρεσίες του με ένα τιμάριο κοντά στις περιοχές που εξουσίαζε ο πατέρας του, στην Αλβανία. Το 1438 έγινε σούμπασης (διοικητής) στην οχυρή πόλη της Κρόιας. Οι εκτάσεις γης του πατέρα του στη Μύσια, ο οποίος πιθανώς είχε ήδη αποβιώσει το 1443, μετετράπησαν σε ζιαμέτι (τουρκ. ziamet), οθωμανικό τσιφλίκι, το οποίο ο Γεώργιος ζήτησε, εξαιτίας της πολύ σημαντικής γεωγραφικής θέσης του στη θάλασσα, να του παραχωρηθεί. Ωστόσο, όπως φαίνεται, ο Οθωμανός σαντζάκμπεης της περιοχής του αρνήθηκε αυτό το αίτημα. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την αποκήρυξη από μέρους του Σκεντέρμπεη της υποταγής του στον σουλτάνο Μουράτ Β'.

Τον Δεκέμβριο του 1444 ο Σκεντέρμπεης ενώθηκε με τις υπόλοιπες επιφανείς οικογένειες των Θώπια, των Αριανιτών και των Ζερεβέση, οι οποίες είχαν απολέσει μεγάλες εκτάσεις γης στην Αλβανία, εξαιτίας της επέκτασης του οθωμανικού τιμαριωτικού συστήματος. Αφού εγκατέλειψε το στρατόπεδο του μπεηλέρμπεη της Ρούμελης, Κασίμ μπέη, μετά την ήττα των Οθωμανών στη Ζλάτιτσα (Δεκέμβριος 1443

), εκπόρθησε την Κρόια και αποκήρυξε το Ισλάμ, ασπαζόμενος πάλι τον χριστιανισμό. Την 1^η Μαρτίου 1444 συγκέντρωσε τους Αλβανούς ευγενείς και ηγεμόνες στο Αλέσσιο. Η συνέλευση αυτή, που αποτελούταν ουσιαστικά από φεουδάρχες και φυλετικούς αρχηγούς των βουνών, τον εξέλεξε αρχηγό του στρατού και ανώτατο διοικητή της στρατιωτικής και πολιτικής συμμαχίας που έμεινε γνωστή ως « Αλβανική Λίγκα » ή « Λίγκα της Λέζας ». Αυτή η ένωση είχε ως σκοπό την αντίσταση απέναντι στην οθωμανική επέκταση στην Αλβανία. Ο Σκεντέρμπεης είχε, επίσης, εξασφαλίσει τη στήριξη του πάπα της Ρώμης, της Βενετίας και του βασιλιά της Νεάπολης, οι οποίοι εξόπλισαν τα στρατεύματά του με πυροβόλα όπλα. Ο έμπειρος στρατιωτικός εφάρμοσε τακτικές ανταρτοπολέμου και εκμεταλλεύτηκε τα ορεινά φρούρια της Αλβανίας, όπως η Κρόια, για να αντιμετωπίσει τις οθωμανικές δυνάμεις.

Το 1448-1449 ο σουλτάνος Μουράτ Β΄ κατέλαβε τη σημαντική πόλη Σβέντιγκραντ και άνοιξε τον δρόμο για την διείσδυση των Οθωμανών στη βόρεια Αλβανία. Το καλοκαίρι του 1450 ο σουλτάνος πολιορκήσε την Κρόια. Ο Σκεντέρμπεης αποσύρθηκε στα βουνά και καθυστέρησε με τις επιθέσεις του τις οθωμανικές δυνάμεις. Το φρούριο άντεξε και μετά από πέντε μήνες πολιορκίας ο Μουράτ αναγκάστηκε να εγκαταλείψει την προσπάθεια κατάληψης της Κρόιας. Ο Γεώργιος Καστριώτης θεωρήθηκε ήρωας της Χριστιανοσύνης και ο πάπας Νικόλαος Ε΄ απηύθυνε κάλεσμα στους χριστιανούς ηγεμόνες να στηρίζουν την προσπάθεια του. Στο κάλεσμα αυτό ανταποκρίθηκε ο βασιλιάς της Νεάπολης Αλφόνσος Ε΄, ο οποίος έστειλε στρατεύματα στην Αλβανία με αντάλλαγμα της υποταγή του Καστριώτη στην εξουσία του, σύμφωνα με τη συνθήκη της 26^{ης} Μαρτίου 1451. Ο βασιλιάς σκόπευε να δημιουργήσει ένα σύνορο με το οθωμανικό κράτος στην περιοχή της Ηπείρου και της Αλβανίας. Στο γεγονός της αποστολής στρατιωτικών δυνάμεων από τον Αλφόνσο στον Καστριώτη αναφέρεται ο Χαλκοκονδύλης στο 8^ο βιβλίο. Τα ιταλικά στρατεύματα θα υπερασπίζονταν την Κρόια. Η υποτέλεια του Καστριώτη στο βασίλειο της Νεάπολης έφερε την εχθρότητα της Βενετίας και τη συνεργασία της με τους Οθωμανούς και διάφορους Αλβανούς αρχηγούς, όπως ο Mois Dibra, ο Gjergj Balsha και ο ανιψιός του Καστριώτη, Hamza, εναντίον του.

Το καλοκαίρι του 1455, ο Καστριώτης συνεπικουρούμενος από χίλιους Ιταλούς στρατιώτες εκπόρθησε το Βεράτι, όμως οι οθωμανικές δυνάμεις του Ισά Εβρενός μπέη κατανίκησαν το εκστρατευτικό σώμα και το εκμηδένισαν. Οι βιογράφοι του Σκεντέρμπεη αναφέρονται σε μία μεγάλη νίκη του την επόμενη χρονιά εναντίον των Οθωμανών, οι οποίοι έχασαν δέκα χιλιάδες άνδρες. Ωστόσο, ο Mois Dibra και ο

ανιψιός του Καστριώτη, Hamza, αυτομόλησαν στους Οθωμανούς και τους πούλησαν το σημαντικό οχυρό Modric, στην περιοχή της Δίβρας. Πιθανότατα, το 1457, ο Ισά μπέης, υιός του Ισάκ μπέη των Σκοπίων, εκστράτευσε εναντίον της Κρόιας. Ο Σκεντέρμπεης επιτέθηκε στο οθωμανικό στρατόπεδο, στην τοποθεσία Αλμπούλενα, και αιχμαλώτισε τον Hamza. Η επιτυχία του Καστριώτη γιορτάστηκε στη Ρώμη ως μία μεγάλη νίκη και ο πάπας του απένειμε τον τίτλο του « Γενικού Καπετάνιου της Αγίας Έδρας ». Το 1458 ο βασιλιάς Αλφόνσος απεβίωσε και ο νέος βασιλιάς Φερδινάνδος ζήτησε τη βοήθεια του Καστριώτη απέναντι στους υπόλοιπους διεκδικητές του θρόνου. Το 1461 ο Καστριώτης αποβιβάστηκε στην Ιταλία και πέτυχε δύο νίκες εναντίον των εξεγερμένων, μία στο Μπαρλέτο και μία στο Τράνι. Το 1462 επέστρεψε στην Αλβανία. Τον Απρίλιο του 1463 ανανέωσε τη συνθήκη υποτέλειας που είχε υπογράψει με τον σουλτάνο το 1460.

Όταν ξέσπασε ο Α΄ βενετοτουρκικός πόλεμος το καλοκαίρι του 1463, ο Καστριώτης εξεγέρθηκε εναντίον των Οθωμανών με τη στήριξη των Βενετών. Το φρούριο της Κρόιας εκχωρήθηκε στις βενετικές δυνάμεις. Το 1464 και το 1465 οι άνδρες του Καστριώτη αντιμετώπισαν επιτυχημένα τις οθωμανικές εισβολές του Μπαλαμπάν πασά της Οχρίδας, πραγματοποιώντας τολμηρές επιδρομές στα μετόπισθεν του εχθρού. Το 1466, ο σουλτάνος Μωάμεθ Β΄ αποφάσισε να αντιμετωπίσει ο ίδιος τον Γεώργιο Καστριώτη. Έχτισε το οχυρό του Ελμπασάν και διέταξε τον Μπαλαμπάν να εντείνει τον αποκλεισμό της Κρόιας. Ο Καστριώτης ταξίδεψε στη Ρώμη και τη Νεάπολη και έλαβε βοήθεια πέντε χιλιάδων δουκάτων από τον πάπα. Επέστρεψε στην Αλβανία τον Απρίλιο του 1467 και ξεκίνησε τις επιδρομές εναντίον των δυνάμεων του Μπαλαμπάν πασά, που είχαν αποκλείσει την Κρόια, και στις γραμμές ανεφοδιασμού του. Τον Ιούνιο του 1467, ο σουλτάνος εισέβαλε στην Αλβανία με μία μεγάλη δύναμη που αριθμούσε περίπου εκατό πενήντα χιλιάδες άνδρες. Επιτέθηκε στο Δυρράχιο, ενώ ο μεγάλος βεζίρης Μαχμούτ πασάς επιτέθηκε εναντίον της Σκόδρας. Ο ίδιος βάδισε εναντίον της Κρόιας. Ο Σκεντέρμπεης κατέφυγε στο βενετικό Αλέσσιο, στις ακτές της περιοχής. Απεβίωσε εκεί στις 17 Ιανουαρίου 1468.

Μόνο μετά τον θάνατο του Καστριώτη η Αλβανία έπεσε σε οθωμανικά χέρια. Ο δεκατετράχρονος υιός του Γεωργίου Καστριώτη Σκεντέρμπεη, Ιωάννης, και η μητέρα του Ντόνικα Καστριώτη διέφυγαν και εγκαταστάθηκαν στο βασίλειο της Νεάπολης. Ο Ιωάννης νυμφεύθηκε την Ειρήνη Παλαιολογίνα, κόρη του δεσπότη του Μορέως, Θωμά Παλαιολόγου. Η μορφή του μεγάλου στρατιωτικού των μέσων του

15^{ου} αι. επιβίωσε στην αλβανική δημοτική παράδοση και θεωρήθηκε ο εθνικός ήρωας των αγώνων του αλβανικού έθνους εναντίον των Οθωμανών. Είναι η κυρίαρχη φυσιογνωμία της αλβανικής εθνικής λογοτεχνίας, όπως αυτή αποτυπώθηκε από τον βιογράφο του Γεωργίου Καστριώτη Marinus Barletius, στα μέσα του 16^{ου} αι. **(1)**.

(1) Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριών*, Ε', 27, 4-18. Ζ', 119, 22-121, 9. Η', 191, 6-192, 2. 193, 1-194, 17. Ζώρας, *Χρονικόν*, 64, 33-65, 10. Τ. Π. Γιοχάλας, *Ο Γεώργιος Καστριώτης-Σκεντέρμπεης είς την Νεοελληνικήν Ιστοριογραφίαν και Λογοτεχνίαν*, Θεσσαλονίκη 1975. Babinger, *Mehmed the Conqueror*, 151-153, 258-265. *PLP* 1, 730, 70-71. 5, 11400, 146-147. Pollo-Puto, *Ιστορία της Αλβανίας*, 77-123. Σαββίδης, *Βαλκανική αντίδραση*, 51-86. Alice-Mary Talbot, « SKANDERBERG », *ODB* 3, 1908. H. Inalcik, « ISKENDER BEG », *EF* 4, 138-140. R. Radić, « Αλφόνσος Ε' », *ΕΠΛΒΠ* 2, 69-70. Kaldellis, *Histories* 1, 531, σημ. 77-80. *Histories*, 2, 506-507, σημ. 95-96, 104-106.

Τζυμισκής

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριών*, Η', 197, 15

Ο Χαλκοκονδύλης αναφέρει ότι το συγκεκριμένο τουρκικό όνομα είναι « σκυθικής » προέλευσης, χωρίς να είναι ξεκάθαρο αν ο ιστορικός εννοεί με αυτόν τον προσδιορισμό τους αρχαίους Σκύθες, τους Μογγόλους ή, γενικότερα τους λαούς με καταγωγή από την κεντρική Ασία **(1)**. Το όνομα *Τζυμισκής* είναι η παραφθαρμένη απόδοση στα ελληνικά από τον Χαλκοκονδύλη, του τουρκικού ονόματος *Τζέμ* (τουρκ. Cem, περσ. Jem) **(2)**.

(1) Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριών*, Η', 197, 13-15. Kaldellis, *Histories* 2, 527.

(2) Moravcsik, *Byzantinoturcica* II, 311-312. Kaldellis, *Histories* 2, 223.

Τουραχάνης

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριών*, Η', 148, 1. 172, 13. 175, 1

Ο Οθωμανός στρατηγός Τουραχάν μπέης (τουρκ. Turakhān beg) ήταν υιός του Οθωμανού στρατηγού Γηγήτ μπέη (τουρκ. Yigit bey), ο οποίος κατέλαβε την

πόλη των Σκοπίων το 1392 και κυβέρνησε ένα μέρος της Βοσνίας μετά το 1390 ως παραμεθόριος άρχοντας. Ο Γηγήτ πιθανώς απεβίωσε το 1413 στα Σκόπια. Αδελφός του Τουραχάν ήταν πιθανότατα ο Ισάκ μπέης (τουρκ. *Ishāk Beg*). Δεν γνωρίζουμε ούτε ακριβή τόπο ούτε ακριβή ημερομηνία γέννησης του Οθωμανού στρατηγού. Η προέλευση του ονόματός του πιθανώς ανάγεται στον παλαιό τουρκικό τίτλο *Tarkhān*. Η προφορά του ονόματός του επιβεβαιώνεται από τον τύπο που παρουσιάζεται στα κείμενα των ιστορικών της Άλωσης (*Τουραχάνης*). Δεν υπάρχουν αναφορές σχετικές με τα νεανικά χρόνια του Τουραχάν.

Ο Οθωμανός στρατηγός εμφανίζεται για πρώτη φορά στο ιστορικό προσκήνιο τον Μάιο του 1423. Ο Τουραχάν εισέβαλε στην Πελοπόννησο στις 21-22 Μαΐου με ισχυρό ιππικό, έχοντας ως κύριο στόχο τη λεηλασία των βενετικών κτήσεων, αλλά και την τιμωρία των Βυζαντινών, οι οποίοι είχαν υποστηρίξει τον διεκδικητή του οθωμανικού θρόνου Ψευδο-Μουσταφά, εναντίον του Μουράτ Β΄. Αφού οι Οθωμανοί διέσπασαν τις βυζαντινές αμυντικές οχυρώσεις του Εξαμιλίου και λεηλάτησαν πολλές πόλεις της περιοχής, έφθασαν μέχρι τον Μυστρά. Ο Τουραχάν συνέτριψε, επίσης, τις δυνάμεις των Αλβανών της Πελοποννήσου που είχαν συγκεντρωθεί στη Δαβιά, φονεύοντας πολλούς και συλλαμβάνοντας αρκετούς αιχμαλώτους (5 Ιουνίου 1423). Ο σουλτάνος τίμησε τον Τουραχάν για τις επιτυχίες του, προβιβάζοντάς τον σε παραμεθόριο ηγεμόνα (τουρκ. *ucbey*) της Θεσσαλίας. Πιθανώς, συμμετείχε κατόπιν σε μία εκστρατεία εναντίον της Βλαχίας (2).

Μετά από λίγο καιρό, ο Τουραχάν εστάλη από τον Μουράτ Β΄ σε εκστρατεία στην περιοχή του Εύξεινου Πόντου (3). Το 1429 ο Οθωμανός στρατηγός απαγόρευσε στον δεσπότη Κωνσταντίνο Παλαιολόγο να καταλάβει την Πάτρα, όπως αναφέρει ο Σφραντζής. Την άνοιξη του 1431 ο Τουραχάν μπέης επέδραμε για δεύτερη φορά εναντίον της Πελοποννήσου και κατέστρεψε εντελώς το αμυντικό τείχος του Εξαμιλίου στον Ισθμό. Η πορεία της επιδρομής ήταν προς τις κτήσεις των Βενετών, στη νοτιοδυτική πλευρά της Πελοποννήσου, διαμέσου της Αρκαδίας (4).

Από το 1433 είχε ξεσπάσει επανάσταση Αλβανών χωρικών εναντίον των Οθωμανών, στη νότια Αλβανία. Οι χωρικοί με ηγέτη τον Ντέπε Ζενεβέση, γνωστό και ως Μπούα Θώπια, υιό του παλαιού Αλβανού άρχοντα του Αργυρόκαστρου, Ζενεβέση Γκιόνη, πολιορκούσαν το Αργυρόκαστρο. Ο Τουραχάν έσπευσε να αντιμετωπίσει τους επαναστάτες με δυνάμεις από τη Θεσσαλία. Έσπασε τον αποκλεισμό της πόλης και αιχμαλώτισε τον Ζενεβέση, ο οποίος κρεμάστηκε (5).

Όταν πέθανε ο άρχοντας των Αθηνών και Θηβών Αντώνιος Acciajuoli το

καλοκαίρι του 1435, ο Τουραχάν πρόλαβε τους Βυζαντινούς του δεσποτάτου του Μορέως και κατέλαβε τη Θήβα, χωρίς να έχει λάβει σχετική εντολή από τον σουλτάνο **(6)**. Τον Νοέμβριο του 1443 ο Οθωμανός στρατηγός συμμετείχε στις επιχειρήσεις του Μουράτ Β΄ εναντίον του ενωμένου χριστιανικού στρατού Ούγγρων, Βλάχων και Σέρβων, που είχε εισβάλει στη βορειοδυτική Βουλγαρία και την τουρκοκρατούμενη νότια Σερβία. Η αλλόκοτη συμπεριφορά του Τουραχάν κατά τη διάρκεια της μάχης στη Ζλάτιτσα, κοντά στη Σόφια, την 12^η Δεκεμβρίου 1443, και η ήττα των Οθωμανών τον κατέστησαν υπεύθυνο της αποτυχίας, με αποτέλεσμα να σταλεί υπό κράτηση στη φυλακή της Τοκάτης **(7)**.

Ωστόσο, ο σουλτάνος Μουράτ πιθανότατα του έδωσε συγχώρεση έπειτα από σύντομο χρονικό διάστημα, καθώς ο Τουραχάν συνόδευσε τον σουλτάνο ως σύμβουλος στην εκστρατεία του εναντίον του δεσποτάτου του Μορέως, τον χειμώνα του 1446. Ο Οθωμανός σουλτάνος βάδιζε εναντίον των πρόσφατα προσαρτημένων εδαφών του δεσπότη Κωνσταντίνου στη Στερεά Ελλάδα και των οχυρώσεων του Εξαμιλίου. Ο οθωμανικός στρατός άλωσε τις ισχυρές οχυρώσεις του Εξαμιλίου, τις οποίες είχε ανοικοδομήσει ο δεσπότης Κωνσταντίνος. Ο ηλικιωμένος πλέον στρατηγός είχε την ευθύνη της καταδίωξης των Θωμά και Δημητρίου Παλαιολόγου προς τη Λακωνία, ενώ ο Μουράτ κινήθηκε προς την Πάτρα. Αν και απέτυχε να συλλάβει τους δύο δεσπότες και να αλώσει τον Μυστρά, ο στρατός του Τουραχάν συνέλαβε δεκάδες χιλιάδες αιχμαλώτους και επέστρεψε βορειότερα, προκαλώντας τεράστιες καταστροφές στο πέρασμά του, συναντώντας τις δυνάμεις του σουλτάνου μεταξύ Γλαρέντζας και Κορίνθου **(8)**.

Τον Οκτώβριο του 1452, όπως αφηγείται ο Χαλκοκονδύλης στο 8^ο βιβλίο των *Αποδείξεων Ιστοριών*, ο στρατηγός Τουραχάν εστάλη από τον σουλτάνο Μωάμεθ Β΄ εναντίον του Δεσποτάτου του Μορέως, μαζί με τους υιούς του, Αχμέτ και Ομέρ. Σκοπός της εκστρατείας ήταν να εξαλειφθεί κάθε δυνατότητα παροχής βοήθειας από τους δεσπότες Θωμά και Δημήτριο προς την αποκλεισμένη Κωνσταντινούπολη, ενόψει των προετοιμασιών του Μωάμεθ για την πολιορκία της, την άνοιξη του 1453. Οι Οθωμανοί επέδραμαν νικηφόρα, διαμέσου της Αρκαδίας, μέχρι τον Μεσσηνιακό κόλπο. Κατά την επιστροφή του οθωμανικού στρατού, ο Αχμέτ ηττήθηκε από τον στρατηγό Ματθαίο Ασάν στην Αρκαδία, κοντά στο Λεοντάριο και νότια της Μεγαλόπολης, όπου αιχμαλωτίστηκε. Φυλακίστηκε, έπειτα, για μικρό διάστημα, στο κάστρο του Μυστρά **(9)**.

Μετά την Άλωση της Πόλης, σύμφωνα με την αφήγηση του Χαλκοκονδύλη,

ξέσπασε στην Πελοπόννησο επανάσταση των Αλβανών, ηγέτης της οποίας αναδείχθηκε ο Μανουήλ Καντακουζηνός, εγγονός του παλαιού δεσπότη Ματθαίου Καντακουζηνού. Οι δεσπότες ζήτησαν βοήθεια από τον σουλτάνο, ο οποίος έστειλε τον υιό του Τουραχάν μπέη, Ομέρ, τον Δεκέμβριο του 1453. Ο Ομέρ κατάφερε να απελευθερώσει τον φυλακισμένο Αχμέτ, κατόπιν ανταλλαγής του με ένα άλλον κρατούμενο, τον Δημήτριο Ασάν. Κατόπιν, τον Οκτώβριο του 1454 εστάλη ο ίδιος ο Τουραχάν, μαζί με τους υιούς του, Ομέρ και Αχμέτ. Ο γηραιός στρατηγός προσπάθησε να επιλύσει τις διαφορές των δύο αδελφών, Θωμά και Δημητρίου. Η αλβανική επανάσταση καταπνίγηκε, όμως οι Αλβανοί κατάφεραν να κρατήσουν τα προνόμιά τους **(10)**.

Τον Ιανουάριο του 1455, ο Τουραχάν επισκέφτηκε μαζί με τους δύο υιούς του την Αδριανούπολη. Πιθανότατα απεβίωσε στα μέσα του 1456 και ετάφη στην πόλη Λάρισα της Θεσσαλίας, που αποτελούσε την έδρα του για πολλά χρόνια, ενώ τα εδάφη της ευρύτερης περιοχής αποτελούσαν προσωπικό του τιμάριο. Τα καθήκοντά του ανέλαβε αρχικά ο υιός του, Αχμέτ, και έπειτα, ο έτερος υιός του, Ομέρ **(11)**.

(1) Moravcsik, *Byzantinoturcica* II, 319. *PLP* 12, 29165, 24-25. F. Babinger, «TURAKHĀN BEG», *EI*² 10, 670-672. R. C. H. Witt, «Τουραχάν μπέης (Turhan beg) (1380;-1456)», *ABII*, 382-384.

(2) Σφραντζής, *Χρονικόν*, XII 1, 24, 7-8. Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ἱστοριῶν*, Ε', 16, 15-12. *PLP* 12, 29165, 24-25. Zakythinos, *Le Despotat grec* I, 196-197. Runciman, *Μυστράς*, 87. F. Babinger, «TURAKHĀN BEG», *EI*² 10, 670-672, εδώ, 671. Kaldellis, *Histories* 1, 528, σημ. 34-37. R. C. H. Witt, «Τουραχάν μπέης (Turhan beg) (1380;-1456)», *ABII*, 382-384, εδώ, 382.

(3) Δούκας, *Ἱστορία*, XIII 6, 79, 3-5. F. Babinger, «TURAKHĀN BEG», *EI*² 10, 670-672, εδώ, 671.

(4) Σφραντζής, *Χρονικόν*, XX 1-8, 64, 1-68, 2. Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ἱστοριῶν*, ΣΤ', 58, 10-59, 1. *PLP* 12, 29165, 24-25. Zakythinos, *Le Despotat grec* I, 211-212. Runciman, *Μυστράς*, 87.

(5) Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ἱστοριῶν*, Ε', 30, 3-17. Pollo-Puto, *Ἱστορία τῆς Ἀλβανίας*, 98-99. Kaldellis, *Histories* 1, 534, σημ. 83.

(6) Σφραντζής, *Χρονικόν*, XXII 1-3, 74, 1-23. *PLP* 12, 29165, 24-25. F. Babinger, «TURAKHĀN BEG», *EI*² 10, 670-672, εδώ, 671.

(7) Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, ΣΤ', 81, 11-91, 10. Βλ., επίσης, Σαββίδης, *Βαλκανική αντίδραση*, 34-36. Babinger, *Mehmed the Conqueror*, 25-26· του ίδιου, « TURAKHĀN BEG », *ΕΙ*² 10, 670-672, εδώ, 671. Imber, *Ottoman Empire*, 25-26. Finkel, *Οθωμανική Αυτοκρατορία*, 77-79.

(8) Δούκας, *Ιστορία*, XXXII 7, 279, 1-13. Σφραντζής, *Χρονικόν*, XXVIII 3, 98, 13-16. Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, ΣΤ', 94, 1-95, 5. Ζ', 112, 1-119, 21. Zakythinos, *Le Despotat grec I*, 231-235. *PLP* 12, 29165, 24-25. Runciman, *Μυστράς*, 97-98. R. C. H. Witt, « Τουραχάν μπέης (Turhan beg) (1380;-1456) », *ΑΒΠ*, 382-384. Βλ. και παραπάνω, 12, σημ. 22.

(9) Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η', 148, 1-17. Βλ., επίσης, Σφραντζής, *Χρονικόν*, XXXV 1-4, 130, 11-24. *PLP* 12, 29165, 24-25. Zakythinos, *Le Despotat grec I*, 246. Runciman, *Μυστράς*, 102. Fr. Babinger, « TURAKHAN BEG », *ΕΙ*², 671-672, εδώ. 671. Δ. Ν. Κασαπίδης, « Ἀσάναι », *ΑΒΠ*, 67-69. Α. Γ. Κ. Σαββίδης, « Ἀχμέτ μπέης », *ΕΠΛΒΠ* 3, 309, καθώς και λ. « Ἀχμάτης ».

(10) Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η', 169, 16-176, 19. Βλ., επίσης, Σφραντζής, *Χρονικόν*, XXXVII 1-2, 142, 16-144, 4. XXXVII 7, 146, 1-4. Miller, *Ιστορία της Φραγκοκρατίας*, 497. Μπίρης, *Οἱ Δωριεῖς τοῦ νεώτερου Ἑλληνισμοῦ*, 130. Zakythinos, *Le Despotat grec I*, 247-256. Runciman, *Μυστράς*, 103-104. Fr. Babinger, « TURAKHAN BEG », *ΕΙ*², 671-672, εδώ. 671. Nicol, *Οἱ τελευταῖοι αἰῶνες*, 619-620, καθώς και λ. « Ἀχμάτης », « Ἐμμανουήλον τοῦ Καντακουζηναίων γένους », « Πέτρου τοῦ χωλοῦ ».

(11) Βλ. Fr. Babinger, « TURAKHAN BEG », *ΕΙ*², 671-672 και λ. « Ἀχμάτης ».

(Χαλίλης)

Χαλίλην

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η', 167, 5

Ο Χαλίλ πασάς Τσανταρλί (τουρκ. Khalīl Pasha Djandarlı) ήταν ο μεγαλύτερος υιός του μεγάλου βεζίρη Ιμπραήμ πασά, ο οποίος υπηρέτησε τον σουλτάνο Μωάμεθ Α'. Όταν πέθανε ο πατέρας του το 1429, ο Χαλίλ υπηρετούσε ως

καζασκέρης (τουρκ. kâdiâsker ή kâzâsker = « καδής του στρατού », ο ανώτερος δικαστικός λειτουργός μετά τον σείχουλισλάμη). Ο σουλτάνος Μουράτ Β΄ τον προβίβασε σε βεζίρη και μέχρι το 1443 ο Χαλίλ είχε αναδειχθεί σε μεγάλο βεζίρη του οθωμανικού κράτους. Ήταν από τους πιο έμπιστους συμβούλους του σουλτάνου, ο οποίος τον εκτιμούσε ιδιαίτερα. Θεωρείτο ως ο κύριος εκφραστής της πολιτικής κατευνασμού που επέδειξε ο Μουράτ απέναντι στην Ουγγαρία και τις υπόλοιπες χριστιανικές δυνάμεις της Δυτικής Ευρώπης, σε μια προσπάθεια αποτροπής μίας συντονισμένης επίθεσης εναντίον του. Ο μεγάλος βεζίρης ήταν ο κύριος διαπραγματευτής στις συζητήσεις για τη σύναψη ειρήνης με την Ουγγαρία, τον Ιούνιο του 1444, που οδήγησαν στην υπογραφή της Συνθήκης της Αδριανούπολης. Έπειτα, ο σουλτάνος Μουράτ παραιτήθηκε από τον θρόνο υπέρ του υιού του, Μωάμεθ, και όρισε μεγάλο βεζίρη και σύμβουλό του τον Χαλίλ **(1)**.

Πιθανότατα ο μεγάλος βεζίρης ήταν εκείνος που ζήτησε από τον παραιτηθέντα Μουράτ τη συνδρομή του εναντίον των σταυροφόρων που είχαν εισβάλει στα Βαλκάνια, τον Σεπτέμβριο του 1444. Ο ίδιος ήταν επικεφαλής μίας στρατιωτικής δύναμης που φρουρούσε το πέρασμα του Βοσπόρου, όταν ο γηραιός σουλτάνος διέσχισε τα στενά του Βοσπόρου με τα ασιατικά οθωμανικά στρατεύματα. Όταν διεξήχθη η μάχη της Βάρνας, ο Χαλίλ βρισκόταν στην Αδριανούπολη ως προσωπικός φρουρός του νεαρού Μωάμεθ. Τα επόμενα χρόνια ο μεγάλος βεζίρης εξακολουθούσε να αναγνωρίζει τον Μουράτ ως τον πραγματικό σουλτάνο, παρότι εκείνος είχε αποσυρθεί από τον θρόνο. Το 1446 ο μεγάλος βεζίρης εκμεταλλεύτηκε την εξέγερση των γενιτσάρων, την οποία πιθανώς είχε οργανώσει ο ίδιος, για να επαναφέρει τον Μουράτ στον θρόνο και να κρατήσει το αξίωμα του απέναντι σε πιθανούς διεκδικητές. Θεωρούσε ότι ο νεαρός σουλτάνος δεν διέθετε τις απαιτούμενες ικανότητες, για να διαχειριστεί τις κρατικές υποθέσεις **(2)**.

Μετά τον θάνατο του Μουράτ στις αρχές του 1451, ο Χαλίλ με επιστολή ενημέρωσε τον Μωάμεθ, ο οποίος έσπευσε στην Αδριανούπολη, για να αναλάβει τη διακυβέρνηση του οθωμανικού κράτους. Ο μεγάλος βεζίρης και οι υπόλοιποι πασάδες τον υποδέχθηκαν έφιπποι έξω από τα τείχη της πόλης. Ο νέος σουλτάνος επιβεβαίωσε το αξίωμα του Χαλίλ. Στην αρχή ο σουλτάνος έδειξε διάθεση για φιλειρηνική πολιτική με τις χριστιανικές δυνάμεις και πολλοί πίστευαν ότι βρισκόταν υπό την επιρροή του Χαλίλ πασά. Όμως, ο μεγάλος βεζίρης είχε πέσει σε δυσμένεια από τον Μωάμεθ, λόγω των ενεργειών του για την επάνοδο του Μουράτ στην εξουσία, το 1446, τις οποίες ο νέος σουλτάνος δεν είχε συγχωρέσει. Επιπλέον, ο Χαλίλ δεν ήταν συμπαθής ανάμεσα

στους έμπιστους συμβούλους του Μωάμεθ, όπως ο Ζάγανος πασάς και ο Σεχαμπεντίν πασάς, οι οποίοι ήταν υπέρ μίας πολεμικής επίθεσης εναντίον της Κωνσταντινούπολης. Οι Βυζαντινοί πρεσβευτές διατηρούσαν άριστες σχέσεις με τον Χαλίλ, διότι ήθελαν να αποτρέψουν ακριβώς ένα τέτοιο ενδεχόμενο (3).

Όταν το οθωμανικό κράτος αντιμετώπισε εξεγέρσεις στη Μικρά Ασία στα τέλη του 1451, ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος ΙΑ΄ έστειλε πρέσβεις, για να διαμαρτυρηθεί ότι τα χρήματα που είχε υποσχεθεί ο σουλτάνος Μωάμεθ για τη συντήρηση του εξόριστου πρίγκηπα Ορχάν δεν είχαν καταβληθεί ακόμη. Με αυτή την κίνηση ο αυτοκράτορας σκόπευε να υπενθυμίσει στον σουλτάνο ότι στην Κωνσταντινούπολη βρισκόταν ένας Οθωμανός διεκδικητής του θρόνου και να αποκομίσει οφέλη από τη δυσμενή θέση στην οποία βρισκόταν ο Μωάμεθ. Ο Χαλίλ πασάς βρέθηκε σε δύσκολη θέση και εξερράγη δημοσίως, όταν δέχθηκε τη βυζαντινή πρεσβεία. Γνώριζε ότι κινδύνευε η φιλειρηνική πολιτική του και ότι θα έχανε τα προσωπικά του ερείσματα. Η αντίδραση του σουλτάνου σε μία τέτοια αυθάδεια ήταν δεδομένη. Ο Μωάμεθ βρήκε την αφορμή που έψαχνε, ώστε να παραβιάσει τον όρκο μη επίθεσης εναντίον βυζαντινών εδαφών και να ξεκινήσει τις προετοιμασίες για την επίθεση εναντίον της Κωνσταντινούπολης. Ο σουλτάνος ζήτησε τη στήριξη του μεγάλου βεζίρη στο σχέδιο πολιορκίας της αυτοκρατορικής πρωτεύουσας και αυτός συμφώνησε αμέσως, επειδή φοβόταν για την τύχη του, αν και είχε μεγάλους ενδοιασμούς για την επικείμενη επίθεση. Ο Χαλίλ πασάς φρόντισε να διασφαλίσει, κατόπιν, τα ανατολικά σύνορα των Οθωμανών, καθώς υπέγραψε ειρήνη με το εμιράτο του Καραμάν. Όταν κατασκευαζόταν το φρούριο Ρούμελι-Χισάρ στην ευρωπαϊκή ακτή του Βοσπόρου το καλοκαίρι του 1452, ο σουλτάνος Μωάμεθ ανέθεσε την ανέγερση ενός εκ των πύργων του στον Χαλίλ (4).

Κατά την έναρξη της πολιορκίας της Βασιλεύουσας ο Χαλίλ πασάς ανέλαβε την κατασκοπία των αδύναμων σημείων του τείχους της. Όταν ξεκίνησε η αρχική επίθεση εναντίον των τειχών, ο μεγάλος βεζίρης βρισκόταν στο πλευρό του σουλτάνου, στο κεντρικό σημείο των τειχών, στην κοιλάδα του Λύκου. Εξέφρασε την αντίθεσή του για την εξέλιξη των επιχειρήσεων και συμβούλευσε τον σουλτάνο να λύσει την πολιορκία. Μετά από τις αλλεπάλληλες αποτυχίες των Οθωμανών να διασπάσουν την άμυνα των υπερασπιστών, ο σουλτάνος συγκάλεσε στρατιωτικό συμβούλιο στις 26 Μαΐου. Ο Χαλίλ πασάς πήρε τον λόγο και πρότεινε τη λύση της πολιορκίας, διότι οι δυτικές χριστιανικές δυνάμεις συνασπίζονταν εναντίον των Οθωμανών και ετοιμάζονταν να στείλουν βοήθεια στους Βυζαντινούς. Επίσης, τόνισε την αδυναμία

των Οθωμανών να αντιμετωπίσουν τα χριστιανικά πλοία και θεώρησε τις ενέργειες του σουλτάνου παρορμητικές, απόρροια της ηλικίας του. Επικράτησε, όμως, η άποψη του Ζάγανου πασά, ο οποίος πήρε τον λόγο και εμφύσησε θάρρος στους υπόλοιπους στρατηγούς και τον σουλτάνο. Αποφασίστηκε, λοιπόν, να πραγματοποιηθεί μία γενικευμένη επίθεση εναντίον της Βασιλεύουσας. Ο Χαλίλ κατηγορήθηκε από τους εχθρούς του ότι είχε δωροδοκηθεί από τους Βυζαντινούς και ότι βρισκόταν σε συνεννόηση μαζί τους, ώστε να καταφέρει να πείσει τον σουλτάνο να λύσει την πολιορκία. Επίσης, ο μεγάλος βεζίρης δεχόταν δριμεία κριτική για την ανεκτικότητα που επεδείκνυε απέναντι στον χριστιανό. Ωστόσο, κατά την τελική επίθεση εναντίον της Πόλης ο Χαλίλ πολέμησε στο πλευρό του σουλτάνου (5).

Τρεις ημέρες μετά την Άλωση, ο σουλτάνος διέταξε τη σύλληψη του Χαλίλ και την αφαίρεση του αξιώματός του. Φυλακίστηκε και μεταφέρθηκε στην Αδριανούπολη. Εκτελέστηκε πιθανότατα την 10^η Ιουλίου 1453 μαζί με τους δύο υφιστάμενούς του, Μεχμέτ πασά και Γιακούμπ πασά. Η μεγάλη περιουσία του δημεύθηκε. Ο Κριτόβουλος και ο Χαλκοκονδύλης υπαινίχθηκαν ότι αυτή η συγκέντρωση πλούτου ήταν αποτέλεσμα της διεφθαρμένης διακυβέρνησης του μεγάλου βεζίρη και των δωροδοκιών στις οποίες εμπλεκόταν. Ο Χαλίλ είχε κατηγορηθεί, επιπλέον, για προδοσία απέναντι στον σουλτάνο, καθώς είχε προβεί σε μυστικές συνεννοήσεις με τους Βυζαντινούς. Ο Μωάμεθ απαγόρευσε στους συγγενείς και τους φίλους του να φορέσουν μαύρα και να τον πενήθουν (6).

(1) Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Ε', 20, 13-17. ΣΤ', 88, 19-89, 12. Moravcsik, *Byzantinoturcica* II, 338. Inalcik, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία*, 368. Babinger, *Mehmed the Conqueror*, 30-32. *PLP* 12, 30399, 176-177. C. H. Imber, « KHALİL PASHA DJANDARLİ », *EF*² 4, 968-969. V. L. Ménage, « DJANDARLİ » *EF*², 444-445. Βλ., επίσης, λ. «Μπραϊμέω ».

(2) Δούκας, *Ιστορία*, XXXII 4-5, 275, 20-277, 22. XXXIV 12, 307, 5-7. Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Ζ', 121, 10-123, 6. Ζώρας, *Χρονικὸν*, 77, 11-26. Babinger, *Mehmed the Conqueror*, 35-38. 41-42. 44-47. *PLP* 12, 30399, 176-177. C. H. Imber, « KHALİL PASHA DJANDARLİ », *EF*² 4, 968-969.

(3) Δούκας, *Ιστορία*, XXXIII 3-5, 281, 19-283, 37. Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Ζ', 141, 24-144, 4. Runciman, *Η Άλωση*, 106-111, 124. Babinger, *Mehmed the Conqueror*, 64-65.

(4) Δούκας, *Ιστορία*, XXXIV 2-8, 293, 7-303, 4. XXXV 5, 311, 20-313, 21. Runciman, *Η Άλωση*, 114-116, 124-125. Babinger, *Mehmed the Conqueror*, 72-73, 75-78, 81. C. H. Imber, « KHALİL PASHA DJANDARLİ », *EI*² 4, 968-969.

(5) Κριτόβουλος, *Ιστορίαι*, Α' 26, 5, 41, 38-42, 4. 27, 5, 42, 28-33. 51, 5, 64, 29-65, 8. Ζώρας, *Χρονικόν*, 86, 34-88, 7. Ψευδο-Φραντζής, 408, 28-412, 14. Runciman, *Η Άλωση*, 191-192. Babinger, *Mehmed the Conqueror*, 88.

(6) Κριτόβουλος, *Ιστορίαι*, Α' 76, 1-2, 87, 6-21. Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η', 167, 5-168, 19. Runciman, *Η Άλωση*, 248-249. Babinger, *Mehmed the Conqueror*, 102. C. H. Imber, « KHALİL PASHA DJANDARLİ », *EI*² 4, 968-969.

(Χαραϊτήνης)

Χαραϊτήνην

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η', 196, 18.

Ο Λαόνικος αναφέρεται στη μεγάλη φήμη που διέθεταν και τη μεγάλη δύναμη που είχαν συγκεντρώσει ο Χαϊρεδδίν και ο υιός του Αλή, όταν υπηρετούσαν ως μεγάλοι βεζίρηδες του Οθωμανικού κράτους. Σχολιάζει, επίσης, ότι το υποκοριστικό του τουρκικού ονόματος *Χαραϊτήνης* είναι *Χιτήρης* (1).

Θεωρείται ένα από τα πιο επιφανή μέλη της οικογένειας Djandarli, παλιάς μικρασιατικής οικογένειας η οποία κυριάρχησε στον πολιτικό και στρατιωτικό τομέα του Οθωμανικού κράτους, από τις τελευταίες δεκαετίες του 14^{ου} αι. μέχρι τη δεκαετία του 1450. Ο Χαϊρεδδίν πασάς (τουρκ. Khayr al-Dīn Khalīl b. 'Alī, ευρέως γνωστός ως 'Kara Khalīl') υπηρέτησε αρχικά ως καδής στο Βηλόκωμα και τη Νίκαια μέχρι το 1360 και έπειτα στην Προύσα. Μετά την ανάρρηση του Μουράτ Α' στον οθωμανικό θρόνο, ο Χαϊρεδδίν τοποθετήθηκε σε μία νεότευκτη θέση, αυτή του καζασκέρη (τουρκ. kâdī' asker). Το 1381 ή πιθανώς και νωρίτερα, ο Μουράτ Α' τον διόρισε βεζίρη. Ήταν ο πρώτος βεζίρης που συνδύαζε τη γενική εποπτεία της δημόσιας διοίκησης και αυτής του στρατού, επομένως θεωρείται ως ο πρώτος μεγάλος βεζίρης του Οθωμανικού κράτους. Στον Χαϊρεδδίν χρεώνεται από τους ιστορικούς η ίδρυση του στρατιωτικού σώματος των yaya (ελλ. πεζοί· στρατολογημένοι Τούρκοι αγρότες) και αργότερα αυτού των γενιτσάρων.

Το 1383 ο Χαϊρεδδίν διορίστηκε από τον σουλτάνο μπεηλέρμπεης στη

Ρούμελη, για όσο χρονικό διάστημα ο τελευταίος απουσίαζε στην εκστρατεία εναντίον των Καραμανιδών στη Μικρά Ασία. Έπαιξε σημαντικό ρόλο στην οθωμανική κατάκτηση της δυτικής Θράκης, της Μακεδονίας και της Θεσσαλίας, ενώ το 1385 κατάφερε να διεισδύσει στην Αλβανία. Πέθανε στις Σέρρες την άνοιξη του 1387 ή πιθανώς στις αρχές Ιανουαρίου του 1388. Το τέμενός του, που ανάγεται χρονικά το 1385, είναι το παλαιότερο καταγεγραμμένο οθωμανικό μνημείο στην πόλη των Σερρών. Ο υιός του Αλή τον διαδέχτηκε στη θέση του μεγάλου βεζίρη.

Ο Χαϊρεδδίν είχε παντρευτεί μία κόρη του Tād̄j al-Dīn Kurdī, δασκάλου ενός μεντρεσέ (τουρκ. mūderris) στη Νίκαια. Τρεις από τους υιούς του είναι γνωστοί: ο Αλī, ο Ibrāhīm και ο Ilyās. Οι δύο πρώτοι διετέλεσαν αργότεροι μεγάλοι βεζίρηδες, ενώ ο τελευταίος φαίνεται πως διετέλεσε μπεηλέρμπεης και απεβίωσε στα χρόνια της βασιλείας του Βαγιαζήτ Α΄ (2).

(1) Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η΄, 196, 18-20. 197, 15-17.

(2) Moravcsik, *Byzantinoturcica* II, 337. Inalcik, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία*, 34-35, 366, 368, 370. *PLP* 5, 11097, 110. J. H. Kramers, « MURĀD I », *EF*² 7, 592-594. V. L. Ménage, « DJANDARLĪ », *EF*², 444-445. Imber, *Ottoman Empire*, 17-20. Finkel, *Οθωμανική Αυτοκρατορία*, 49-50. Βλ. επίσης, λ. « *Άλιν* » και « *Μπραϊμεω* ».

(Χασάνης)

Χασάνην

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η΄, 184, 3

Κατείχε το αξίωμα του αγά των γενιτσάρων. Συμμετείχε στην πολιορκία του Βελιγραδίου τον Ιούλιο του 1456. Ο Χαλκοκονδύλης αφηγείται το γεγονός του θανάτου του. Ο ουγγρικός στρατός που υπερασπιζόταν το Βελιγράδι είχε ανατρέψει τη δυσμενή κατάσταση της εισόδου των Οθωμανών στην πόλη και είχε φτάσει μέχρι το σουλτανικό στρατόπεδο. Ο σουλτάνος Μωάμεθ Β΄ είχε, μάλιστα, πληγωθεί στον μηρό. Εξοργισμένος, απευθύνθηκε στον Χασάν και τον κατηγορήσε για την ολιγωρία των γενιτσάρων και την απροθυμία που έδειχναν στη μάχη εναντίον των Ούγγρων. Ωστόσο, το σώμα των γενιτσάρων ήταν εξαντλημένο από τη σφοδρή σύγκρουση. Ο σουλτάνος απείλησε τον Χασάν με πολύ βαριά τιμωρία, αν κατάφερνε να διαφύγει τον κίνδυνο. Ο

Χασάν, μέσα στην απελπισία του, δικαιολόγησε τη στάση των γενιτσάρων, λόγω των πολλών τραυματιών και του χαμηλού ηθικού που τους διακατείχε. Πρόσθεσε, επίσης, ότι, αντί να ήταν εξοργισμένος μαζί του, προτιμότερο ήταν να τον παρακολουθήσει να μπαίνει στη μάχη με θάρρος και να πεθαίνει για χάρη του. Μετά από αυτά τα λόγια, ο αγάς όρμησε μέσα στις γραμμές των Ούγγρων μαζί με τους υπασπιστές του και έχασε την ζωή του, αποδεικνύοντας την ανδρεία του ενώπιον του σουλτάνου **(1)**.

(1) Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η', 181, 15-184, 14. Moravcsik, *Byzantinoturcica* II, 341. *PLP* 12, 30713, 207. **(3)** Babinger, *Mehmed the Conqueror*, 142.

(Χιτήρης)

Χιτήρειω

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η', 178, 18

(τουρκ. Chidr-Hidr-Hidir-Hizir). Ο Χαλκοκονδύλης αναφέρει ότι το όνομα *Χιτήρης* μπορεί να αποδοθεί στην ελληνική γλώσσα με το όνομα Γεώργιος. Η φιγούρα του Hizir στη μουσουλμανική λαϊκή παράδοση συχνά ισοδυναμεί με τον Άγιο Γεώργιο **(1)**. Το συγκεκριμένο πρόσωπο διετέλεσε πασάς και διοικητής της Αμάσειας από το 1448 έως το 1461 ή έως τα τέλη της δεκαετίας του 1470. Στο 8^ο βιβλίο των *Αποδείξεων Ιστοριῶν* εξιστορείται η επίθεση του Hizir εναντίον της Τραπεζούντας και της ευρύτερης περιοχής του Πόντου από ξηρά και θάλασσα, το 1456. Τα προάστια της πόλης ήταν έρημα, εξαιτίας της επικείμενης πολιορκίας και της πανώλης που είχε ξεσπάσει. Ο Hizir εισέβαλε στα περίχωρα και στην αγορά της πόλης, συλλαμβάνοντας δύο χιλιάδες αιχμαλώτους. Ο αυτοκράτορας της Τραπεζούντας Ιωάννης Δ' Κομνηνός, μετά από τη σύντομη πολιορκία, εξαγόρασε τους αιχμαλώτους και συμφώνησε να καταστεί φόρου υποτελής στον σουλτάνο, πληρώνοντας ετησίως δύο χιλιάδες χρυσά νομίσματα, ώστε να κρατήσει την πόλη ελεύθερη. Έστειλε εσπευσμένα στην Αδριανούπολη τον μικρότερο αδελφό του Δαβίδ, ώστε να επικυρώσει τη συνθήκη ειρήνης με τον Μωάμεθ Β', υπό αυτούς τους όρους, και να αποδώσει τον ετήσιο φόρο υποτέλειας, ο οποίος έφτασε τελικά το ύψος των τριών χιλιάδων χρυσών νομισμάτων **(2)**.

Το 1461 ο Hizir πασάς συμμετείχε στις επιχειρήσεις κατάληψης της πόλης της

Τραπεζούντας. Όταν η πόλη παραδόθηκε, Ο Μωάμεθ Β΄ απομάκρυνε τον αυτοκράτορα Δαβίδ και τα υπόλοιπα μέλη της δυναστείας του μέσω θαλάσσης, με εντολή μεταφοράς τους στην Κωνσταντινούπολη. Έπειτα, έδωσε εντολή στον Hizir να υποτάξει τα χωριά της περιφέρειας της πόλης και αυτά της περιοχής του Μεσοχαλδείου, τα οποία υπάγονταν στη διοίκηση της οικογένειας των Καβασιτάνων (3).

Μία επιπλέον πληροφορία που διαθέτουμε για την οικογένεια του Hizir είναι η συμμετοχή της συζύγου του στην επιλογή νύφης για τον νεαρό πρίγκηπα Μωάμεθ, τον χειμώνα του 1448. Ο σουλτάνος Μουράτ Β΄ θεωρούσε ότι, καθώς ο νεαρός Μωάμεθ είχε φτάσει στην ηλικία των 17, έπρεπε να παντρευτεί σύμφωνα με τα έθιμα της Οθωμανικής δυναστείας. Ο γάμος θα εξυπηρετούσε και πολιτικές επιδιώξεις του Οθωμανικού κράτους. Κατόπιν συνεννόησης του Μουράτ με τον μεγάλο βεζίρη, είχε σταλεί από τον Χαλίλ πασά Τσανταρλί, στο Ελμπιστάν, στο τουρκομανικό εμιράτο του Ντουλκαντίρ, η σύζυγος του Hizir πασά. Ηγεμόνας του τουρκομανικού εμιράτου ήταν ο Σουλεϊμάν μπέης. Η σύζυγος του Hizir επέλεξε ανάμεσα στις κόρες του ηγεμόνα τη Sitt Hatun, ως την ομορφότερη, και επισφράγισε τον αρραβώνα, περνώντας δαχτυλίδι στο χέρι της. Αργότερα, ταξίδεψε πάλι στο Ελμπιστάν αυτή τη φορά μαζί με τον Saruca πασά, για να επιστρέψει αυτή τη φορά μαζί με τη νύφη, ώστε να τελεστεί ο γάμος με τον νεαρό πρίγκηπα, στην Αδριανούπολη (4).

Για τον θάνατο του Hizir πασά ο Babinger παραθέτει δύο εκδοχές. Οι εκδοχές αυτές βασίζονται στις πενιχρές οθωμανικές πηγές που περιλαμβάνουν φήμες και αντιφατικά στοιχεία για το συγκεκριμένο γεγονός. Σύμφωνα με την πρώτη εκδοχή, ο πρωτότοκος υιός του Μωάμεθ Β΄ Βαγιαζήτ, κατόπιν υπόδειξης του πατέρα του, αναγκάστηκε να εκτελέσει τον Hizir πασά, στενό σύμβουλό του στην πόλη της Αμάσειας, ο οποίος, ως διοικητής της πόλης, είχε δεχτεί πρεσβεία από τον μεγάλο αντίπαλο των Οθωμανών Ουζούν Χασάν, Τουρκομάνο ηγεμόνα της δυναστείας των Ακ-Κογιουνλού (Ασπροπροβατάδων). Οι πρέσβεις είχαν φέρει πλούσια δώρα. Η πρότασή τους αφορούσε τη σύναψη γάμου ανάμεσα στον Βαγιαζήτ και μία από τις κόρες του Τουρκομάνου ηγεμόνα. Ο σουλτάνος εξοργίστηκε, επειδή ούτε ενημερώθηκε από τον Hizir για την πρόταση αυτή ούτε έλαβε ο ίδιος τα δώρα της πρεσβείας (5).

Σύμφωνα με τη δεύτερη εκδοχή, ο σουλτάνος είχε διατάξει τον Hizir να δηλητηριάσει τον Βαγιαζήτ, επειδή υποψιαζόταν ότι συνωμοτούσε εναντίον του. Όταν η υποψία του Μωάμεθ αποδείχτηκε αβάσιμη, αντέστρεψε τη διαταγή. Παραχώρησε τη

διοίκηση της πόλης της Τραπεζούντας στον Βαγιαζήτ και τον προέτρεψε να υπερασπιστεί την περιοχή ενάντια στις εχθρικές βλέψεις του εμίρη Ουζούν Χασάν. Ο Hizir, αντιθέτως, καταδικάστηκε σε θάνατο. Αυτά τα ασαφή γεγονότα χρονολογούνται την περίοδο 1469-1470. Ταυτίζονται με την περίοδο κατά την οποία είναι ιστορικά εξακριβωμένο ότι ο Ουζούν Χασάν απειλούσε τις ανατολικές συνοριακές περιοχές του Οθωμανικού κράτους, στην κεντρική Μικρά Ασία και τον Πόντο και οι σχέσεις μεταξύ Μωάμεθ και Βαγιαζήτ ήταν ιδιαίτερα τεταμένες. Επιπλέον, εκείνη την περίοδο χάνονται τα ίχνη του Hizir από την πόλη της Αμάσειας (6).

(1) Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η', 197, 11-12. Moravcsik, *Byzantinoturcica* II, 345. *PLP* 12, 30837, 219, Kaldellis, *Histories* 2, 508, σημ. 118.

(2) Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η', 178, 15-19. Θ', 222, 22-223, 4. Babinger, *Mehmed the Conqueror*, 161, 190. Nicol, *Οι τελευταίοι αιώνες*, 636. Kaldellis, *Histories* 2, 503, σημ. 62.

(3) Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Θ', 248, 1-11. Babinger, *Mehmed the Conqueror*, 195.

(4) Δούκας, *Ιστορία*, XXXIII 2, 279, 22-281, 18. *Ιστορία*, Babinger, *Mehmed the Conqueror*, 57-58.

(5) Babinger, *Mehmed the Conqueror*, 279.

(6) Babinger, *Mehmed the Conqueror*, 279.

Χωνιάτης, Ιωάννης

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η', 177, 19. 181, 21. 182, 4, 15. 185, 10. 188, 4, 11, 13, 17, 20. 189, 2, 6. 185, 15, 19. 188, 4, 13, 20. 189, 2, 6.

Ο Ιωάννης Ουνυάδης Κορβίνος (ρουμ. Iancu de Hunedoara, ουγγρ. Janos Hunyadi – Corvinus) ήταν Τρανσυλβανός ηγεμόνας των μέσων του 15^{ου} αι. και σημαντικότερη μορφή της Χριστιανοσύνης εξαιτίας των αγώνων του κατά των Οθωμανών εισβολέων στα Βαλκάνια, την περίοδο 1440-1456. Η καταγωγή του ήταν ρουμανική, αν και ο ίδιος συνδέθηκε στενά με την ιστορία του ουγγρικού βασιλείου.

Διέθετε μεγάλη φήμη και οι χριστιανικοί λαοί της Ευρώπης και των Βαλκανίων τον ονόμαζαν « μοναδικό φόβητρο των Τούρκων », « λευκό ατρόμητο ιππότη της Βλαχίας » και « υπερασπιστή της Χριστιανοσύνης ». Η φήμη του επιβιώνει και στα σερβικά δημοτικά τραγούδια, μέσω της θρυλικής μορφής του Janko. Οι σύγχρονοί του Οθωμανοί ιστοριογράφοι τον χαρακτηρίζουν ως « πολεμική αστραπή και κεραυνό » (τουρκ. Yildirim), χαρακτηρισμούς που απέδιδαν μόνο στους ήρωες του σουλτανάτου τους.

Ο Ουννάδης γεννήθηκε στο κάστρο Hunedoara της Τρανσυλβανίας και, σύμφωνα με το έθιμο που επικρατούσε στην ουγγρική αριστοκρατία κατά τον Μεσαίωνα, πήρε το οικογενειακό του όνομα (επίθετο) σύμφωνα με την ονομασία του τόπου, όπου ο πατέρας του, Βόγικ (ουγγρ. Woyk, Vajk, ρουμ. Voicu), μικροφεουδάρχης αριστοκράτης, είχε την κτηματική περιουσία του. Αυτή του είχε απονεμηθεί από τον Ούγγρο ηγεμόνα Σιγισμούνδο, που είχε σκοτωθεί στη μάχη της Νικόπολης, το 1396. Ο Βόγικ είχε πάρει τον τίτλο του κόμη (πιθανότατα είχε ασπαστεί τον καθολικισμό) και είχε αποκληθεί Κορβίνος (λατ. Corvinus, Corvus, ουγγρ. Hollosi), από τον κόρακα (λατ. corvinus) που εικονιζόταν στο έμβλημα (θυρεό) του οίκου του. Τον Μεσαίωνα, αλλά και τους μεταγενέστερους αιώνες, υπήρχε ο θρύλος της σχέσης του Σιγισμούνδου με την κόρη κάποιου Τρανσυλβανού άρχοντα, καρπός της οποίας υπήρξε ο πατέρας του Ουννάδη. Αυτός, όταν ενηλικιώθηκε, ξεκίνησε να διεκδικεί τη νόμιμη κληρονομιά του, καθώς είχε στην κατοχή του το δαχτυλίδι που είχε δώσει ο ίδιος ο Σιγισμούνδος στην ερωμένη του, και απέκτησε δικαιώματα στον ουγγρικό θρόνο.

Σε νεαρή ηλικία ο Ουννάδης ξεκίνησε μία λαμπρή στρατιωτική καριέρα. Στην αρχή υπηρέτησε ως ιππότης διάφορους φεουδάρχες της ουγγρικής επαρχίας. Γρήγορα προωθήθηκε στη βασιλική αυλή (περί το 1430), με μεσολάβηση του Σέρβου δεσπότη Στέφανου Λαζάρεβιτς και του γνωστού στρατηγού του βασιλιά Σιγισμούνδου, Φιλίππου Σχολάρη. Ο νεαρός στρατιωτικός διέθετε ευρεία μόρφωση, καθώς γνώριζε πολύ καλά την τουρκική γλώσσα, σύμφωνα με τον Χαλκοκονδύλη. Κατόπιν, ο Ουννάδης νυμφεύθηκε την κόρη του Ούγγρου στρατηγού Szilagyí. Συνόδευσε τον βασιλιά Σιγισμούνδο σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες. Στο Μιλάνο της Ιταλίας γνώρισε τον Φραγκίσκο Σφόρτσα, αρχηγό των Ιταλών Condottieri, από τον οποίο διδάχθηκε πολλά γύρω από την τέχνη του πολέμου, καθώς και την τεχνική της πολιορκίας. Απέκτησε, επίσης, σημαντική πολεμική εμπειρία ανάμεσα στους επαναστάτες Χουσσίτες της Βοημίας, πολλούς από τους οποίους χρησιμοποίησε αργότερα στις

επιχειρήσεις του εναντίον των Οθωμανών.

Το 1441, ενώ μαινόταν εμφύλιος πόλεμος στο ουγγρικό βασίλειο, ο βασιλιάς Λαδίσλαος Α΄ έδωσε διευρυμένες αρμοδιότητες στον Ιωάννη Ουννάδη και τον Miklós Újlaki, οι οποίοι αποτελούσαν τους πιστούς ακολούθους του. Τους διόρισε βοεβόδες της Τρανσυλβανίας, κόμητες του Székely και άλλων κομητειών, καθώς και διοικητές του Βελιγραδίου, της Τιμοσοάρα και των παραδουνάβιων κάστρων του βασιλείου. Τους ανέθεσε, επίσης, τη διαχείριση των εσόδων από το βασιλικό μονοπώλιο του αλατιού. Η άνοδος σε τιμές και παροχές αξιωμάτων κατέστησαν τον Ουννάδη τον ισχυρότερο φεουδάρχη του ουγγρικού βασιλείου. Οι δύο διοικητές βοήθησαν τα μέγιστα στην επικράτηση του Λαδισλάου στον ουγγρικό εμφύλιο, ενώ αντιμετώπισαν τις οθωμανικές επεκτατικές κινήσεις στη Σερβία και την Τρανσυλβανία.

Το 1442 ο Ουννάδης συνέτριψε τις δυνάμεις του σουλτάνου Μουράτ Β΄ στο Έρμανστατ. Το 1443-1444, κατά τη λεγόμενη « Μακρά Εκστρατεία », ο βοεβόδας της Τρανσυλβανίας, αφού έλαβε οικονομική ενίσχυση από τον βασιλιά Λαδίσλαο, τον πάπα της Ρώμης, τη Βοημία, την Πολωνία και άλλες γειτονικές χώρες, εξόπλισε έναν στρατό είκοσι πέντε-τριάντα χιλιάδων ανδρών και τέθηκε επικεφαλής του. Άρχισε μία μεγάλη χριστιανική αντεπίθεση, καθώς εισέβαλε στις τουρκοκρατούμενες σερβικές επαρχίες και κατέλαβε αστραπιαία τη Ναϊσσό, τη Σόφια και αρκετά οθωμανικά φρούρια της περιοχής. Η εκστρατεία συνεχίστηκε με σημαντικές επιτυχίες, καθώς ο χριστιανικός στρατός προήλασε μέχρι τις βόρειες παρυφές της οροσειράς του Αίμου και δημιούργησε μεγάλο ρήγμα στην εξουσία του σουλτάνου Μουράτ Β΄ στις περιοχές της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης, Σερβίας, Βουλγαρίας και Αλβανίας. Ο σουλτάνος αναγκάστηκε να υπογράψει δεκαετή εκκεχειρία, όμως ο πάπας Ευγένιος Δ΄ έπεισε τον βασιλιά Λαδίσλαο ότι ο όρκος που είχε δώσει με τον Οθωμανό σουλτάνο ήταν άκυρος, καθώς είχε γίνει με έναν άπιστο μουσουλμάνο.

Συνεπώς, τον Ιούλιο του 1444 ο στρατός του Ουννάδη συνέχισε τις επιχειρήσεις εκδίωξης των Οθωμανών από τη Βαλκανική, όμως οι Βενετοί δεν μπόρεσαν να αποκλείσουν τον Ελλήσποντο. Ο σουλτάνος Μουράτ επέστρεψε από την αυτοεξορία του στη Μικρά Ασία και την προσωρινή παραίτησή του και ηγήθηκε ενός κολοσσιαίου οθωμανικού στρατεύματος, το οποίο συνέτριψε τις χριστιανικές δυνάμεις στη μάχη της Βάρνας, τον Νοέμβριο του 1444. Ο βασιλιάς Λαδίσλαος και ο καρδινάλιος Καισαρίνι έπεσαν νεκροί. Ο Σέρβος δεσπότης Γεώργιος Βράνκοβιτς αρνήθηκε να βοηθήσει τις χριστιανικές δυνάμεις. Ο Ουννάδης, ο οποίος είχε καταφέρει να υπερκεράσει τους Οθωμανούς στη δική του πτέρυγα, σήμανε υποχώρηση και

διεκπεραιώθηκε μαζί με τους άνδρες του στην αντίπερα όχθη του Δούναβη.

Το 1445-1446 ο Ουννιάδης διορίστηκε αντιβασιλέας του νεαρού Λαδίσλαου Ε΄, αξίωμα που κράτησε μέχρι τον θάνατό του, το 1456. Μέχρι το 1448 ο έμπειρος στρατιωτικός κατάφερε να επαναφέρει την εσωτερική τάξη στη χώρα, αλλά και να οργανώσει μία μεγάλη αντί-οθωμανική σταυροφορία. Είχε έρθει σε συνεννόηση με τον Γεώργιο Καστριώτη Σκεντέρμπεη στην Αλβανία, όμως τον Οκτώβριο του 1448, ενώ παρατάχθηκε με μόλις είκοσι πέντε χιλιάδες στρατιώτες έναντι εκατό πενήντα χιλιάδων Οθωμανών, στη δεύτερη μάχη του Κοσσυφοπεδίου, ο Ουννιάδης διέπραξε το σφάλμα να μην αναμένει τις ενισχύσεις του Καστριώτη. Η εσφαλμένη εκτίμηση της κατάστασης τον οδήγησε σε μία μεγάλη συντριβή, όπως περιγράφουν ο Χαλκοκονδύλης και ο Δούκας. Ο Σέρβος δεσπότης Γεώργιος Βράνκοβιτς συνέλαβε τον Ουννιάδη και τον φυλάκισε, όμως αυτός κατάφερε να διαφύγει μετά από ολιγόμηνη αιχμαλωσία. Ο Χαλκοκονδύλης θεωρούσε ότι ο Βράνκοβιτς είχε ειδοποιήσει με μήνυμά του τον σουλτάνο Μουράτ για την επικείμενη εκστρατεία του Ουννιάδη εναντίον του, δείχνοντας με αυτή την κίνηση την προδοτική φύση του.

Αν και το γόητρο του έμπειρου στρατιωτικού επλήγη βαθιά από αυτή τη δεύτερη ήττα από τους Οθωμανούς, οι συμπατριώτες του τον εξέλεξαν το 1453 γενικό αρχιστράτηγο των ουγγρικών δυνάμεων. Ωστόσο, ο Ουννιάδης προέβη σε συνεννοήσεις με τον νέο σουλτάνο Μωάμεθ Β΄, ώστε να διατηρήσει την ανεξαρτησία της Ουγγαρίας. Κατά τη διάρκεια της πολιορκίας της Κωνσταντινούπολης ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος ΙΑ΄ Παλαιολόγος είχε ζητήσει ενισχύσεις από τον Ουννιάδη, με αντάλλαγμα την πόλη της Μεσημβρίας. Όμως, ο Ούγγρος απεσταλμένος του αρχιστράτηγου υπέγραψε συνθήκη με τον Μωάμεθ Β΄ και καθοδήγησε τους Οθωμανούς πυροβολητές στην αποτελεσματικότερη χρήση των πυροβόλων τους κατά των τειχών της Βασιλεύουσας, όπως μαρτυρεί ο Δούκας.

Μετά την Άλωση της Πόλης, το 1456 ο σουλτάνος Μωάμεθ Β΄ πολιορκήσε το Βελιγράδι, του οποίου την άμυνα είχε αναλάβει, όπως αναφέρει ο Χαλκοκονδύλης, ο Ιωάννης Ουννιάδης, με τη συνδρομή του φραγκισκανού ιερομονάχου Giovanni di Capistrano, ενθουσιώδη θιασώτη της ιδέας μίας αντι-οθωμανικής σταυροφορίας. Ο Ουννιάδης κατάφερε να διασπάσει την αλυσίδα των πλοίων με την οποία οι Οθωμανοί είχαν αποκλείσει τον πλου του Δούναβη και ανάγκασε τους πολιορκητές να άρουν την πολιορκία τον Ιούλιο του 1456. Οι ουγγρικές δυνάμεις προχώρησαν σε καταδίωξη των δυνάμεων του εχθρού βαθιά μέσα στις οθωμανικές κτήσεις στη Σερβία. Η νίκη αυτή των Ούγγρων θεωρείται μία από τις μεγαλύτερες στις συγκρούσεις τους με τους

Οθωμανούς, στην οποία η συμβολή του Ουννιάδη ήταν καθοριστικότερη.

Μετά από λίγες ημέρες (11 Αυγούστου 1456), ο αντιβασιλέας της Ουγγαρίας, σε ηλικία σαράντα εννέα ετών, έπεσε θύμα μίας θανατηφόρας επιδημίας που έκανε θραύση στα στρατεύματά του, τα οποία αναγκάστηκαν να σταματήσουν την καταδίωξη των Οθωμανών. Μετά τον θάνατό του, οι τύχες του ουγγρικού βασιλείου αφέθηκαν στα χέρια των δύο υιών του· του πρωτότοκου Λαδίσλαου, μπάνου της Κροατίας από το 1453, και του δευτερότοκου Ματθία Α΄ Κορβίνου, ο οποίος έμελλε να διαδεχθεί τον Λαδίσλαο Ε΄ στον θρόνο της Ουγγαρίας, το 1458, και να οδηγήσει το ουγγρικό βασίλειο σε μία εποχή μεγάλης ακμής. Τις βάσεις, όμως, για την ανεξαρτησία της Ουγγαρίας για εβδομήντα ακόμη χρόνια είχε θέσει ο Ιωάννης Ουννιάδης με τους συνεχείς αγώνες του κατά της οθωμανικής επέλασης στα Βαλκάνια **(1)**.

(1) Δούκας, *Ιστορία*, XXXII 1-6, 271, 17-277, 32. XXXIV 1, 291, 7-11. XXXVIII 12-13, 341, 22-343, 23. XIV 6, 421, 25-33. Κριτόβουλος, *Ιστορίαι*, Β΄, 18, 4, 109, 17-24. 19, 1-7, 110, 13-112, 3. 20, 2, 112, 7-10. Δ΄, 10, 2, 166, 24-31. Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Ε΄, 32, 9-37, 15. ΣΤ΄, 59, 4-9. 87, 11-91, 10. Ζ΄, 102, 1-110, 16. 124, 16-140, 21. Η΄, 176, 20-189, 9. Ζώρας, *Χρονικόν*, Setton, *Papacy* II, 66, 69, 74 κ. ε. . 78 κ. ε. . 90. 99. 174-187. 183, σημ. 89. Moravcsik, *Byzantinoturcica* II, 347-348. *PLP* 12, 31238, 260. A. Kazhdan-J. M. Bak, « Hunyadi, János », *ODB* 2, 958-959. Σαββίδης, *Βαλκανική αντίδραση*, 27-47· του ίδιου, « Ουννιάδης-Κορβίνος » *ΜΓΕΥ* 42, 248-250. Ostrogorsky, *Ιστορία Γ΄*, 267-270. Nicol, *Οι τελευταίοι αιώνες*, 563-568.

2. Εθνωνύμια

(Άλβανοί)

Άλβανῶν

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ἱστοριῶν*, Η΄, 164, 9. 169, 21. 170, 2. 171, 1, 14. 172, 11. 174, 6, 20. 175, 1. 176, 4, 10, 15

Οι αλβανόφωνοι πληθυσμοί της Πελοποννήσου. Από τον 14^ο αι. ξεκινά η μετακίνηση αυτών των πληθυσμών από την Ήπειρο και τη Φωκίδα προς την περιοχή αυτή. Τις μεταναστεύσεις αυτές είχε εγκαινιάσει ο αυτοκράτορας Ιωάννης ΣΤ΄ Καντακουζηνός. Ωστόσο, αυτός που εγκαινίασε την πολιτική πληθυσμιακής ανασυγκρότησης της Πελοποννήσου ήταν ο δεσπότης του Μορέως Θεόδωρος Α΄ Παλαιολόγος. Περί το 1407 δέκα χιλιάδες Αλβανόφωνοι κατασκήνωσαν στην περιοχή του Ισθμού και προσέφεραν τις υπηρεσίες τους στον δεσπότη, ο οποίος τους δέχτηκε και τους εγκατέστησε στην περιοχή, σε γαίες που είχαν μείνει ακαλλιέργητες. Επιπλέον, μετά την τουρκική εισβολή στην Αλβανία το 1417, πολλοί Αλβανόφωνοι διέσχισαν τα στενά της Ναυπάκτου και βρέθηκαν στην Αχαΐα. Η εγκατάστασή τους διευκολύνθηκε από τους εναπομείναντες Λατίνους ηγεμόνες της περιοχής. Στις ορεινές περιοχές συγκροτούσαν συμπαγείς ομάδες υπό την κυριαρχία των παραδοσιακών αρχηγών τους.

Σε όλη τη διάρκεια του 15^{ου} αι. αποτελούσαν το βασικό στοιχείο αντίστασης απέναντι στις οθωμανικές επιδρομές. Χρησιμοποιήθηκαν σε στρατιωτικές επιχειρήσεις τόσο από τους δεσπότες του Μορέως, όσο και από τους Λατίνους ηγεμόνες. Οι εξεγέρσεις τους εναντίον της κεντρικής βυζαντινής εξουσίας του Μυστρά ήταν συχνές, όπως αυτή που περιγράφει στο 8^ο βιβλίο του ο Χαλκοκονδύλης, το 1453-1454. Βαθμιαία, αφομοιώθηκαν σε μεγάλο βαθμό από το ντόπιο ελληνικό στοιχείο και σε αυτό συνετέλεσε το γεγονός ότι ακολουθούσαν το ορθόδοξο χριστιανικό δόγμα. Πολλοί από τους αρχηγούς του υιοθέτησαν τα ελληνικά ήθη και έθιμα και εντάχθηκαν στο βυζαντινό διοικητικό σύστημα **(1)**.

(1) Βλ. Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ἱστοριῶν*, Η΄, 169, 16-176, 19. Μπίρης, *Οἱ Λωριεῖς τοῦ νεώτερου Ἑλληνισμοῦ*, 63-80, 119-147. Κόλλιας, *Αρβανίτες*, 129-190. Ducellier, *Οἱ Άλβανοί*, 37-51.

(Βοέμοι)

Βοέμων

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η΄, 180, 19. 181, 1.

Οι Τσέχοι (Χουσσίτες). Στο 3^ο βιβλίο του ο Χαλκοκονδύλης κάνει αναφορά στη λατρεία του θεού Απόλλωνα, της φωτιάς και του ήλιου από τον συγκεκριμένο λαό. Ο ιστορικός ακολουθεί το Ηροδότειο πρότυπο των εθνογραφικών παρεκβάσεων και της απονομής θρησκευτικών χαρακτηριστικών στην περιγραφή των λαών. Η ειδωλολατρεία των Τσέχων δεν ευσταθεί, καθώς είχαν προσηλυτιστεί στον χριστιανισμό από τον 9^ο αι. . Η πληροφόρηση του Χαλκοκονδύλη πιθανώς βασίζεται σε πηγές της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας, η οποία θεωρούσε το θρησκευτικό κίνημα των Χουσιτών ανατρεπτικό και στα πλαίσια της προπαγάνδας του είχε αποδώσει ειδωλολατρικά χαρακτηριστικά.

Οι Χουσσίτες ήταν οπαδοί του Τσέχου θεολόγου και θρησκευτικού μεταρρυθμιστή, Jan Hus (1372-1415). Οι μεταρρυθμίσεις του Hus προετοίμασαν τη μεγάλη Μεταρρύθμιση του Μαρτίνου Λουθήρου. Οι Χουσσίτες τελούσαν τη λειτουργία στα τσεχικά και όχι στα λατινικά. Ενδιαφέρθηκαν, επίσης, για κοινωνικά ζητήματα. Ο Τσέχος θεολόγος επηρεάστηκε βαθύτατα από τις επαναστατικές ιδέες του Άγγλου θεολόγου, John Wycliffe . Σύντομα καταδικάστηκε και αυτός, αφορίστηκε και του απαγορεύθηκε να κηρύττει και να γράφει (1411). Στο έργο του « Η Εκκλησία » (1413) αμφισβήτησε ανοιχτά την κυρίαρχη τάξη της παπικής εκκλησίας. Η εκκλησιαστική σύνοδος της Κωνσταντίας (1414) καταδίκασε τον Jan Hus, ο οποίος υπέστη μαρτυρικό θάνατο « διά πυράς » (6 Ιουλίου 1415).

Οι Χουσσίτες συγκρούστηκαν με την παπική έδρα στη Ρώμη και τον Γερμανό αυτοκράτορα Σιγισμόνδο (1420). Η εισβολή ξένων δυνάμεων στη χώρα ενίσχυσε το εθνικό αίσθημα των Τσέχων. Πέτυχαν σημαντικές νίκες εναντίον των αυτοκρατορικών σταυροφόρων του πάπα. Τη δεκαετία του 1420 οι Τσέχοι οπαδοί του Hus στην Πράγα και το Θαβώρ κέρδισαν την αυτοδιάθεσή τους και εγκαθίδρυσαν τοπικές κυβερνήσεις.

Το κίνημα των Χουσιτών τελικά διασπάστηκε σε δύο στρατόπεδα: τους μετριοπαθείς *ουτρακιστές* και τους ριζοσπάστες *θαβωρίτες*. Οι πρώτοι πήραν το όνομά τους από το κίνημα του Ουτρακβισμού. Η ονομασία αυτή προέρχεται από τη λατινική φράση *sub utraque specie*, που σημαίνει « και στα δυο είδη ». Η Θεία Κοινωνία και το Αντίδωρο φυλάσσονταν μόνο για τον καθολικό κλήρο. Η

Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία, για λόγους οικονομίας, δεν παρείχε οίνο στο ποίμνιο, παρά μόνο άρτο. Ο βασικός ισχυρισμός των καθολικών ιερέων ήταν πως η μία ουσία περιελάμβανε την άλλη. Οι ουτρακιστές, αντιθέτως, υποστήριζαν ότι η χορήγηση της Θείας Μετάληψης πρέπει να συνίσταται σε « άρτο και οίνο ». Οι οπαδοί του συγκεκριμένου κινήματος απορροφήθηκαν τελικά (μετά το 1620) από τον καθολικισμό.

Η ριζοσπαστική πτέρυγα των θαβωριτών πήρε το όνομά της από την τσέχικη πόλη Θαβώρ. Υποστηρίζονταν από τα κατώτερα στρώματα του πληθυσμού και εφάρμοζαν κοινοκτημοσύνη στις κοινότητές τους. Το 1434 ο στρατός των θαβωριτών συνεντρίβη στη μάχη του Λίπανι από τους ουτρακιστές Χουσσίτες, οι οποίοι υποστηρίζονταν από τους περισσότερους Τσέχους ευγενείς, και το 1452 κυριεύτηκε η ίδια η πόλη Θαβώρ, ενώ βασιλιάς έγινε ο μετριοπαθής Χουσσίτης, Γεώργιος του Ποντιέμπραντι. **(1)**.

(1) Βλ. Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Γ', 124, 4-16. Η', 180, 16-22. 186, 12-187, 7. Ditten, *Der Russland Excurs*, 58. *PLP* 5, 11032, 103. « Χους Ιωάννης », « χουσίτες », *YCH* 12, 4094-4095. J. Klassen, Hus, The Hussites and Bohemia, στο: *The New Cambridge Medieval History*, vol. 7: c. 1415-c. 1500, ed. C. Allmand, Cambridge 1998, (Cambridge 2006), 367-391. Kaldellis, *Histories* 2, 504, σημ. 67-68, 72-73· του ίδιου, *A new Herodotos*, 104-105, σημ. 6. Βλ., επίσης, λ. « Απόλλωνος...θρησκείαν ».

Γαλατιανοί

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η', 164, 22

Οι κάτοικοι της πόλης του Γαλατά (Πέραν). Στη σημερινή εποχή η συγκεκριμένη περιοχή της Κωνσταντινούπολης βρίσκεται ανάμεσα στον Κεράτιο κόλπο και τον Βόσπορο. Ενώνεται με την κύρια πόλη με γέφυρα πάνω από τον Κεράτιο κόλπο. Αποτελεί το σημαντικότερο λιμάνι της Κωνσταντινούπολης. Κατά την προχριστιανική εποχή η περιοχή ονομαζόταν *Συκαί* ή *Συκώδης ακτή*, εξαιτίας των πολλών συκιών της περιοχής. Ο Μέγας Κωνσταντίνος περιέλαβε την περιοχή, στη βόρεια όχθη του Κερατίου κόλπου, εντός των τειχών της Κωνσταντινούπολης. Αποτέλεσε την 13^η περιοχή της Πόλης. Αργότερα, ο αυτοκράτορας Ιουστινιανός Α΄

έκτισε παλάτι στην περιοχή, που το ονόμασε *Ιουκουνδιαναί*, ενώ ο οικισμός το 528 αναβαθμίστηκε σε επίπεδο πόλης και ονομάστηκε *Ιουστινιανούπολις*.

Τον 11^ο αι. ο Γαλατάς πιθανότατα αποτελούσε εβραϊκή συνοικία και υπήρξε σπουδαίο κέντρο εμπορίου των Βενετών και των Γενοβέζων. Το 1203 οι Σταυροφόροι κατέλαβαν τον οικισμό και κατέστρεψαν την εβραϊκή συνοικία. Το 1260 ο αυτοκράτορας Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγος επιτέθηκε και κατέλαβε τον λατινοκρατούμενο Γαλατά. Το 1267 ο Μιχαήλ παραχώρησε τη συνοικία στους Γενοβέζους, οι οποίοι εγκατέστησαν στο σημείο εμπορική αποικία. Οι Γενοβέζοι περιέβαλαν τον οικισμό με μεγάλα τείχη. Η γενοβέζικη αποικία του Γαλατά σταδιακά κατέστη κέντρο του διεθνούς εμπορίου, με σημαντικά έσοδα **(1)**.

Ο Χαλκοκονδύλης αφηγείται στο 8^ο βιβλίο ότι ο Μωάμεθ Β΄, αμέσως μετά την Άλωση της Πόλης, διέταξε τον Ζάγανο πασά να εξοπλίσει πλοία και να σπεύσει στην απέναντι πόλη του Γαλατά, με σκοπό να εμποδίσει τους κατοίκους να φύγουν με τα πλοία τους, διατάζοντάς τους να μείνουν στην πόλη. Επιπλέον, ο σουλτάνος διέταξε να απαγορευτεί σε οποιονδήποτε κάτοικο του Γαλατά να εισέλθει στα πλοία. Ο Γενοβέζος κυβερνήτης (*ποντεστά*, ιταλ. *podestà*) της πόλης, που ονομαζόταν Άντζελο Τζιοβάννι Λομελλίνο, τρομοκρατημένος από την οθωμανική κατάληψη της Κωνσταντινούπολης, επισκέφτηκε τον σουλτάνο και του παρέδωσε τα κλειδιά του Γαλατά, με την υπόσχεση ότι θα υπάκουαν στις διαταγές του. Τότε, ο Μωάμεθ έστειλε τον Ζάγανο να παραλάβει τα κλειδιά και να μην επιτρέψει την είσοδο των κατοίκων στα πλοία. Μόλις οι κάτοικοι είδαν τα τουρκικά πλοία να καταφτάνουν, όρμησαν σε φυγή προς τα πλοία τους, όμως οι Οθωμανοί τους εμπόδισαν και σκότωσαν μερικούς για εκφοβισμό. Έπειτα, ο Ζάγανος πασάς, όταν έφθασε, όρισε έναν κυβερνήτη εκ μέρους του σουλτάνου. Η κατάληψη, συνεπώς, του Γαλατά έγινε με ειρηνικό τρόπο. Οι κάτοικοι διατάχθηκαν, κατόπιν, να γκρεμίσουν τα προς την ξηρά τείχη. Αυτή η ενέργεια, τονίζει ο Χαλκοκονδύλης, έγινε με σκοπό να εμποδίσουν οι Οθωμανοί πιθανή αποστασία του Γαλατά σε ενδεχόμενη άφιξη πλοίων από την Ιταλία, σε περίπτωση πολέμου, και να έχουν τη δυνατότητα να εισέλθουν στην πόλη και να την καταλάβουν **(2)**.

Οι γενοβέζικες αρχές της πόλης έλαβαν ένα αυτοκρατορικό φερμάνι την 30ή Μαΐου 1453, το οποίο διασφάλιζε την ακεραιότητα της πόλης τους. Επιπλέον, οι κάτοικοι της πόλης μπορούσαν να κρατήσουν τα σπίτια, τις περιουσίες και τα πλοία τους. Διασφαλιζόταν, επίσης, η σωματική ακεραιότητα των γυναικών και των παιδιών της πόλης, καθώς και η απαλλαγή των παιδιών από τη στρατολόγησή τους στο σώμα των γενιτσάρων (*παιδομάζωμα*). Οι εκκλησίες θα παρέμεναν σε λειτουργία, όμως δεν

έπρεπε να κτυπούν οι καμπάνες, ούτε να κατασκευαστούν νέες εκκλησίες. Παρά τη διατήρηση των περισσότερων προνομίων του, ο Γαλατάς, μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα, παρήκμασε ως σπουδαίο εμπορικό κέντρο της Ανατολής (3).

(1) Janin, *Constantinople*, 43, 48, 56-57, 457-458. C. Mango, « GALATA », *ODB* 2, 815-816. « Γαλατάς », *YCH* 3, 956.

(2) Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η', 164, 10-165, 8.

(3) Runciman, *Η Άλωση*, 239-240. C. Mango, « GALATA », *ODB* 2, 815-816. « Γαλατάς », *YCH* 3, 956. Νικολούδης, *Βυζαντίου Άλωσις*, 101-103, 113, σημ. 48, 49. Kaldellis, *Histories* 2, 501, σημ. 32

(Γερμανοί)

Γερμανῶν

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η', 181, 1. 185, 22. 190, 1, 6, 18. 192, 8

Οι κάτοικοι της Γερμανίας, οι υπήκοοι του αυτοκράτορα της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας του Γερμανικού Έθνους. Σύμφωνα με τον Χαλκοκονδύλη, ο πάπας της Ρώμης εξέλεγε αυτοκράτορα (*βασιλέα Ρωμαίων*) από τους Γερμανούς και τους Γάλλους. Η χώρα ήταν πολιτικά διαιρεμένη σε αυτόνομες πόλεις και ηγεμονίες (1).

(1) Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Α', 4, 19-5, 1. Β', 64, 13-67, 6. Βλ., επίσης, R. B. Hitchner, « Germanoi », *ODB* 2, 845-846.

Έλληνες

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η', 150, 10

Με τη χρήση του εθνωνυμίου *Έλληνες* ο Χαλκοκονδύλης αναφέρεται στους σύγχρονούς του Βυζαντινούς. Όπως ισχυρίζεται ο ίδιος για τους σύγχρονούς του Έλληνες, πρόκειται για ένα υβρίδιο που προέκυψε από την ένωση των αρχαίων Ελλήνων με τους Ρωμαίους της ανατολικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας που

ακολούθησαν το Ορθόδοξο δόγμα. Συνεπώς, ο Χαλκοκονδύλης παρουσιάζεται ως ο μοναδικός ιστοριογράφος της εποχής του, ο οποίος διαφοροποιεί συστηματικά τις έννοιες *Έλλην* και *ειδωλολάτρης*, καθώς και τον Χριστιανισμό από την ελληνική παιδεία. Μέσα στο ίδιο πλαίσιο αποκαλεί τον Βυζαντινό αυτοκράτορα *βασιλέα Έλλήνων*, ποτέ όμως *αυτοκράτορα Ρωμαίων*. Το κριτήριο, για να καθορίσει ο Χαλκοκονδύλης τη συνέχεια του ελληνικού έθνους από την Αρχαιότητα μέχρι τη σύγχρονη εποχή του, είναι η επιβίωση της ελληνικής γλώσσας. Σύμφωνα με τον Νικολούδη, γι' αυτόν τον λόγο ο Χαλκοκονδύλης πιστεύει ότι, παρά την κατάκτηση της Ελλάδας από τους Οθωμανούς, η διατήρηση της ελληνικής γλώσσας θα μπορούσε να αποτελέσει τη βάση για μια μελλοντική αναγέννηση του ελληνικού βασιλείου, διατυπώνοντας κατά κάποιον τρόπο μια πρώτη έκφραση της Μεγάλης Ιδέας. Οι ιδεολογικές επιδράσεις που δέχθηκε ο Χαλκοκονδύλης ως προς την έννοια *Έλλην* και *Ελληνισμός* θα πρέπει να αναζητηθούν στον Πλήθωνα και το περιβάλλον του Μυστρά. Αντιμέτωποι με τους Βυζαντινούς, δηλαδή τους Έλληνες της εποχής του, βρίσκονται οι Οθωμανοί Τούρκοι, οι σύγχρονοι « βάρβαροι » του Χαλκοκονδύλη, σύμφωνα με το Ηροδότειο ιδεολογικό του μοντέλο (1).

Ο Καλδέλλης θεωρεί ότι ο Χαλκοκονδύλης παρουσίασε μία μεροληπτική, « δυτικής » έμπνευσης άποψη, σύμφωνα με την οποία ο ιστορικός προσπάθησε να αποβάλλει τα ρωμαϊκά στοιχεία από τη βυζαντινή ταυτότητα και να ενισχύσει την ελληνικότητά της, εισάγοντας την ιδεολογική νεοελληνική εκδοχή της. Ο Χαλκοκονδύλης στην αρχή του έργου του αναφέρεται στις διαφορές που προέκυψαν σε βάθος χρόνου ανάμεσα σε Έλληνες και Ρωμαίους, με την ίδρυση της Κωνσταντινούπολης (*Βυζάντιον* σύμφωνα με τον Χαλκοκονδύλη), ενώ η τύχη της Ρώμης βρέθηκε στα χέρια του ποντίφικα της. Σύμφωνα με τον ιστορικό, βαθμιαία επικράτησαν η ελληνική γλώσσα και έθιμα και οι Ρωμαίοι του *Βυζαντίου* εξελληνίστηκαν. Όμως, συνέχιζαν να αποκαλούν τους βασιλείς τους *αυτοκράτορες Ρωμαίων* και ποτέ *βασιλείς Έλλήνων*. Σύμφωνα με αυτήν την άποψη, παρά το γεγονός ότι οι Βυζαντινοί αυτοαποκαλούνταν *Ρωμαίοι*, στην πραγματικότητα ήταν Έλληνες.

Ο αυτοκράτορας *Ρωμαίων* για τον Χαλκοκονδύλη ήταν ο Γερμανός βασιλέας, δηλαδή ο αυτοκράτορας της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας του Γερμανικού Έθνους, που στεφόταν από τον *άρχιερέα Ρωμαίων*, δηλαδή τον πάπα της Ρώμης, ο οποίος αποτελούσε τον βασικό φορέα της « ρωμαϊκής ταυτότητας » στο έργο του Χαλκοκονδύλη.

Ο ιστορικός, στο 1^ο βιβλίο, αναφέρεται στις πολιτιστικές και θρησκευτικές

διαφορές μεταξύ των *Ρωμαίων* της Δύσης (καθολικοί) και των *Ρωμαίων* του Βυζαντίου (Ελληνόφωνοι Ορθόδοξοι). Αφηγείται ότι ο πάπας της Ρώμης ήθελε να επιλυθούν οι θρησκευτικές διαφορές, όμως οι Έλληνες ήταν απρόθυμοι να επιλύσουν τις διαφορές. Γίνεται, έπειτα, αναφορά στη Δ΄ Σταυροφορία, την οποία οργάνωσε ο πάπας της Ρώμης και απώθησε τους Έλληνες στην Ασία για ένα χρονικό διάστημα (αυτοκρατορία της Νίκαιας). Στη συνέχεια, όταν αυτοί επανέκτησαν την Κωνσταντινούπολη, δεν ήταν πρόθυμοι να προχωρήσουν στην Ένωση των Εκκλησιών, συνεπώς οι διαφορές με τους *Ρωμαίους* παρέμειναν (2).

(1) Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Α΄, 2, 12-5, 6. Η΄, 148, 2. Ditten, *Der Russland Excurs*, 54. Νικολούδης, *Βυζαντίου Άλωσις*, 35-38, 47-48, σημ. 13-22.

(2) Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Α΄, 4, 17-7, 9. Η΄, 187, 8-15. Βλ., επίσης, Kaldellis, *A new Herodotos*, 73-76, 174-184, 209-236.

(Ίανύιοι)

Ίανυῖων

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η΄, 155, 2. 158, 16. 160, 18

Οι Γενουάτες, οι πολίτες της ναυτικής ιταλικής δημοκρατίας της Γένουας (σημ. Γένοβα), σημαντικού λιμανιού της Λιγουρίας, στη βορειοδυτική πλευρά της ιταλικής χερσονήσου. Η ονομασία *Ίανύη* που χρησιμοποιεί ο Χαλκοκονδύλης για την πόλη, προέρχεται από την λατινική λέξη *Ianua* (ελλ. πόρτα, πύλη), επειδή το συγκεκριμένο σημείο θεωρούνταν η θαλάσσια πύλη της Γαλλίας. Η ονομασία προέρχεται, κατά άλλη εκδοχή, από τον θεό της αρχαιότητας, Ιανό (1).

(1) Βλ. Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Β΄, 80, 18-20. Ε΄, 38, 15-40, 7. Α. Kazhdan-A. Cutler, « Genoa », *ODB* 2, 831-832. « Γένουα ή Γένοβα », *YCH* 3, 984. S. A. Epstein, *Genoa and the Genoese*, London 1996. Laura Baletto, *Η Γένουα και η Έγγυς Ανατολή κατά τον όψιμο Μεσαίωνα*, (μτφρ. Σ. Μοσχονάς), 144-165, στο: (επιμ.) Ν. Γ. Μοσχονάς, *Οι ναυτικές δημοκρατίες της Ιταλίας, Αμάλφη, Πίζα, Γένουα, Βενετία και η Ανατολική Μεσόγειος*, [Διεθνή Συμπόσια 19], Αθήνα 2008. Άγγελ Νικολάου-Κονναρή, *Γένουα: διαμόρφωση της πολιτείας και εξωτερική πολιτική*, 91-

113, στο: (επιμ.) Ν. Γ. Μοσχονάς, *Οι ναυτικές δημοκρατίες της Ιταλίας, Αμάλφη, Πίζα, Γένοβα, Βενετία και η Ανατολική Μεσόγειος*, [Διεθνή Συμπόσια 19], Αθήνα 2008. Kaldellis, *Ethnography*, 180.

Ιταλοί

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η΄, 193, 14, 15

Πρόκειται για Αραγονέζους στρατιώτες , οι οποίοι στάλθηκαν για πρώτη φορά στον Γεώργιο Σκεντέρμπεη-Καστριώτη στην Αλβανία το 1449, ενώ αραγονέζικες ενισχύσεις εναντίον των Οθωμανών Τούρκων στέλνονταν και περιοδικά κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1450. Οι ενισχύσεις αυτές ήταν στο πλαίσιο της συμφωνίας του χριστιανού ηγεμόνα με τον βασιλιά της Αραγονίας, της Νεάπολης και της Σικελίας, Αλφόνσο Ε΄. Το 1451 ο Καστριώτης υποσχέθηκε στον Αλφόνσο Ε΄ να γίνει υποτελής του, αμέσως μόλις η Αλβανία εκκαθαριζόταν από τις οθωμανικές δυνάμεις. Μία αραγονέζικη φρουρά είχε αναλάβει τη φρούρηση της οχυρής Κρόιας, όπως αναφέρει και ο Χαλκοκονδύλης στο 8^ο βιβλίο του. Οι στρατιώτες αυτοί μεταφέρθηκαν ακτοπλοϊκώς από την Απουλία της νοτιοανατολικής Ιταλίας (*Ιαπυγίας*), έδαφος του βασιλείου της Νεαπόλεως, στο Δυρράχιο της Αλβανίας (*Επίδαμνον*). Αυτή είναι η αιτία χρήσης του συγκεκριμένου εθνωνυμίου (*Ιταλοί*) από τον Χαλκοκονδύλη για τους συγκεκριμένους στρατιώτες **(1)**.

(1) Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η΄, 193, 1-9. Pollo-Puto, *Ιστορία τῆς Ἀλβανίας*, 112. H. Inalcik, « ISKENDER BEG », *EF*² 4, 138-140, ειδικότερα, 139. Kaldellis, *Histories* 2, 507, σημ. 104. Βλ., επίσης, λ. « Ἀλφόνσον ».

(Ἰβηρες)

Ἰβήρων

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ἱστοριῶν*, Η΄, 190, 5

Οι κάτοικοι της Ιβηρικής χερσονήσου και, ειδικότερα, του βασιλείου της Καστίλλης **(1)**.

(1) Για την περιγραφή της χώρας και του λαού βλ. Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ἱστοριῶν*, Ε΄, 51, 5-52, 9. Kaldellis, *Histories* 2, 525-526· του ιδίου, *A new Herodotos*, 250.

(Ἰλλυριοί)

Ἰλλυριοὺς

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ἱστοριῶν*, Η΄, 178, 14

Ο Χαλκοκονδύλης με το εθνωνύμιο *Ἰλλυριοί* αναφέρεται συνολικά στους Σλάβους και τις φυλές που τους απαρτίζουν, καθώς και στους Βόσνιους και το βασίλειο της περιοχής. Ο ιστορικός αρνείται, επίσης, κατηγορηματικά ότι οι Αλβανοί είναι *Ἰλλυριοί*, καταλήγοντας στο συμπέρασμα ότι οι Αλβανοί δεν είναι Σλάβοι. Ο Χαλκοκονδύλης υποστηρίζει δύο υποθέσεις για την αρχική κοιτίδα των Σλάβων. Η μία υπόθεση αναφέρεται στη Βοσνία (*Ἰλλυρία*) ως αρχική κοιτίδα εξάπλωσης των Σλάβων (*Ἰλλυριῶν*), ενώ η δεύτερη υπόθεση αναφέρει ότι οι Σλάβοι ήρθαν από τον μακρινό βορρά και εγκαταστάθηκαν νότια του Δούναβη. Ο Χαλκοκονδύλης φαίνεται να υποστηρίζει αρχικά τη δεύτερη θεωρία, όμως στη συνέχεια αναιρεί αυτή την άποψη και υποστηρίζει τη δεύτερη θεωρία, με το επιχείρημα ότι οι Σλάβοι εκδιώχθηκαν από τους Σκύθες και μετοίκησαν στον νότο. Στη συγκεκριμένη περίπτωση του 8^{ου} βιβλίου ο όρος *Ἰλλυριοί* χρησιμοποιείται, για να περιγράψει τους Βόσνιους και την εισβολή στη χώρα τους από τους Οθωμανούς διοικητές Firuz και Αλή **(1)**.

(1) Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ἱστοριῶν*, Α΄, 23, 6-24, 17. 30, 19-32, 19. Η΄, 178, 13-15. Ι΄, 277, 12-288, 19. Βλ., επίσης, Kaldellis, *A new Herodotos*, 78-83 και λ. « Θερίζεω ».

(Κελτοί)

Κελτῶν

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ἱστοριῶν*, Η΄, 193, 5

Ο Χαλκοκονδύλης επιλέγει ένα κλασσικό εθνωνύμιο για τους κατοίκους της Γαλλίας, ενώ για τη χώρα χρησιμοποιεί το κλασσικό τοπωνύμιο *Γαλατία* (1).

(1) Για την περιγραφή της χώρας και του λαού βλ. Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ἱστοριῶν*, Β΄, 79, 11-86, 4. Kaldellis, *Histories* 2, 525.

(Ούνενοιτοί)

Ούνενοιτῶν

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ἱστοριῶν*, Η΄, 160, 20

Οι Βενετοί, οι πολίτες της ναυτικής ιταλικής δημοκρατίας της Βενετίας, ισχυρού μεσαιωνικού κράτους στη βορειοανατολική πλευρά της ιταλικής χερσονήσου (1).

(1) Σχετικά με την περιγραφή της πόλης της Βενετίας και την ιστορία των Βενετών, σύμφωνα με τα στοιχεία που παραθέτει ο ιστορικός στο έργο του, βλ. Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ἱστοριῶν*, Δ΄, 181, 23-188, 7. Βλ. επίσης, « Βενετία », *ΥCH* 3, 813-814. J. J. Norwich, *Ιστορία της Βενετίας* (μτφρ. Δ. Παπαγεωργίου), Αθήνα, 1993. Αναστασία Παπαδία-Λάλα, *Ο ελληνοβενετικός κόσμος (1204-1797)*. Θεσμοί, πολιτισμός, ιδεολογία, 195-210, στο: (επιμ.) Ν. Γ. Μοσχονάς, *Οι ναυτικές δημοκρατίες της Ιταλίας, Αμάλφη, Πίζα, Γένοβα, Βενετία και η Ανατολική Μεσόγειος*, [Διεθνή Συμπόσια 19], Αθήνα 2008. F. C. Lane, *Βενετία η θαλασσοκράτειρα* (μτφρ. Κ. Κουρεμένος-επιμ. Γ. Δ. Παγκράτης), Αθήνα 2007. Giorgio Ravegnani, *Βυζαντινή Βενετία*, (μτφρ. Κατερίνα Κυριακού, 180-193, στο: (επιμ.) Ν. Γ. Μοσχονάς, *Οι ναυτικές δημοκρατίες*

της Ιταλίας, Αμάλφη, Πίζα, Γένουα, Βενετία και η Ανατολική Μεσόγειος, [Διεθνή Συμπόσια 19], Αθήνα 2008.

(Παίονες)

Παίονας

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η΄, 177, 19

Οι Ούγγροι. Ο Χαλκοκονδύλης στο 2^ο βιβλίο των *Αποδείξεων Ιστοριῶν* αναφέρεται στην επικράτειά τους, η οποία οριοθετείται από τη γερμανική πόλη Βιέννη, συνεχίζει κατά μήκος του Δούναβη, μέχρι τις περιοχές των Σέρβων και των Βλάχων, και στον βορρά μέχρι την επικράτεια των Βοημών (Τσέχων). Ο ιστορικός αναφέρεται, επίσης, σε δύο θεωρίες σχετικά με την καταγωγή τους. Η πρώτη θεωρία υποστηρίζει ότι οι Ούγγροι είναι οι αρχαίοι Γέτες που κατοικούσαν πίσω από την οροσειρά του Αίμου, ενώ η δεύτερη υποστηρίζει ότι είναι Δάκες στην καταγωγή. Ο Χαλκοκονδύλης δεν παίρνει θέση, καθώς, όπως υποστηρίζει, είναι πολύ δύσκολο να εξαχθούν ασφαλή συμπεράσματα για την καταγωγή τους. Ο ιστορικός τονίζει, επίσης, τη μοναδικότητα της γλώσσας τους, η οποία δεν ομιλείται από κάποιον άλλο λαό, ενώ αναφέρεται στα ήθη, τον πολιτισμό τους και την πρωτεύουσά τους, Βούδα (1).

(1) Βλ. Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Β΄, 67, 7-68, 7. Moravcsik, *Byzantinoturcica* II, 242-243. A. Kazhdan-J. M. Bak, « Hungary », *ODB* 2, 956-957. Kaldellis, *A new Herodotos*, 64-65.

(Περραιβοί)

Περραιβῶν

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η΄, 193, 12

Ο Χαλκοκονδύλης στο 8^ο βιβλίο του αναφέρει εσφαλμένα ότι ο Ισά Μπέη (τουρκ. 'İsā Beg), υιός του περίφημου στρατηγού Γαζή Εβρενός Μπέη (τουρκ. Ghāzī Evrenos) ήταν επικεφαλής της εκστρατείας εναντίον του Γεωργίου Καστριώτη το

1457, με σκοπό την υποταγή της οχυρής πόλης της Κρόιας. Ωστόσο, πραγματικοί επικεφαλής ήταν ο Χαμζά μπέης, ανιψιός του Γεωργίου Καστριώτη που είχε προσηλυτιστεί στο Ισλάμ, και ο Ισά μπέης, υιός του παλαιού κυβερνήτη των Σκοπίων Ισάκ μπέη (1). Ο ιστορικός στην αναφορά του για την προετοιμασία της εκστρατείας επισημαίνει ότι ο Ισά Εβρενός συγκέντρωσε τις δυνάμεις των *Περραιβών* (2). Πρόκειται για έναν αρχαϊσμό του Χαλκοκονδύλη. Οι Περραιβοί ήταν φυλή της Ελληνικής Αρχαιότητας, η οποία έλεγχε την βόρεια περιοχή της Θεσσαλίας και τα ορεινά περάσματά της προς τη Μακεδονία. Είχε υποταχθεί στους Μακεδόνες του Φιλίππου Β΄ στα τέλη του 4^{ου} αι. π. Χ. . Η περιοχή της Περραιβίας ταυτίζεται με την σημερινή περιοχή της Ελασσόνας στα βορειοδυτικά του νομού Λάρισας, στα σύνορα Θεσσαλίας-Μακεδονίας, στους νότιους πρόποδες του Ολύμπου (3).

Η οικογένεια των Εβρενός κατείχε μεγάλες εκτάσεις γης στην περιοχή των Γιαννιτσών, πόλης που αποτέλεσε έδρα της (Γιενιτσέ-ι-Βαρδαρ = Νέα Πόλη του Αζιού) στο νοτιοανατολικό τμήμα του σημερινού νομού Πέλλας, στη κεντρική Μακεδονία, όπου έζησε και ετάφη ο στρατηγός Εβρενός μπέης το 1417, καθώς και στην ευρύτερη περιοχή της Θεσσαλίας και τη Μακεδονία. Επιπλέον, ο Εβρενός μπέης και ο υιός του, Μπαράκ, ίδρυσαν την πόλη του Γενί Σεχίρ (Νέα Πόλη) στην περιοχή έξω από τα ερείπια της παλιάς βυζαντινής πόλης της Λάρισας, στην ανατολική πεδιάδα της Θεσσαλίας. Γύρω από την νέα πόλη εγκαταστάθηκαν μουσουλμάνοι έποικοι από τη δυτική Μικρά Ασία (χωριά Aydinli, Germiyanli, Menteşeli, Saruhanli), οι οποίοι είχαν υποχρέωση να υπηρετούν στο ιππικό των ακιντζήδων, ως αντάλλαγμα της απαλλαγής από τους φόρους, που τους είχε δοθεί ως προνόμιο. Μουσουλμανικά χωριά εποίκων από τη Μικρά Ασία συναντάμε και στην πεδιάδα της Πελαγονίας, τα οποία με τη σειρά τους είχαν την υποχρέωση να διαθέτουν άνδρες για το ελαφρύ ιππικό των ακιντζήδων. Συνεπώς, η περιοχή των *Περραιβών*, η οποία αναφέρεται από τον Χαλκοκονδύλη, προσδιορίζει τις συνοριακές περιοχές Θεσσαλίας-Μακεδονίας, που αποτελούσαν ιδιόκτητες εκτάσεις γης της οικογένειας Εβρενός. Από αυτές τις περιοχές και τους μουσουλμανικούς πληθυσμούς που κατοικούσαν εκεί, επομένως, στρατολογούσαν άνδρες για το ιππικό των ακιντζήδων οι παραμεθόριοι μπέηδες (4).

(1) Βλ. λ. « *Ίησοῦν τὸν Βρενέζεω παῖδα* ».

(2) Χαλκοκονδύλης, *Ἀποδείξεις Ἱστοριῶν*, Η΄, 193, 11-12.

(3) H. D. Wstlake-S. Hornblower, « Perrhaebi», *OCD* 2, 1109. I. Mélikoff, « EWRENOS », *EF*² 2, 720

(4) « Γιαννιτσία », *YCH* 3, 1018. « Ελασσόνας επαρχία », *YCH* 4, 1336. I. Mélikoff, « EWRENOS », *EF*² 2, 720. S. W. Reinert, « EVRENOS », *ODB* 2, 765. M. Kiel, The incorporation of the Balkans into the Ottoman Empire, 1353–1453, στο: *The Cambridge History of Turkey, vol. 1: Byzantium to Turkey, 1071-1453*, ed. Kate Fleet, Cambridge 2009, 138-191, ειδικότερα, 153-154.

(Ῥωμαῖοι)

Ῥωμαίων

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ἱστοριῶν*, Η', 158, 24. 159, 2. 187, 15, 17. 189, 7, 22. 190, 4

Το εθνωνύμιο *Ῥωμαῖοι* έχει πολλαπλή σημασία στο έργο του Χαλκοκονδύλη. Ουσιαστικά, στην κύρια έκφασή του εκπροσωπεί μία ιδεολογική και πολιτισμική παράδοση αιώνων. Στην εποχή του ιστορικού δεν υφίσταται πραγματικός ρωμαϊκός λαός. Το εθνωνύμιο αντιστοιχεί στην καθολική Δυτική Ευρώπη και χρησιμοποιείται ως ταξινομικός όρος, αλλά και ως όρος απόδοσης ιδιοτήτων σε άλλους λαούς, την ιστορία, τη γλώσσα, τα έθιμα και τις παραδόσεις των οποίων πραγματεύεται ο Χαλκοκονδύλης μέσα στο έργο του. Στην αρχή του έργου του ο Χαλκοκονδύλης αναφέρεται στους αρχαίους *Ῥωμαίους*, οι οποίοι ίδρυσαν την Κωνσταντινούπολη (Βυζάντιον), για να αντιμετωπίσουν την απειλή των Περσών στην Ανατολή. Αυτή η αναφορά γίνεται στους πραγματικούς *Ῥωμαίους*. Ο τελευταίος αυτοκράτορας *Ῥωμαίων* που αναφέρει στο έργο του, με έδρα την Κωνσταντινούπολη, είναι ο Ιουστινιανός Α'. Έπειτα από αυτό το χρονικό σημείο, οι *Ῥωμαῖοι* της Ανατολής θεωρούνται *Ἕλληνες* για τον ιστορικό, ο οποίος θεωρεί ότι βαθμιαία οι *Ῥωμαῖοι* του *Βυζαντίου* εξελληνίστηκαν, καθώς αναμείχθηκαν με τους *Ἕλληνες* και απέκτησαν τα δικά τους έθιμα και τη δική τους γλώσσα. Ωστόσο, αν και ουσιαστικά θεωρούνταν *Ἕλληνες*, συνέχιζαν να αποκαλούν τους βασιλείς τους *αυτοκράτορες Ῥωμαίων* και ποτέ *βασιλείς Ἑλλήνων* (1).

Όσον αφορά τη χρήση του όρου *αυτοκράτορας Ῥωμαίων* στο έργο του Χαλκοκονδύλη, αυτός χρησιμοποιείται στην πραγματικότητα για τον αυτοκράτορα της

Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας του Γερμανικού Έθνους. Ο ιστορικός, αντιθέτως, αποκαλεί τον Βυζαντινό αυτοκράτορα *βασιλέα Ελλήνων*. Ο *βασιλέας Γερμανίας* στέφεται από τον πάπα της Ρώμης *αυτοκράτορας Ρωμαίων*, με μία απροσδιόριστη εξουσία πάνω σε μικρότερα βασίλεια και ηγεμόνες, ενώ και τα όρια της αυτοκρατορίας του θεωρούνται ασαφή. Ωστόσο, σύμφωνα με τον Χαλκοκονδύλη ο τίτλος αποδιδόταν σε αυτόν και όχι στον αυτοκράτορα με έδρα την Κωνσταντινούπολη, καθώς οι *Ρωμαίοι* σε αυτό το μέρος δεν ήταν πλέον *Ρωμαίοι*, αλλά *Έλληνες*, με αποτέλεσμα να έχουν χάσει τη « ρωμαϊκή » ιδιότητα και, συνεπώς, και τους τίτλους που απέρρεαν από αυτή.

Ωστόσο, το ερώτημα που ανακύπτει είναι ποιους θεωρούσε *Ρωμαίους* στη Δύση ο Χαλκοκονδύλης, από τη στιγμή που στον Βυζαντινό αυτοκράτορα αποδίδει τον τίτλο του βασιλέα ενός λαού (*Έλληνες*). Επομένως, ο *βασιλέας Ρωμαίων* ποιον λαό εξουσίαζε; Σύμφωνα με τον Καλδέλλη, ο Χαλκοκονδύλης εσκεμμένα δημιούργησε αυτή την ασάφεια, καθώς ήθελε να γνωρίζουν οι Έλληνες αναγνώστες του ότι ο τίτλος και τα δικαιώματα που απέρρεαν από αυτόν ανήκαν στους δυτικούς αυτοκράτορες. Οι σύγχρονοί του Βυζαντινοί (*Έλληνες*) δεν είχαν πλέον κανένα δικαίωμα πάνω στη ρωμαϊκή κληρονομιά. Συνεπώς, ο ιστορικός προσπάθησε να αποβάλλει τα ρωμαϊκά στοιχεία από τη βυζαντινή ταυτότητα. Εισάγει την ιδεολογική νεοελληνική εκδοχή της. Ο Χαλκοκονδύλης στην αρχή του έργου του αναφέρεται στις διαφορές που προέκυψαν σε βάθος χρόνου ανάμεσα σε *Έλληνες* και *Ρωμαίους*, με την ίδρυση της Κωνσταντινούπολης. Ο πάπας κατέστη ο μόνος φορέας της εξουσίας στη Ρώμη (2).

Συνεπώς, ο *άρχιερέας Ρωμαίων* (πάπας Ρώμης) έχει ως ποιμνιό του την καθολική Δύση και αυτό εκφράζει το εθνωνύμιο *Ρωμαίοι* στην προκειμένη περίπτωση, καθώς λαμβάνει θρησκευτική χροιά. Επίσης, αποτελεί και τον βασικό φορέα της « ρωμαϊκής » ταυτότητας στο έργο του ιστορικού, καθώς εκπροσωπεί τον θεσμό που απονέμει αυτοκρατορική εξουσία και στέφει τους δυτικούς αυτοκράτορες (*Imperator Romanorum*). Τέλος, όσον αφορά την τοπική χρήση του όρου, με το συγκεκριμένο εθνωνύμιο γίνεται αναφορά και στους κατοίκους της Ρώμης από τον Χαλκοκονδύλη (3).

(1) Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριών*, Α', 4, 3-16. Δ', 173, 7. Kaldellis, *A new Herodotos*, 66-67, 73-75. Βλ., επίσης, λ. «Έλληνες».

(2) Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριών*, Α', 4, 17-7, 9. Η', 148, 2. 187, 13-14. 189, 7. Βλ., επίσης, Kaldellis, *A new Herodotos*, 73-77, 177-188 και λ. «Έλληνες».

(3) Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, ΣΤ', 71, 6. Η', 187, 13-15. 190, 4. Kaldellis, *A new Herodotos*, 177-188.

Τούρκοι

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η', 153, 12

Οι Οθωμανοί Τούρκοι. Ο συγκεκριμένος λαός αποτελούσε μία από τις πολλές τουρκομανικές ή τουρκικές φυλές, με καταγωγή από την κεντρική Ασία, οι οποίες στο τέλος του 13^{ου} αι. συναγωνίζονταν για τον έλεγχο των εδαφών της Μικράς Ασίας. Αν και το Ισλάμ έφτασε στη Μικρά Ασία με τους Σελτζούκους Τούρκους τον 11^ο αι., ο μαζικός προσηλυτισμός των Τούρκων της κεντρικής Ασίας είχε ξεκινήσει ήδη από τον 8^ο αι., λόγω των επαφών που είχαν με τις μουσουλμανικές δυναστείες στις περιοχές των Αράβων. Με την υποταγή του Σουλτανάτου του Ρουμ στους Μογγόλους εισβολείς, μετά την νίκη των τελευταίων το 1243 στο Κιοσέ-Νταγ, κοντά στη Σεβάστεια της βορειοδυτικής Μικράς Ασίας, η εξουσία των Σελτζούκων Τούρκων επάνω στις διάφορες τουρκομανικές φυλές της περιοχής εξασθένησε αισθητά. Στις αρχές του 14^{ου} αι. ο χώρος της Μικράς Ασίας περιελάμβανε μία νέα γενιά τουρκομανικών μουσουλμανικών εμιράτων, τα οποία συναγωνίζονταν μεταξύ τους, για να επιβάλλουν τις δικές τους πολιτικές επιδιώξεις, αλληλοσυγκρούονταν και ενίοτε δημιουργούσαν στρατιωτικές συμμαχίες με συγκεκριμένες σκοπιμότητες.

Η οθωμανική παράδοση εξιστορεί ότι ένας νομάδας ηγεμόνας, ονόματι Ερτογρούλ, εγκαταστάθηκε στη βορειοδυτική Μικρά Ασία, στα εδάφη μεταξύ της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας και του Σουλτανάτου του Ρουμ. Ο Σελτζούκος σουλτάνος στο Ικόνιο, για τις στρατιωτικές υπηρεσίες που του είχε προσφέρει ο Ερτογρούλ, του χάρισε την περιοχή γύρω από τον μικρό οικισμό της Σογούτης (τουρκ. Sogut = « ιτιά », στις βυζαντινές πηγές αναφέρεται ως Ιτέα), βορειοδυτικά του σημερινού Εσκή-Σεχίρ (Δορύλαιον), με το δικαίωμα να μεταφέρει τα κοπάδια του στα νοτιοδυτικά, για τη θερινή περίοδο. Πιθανώς, ο Ερτογρούλ ήταν υιός του Σουλεϊμάν Σαχ, αρχηγού της φυλής των Καγί των Ογούζων Τούρκων. Ο πατέρας του καταγόταν από την περιοχή του Τουρκμενιστάν. Μετά την εισβολή του Μογγόλου Τζένγκις Χαν στην περιοχή αναγκάστηκε να μεταναστεύσει με τη φυλή του στην περιοχή του Καυκάσου, στην Αρμενία. Ο Ερτογρούλ είχε γεννηθεί περί το 1190 στην περιοχή της Αρμενίας.

Σύμφωνα με ένα αχρονολόγητο νόμισμα που έχει βρεθεί, εφόσον αυτό είναι αυθεντικό, ο πατέρας του ιδρυτή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, Οσμάν, είναι ο Ερτογρούλ. Το νόμισμα φέρει την επιγραφή « Κόπηκε από τον Οσμάν, υιό του Ερτογρούλ ». Ο θάνατος του Ερτογρούλ προσδιορίζεται πιθανώς το 1281.

Ωστόσο, πρέπει να επισημανθεί ότι οι ιστορικές πληροφορίες που διαθέτουμε για το συγκεκριμένο πρόσωπο είναι ελάχιστες και, επομένως, αμφισβητείται η ύπαρξή του. Υπάρχουν στοιχεία σε κείμενα που δείχνουν ότι ο υιός του Ερτογρούλ, Οσμάν, ήταν απλώς ένας χωρικός. Με το πέρασμα των αιώνων, δημιουργήθηκαν πολλές παραδόσεις οι οποίες ήθελαν να παρουσιάζουν τους Οθωμανούς ως τους νόμιμους κληρονόμους των Σελτζούκων στα εδάφη της Μικράς Ασίας, απέναντι στις διεκδικήσεις των υπολοίπων τουρκομανικών εμιράτων. Στις αρχές του 15^{ου} αι. οι Οθωμανοί είχαν να αντιμετωπίσουν την απειλή της τουρκομογγολικής αυτοκρατορίας των Τιμουριδών και τον συνασπισμό των τουρκομανικών φυλών Ακ Κογιονλού (« οι άνθρωποι με τις άσπρες προβιές »), οι οποίες είχαν μετακινηθεί δυτικά εξαιτίας της πίεσης του μεταναστευτικού ρεύματος που είχε φέρει τη φατρία του Οσμάν στη Μικρά Ασία. Οι Οθωμανοί, για να νομιμοποιήσουν την παρουσία τους στα εδάφη που είχαν καταλάβει, υποστήριξαν την υπόθεση ότι κατάγονταν από την κεντρική Ασία και τη φυλή των Ογούζων Τούρκων. Πρόγονος αυτής της φυλής ήταν ο Νώε, που λεγόταν ότι είχε χαρίσει την Ανατολή στον υιό του, Ιαφέθ.

Ωστόσο, ο θρύλος που επαναλήφθηκε με την πάροδο των αιώνων, ήταν αυτός του « ονείρου » του Οσμάν, σύμφωνα με το οποίο είχε αποκαλυφθεί στον Τούρκο πολέμαρχο η τιμή και η δόξα που θα απολάμβανε στο μέλλον αυτός και οι επίγονοί του (Άλωση Κωνσταντινούπολης, εξάπλωση Οθωμανικής Αυτοκρατορίας). Πράγματι, μία λεπτομέρεια του ονείρου επιβεβαιώνεται από γραπτές πηγές. Τα πρώτα οθωμανικά γαιοκτητικά έγγραφα αποδεικνύουν ότι ένας άγιος άνθρωπος, γνωστός ως σείχης Εντεμπαλί, έζησε την ίδια εποχή με τον Οσμάν. Υπάρχουν κάποια στοιχεία που δείχνουν ότι ο Οσμάν παντρεύτηκε την κόρη του Εντεμπαλί, που έγινε έτσι μία από τις δύο γυναίκες του. Ο Εντεμπαλί πείστηκε για το μελλοντικό μεγαλείο που επεφύλασσόταν για τον Οσμάν και την κόρη του, όταν ο τελευταίος του εξήγησε το όνειρο που είχε δει.

Οι πρώτες επιβεβαιωμένες πληροφορίες για τους Οθωμανούς Τούρκους προέρχονται από τον Βυζαντινό ιστορικό, Γεώργιο Παχυμέρη, ο οποίος αναφέρει ότι βυζαντινές δυνάμεις συγκρούστηκαν με στρατεύματα που διοικούσε ένας άνδρας ονόματι Οσμάν. Η μάχη αυτή-γνωστή ως μάχη του Βαφέως-συνέβη την 27^η Ιουλίου

1302, στη νότια ακτή της θάλασσας του Μαρμαρά. Οι βυζαντινές δυνάμεις υπέστησαν συντριβή. Ο Οσμάν έλεγξε τα εδάφη μεταξύ Σογούτης και Νίκαιας, καθώς και την ύπαιθρο ανάμεσα στις οχυρές βυζαντινές πόλεις της Βιθυνίας. Ο αυτοκράτορας Ανδρόνικος Β΄ Παλαιολόγος χρησιμοποίησε τη σταυροφορική Μεγάλη Καταλανική Εταιρεία, για να προστατεύσει τα εναπομείναντα εδάφη του στη Μικρά Ασία, απέναντι στην οθωμανική επέλαση. Όμως οι Καταλανοί τυχοδιώκτες μισθοφόροι επέδραμαν για δικό τους όφελος στις βυζαντινές περιοχές της Μικράς Ασίας και των Βαλκανίων.

Στις παραμεθόριες περιοχές της βορειοδυτικής Μικράς Ασίας, όπου δημιουργήθηκε το Οθωμανικό κράτος, υπήρχε ισχυρή παρουσία δερβίσηδων (μουσουλμάνων αγίων, ασκητών-μοναχών). Οι Οθωμανοί ηγεμόνες είχαν δημιουργήσει ισχυρούς δεσμούς μαζί τους. Η άνθηση της λαϊκής πλευράς του Ισλάμ στη Μικρά Ασία ήταν έντονη και τα πολλά ασκητήρια των δερβίσηδων συμβολίζουν αυτή την άνθηση. Το οθωμανικό κράτος, κυρίως κατά τη βασιλεία του Ορχάν, υιού του Οσμάν, υιοθέτησε τις αρχές του Σουνιτικού Ισλάμ, που προέρχονταν από τον σελτζουκικό πολιτισμό. Επί Ορχάν ιδρύθηκαν αρκετές θεολογικές σχολές και δόθηκε ώθηση στη λόγια μορφή της θρησκείας. Η ισλαμική νομική πρακτική αποτέλεσε στυλοβάτη του έργου των διοικητικών αξιωματούχων του νεοσύστατου κράτους. Όλοι οι Οθωμανοί σουλτάνοι που διαδέχθηκαν τον Ορχάν, συνδέθηκαν με κάποιο τάγμα δερβίσηδων. Ένα από τα πιο ονομαστά είναι το τάγμα των Μπεκτασί, το οποίο κυριάρχησε εξαιτίας των σχέσεών του με το σώμα των γενιτσάρων. Οι δερβίσηδες που συνέρεαν στη βυζαντινή μεθόριο, ενθαρρύναν τους μουσουλμάνους πολεμιστές να συνεχίσουν τον αγώνα τους εναντίον των απίστων, ώστε να ανταμειφθούν με την κατάληψη της γης που θα άφηναν πίσω τους οι καταδιωκόμενοι πληθυσμοί.

Υπάρχει μία ευρέως αποδεκτή άποψη η οποία υποστηρίζει ότι η γενεσιουργός αιτία του Οθωμανικού εμιράτου ήταν η πραγματοποίηση « ιερού πολέμου » (τζιχάντ). Ο όρος *gaza*, δηλαδή « πόλεμος για την πίστη » χρησιμοποιήθηκε ευρέως από τους Οθωμανούς. Τα οθωμανικά χρονικά και ποιήματα τιμούσαν τον Οσμάν και τα στρατεύματά του ως *γαζήδες* (τουρκ. *gazi*), με την έννοια, όμως, του « επιδρομέα », του « μαχητή », δίχως μεγαλύτερη δόση θρησκευτικής προσήλωσης από όση είναι συνυφασμένη με το καθήκον κάθε μουσουλμάνου να πολεμάει ενάντια στους απίστους. Σε ένα παραχωρητήριο γης που εξέδωσε ο Ορχάν το 1324, ο ίδιος αυτοπροσδιορίζεται ως « Πρωταθλητής της Πίστης », δηλαδή γαζής, ενώ ο πατέρας του, Οσμάν προσφωνείται ως « Δόξα της Πίστης ». Αυτοί οι τίτλοι ήταν ευρέως διαδεδομένοι στους πολεμιστές του Σελτζουκικού Σουλτανάτου και των

τουρκομανικών εμιράτων της δυτικής Μικράς Ασίας, στις αρχές του 14^{ου} αι. .

Μία επανεξέταση της κυρίαρχης θεωρίας, που θεωρεί τον « ιερό πόλεμο » τη βασική γενεσιουργό αιτία του Οθωμανικού κράτους, απέδειξε ότι, μάλλον, επρόκειτο για ένα « ληστρικό » συνασπισμό μουσουλμάνων και χριστιανών πολεμιστών, με τους Τουρκομάνους να αποτελούν τη μειοψηφία. Ο συνασπισμός αυτός είχε ως αντικειμενικό στόχο τις επιδρομές, τα λάφυρα και τη συλλογή σκλάβων. Ο γρήγορος ρυθμός των κατακτήσεων απαιτούσε οικειοθελή και χωρίς διακρίσεις προσχώρηση και αποδοχή χριστιανών στους οθωμανικούς κόλπους, για την κάλυψη των απωλειών του ανθρώπινου δυναμικού, καθώς και την οργάνωση και διοίκηση ενός συνεχώς επεκτεινόμενου κράτους. Εξάλλου, η θρησκεία των πρώτων μουσουλμάνων Οθωμανών δεν είχε χαρακτήρα αποκλεισμού προσώπων. Η συμμετοχή χριστιανών στον στρατό και τη διοίκηση του Οθωμανικού κράτους ήταν σύνηθες φαινόμενο, όπως και οι επιγαμίες μεταξύ χριστιανών και μουσουλμάνων. Επιπλέον, οι χριστιανικοί πληθυσμοί της βορειοδυτικής Μικράς Ασίας συνέχισαν ανεμπόδιστα να ασκούν τα θρησκευτικά καθήκοντά τους.

Ο Οσμάν απεβίωσε το 1323-1324. Είχε εξασφαλίσει σημαντικά εδάφη για τους κληρονόμους του. Η επικράτειά του στη βορειοδυτική Μικρά Ασία εκτεινόταν από το Εσκί Σεχίρ (Παλιά Πόλη) μέχρι το Γενί Σεχίρ (Νέα Πόλη), και τη Σογούτη στο κέντρο. Το 1326 ο υιός του, Ορχάν, κατέλαβε την Προύσα, καθώς την είχε αποκλείσει αρκετό καιρό, ελέγχοντας την ύπαιθρο γύρω από την πόλη. Οι κάτοικοί της αναγκάστηκαν να παραδοθούν εξαιτίας της πείνας. Η Προύσα έγινε πλέον το επίκεντρο της οθωμανικής εξουσίας. Ο Ορχάν μετέφερε τα λείψανα του πατέρα του από τη Σογούτη στη νέα πρωτεύουσα και αργότερα εταφή και ο ίδιος στην Προύσα. Το 1329, στη θέση Πελεκάνος, κοντά στη Νικομήδεια, συγκρούστηκαν οι δυνάμεις του Ορχάν με αυτές του αυτοκράτορα Ανδρονίκου Γ΄ Παλαιολόγου, με το αποτέλεσμα της μάχης να είναι μοιρασμένο για τις δύο πλευρές. Το 1331, η πόλη της Νίκαιας κυριεύτηκε από τις οθωμανικές δυνάμεις, μετά από πολύχρονη πολιορκία. Το 1337 η Νικομήδεια στη Βιθυνία υπέκυψε και αυτή εξαιτίας του πολύχρονου αποκλεισμού από τις δυνάμεις του Ορχάν. Οι Οθωμανοί βασίστηκαν για την αρχική εξάπλωσή τους στη δυνατότητα τους να πραγματοποιούν επιδρομές βαθιά στην ύπαιθρό γύρω από τα οχυρά βυζαντινά κέντρα της βορειοδυτικής Μικράς Ασίας, τακτική που ταίριαζε στις νομαδικές καταβολές τους. Επιπλέον, ο Ορχάν προσάρμοσε τον στρατό του σε τεχνικές μάχης στρατού που προερχόταν από πληθυσμό μόνιμα εγκατεστημένο κάπου. Μπορούσε, πλέον, να διαθέτει στρατιωτικές δυνάμεις, οι οποίες στάθμευαν μόνιμα έξω από τα

τείχη μίας πόλης, εντείνοντας τον αποκλεισμό της, αλλά και να ελέγχει πλήρως τα εδάφη που είχε μόλις καταλάβει. Ωστόσο, οι Οθωμανοί τη δεκαετία του 1330 παρέμεναν μία χερσαία δύναμη, η οποία δεν μπορούσε να απειλήσει τα απέναντι θρακικά παράλια. Το 1346 ο Ορχάν συμμάχησε με τον Βυζαντινό αυτοκράτορα Ιωάννη ΣΤ΄ Καντακουζηνό και νυμφεύθηκε την κόρη του, Θεοδώρα.

Τη δεκαετία του 1340 ο Οθωμανός ηγεμόνας εκμεταλλεύτηκε τις εσωτερικές έριδες των φατριών στο εμιράτο του Καρασί, που έλεγχε τις βόρειες ακτές της Μικράς Ασίας, δυτικά της γραμμής που εκτεινόταν από τη θάλασσα του Μαρμαρά μέχρι τον κόλπο του Αδραμυτίου, και το προσάρτησε στο οθωμανικό εμιράτο. Αυτή η κίνηση έδωσε ένα μεγάλο στρατηγικό πλεονέκτημα στους Οθωμανούς με την προσάρτηση των εδαφών του Καρασί, καθώς είχαν πλέον υπό τον έλεγχό τους μία μακρά ακτογραμμή και πρόσβαση στη θάλασσα. Επιπλέον, έλεγχαν το στρατηγικό σημείο των Στενών των Δαρδανελλίων και είχαν στη δύναμή τους πλοία και έμπειρους ναύτες, όπως ήταν οι κάτοικοι του Καρασί. Η ευκαιρία των Οθωμανών να αποκτήσουν ένα σταθερό πάτημα σε ευρωπαϊκό έδαφος δεν άργησε να δοθεί. Το 1352 οι Τούρκοι μισθοφόροι στους οποίους ο αυτοκράτορας Ιωάννης ΣΤ΄ Καντακουζηνός είχε αναθέσει τη φρούρηση του οχυρού της Τζύμπης, βορειοανατολικά της Καλλίπολης, προσχώρησαν στις γραμμές του υιού του Ορχάν, Σουλεϊμάν πασά. Οι Οθωμανοί απέκτησαν το πρώτο τους ευρωπαϊκό προπύργιο. Το 1354 οι βυζαντινές πηγές αναφέρουν κάποιο σεισμό που κατέστρεψε τα τείχη της Καλλίπολης και άλλων πόλεων στη βορειοδυτική ακτή της θάλασσας του Μαρμαρά, τις οποίες κατέλαβαν οι Οθωμανοί και εδραίωσαν την παρουσία τους στη Θράκη.

Ο Σουλεϊμάν πασάς, ο οποίος προοριζόταν για διάδοχος του Ορχάν, απεβίωσε αιφνιδίως το 1357. Ο έτερος υιός του Ορχάν, Χαλίλ, είχε συλληφθεί από Γενοβέζους πειρατές. Ο βυζαντινός αυτοκράτορας Ιωάννης Ε΄ Παλαιολόγος ενεπλάκη σε διαπραγματεύσεις μαζί τους και πέτυχε την απελευθέρωση του Χαλίλ. Τον πάντρεψε με την κόρη του, Ειρήνη, με την ελπίδα ο Χαλίλ να διαδεχθεί τον Ορχάν. Ο τελευταίος απεβίωσε το 1362, όμως εκείνος που τον διαδέχθηκε ήταν ο έτερος υιός του, Μουράτ. Ο σουλτάνος Μουράτ Α΄ είχε σταλεί στη θέση του αποβιώσαντος Σουλεϊμάν στο μέτωπο της Θράκης. Εκεί, ως αρχιστράτηγος πέτυχε αρκετές νίκες. Όταν απεβίωσε ο Ορχάν το 1362, οι Οθωμανοί έλεγχαν μεγάλο μέρος της νότιας Θράκης και είχαν κυριεύσει τη σημαντική βυζαντινή πόλη του Διδυμοτείχου. Η έδρα του σουλτάνου μετακινήθηκε σε αυτή την πόλη και, κατόπιν, στην Αδριανούπολη, πόλη την οποία οι Οθωμανοί κατέλαβαν, επίσης, τη δεκαετία του 1360. Επιπλέον, η

έκταση του Οθωμανικού κράτους έφτανε μέχρι την πόλη της Άγκυρας, στα ανατολικά. Κατά τη διάρκεια της βασιλείας του ο Ορχάν ήταν ο πρώτος Οθωμανός ηγεμόνας που υιοθέτησε τον τίτλο του σουλτάνου. Αυτό το γεγονός καθιστά φανερό τις επιδιώξεις των Οθωμανών για απόλυτη κυριαρχία ανάμεσα στα διάφορα τουρκομανικά εμιράτα της περιοχής.

Την εποχή της βασιλείας του Ορχάν υπήρξε έντονη οικοδομική δραστηριότητα στις μεγάλες πόλεις της Μικράς Ασίας. Χτίστηκαν τεμένη, λουτρά, θεολογικές σχολές, γέφυρες, δημόσια μαγειρεία, τάφοι και ασκητήρια για τους δερβίσηδες. Οι πόλεις της βορειοδυτικής Μικράς Ασίας απέκτησαν έναν ξεκάθαρο ισλαμικό-οθωμανικό χαρακτήρα. Ο Ορχάν ανέγειρε, επίσης, πολλά τζαμιά και άλλα κτήρια στα μέρη που είχε κατακτήσει ο πατέρας του Οσμάν, προς τιμήν του. Πολλές εκκλησίες στην περιοχή της Θράκης μετατράπηκαν σε τζαμιά, ενώ τουρκοί πληθυσμοί εποίκισαν την ενδοχώρα.

Μετά τον θάνατο του Ορχάν και την άνοδο στον θρόνο του Μουράτ Α΄, οι Οθωμανοί προέλασαν στη βαλκανική χερσόνησο. Το 1371 οι οθωμανικές δυνάμεις συνέτριψαν τους ενωμένους Σέρβους ευγενείς στον ποταμό Έβρο. η Σερβία κατέστη φόρου υποτελής στους Οθωμανούς, όπως και οι τρεις Βούλγαροι ηγεμόνες που είχαν υποστηρίξει τους Σέρβους στη μάχη. Η ταχύτατη εξάπλωση των Οθωμανών στα Βαλκάνια βασίστηκε σε μεγάλο βαθμό σε φαινομενικά ανεξάρτητους πολεμιστές, χριστιανικής προελεύσεως, που είχαν προσχωρήσει στο πλευρό τους. Οι οικογένειες των Εβρενός Ογλού, των Μιχαλόγλου, των Μαλκότσογλου και των Τουραχάνογλου συνέβαλαν τα μέγιστα στην κατάκτηση των Βαλκανίων, απέκτησαν μεγάλη περιουσία και ιδιόκτητες εκτάσεις γης. Στα χρόνια της βασιλείας του Μουράτ Α΄ οι Οθωμανοί εδραίωσαν την κυριαρχία τους στη Βαλκανική, ενώ οι χριστιανοί ηγεμόνες, διαιρεμένοι και απασχολημένοι ο καθένας με τα εσωτερικά προβλήματα των επικρατειών τους, αδυνατούσαν να αναχαιτίσουν την οθωμανική ορμή. Επιπλέον, ο πάπας και οι ηγεμόνες της Δύσης άργησαν να συνειδητοποιήσουν το μέγεθος του κινδύνου που διέτρεχε η χριστιανική Ευρώπη από την οθωμανική εξάπλωση. Τη δεκαετία του 1380 πραγματοποιήθηκε η οθωμανική κατάκτηση της Βουλγαρίας και η εισβολή των Οθωμανών στην Αλβανία και τη Σερβία.

Μετά τον θάνατο του Μουράτ Α΄ στη μάχη του Κοσσυφοπεδίου (1389) ανήλθε στον σουλτανικό θρόνο ο υιός του, Βαγιαζήτ Α΄ ο επονομαζόμενος Κεραυνός. Ακολούθησαν εκστρατείες των Οθωμανών στη βόρεια Βαλκανική (Ουγγαρία, Βλαχία), η κατάληψη της Θεσσαλίας και η εκστρατεία στον Μοριά. Το 1390 οι Οθωμανοί

υπέταξαν τα τουρκομανικά εμιράτα της δυτικής Μικράς Ασίας. Το 1396 ο Βαγιαζήτ συνέτριψε τον σταυροφορικό στρατό στη μάχη της Νικόπολης. Στις 28 Ιουλίου 1402 ηττήθηκε από τον μογγόλο Χαν Ταμερλάνο στη μάχη της Άγκυρας. Αυτοκτόνησε στο Άκσεχρ την 8^η Μαρτίου 1403, ενώ βρισκόταν σε αιχμαλωσία. Ακολούθησαν μακροχρόνιες εμφύλιες συγκρούσεις των υιών του Βαγιαζήτ με σκοπό τη διαδοχή του στον οθωμανικό θρόνο. Νικητής αναδείχθηκε τελικά ο Μωάμεθ Α΄ (1413), ο οποίος κατόρθωσε να σβήσει κάθε εστία εξέγερσης στα οθωμανικά εδάφη. Το 1421 ο Μωάμεθ απεβίωσε και τον διαδέχθηκε ο σουλτάνος Μουράτ Β΄, ο οποίος εξόντωσε τον διεκδικητή του θρόνου και θείο του, Μουσταφά. Ακολούθησαν οθωμανικές εισβολές στον Μοριά (1423), η κατάληψη της Θεσσαλονίκης και των Ιωαννίνων (1430), ενώ το 1439 ο σουλτάνος Μουράτ κατέλαβε τη σημαντική σερβική πόλη Σμεντέροβο. Το 1444 οι Οθωμανοί συνέτριψαν τους σταυροφόρους του Ιωάννη Ουνιάδη και του Πολωνού βασιλιά Λαδισλάου Γ΄ στη Βάρνα. Το 1448 ο Μουράτ Β΄ νίκησε πάλι τον σταυροφορικό στρατό του Ούγγρου στρατηγού, στη δεύτερη μάχη του Κοσσυφοπεδίου. Μετά τον θάνατό του το 1451, ανήλθε στον σουλτανικό θρόνο ο υιός του, Μωάμεθ Β΄ ο επονομαζόμενος Πορθητής. Κορυφαίο γεγονός της βασιλείας του και στιγμή-ορόσημο για την οθωμανική ιστορία αποτέλεσε η Άλωση της Κωνσταντινούπολης, στις 29 Μαΐου 1453 (1).

(1) Βλ. ενδεικτικά, R. P. Lindner, *Nomads and Ottoman in Medieval Anatolia*, Bloomington, 1983. Elizabeth. A. Zachariadou-A. K. Kazhdan, « TURKS », *ODB* 3, 2129-2130. C. Imber, « ὈΘΜᾶΝ I», *EI*² 8, 180-182. V. L. Ménage, « ERTOGHRUL», *EI*² 10, 710-711. *The Cambridge History of Turkey*, vol. 1: *Byzantium to Turkey, 1071-1453*, ed. Kate Fleet, Cambridge 2009, vol. 2: *The Ottoman Empire as a World Power, 1453-1603*, (επιμ.). Suraiya N. Faroqhi-Kate Fleet, Cambridge 2013, καθώς και τη σχετική βιβλιογραφία που αναφέρεται στην ιστορία του Οθωμανικού κράτους, στο τέλος της εργασίας. Βλ., επίσης, λ. « Ἀλιέω τοῦ Μιχάλεω », « Ἀμουράτεω », « Ἀμουράτης ὁ Μεχμέτεω », « Ἰησοῦν τὸν Βρενέζεω παῖδα », « Κωνσταντῖνον », « Μεχμέτεω », « Μεχμέτης ὁ Ἀμουράτεω », « Μιχάλεω », « Μουσουλμάνεω », « Ὀρχάνεω », « Παιαζήτεω », « Τουραχάνης ».

(Τριβαλλοί)

Τριβαλλοὺς

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η΄, 160, 20

Οι Σέρβοι. Ο Χαλκοκονδύλης ακολουθεί το Ηροδότειο πρότυπο και αποδίδει στους σύγχρονους του λαούς αρχαία εθνωνύμια. Στο 1^ο βιβλίο του ο ιστορικός δίνει πληροφορίες για την αρχική κοιτίδα των Σέρβων, τις περιοχές εξάπλωσής τους (βορειοδυτικά Βαλκάνια, ακτές Αδριατικής), στις οποίες κατοικούν στην εποχή του, καθώς και πληροφορίες για τη μεσαιωνική ιστορία του έθνους, τη γλώσσα και τα έθιμά τους, στο πλαίσιο της αναφοράς του στα σλαβικά έθνη (*Ίλλυριῶν γένος*) (1).

(1) Βλ. Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Α΄, 23, 6-35, 5. Kaldellis, *A new Herodotos*, 63, 78-84.

(Τυρηννοί)

Τυρηννῶν

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η΄, 169, 6

Με την ονομασία αυτή ήταν γνωστός ο αρχαίος λαός των Ετρούσκων στην Ιταλία (*Τυρηννοί*). Η περιοχή της Τυρρηνίας περιγράφεται από τον Χαλκοκονδύλη στο 6^ο βιβλίο του, με την πόλη της Φλωρεντίας να δεσπόζει στην περιοχή, εξαιτίας της δύναμης και του πλούτου της. Η περιοχή της Τυρρηνίας (Ετρουρίας) ταυτίζεται με την σύγχρονη Τοσκάνη της Ιταλίας, ενώ στην Αρχαιότητα περιελάμβανε την περιοχή ανάμεσα στους ποταμούς Άρνο και Τίβερη, στα Απέννινα και τη θάλασσα της Τυρρηνίας. Οι Τυρηννοί (Ετρούσκοι) ήταν λαός με ασαφή προέλευση που έζησε στην δυτική-κεντρική Ιταλία, περίπου τον 8^ο αι. π. Χ. . Στο απόγειο της ισχύος του, η επιρροή του εκτεινόταν από την κοιλάδα του Πάδου ως την Καμπανία, συμπεριλαμβανομένης της ίδιας της Ρώμης. Αν και υποτάχθηκε στους Ρωμαίους πολιτικά τον 3^ο αι. π. Χ. περίπου, η πολιτιστική του επίδραση παρέμεινε ισχυρή. Οι Ρωμαίοι υιοθέτησαν πολλά στοιχεία των Ετρούσκων στους τομείς της θρησκείας και του σχεδιασμού κτιρίων και πόλεων (1).

(1) Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, ΣΤ', 66, 11-67, 17. « Ετρουρία », « Ετρούσκοι », *YCH* 5, 1485. H. J. Rose, « Tyrrhenus (Τυρρηνός) », *OCD* B', 1523.

3. Αξιώματα και όροι

αζάπηδες

Χαλκοκονδύλης, Αποδείξεις Ιστοριών, Η', 183, 15

Ο *αζάπης* είναι λέξη αραβικής προέλευσης (τουρκ. 'azab) που σημαίνει « ο ανύπανδρος άνδρας ή η ανύπανδρη γυναίκα ή ο, η παρθένος ». Ο όρος αυτός αφορά στρατιώτες που πολέμησαν υπό τις διαταγές των Οθωμανών και άλλων τουρκομανικών εμιράτων από τον 13^ο μέχρι τον 19^ο αι. . Για τους άνδρες που στρατολογούνταν με τη μέθοδο του παιδομαζώματος ο γάμος ήταν απαγορευμένος πριν τη συνταξιοδότηση. Οι πρώτοι αζάπηδες στους οποίους γίνεται αναφορά από τις ιστορικές πηγές εντοπίζονται να υπηρετούν ως πεζοναύτες στο εμιράτο του Αϊδινίου, τον 13^ο αι. . Στρατολογούνταν ανύπανδροι από τα παραθαλάσσια χωριά της περιοχής. Ο όρος χρησιμοποιούνταν και στο σουλτανάτο των Σελτζούκων, αλλά και στα διάδοχα μουσουλμανικά εμιράτα που διέθεταν παραθαλάσσιες περιοχές. Στην πρώιμη οθωμανική περίοδο ο όρος χρησιμοποιούνταν για να περιγράψει τους ελαφρά οπλισμένους τοξότες που στρατολογούνταν με σκοπό τη συμμετοχή σε μία συγκεκριμένη εκστρατεία. Η θέση τους στο πεδίο της μάχης βρισκόταν μπροστά από το πυροβολικό και τους γενιτσάρους. Έδιναν το έναυσμα για την έναρξη της μάχης, καθώς εξαπέλυαν εναντίον του εχθρού πυκνά βέλη.

Από τα μέσα του 14^{ου} αι., οι αζάπηδες αποτελούσαν τις φρουρές των οθωμανικών οχυρών (τουρκ. *kal'e azablari*). Η οργάνωσή τους προσομοίαζε με αυτή των γενιτσάρων. Ο μισθός τους προερχόταν από το βασιλικό θησαυροφυλάκιο. Σταδιακά, πιθανώς, τους επιτρεπόταν να νυμφευθούν, καθώς η επάνδρωση θέσεων σε αυτές τις στρατιωτικές μονάδες κατέληξε να είναι κληρονομική. Οι Οθωμανοί, συνεχίζοντας την παράδοση του τουρκομανικού εμιράτου του Αϊδινίου, προσλάμβαναν αζάπηδες που υπηρετούσαν σε ναυτικές μονάδες και διέθεταν μουσκέτα. Ο μισθός τους προερχόταν, και σε αυτή την περίπτωση, από το βασιλικό θησαυροφυλάκιο. Οι μονάδες αυτές διέθεταν δικούς τους αξιωματικούς, οι οποίοι ήταν διοικητές γαλερών ή κατείχαν υψηλά αξιώματα στη διοίκηση του οθωμανικού στόλου. Είχαν την ευθύνη φρούρησης των πολεμικών πλοίων, όσο αυτά στάθμευαν σε λιμάνια και ναυτικές βάσεις **(1)**.

(1) Moravcsik, *Byzantinoturcica* II, 56. H. Bowen, « AZAB», *Et*² 1, 807. Fodor, *Ottoman warfare*, 211-212.

(αλοφατζίδες)

αλοφατζίδα

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η', 201, 4

Οι αλοφατζίδες (τουρκ. ulufeci = « μισθωτοί άνδρες ») αποτελούσαν ένα από τα ἑξι συντάγματα ιππικού των *καπηκουλήδων* (τουρκ. *kapıkulu* = « σκλάβος της Πύλης », αιχμάλωτος ή νεοσύλλεκτος του παιδομαζώματος προσαρτημένος σε στρατιωτική, διοικητική ή αυλική υπηρεσία). Η πληρωμή τους γινόταν, κατά κύριο λόγο, σε χρήματα και το ύψος του μισθού τους αντανakλούσε το κύρος τους στην αυλική ιεραρχία. Ο οπλισμός τους αποτελούνταν από τόξα, λόγχες, ξίφη και ασπίδες και παρεχόταν από τον σουλτάνο, όπως και η αλυσόπλεκη πανοπλία τους. Σε κάποιους (περίπου το 1/3 της δύναμής τους) δίνονταν θώρακες με ελάσματα, κράνη και πανοπλία για το ἄλογό τους. Στο πεδίο της μάχης παρατάσσονταν στα δεξιά και στα αριστερά του σουλτάνου. Παραμένει ἄγνωστη η χρονολογία που ιδρύθηκαν ως στρατιωτικός σχηματισμός. Τη διοίκησή τους είχε ἕνας *αγάς* (τουρκ. *agha* = « αρχηγός », « κύριος », « κάτοχος γης », τίτλος που αποδιδόταν σε άτομα που κατείχαν υψηλόβαθμες θέσεις στην οθωμανική στρατιωτική ιεραρχία). Μαζί με τους γενιτσάρους, οι αλοφατζίδες συνόδευαν τον σουλτάνο στις εκστρατείες, κουβαλούσαν τα ὅπλα του και οδηγούσαν τα ἄλογά του.

(1) Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Ε', 9, 12-13. Η', 201, 4-7. Moravcsik, *Byzantinoturcica* II, 65. H. Bowen, « AGHA », *Et*² 1, 245-246. Shai Har-El, « SILĀḤDĀR », *Et*² 9, 609-610. Fodor, *Ottoman warfare*, 208-209. Βλ., επίσης, λ. « *καρίπιδας* », « *σιλικτάριδας* ».

(Απόλλωνος...θρησκεία)

Απόλλωνος...θρησκείαν

Χαλκοκονδύλης, Αποδείξεις Ἱστοριῶν, Η΄, 180, 20

Ο Λαόνικος Χαλκοκονδύλης αναφέρει στο συγκεκριμένο σημείο του 8^{ου} βιβλίου ότι οι Βοημοί ήταν παγανιστές και ακολουθούσαν τη λατρεία του θεού Απόλλωνα. Αυτή η πληροφορία εντάσσεται στον τρόπο προσέγγισης του ιστορικού για τις θρησκείες που ακολουθούσαν διάφοροι λαοί, πέραν των δύο κυρίαρχων θρησκειών της εποχής του, του Χριστιανισμού και του Ισλάμ. Η αναφορά που κάνει στο 3^ο βιβλίο του ότι μέχρι πριν από λίγο καιρό οι Βοημοί λάτρευαν τη φωτιά και τον ήλιο, δηλώνει ότι ο Χαλκοκονδύλης ακολουθεί το Ηροδότειο πρότυπο των εθνογραφικών παρεκβάσεων και της απονομής θρησκευτικών χαρακτηριστικών στην περιγραφή των λαών. Χρησιμοποιεί, επομένως, θεούς του ελληνικού δωδεκάθεου, για να δηλώσει τις λατρευτικές συνήθειες λαών. Ωστόσο, οι Βοημοί είχαν προσηλυτιστεί στη χριστιανική θρησκεία από τον 9^ο αιώνα. Πιθανώς, ο ιστορικός διέθετε συγκεκριμένες πληροφορίες από καθολικές πηγές, οι οποίες θεωρούσαν το κίνημα των Χουσιτών Τσέχων αιρετικό και με αυτό συνδεόταν η ιεραποστολή του φραγκισκανού μοναχού στη Βοημία, Giovanni di Capestrano, ο οποίος είχε διατελέσει αποστολικός λεγάτος και παρατηρητής της Αγίας Έδρας. Στη συγκεκριμένη ιεραποστολή αναφέρεται ο Χαλκοκονδύλης στο 8^ο βιβλίο του· συγκεκριμένα, εναντίον των αιρετικών Χουσιτών της Βοημίας, πολλούς από τους οποίους πέτυχε ο φραγκισκανός ιεραπόστολος με τις διδαχές του να επαναφέρει στην αληθινή πίστη του Ιησού Χριστού. Η καθολική προπαγάνδα πράγματι παρουσίαζε τις διδαχές των Χουσιτών ως ειδωλολατρικές και ανατρεπτικές **(1)**.

(1) Βλ. Χαλκοκονδύλης, Αποδείξεις Ἱστοριῶν, Γ΄, 124, 4-16. Η΄, 180, 16-22. 186, 12-187, 7. Ditten, Der Russland Excurs, 58. PLP 5, 11032, 103. Kaldellis, Histories 2, 504, σημ. 67-68, 72-73· του ίδιου, A new Herodotos, 104-105, σημ. 6.

Άρεος δ' ἦν ἡμέρα

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η', 159, 3-4

Η Τρίτη, 29 Μαΐου 1453. Ο όρος *Άρεος ἡμέρα*, δηλαδή *ἡμέρα του Άρη*, μάλλον παραπέμπει στην ετυμολογία της ονομασίας της Τρίτης στις λατινογενείς γλώσσες (γαλλ. Mardi, ιταλ. Martedì) **(1)**.

(1) Βλ. Νικολούδης, *Βυζαντίου Άλωσις*, 111-112, σημ. 36.

(ἄρχων τῶν νεηλύδων)

ἄρχοντα τῶν νεηλύδων

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η', 184, 3

Πρόκειται για τον *αγά* (τουρκ. agha = « αρχηγός », « κύριος », « κάτοχος γης », τίτλος που αποδιδόταν σε άτομα που κατείχαν υψηλόβαθμες θέσεις στην οθωμανική στρατιωτική ιεραρχία) *των γενιτσάρων* (τουρκ. yeniçeri ağası), ο οποίος ήταν ο στρατιωτικός διοικητής του στρατιωτικού σώματος των γενιτσάρων και απολάμβανε ιδιαίτερων τιμών στην στρατιωτική ιεραρχία. Αποτελούσε μέρος της εξωτερικής υπηρεσίας του σουλτάνου, των κλάδων εκείνων, δηλαδή, που ρύθμιζαν τις σχέσεις του σουλτάνου με τον έξω κόσμος, όπως ο τακτικός οθωμανικός στρατός. Ο αγάς των γενιτσάρων, μετά από κάθε συνεδρίαση του αυτοκρατορικού συμβουλίου, του οποίου αποτελούσε μέλος, εισερχόταν πρώτος στην αίθουσα που βρισκόταν πίσω από την Πύλη της Ευτυχίας, για να τον δεχθεί ο σουλτάνος και να επικυρώσει τις πράξεις του **(1)**.

(1) Inalcik, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία*, 142-143, 163, 365. Moravcsik, *Byzantinoturcica* II, 110-111. H. Bowen, « AGHA », *Et*² 1, 245-246.

(Ασίας στρατηγός, Ευρώπης στρατηγός ὁ μέγας)

Ασίας στρατηγὸν, Ευρώπης στρατηγὸν τὸν μέγαν

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ἱστοριῶν*, Η΄, 198, 7-8

Πρόκειται για τους *μπεηλερμπέηδες* (τουρκ. beylerbeyi) Ρούμελης (Ευρώπης) και Ασίας (Ανατολίας). Οι « μπέηδες των μπέηδων » ή « διοικητές των διοικητών » αποτελούσαν το ανώτερο κλιμάκιο της οθωμανικής επαρχιακής διοίκησης. Το *μπεηλερμπεηλίκι* αποτελούσε τη μεγαλύτερη σε έκταση επαρχιακή μονάδα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ο μπεηλέρμπεης της Ρούμελης αποτελούσε, επίσης, τον αρχηγό όλων των τιμαριούχων σπαχίδων των βαλκανικών επαρχιών και διέθετε το προνόμιο να συμμετέχει στο αυτοκρατορικό συμβούλιο στο πλευρό των βεζίρηδων και να παίρνει μέρος στις συζητήσεις, προνόμιο που επικυρώθηκε από τον σουλτάνο Σουλεϊμάν Α΄. Κάποιες φορές η θέση αυτή δινόταν και στον μεγάλο βεζίρη. Το έτος ίδρυσης του μπεηλερμπεηλικίου Ρούμελης προσδιορίζεται περίπου το 1362, με έδρα την Αδριανούπολη και αργότερα τη Σόφια και το Μοναστήρι, ενώ το έτος ίδρυσης του μπεηλερμπεηλικίου Ανατολής θεωρείται το 1393, με έδρα την Άγκυρα και την Κιουτάχεια. Πρώτος μπεηλέρμπεης θεωρείται ότι υπήρξε ο Λάλα Σαχίν, υπό τον σουλτάνο Μουράτ Α΄, τίτλος που αφορούσε, όμως, τη γενική διοίκηση του στρατού, ανεξαρτήτως περιοχής. Επί Μωάμεθ Α΄ εμφανίζονται δύο μπεηλερμπέηδες, ένας στην Ευρώπη και ένας στην Ανατολή. Επί Μουράτ Β΄, οι δύο μπεηλερμπέηδες είχαν υπό τις διαταγές τους τους σαντζάκμπεηδες και τους τιμαριούχους σπαχήδες των περιοχών τους, μέσω των οποίων διοικούσαν την επαρχία. Με την διεύρυνση των οθωμανικών εδαφών και τη δημιουργία νέων επαρχιών, στο τέλος του 16^{ου} αι. υπήρχαν περίπου σαράντα μπεηλερμπέηδες.

Επί Μωάμεθ Β΄ ο τίτλος κατέστη ιδιαίτερα τιμητικός στην οθωμανική διοικητική ιεραρχία, αμέσως μετά από αυτόν των βεζίρηδων. Για το οθωμανικό σουλτανάτο θεωρούνταν αντιβασιλείς και διέθεταν δική τους Αυλή και συμβούλιο (τουρκ. dīwān), στο οποίο προήδρευαν. Αρχικά, οι μπεηλερμπέηδες είχαν τη δυνατότητα να χορηγούν τιμάρια και ζιαμέτια, όμως, μετά το 1530 μπορούσαν να χορηγήσουν με δικό τους *βεράτι* (τουρκ. berāt = επίσημο δημόσιο έγγραφο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας με το οποίο επικυρωνόταν ή αναγνωριζόταν υψηλόβαθμη

διοικητική θέση, καθώς και τα προνόμια που απέρρεαν από τη συγκεκριμένη θέση) μόνο μικρότερης έκτασης τιμάρια (τουρκ. *tedhkiresiz*) (1).

(1) Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η', 198, 2-10. Inalcik, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία*, 164-165, 186, 371. Moravcsik, *Byzantinoturcica* II, 250-251. Shai Har-El, « SILĀHDĀR », *El²* 9, 609-610. Fodor, *Ottoman warfare*, 204. Βλ., επίσης, λ. « ἀλοφατζίδας », « καρίπιδας ».

βασιλεὺς

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η', 158, 1

Με τη χρήση του όρου *βασιλεύς*, χωρίς να υπάρχει κάποια επιμέρους διάκριση, ο Χαλκοκονδύλης αναφέρεται στο 8^ο βιβλίο του στον Οθωμανό σουλτάνο Μωάμεθ Β' (1).

(1) Kaldellis, *A new Herodotos*, 77

βασιλεὺς Ἑλλήνων

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η', 158, 20

Ο Βυζαντινός αυτοκράτορας (1).

(1) Βλ. λ. « Ἕλληνες », « Ῥωμαίων ».

γραμματεὺς

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η', 198, 21

Ο *δεφτερδάρης του χαζινέ* (τουρκ. *hazîne defterdâri*), επαρχιακός αξιωματούχος που ήταν επιφορτισμένος με τη διαχείριση των πόρων του κεντρικού θησαυροφυλακίου. *Δεφτερδάρης* για τους Οθωμανούς ήταν « αυτός που βαστά το κατάστιχο », δηλαδή ο διαχειριστής ή ο αρχηγός των οικονομικών υπηρεσιών. Ο

Χαλκοκονδύλης αναφέρει ότι ο *γραμματεύς* ήταν υψηλόβαθμος αξιωματούχος, μετά τους βεζίρηδες στη διοικητική ιεραρχία. Ήταν υπεύθυνος για τη συγκέντρωση των φόρων και των εισοδημάτων για το βασιλικό θησαυροφυλάκιο (*χαζίνες*, (τουρκ. *hâss* ή *hâs* = « ιδιαίτερο », ονομασία των γαιών του σουλτάνου, από την εκμετάλλευση των οποίων προέκυπτε ετήσιο εισόδημα πάνω από εκατό χιλιάδες άσπρα), καθώς και για τη συγκέντρωση των φόρων υποτελείας. Στη συνέχεια, γίνεται ανάλυση από τον ιστορικό των προσόδων του σουλτάνου. Την εποπτεία του δεφτερδάρη είχε κανονικά ο μεγάλος βεζίρης, ωστόσο, με διάταγμα του Μωάμεθ Β΄, ο δεφτερδάρης ήταν ο αποκλειστικός υπεύθυνος για τις οικονομικές συναλλαγές που αφορούσαν το βασιλικό θησαυροφυλάκιο. Έπρεπε, όμως, να υποβάλλει μηνιαία έκθεση των πεπραγμένων του στον μεγάλο βεζίρη. Μετά τη λήξη του αυτοκρατορικού συμβουλίου, στο οποίο συμμετείχε, ο συγκεκριμένος αξιωματούχος, είχε δικαίωμα να συγκαλέσει συμβούλιο στην επίσημη κατοικία του, για να συζητήσει υποθέσεις του ιδιαίτερου γραφείου του. Για να απολυθεί ο δεφτερδάρης, έπρεπε να προηγηθεί απευθείας εισήγηση στον σουλτάνο. **(1)**.

(1) Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η΄, 198, 20-201, 18. Inalcik, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία*, 141, 367, 377, 378.

ζύχιδες

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η΄, 158, 12

Οι σείχηδες (τουρκ. *zāhid* = « οι ευσεβείς, οι ερημίτες »). Η λέξη είναι αραβικής προέλευσης και έχει τη σημασία του « αρχηγού, φυλάρχου ». Οι σείχηδες ήταν λαϊκοί θρησκευτικοί ηγέτες και πνευματικοί καθοδηγητές του σουλτάνου. Επιπλέον, αποτελούσαν θρησκευτικούς εκπροσώπους επαγγελματικών συντεχνιών **(1)**.

(1) Moravcsik, *Byzantinoturcica* II, 132. Inalcik, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία*, 374.

(ήγεμόνες)

ήγεμόνας

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η΄, 198, 16

Πρόκειται για τους *βεζίρηδες* (τουρκ. *vezîr*), υπουργούς του σουλτάνου και μέλη του αυτοκρατορικού συμβουλίου. Η κυριολεκτική σημασία της λέξης είναι αυτή του « αχθοφόρου ». Τον 15^ο αι. υπήρχαν πιθανότατα τρεις βεζίρηδες. Ήταν υπεύθυνοι για πολιτικές και στρατιωτικές υποθέσεις και συμμετείχαν στις εκστρατείες του σουλτάνου είτε υπό την εποπτεία του είτε υπό την εποπτεία του μεγάλου βεζίρη. **(1)**.

(1) Moravcsik, *Byzantinoturcica* II, 88. Inalcik, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία*, 366. « βεζίρης », *YCH* 3, 802. Imber, *Ottoman Empire*, 154-176.

(Ίησοῦ θρησκεία)

Ίησοῦ θρησκείαν

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η΄, 180, 21

Ο Χαλκοκονδύλης με τη χρήση αυτού του όρου αναφέρεται στη χριστιανική θρησκεία, τον Χριστιανισμό **(1)**.

(1) Βλ. Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Γ΄, 124, 4-16. Η΄, 180, 16-22. 186, 12-187, 7. Kaldellis, *A new Herodotos*, 104-105

ίπποδρόμοι

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η΄, 193, 12. 194, 3

Οι *ίπποδρόμοι* είναι η απόδοση από τον Χαλκοκονδύλη στα ελληνικά του όρου *akîndjî* (άτακτο ιππικό), στο οποίο βασίστηκε η εξάπλωση των Οθωμανών, κυρίως στον χώρο των Βαλκανίων, τους πρώτους αιώνες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η ετυμολογία του ονόματος προέρχεται από το ουσιαστικό *akîn* που σημαίνει « επιδρομή,

εισβολή σε εχθρική περιοχή». *Ακιντζήδες*, συνεπώς, είναι αυτοί που πραγματοποιούν επιδρομές σε ξένες περιοχές, για να κάνουν αναγνώριση του εχθρικού εδάφους, να λεηλατήσουν ή να καταστρέψουν.

Από τις πληροφορίες των πηγών, όσον αφορά την περίοδο της βασιλείας του Μωάμεθ Β΄, μαθαίνουμε ότι οι ακιντζήδες δεν πληρώνονταν από το σουλτανικό θησαυροφυλάκιο, αλλά από τα λάφυρα που συγκέντρωναν από τις επιδρομές τους. Δεν κατασκήνωναν μαζί με τον υπόλοιπο τακτικό οθωμανικό στρατό, αντιθέτως μετακινούνταν συνεχώς και επέδραμαν στην εχθρική χώρα, την οποία λεηλατούσαν και κατέστρεφαν από άκρη σε άκρη. Διέθεταν εξαιρετική πειθαρχία, τόσο στο πεδίο της μάχης, όσο και στο διαμοιρασμό των λαφύρων. Σε μία επιδρομή που θα πραγματοποιούνταν σε εχθρικό έδαφος, ο αριθμός των ακιντζήδων αριθμούσε τριάντα χιλιάδες άνδρες. Οι μονάδες των ακιντζήδων ιδρύθηκαν βαθμιαία κατά τη διάρκεια της προέλασης των Οθωμανών προς τη βόρεια Βαλκανική. Τον 15^ο αι. η συνολική δύναμη των ακιντζήδων αριθμούσε σίγουρα όχι λιγότερους από σαράντα με πενήντα χιλιάδες άνδρες. Την διοίκησή τους είχαν ντόπιοι παραμεθόριοι μπέηδες και οι επίγονοί τους, με μεγάλη επιρροή ανάμεσά τους. Οι παραμεθόριοι μπέηδες προέρχονταν από τις οικογένειες των Εβρενός, των Μιχαλόγλου, των Τουραχάνογλου και των Μαλκότσογλου. Ουσιαστικά, οι οικογένειες αυτές αποτελούσαν ντόπιες δυναστείες, με ιδιόκτητες εκτάσεις γης σε όλη την έκταση των Βαλκανίων, ως επιβράβευση των υπηρεσιών που είχαν προσφέρει στο οθωμανικό κράτος, κατά τη διάρκεια της προέλασης των Οθωμανών στη Βαλκανική, τον 14^ο και τον 15^ο αι. .

Στα τέλη του 16^{ου} αι. οι ακιντζήδες έχασαν τη σπουδαιότητά τους. Πολλοί απορροφήθηκαν στους κλάδους του πυροβολικού, των οπλουργών και των οδηγών, ενώ αρκετοί ζήτησαν να ενταχθούν στις τάξεις του τακτικού οθωμανικού στρατού και να διαθέτουν σταθερή μισθοδοσία. Γύρω στο 1630, είχαν απομείνει μόλις δύο χιλιάδες ακιντζήδες, ενώ οι υπόλοιποι υπηρετούσαν πλέον ως απλοί στρατιώτες ή στρατεύματα που πληρώνονταν σταθερά από το σουλτανικό θησαυροφυλάκιο **(1)**.

(1) Moravcsik, *Byzantinoturcica* II, 59. A. Decei, « ΑΚΪΝΔJЇ », *ΕΠ* 1, 340. Fodor, *Ottoman warfare*, 204-205.

(καρίπιδες)

καρίπιδας

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η', 201, 4

Οι *καρίπιδες* (τουρκ. *garib yiğitleri* = « ξένοι ») αποτελούσαν, μαζί με τους αλοφατζίδες και τους σιλιχτάρηδες της δεξιάς και της αριστερής πτέρυγας, ένα από τα έξι συντάγματα ιππικού των *καπηκουλήδων* (τουρκ. *kapıkulu* = « σκλάβος της Πύλης », αιχμάλωτος ή νεοσύλλεκτος του παιδομαζώματος προσαρτημένος σε στρατιωτική, διοικητική ή αυλική υπηρεσία). Η πληρωμή τους γινόταν με τον ίδιο τρόπο με αυτόν των αλοφατζίδων, όπως και η παροχή σε οπλισμό. Παραμένει άγνωστη η χρονολογία που ιδρύθηκαν ως στρατιωτικός σχηματισμός. Από έρευνες οθωμανικών τιμαριωτικών κατάστιχων και πηγών έχει προταθεί η άποψη ότι το σύνταγμα των καρίπιδων επανδρωνόταν με άνδρες που προέρχονταν από πληθυσμούς εκτός οθωμανικής επικράτειας και διαφορετικών εθνοτήτων, κυρίως Ταταρικής προέλευσης. Ο Χαλκοκονδύλης αναφέρει ότι προέρχονταν από τη βόρεια Αφρική (Λιβύη, Αίγυπτος). Οι καρίπιδες είχαν τις ίδιες αρμοδιότητες στις εκστρατείες με τους γενιτσάρους, τους αλοφατζίδες και τους σιλιχτάρηδες, **(1)**.

(1) Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Ε', 9, 8, 11. Η', 201, 3-6. Moravcsik, *Byzantinoturcica* II, 154. H. Bowen, « AGHA », *EP²* 1, 245-246. V. L. Ménage, « BEGLERBEGI, BEYLERBEYI », *EP²* 1, 1159-1160. Fodor, *Ottoman warfare*, 208-209. Βλ., επίσης, λ.« *άλοφατζίδας* », « *καρίπιδας* ».

Ναζηραῖος

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η', 180, 17

Ο μοναχός **(1)**.

(1) Βλ. Kaldellis, *Histories* 2, 526.

(ναύαρχος)

ναύαρχον

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ἱστοριῶν*, Η΄, 158, 6

Ο *καπουντάν-ι-ντεριά* (τουρκ. *karudan-i-derya*). Πρόκειται για τον « καπετάνιο της θάλασσας », τον αρχιναύαρχο του οθωμανικού στόλου, τον καπουντάν ή καπετάν πασά. Η έδρα του βρισκόταν στην Καλλίπολη, κύρια οθωμανική ναυτική βάση, ενώ ήταν συγχρόνως και σαντζάκμπεης της περιοχής **(1)**.

(1) Inalcik, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία*, 369. S. Ozbaran, « *ΚΑΡΟΥΔΑΝ ΠΑΣΧΑ* », *ΕΙ*² 4, 571-572. ΒΛ., επίσης, λ. « *Παλτόγλης* ».

νεήλυδες

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ἱστοριῶν*, Η΄, 152, 5

Με τη χρήση του όρου *νεήλυδες* ο Χαλκοκονδύλης αναφέρεται στους γενιτσάρους (τουρκ. *yeniceri* = « νέος στρατός ») . Οι γενίτσαροι αποτελούσαν το μόνιμο πεζικό του σουλτάνου, που στρατολογούνταν με τη μέθοδο του *ντεβσιρμέ* (τουρκ. *devşirme* = « συλλογή »· παιδομάζωμα, στρατολογία χριστιανόπουλων με σκοπό να εκπαιδευθούν, για να υπηρετούν στην αυλή, τη διοίκηση ή τα στρατεύματα των καπικουλήδων· νεοσύλλεκτος παιδομαζώματος) και πληρώνονταν από το κρατικό θησαυροφυλάκιο. Το παιδομάζωμα αφορούσε παιδιά 4 έως 14 ή 5 έως 12 ετών και γίνονταν αποκλειστικά από τους χριστιανικούς πληθυσμούς της Βαλκανικής.

Υπάρχει μία μακρά παράδοση στρατολόγησης ανδρών για την επάνδρωση ενός μόνιμου στρατιωτικού σώματος, έναντι αμοιβής, στα τουρκομανικά εμιράτα της Μικράς Ασίας. Οι ριζές αυτής της παράδοσης εντοπίζονται από το Σελτζουκικό Σουλτανάτο του Ρουμ μέχρι την εμφάνιση του πεζικού των *yaya* (« πεζός »· στρατολογημένος Τούρκος αγρότης), στρατιωτικού θεσμού που εισήγαγε ο Οθωμανός σουλτάνος Ορχάν μετά την κατάληψη της βυζαντινής Νίκαιας στη Μικρά Ασία, το 1331. Επιπλέον, η παράδοση της ύπαρξης ενός προσωπικού στρατού του ηγεμόνα, που αποτελούνταν από σκλάβους προσωπικής ιδιοκτησίας του, προέρχεται από τους Αββασίδες χαλίφες, παράδοση την οποία ακολούθησαν και οι Οθωμανοί σουλτάνοι.

Οι πρώτοι γενίτσαροι στρατολογήθηκαν πιθανώς τη δεκαετία του 1370 και

αποτελούνταν από χριστιανούς αιχμαλώτους πολέμου, την περίοδο βασιλείας του Μουράτ Α΄, και από σκλαβοπάζαρα. Αριθμούσαν, αρχικά, μέχρι χίλιους άνδρες και πληρώνονταν ημερησίως δύο άσπρα. Τα επόμενα χρόνια, το 1/5 των αιχμαλώτων από στρατιωτικές επιχειρήσεις, σύμφωνα με το ισλαμικό δίκαιο, στρατολογούνταν στις τάξεις των γενιτσάρων, καθώς ανήκαν στον σουλτάνο, ενώ ως μέτρο πύκνωσης των τάξεών τους ξεκίνησε και το παιδομάζωμα από τους χριστιανικούς πληθυσμούς. Ο αριθμός των αγοριών που στρατολογούνταν και των επαρχιών από τις οποίες γινόταν η επιλογή ποικίλλει κάθε φορά. Ένας μέσος όρος πιθανώς ήταν για κάθε σαράντα χριστιανικές οικογένειες να δίδεται ένα αγόρι. Το παιδομάζωμα πραγματοποιούνταν κάθε τρία με επτά χρόνια. Από αυτή την έκτακτη εισφορά εξαιρούνταν οι χριστιανοί των αστικών κέντρων και όσοι ήταν τεχνίτες. Επίσης, δεν στρατολογούνταν παιδιά που οι γονείς τους τα είχαν παντρέψει, με σκοπό, φυσικά, την αποφυγή του παιδομαζώματος, ή τα μοναχοπαίδια.

Το παιδομάζωμα ως μέτρο υιοθετήθηκε, πιθανώς, αρχικά από τους παραμεθόριους ημιαυτόνομους Οθωμανούς μπέηδες της Βαλκανικής και υιοθετήθηκε κατόπιν από τους σουλτάνους. Κατά τη διάρκεια των πρώτων ετών βασιλείας του Μωάμεθ Β΄ εφαρμόστηκε ένας τελείως διαφορετικός τρόπος εκπαίδευσης για τα νεαρά παιδόπουλα. Από τη στιγμή που ένα νεαρό αγόρι στρατολογούνταν με τη μέθοδο του παιδομαζώματος, εξεταζόταν αρχικά για τις φυσικές και πνευματικές αρετές του. Τα παιδιά με τα μεγαλύτερα προσόντα εισέρχονταν στις υπηρεσίες του παλατιού του σουλτάνου ως *ιτς ογλάν* (τουρκ. *iç oğlan* = « εσωτερικό παιδόπουλο », νεοσύλλεκτος του παιδομαζώματος που εκπαιδεύονταν ως υπηρέτης στο Σαράι). Εκπαιδεύονταν για δύο έως επτά χρόνια από τους δασκάλους τους στο Σαράι, κάτω από την αυστηρή επιτήρηση των ευνούχων και στη συνέχεια περνούσαν από μία δεύτερη επιλογή που λεγόταν *τσικμάς*.

Η επιτήρησή τους από τους λευκούς αρχιευνούχους ήταν ιδιαίτερα αυστηρή. Όλη η ζωή τους ήταν προγραμματισμένη· οι ώρες ύπνου, ξεκούρασης, φαγητού και παιχνιδιού, καθώς και το πού και πότε συζητούσαν. Τα μαθήματά τους περιελάμβαναν ιππασία, ξιφασκία, σκοποβολή, πάλη και *τζερίτ* (είδος έφιππης κονταρομαχίας). Παιδιά που έδειχναν κλίση προς τις θεολογικές επιστήμες προωθούνταν στα θρησκευτικά επαγγέλματα, ενώ όσοι διακρίνονταν στην καλλιγραφία ετοιμάζονταν για μια καριέρα σε γραφειοκρατικές θέσεις. Η έξοδος των παιδιών απαγορευόταν από το Σαράι. Ζούσαν ζωή εργένηδων και κατά κανόνα έμεναν στο παλάτι έως την ηλικία των είκοσι πέντε ή τριάντα. Ο βασικός σκοπός της εκπαίδευσης τους ήταν η δημιουργία της

ισχυρής εντύπωσης ότι το μεγαλύτερο προνόμιό τους ήταν η υπηρεσία τους στον σουλτάνο. Οι σουλτάνοι επεδείκνυαν μεγάλο ενδιαφέρον για την πρόοδο των παιδιών και πολλές φορές ενημερώνονταν προσωπικά για την πρόοδό τους.

Τα παιδιά που δεν είχαν επιλεγεί για τα διαμερίσματα του παλατιού, προτού ενταχθούν στο σώμα των γενιτσάρων, παραχωρούνταν στα σπίτια επιφανών Τούρκων υπηκόων του σουλτάνου ή αγροτών στη Μικρά Ασία, έναντι μισθώματος ενός ή δύο χρυσών δουκάτων. Εκεί μάθαιναν τα τουρκικά έθιμα και τη γλώσσα. Επίσης, εξασκούσαν στον χειρισμό όπλων και τη σκληρή χειρωνακτική εργασία. Στην ηλικία των είκοσι επέστρεφαν στο σουλτανικό παλάτι και στελέχωναν τις τάξεις του ιππικού που πληρωνόταν από το βασιλικό θησαυροφυλάκιο (τουρκ. *kapikulu ocaklari*).

Στα τέλη του 14^{ου} αι. οι γενίτσαροι, αποτελούσαν την προσωπική σωματοφυλακή του Οθωμανού ηγεμόνα, τους « ακολούθους, συντρόφους » του (τουρκ. *yoldaş*). Καθώς τα χρόνια περνούσαν, οι τάξεις των γενιτσάρων πύκνωναν και διευρύνθηκε ο ρόλος τους. Μία ομάδα πενήντα-εξήντα ατόμων επιλεγόταν ανάμεσά τους και τους αποδιδόταν ο τίτλος *solak*. Διοικητής τους ήταν ο *solakbaşı*. Ο οπλισμός τους αποτελούνταν από τόξα και παρατάσσονταν πίσω από τον σουλτάνο. Στο πρώτο μισό του 15^{ου} αι., πολλοί γενίτσαροι στάλθηκαν στα φρούρια των οθωμανικών επαρχιών με σκοπό την επάνδρωσή τους. Επιπλέον, με την εγκατάστασή τους στη συγκεκριμένη επαρχία αποτελούσαν τους τοπικούς αντιπροσώπους του σουλτάνου στην περιοχή.

Ο επικεφαλής των γενιτσάρων είχε τον τίτλο του *αγά*. Ο *αγάς* των γενιτσάρων αποτελούσε μέλος του αυτοκρατορικού συμβουλίου. Ο τίτλος αυτός εμφανίζεται για πρώτη φορά σε ένα έγγραφο του 1389, όταν κάποιος Μεχμέτ, που έφερε τον συγκεκριμένο τίτλο, οδήγησε δύο χιλιάδες γενιτσάρους τοξότες στη μάχη του Κοσσυφοπεδίου. Μετά τον *αγά*, στην ιεραρχία των γενιτσάρων βρίσκονταν οι *yayabasis* που διοικούσαν τις κύριες μονάδες (τουρκ. *orta*), οι οποίες αποτελούνταν από εκατό άνδρες η καθεμία.

Ο σουλτάνος Μουράτ Β΄ αναμόρφωσε τα συντάγματα των γενιτσάρων και ο αριθμός τους ανήλθε στις τρεις χιλιάδες. Από αυτούς ένα μικρό ποσοστό ήταν τεχνικοί ή δημόσιοι υπάλληλοι. Το 1451 ο σουλτάνος Μωάμεθ Β΄ πρόσθεσε στις τάξεις των γενιτσάρων τους φύλακες των σκύλων του και ιερακοτρόφους. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα ο αριθμός τους να φτάσει περίπου τις πέντε χιλιάδες άνδρες. Κάθε απλός στρατιώτης που υπηρετούσε στις τάξεις των γενιτσάρων πληρωνόταν τη μέρα με 3 έως 5 άσπρα και λάμβανε ένα ετήσιο χρηματικό ποσό για τα ενδύματά του και την αγορά

τόξου. Χαρακτηριστικό της στολής τους ήταν το λευκό κάλυμμα της κεφαλής τους (τουρκ. zerkülah) με ένα πτερύγιο στραμμένο προς τα πίσω. Ο βασικός οπλισμός τους αποτελούνταν από τόξα, σπάθες, ασπίδες και μία ελαφρά αλυσιδωτή πανοπλία. Κάποια γενιτσαρικά τάγματα διέθεταν, επιπλέον, βαλλίστρες (τουρκ. zenberek). Τη δεκαετία του 1440, ολοένα περισσότερες γενιτσαρικές μονάδες άρχισαν να εξοπλίζονται με πυροβόλα όπλα χειρός, μακριές λόγχες, δόρατα που στην απόληξή τους είχαν πελέκει, τσεκούρια (τουρκ. balta, paçak), αντί των όπλων που αναφέρθηκαν παραπάνω. Το σώμα των γενιτσάρων έπαιξε κομβικό ρόλο τόσο στη φρούρηση του Οθωμανού σουλτάνου, όσο και στις στρατιωτικές επιτυχίες των Οθωμανών στα πεδία των μαχών, όπως η άλωση εχθρικών φρουρίων, από τα τέλη του 14^{ου} αι. και καθ' όλη τη διάρκεια του 15 αι. .

Θα πρέπει να επισημανθεί ότι οι γενίτσαροι είχαν το δικαίωμα να προβαίνουν σε διαμαρτυρίες και πολλές φορές συγκεντρώνονταν μπροστά στο παλάτι, για να εκφράσουν τα παράπονά τους απέναντι στους κρατικούς αξιωματούχους. Οι αντιδράσεις τους μπορούσαν να οδηγήσουν κάποιες φορές στην ανατροπή του ίδιου του σουλτάνου από τον θρόνο του **(1)**.

(1) Inalcik, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία*, 59, 138-143, 163, 365-366, 369, 374-375, 378. Runciman, *Η Άλωση*, 129. Elizabeth Zachariadou, *The Ottoman World*, στο: *The New Cambridge Medieval History*, vol. 7: c. 1415-c. 1500, ed. C. Allmand, Cambridge 1998, (Cambridge 2006), 812-830, ειδικότερα, 820. V. L. Ménage, « DEVSHIRME », *EF*² 2, 210-213. R. Murphey, « YEŇI ĆERI », *EF*² 12, 323-331. Imber, *Ottoman Empire*, 148-154, 257-259. Fodor, *Ottoman warfare*, 206-208.

(Σιβύλλης χρησμοί)

Σιβύλλης χρησμοὺς

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ἱστοριῶν*, Η', 169, 2

Ο Χαλκοκονδύλης αναφέρεται στους σιβυλλικούς χρησμούς, οι οποίοι είναι μία συλλογή προφητειών που περιέχονται σε δεκατέσσερα βιβλία διαφορετικών χρονολογιών, από τον 2^ο αι. π. Χ. μέχρι τον 7^ο αι. μ. Χ., και προέλευσης. Το κείμενο των χρησμών είναι γραμμένο σε εξάμετρους και σώζεται σε χειρόγραφα του 14^{ου}-16^{ου}

αι. Επιπλέον, έχει εντοπιστεί ένα τμήμα περγαμηνής που χρονολογείται τον 4^ο αι. μ. Χ. Ο Πρόλογος χρονολογείται τον 6^ο αι. μ. Χ. . Το περιεχόμενο των χρησμών είναι κατά κύριο λόγο εβραϊκής προέλευσης, με παρείσφρηση χριστιανικών στοιχείων, κυρίως από την περιοχή της Αιγύπτου, πριν την αραβική κατάκτηση της χώρας. Ο χαρακτήρας του έργου είναι απολογητικός, με κύριο σκοπό να δείξει ότι η Σίβυλλα, η γυναίκα προφήτιδα της Αρχαιότητας, ήταν μάρτυρας της χριστιανικής αλήθειας του Θεού. Οι χρησμοί εστιάζουν στον μονοθεϊσμό και υπόσχονται την έλευση της βασιλείας του Θεού, μετά τις καταστροφές που χτυπούν το ανθρώπινο γένος, εξαιτίας των αμαρτιών του. Ωστόσο, η τιμωρία μπορεί να αποφευχθεί μέσω της ενάρετης ζωής των ανθρώπων. Υπάρχουν προειδοποιήσεις αποφυγής της αδικίας και της βίας, ενώ οι χρησμοί ασκούν ιδιαίτερη πολεμική στην ειδωλολατρεία και τις γενετήσιες ορμές. Επιπλέον, οι χρησμοί προφητεύουν την κατάπνιξη της λατρείας του Σεράπιδος στην Αλεξάνδρεια και της Αρτέμιδος στη Μικρά Ασία.

Το όνομα *Σίβυλλα* είναι άγνωστης ετυμολογικής προέλευσης. Εμφανίζεται πρώτα στον Ηράκλειτο και μέχρι τον 5^ο αι. π. Χ. χρησιμοποιείτο ως κύριο όνομα. Συγκεκριμένες προφητείες που σχετίζονται με γεγονότα του 4^{ου} αι. π. Χ. αποδίδονται στη Σίβυλλα από τον Εύφορο. Αρχικά, η Σίβυλλα θεωρούνταν μία γυναίκα προφήτιδα, ωστόσο στο πέραςμα του χρόνου, με τη δημιουργία πολλών παραδόσεων σχετικών με διάφορα γυναικεία πρόσωπα που ταυτίζονταν με τη Σίβυλλα και τόπους που διεκδικούσαν την καταγωγή της, η ονομασία *Σίβυλλα* κατέληξε να θεωρείται ένας γενικός όρος. Στην αρχαιότητα οι Σίβυλλες θεωρούνταν γυναίκες που εμπνέονταν από τον Απόλλωνα και αποκτούσαν μαντική δύναμη. Διέφεραν από τις προφήτιδες των μαντείων, διότι εκείνες απαντούσαν σε ερωτήματα, ενώ οι Σίβυλλες προφήτευαν χωρίς ερωτήματα. Κατά καιρούς συντάχθηκαν διάφορες συλλογές προφητειών, όπως αυτή της Κυμαίας Σιβύλλας, που πουλήθηκε στον βασιλέα Ταρκύνιο και θεωρούνταν αλάνθαστη. Αρχαιότερη από τις Σίβυλλες θεωρούνταν η Ηροφίλη, που έζησε πριν τον Τρωικό πόλεμο. Ήταν κόρη του Δία και της Λαμίας και μάντευε πάνω σε βράχο στους Δελφούς.

Στη συγκεκριμένη περίπτωση, ο Χαλκοκονδύλης αναφέρεται στους σιβυλλικούς χρησμούς που αποδίδονταν στον Βυζαντινό αυτοκράτορα Λέοντα ΣΤ΄ τον Σοφό, τους ύστερους μεσαιωνικούς χρόνους, οι οποίοι προεξοφλούσαν την Άλωση της Πόλης **(1)**.

(1) Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η', 169, 2-15. « Σίβυλλα », *YCH* 11, 3566. A. S. Pease-D. Potter, « Sibyl », *OCD* 2, 1360-1361. Kaldellis, *A new Herodotos*, 111-112· του ίδιου, *Histories* 2, 502, σημ. 38-39.

(σιλικτάριδες)

σιλικτάριδας

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η', 201, 4

Ο *σιλιχτάρης* (τουρκ. silahdâr ή silihtar), ο « οπλοφόρος», ο φύλακας των όπλων του σουλτάνου. Στο 5^ο βιβλίο των *Αποδείξεων Ιστοριῶν* ο Χαλκοκονδύλης χρησιμοποιεί και τον τύπο *συλικτάριδες*. Ο σιλιχτάρης ήταν μέλος του *χας οντά* (τουρκ. hâs oda = το « ιδιαίτερο » δωμάτιο »), δηλαδή της ιδιαίτερης ακολουθίας του σουλτάνου. Ο σιλιχτάρης συνόδευε τον σουλτάνο και βαστούσε το σπαθί του σε δημόσιες τελετές, ταξίδια και εκστρατείες. Επιπλέον, έλεγχε κάθε επικοινωνία από και προς τον σουλτάνο. Αποτελούσε το δεύτερο σε ιεραρχία αξίωμα του *χας οντά*, μετά τον *χασοντάμπαση* (τουρκ. hâs odabaşı), που ήταν ο υπεύθυνος των προσωπικών διαμερισμάτων του σουλτάνου και ο πλησιέστερος άνθρωπός του, από το πλευρό του οποίου δεν έφευγε ποτέ.

Ο τίτλος του *σιλιχτάρη* εντοπίζεται πρώτα στην περίοδο των Σελτζούκων σουλτάνων, η παράδοση των οποίων ακολουθούσε την πρώιμη περσική παράδοση των Αββασιδών, και τη μαμελουκική διοικητική παράδοση. Κατά τη διάρκεια δημόσιων εκδηλώσεων, έπαιρνε θέση αριστερά του σουλτάνου. Στο πεδίο της μάχης ήταν επικεφαλής δικής του στρατιωτικής μονάδας που ονομαζόταν *şilāhdār bölüghü*, καθώς και *sari bayrak bölüghü*, εξαιτίας της κίτρινης σημαίας της. Οι σιλιχτάρηδες αποτελούσαν, δηλαδή, ένα από τα έξι συντάγματα ιππικού των *καπηκουλήδων* της δεξιάς και της αριστερής πτέρυγας, όπως οι αλοφατζίδες και οι καρίπιδες. Οι τάξεις τους επανδρώνονταν αποκλειστικά από γενιτσάρους.

Η χρονολογία ίδρυσης του συγκεκριμένου στρατιωτικού σχηματισμού θεωρείται πιθανότατα το δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1370. Με το πέρασμα των ετών, οι σιλιχτάρηδες απέκτησαν μεγαλύτερη δύναμη και αρμοδιότητες. Επί Μωάμεθ Β' η δύναμη των στρατιωτικών μονάδων τους αριθμούσε δύο χιλιάδες άνδρες. Ο

οπλισμός τους ήταν παρεμφερής με αυτόν των αλοφατζίδων και των καρίπιδων, όπως και ο τρόπος πληρωμής τους. (1).

(1) Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Ε', 9, 6-8. Η', 201, 3-6. Inalcik, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία*, 141-142, 369, 374, 378. Moravcsik, *Byzantinoturcica* II, 276. Shai Har-El, « SILĀHDĀR », *EI*² 9, 609-610. Fodor, *Ottoman warfare*, 208-209. Βλ., επίσης, λ. « αλοφατζίδας », « καρίπιδας ».

(σπαχίδες)

σπαχίδας, τιμαράτοι

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η', 201, 4, 8

Ο όρος προέρχεται από την περσική λέξη *sipāh* (στρατός, στρατιώτης). Στην Οθωμανική Αυτοκρατορία ο *σπαχής* (τουρκ. *sipāhi*) είχε τη σημασία του ιππέα των φεουδαρχικών δομών, σε αντιδιαστολή με το πεζικό των επαγγελματικού στρατιωτικού σώματος των γενιτσάρων. Η μονάδα των σπαχίδων αποτελούσε τον μεγαλύτερο στρατιωτικό οθωμανικό σχηματισμό ήδη από τα τέλη του 14^{ου} αι. . Οι ιππείς αυτοί κατείχαν δικές τους εκτάσεις γης, τιμάρια (τουρκ. *timar* = « πρόνοια, φέουδο », φέουδο με ετήσιο εισόδημα κάτω από είκοσι χιλιάδες άσπρα, τα οποία παραχωρούνταν σε σπαχήδες έναντι στρατιωτικής υπηρεσίας) ή ζιαμέτια (τουρκ. *zeamet* = η έκταση γης ενός ζαΐμη, στρατιωτικό φέουδο με ετήσιο εισόδημα είκοσι ως εκατό χιλιάδες άσπρα), οι οποίες τους είχαν χορηγηθεί από την κεντρική οθωμανική εξουσία και τους απέφεραν έσοδα. Επιπλέον, υπήρχε η περίπτωση να ήταν ήδη κάτοχοι των εκτάσεων γης και με την κατάληψη της περιοχής από τους Οθωμανούς προσχωρούσαν στην στρατιωτική υπηρεσία τους, ώστε να διατηρήσουν τα προνόμια και τις προσόδους τους.

Αυτή είναι η αιτία της πολυεθνικής καταγωγής των σπαχίδων, οι οποίοι αποτελούνταν από μουσουλμάνους τιμαριούχους ιππείς της Μικράς Ασίας, αλλά και από χριστιανούς, κυρίως βυζαντινής-σλαβικής καταγωγής, τιμαριούχους. Ωστόσο, το οθωμανικό κράτος φρόντιζε ανά τακτά διαστήματα να μεταφέρει υποχρεωτικά χριστιανούς τιμαριούχους στην Ανατολή και μουσουλμάνους στην Ευρώπη, με σκοπό να διαθέτει δικούς του πράκτορες σε εδάφη με συμπαγή χριστιανικό πληθυσμό ή σε παραμεθόριες περιοχές. Επίσης, χωρικοί που είχαν πράξει ανδραγαθήματα στη μάχη ή στρατιώτες-σκλάβοι της Πύλης αναβαθμίζονταν σε τιμαριούχους, καθώς η οθωμανική

κεντρική διοίκηση ήθελε να διευρύνει το τιμαριωτικό σύστημα και να μοιράζει εκτάσεις γης σε έμπιστα άτομα του σουλτάνου .

Οι τιμαριούχοι ιππείς (τουρκ. timar eri) μίας επαρχίας ήταν υπό την ανώτατη διοίκηση του μπεηλερμπέη (τουρκ. beylerbeyi) πασά. Ωστόσο, η επαρχία διέθετε στρατιωτικές υποδιαίρεσεις. Οι τιμαριούχοι ιππείς ενός *ναχιγιέ* (τουρκ. nahiyе = περιοχή) ήταν υπό τις διαταγές ενός *τσερίμπαση* (τουρκ. çeribaşı = « πρωτοστράτορας », επαρχιακός βαθμοφόρος που διοικούσε μια ομάδα τιμαριούχων σπαχήδων) ή ενός *σερασκέρη* (τουρκ. serasker), ο οποίος διέθετε ένα μεγαλύτερο τιμάριο. Η μονάδα αυτή αποτελούνταν από εκατό άνδρες. Πολλοί *ναχιγιέδες* αποτελούσαν ένα *βιλαέτι* ή *σουμπασιλίκι* (τουρκ. vilayet, subaşılık), διοικητής του οποίου ήταν ο *σούμπασης* (τουρκ. subaşı = « στρατηγός », κάτοχος ζιαμετίου). Αυτοί με την σειρά τους υπάγονταν στον *σαντζάκμπεη* (τουρκ. sancak beyi = διοικητής σαντζακίου, « φλάμπουρο, σημαία », υποδιαίρεσης του μπεηλερμπελικιού). Οι *σαντζακμπεήδες* υπάγονταν πάλι στον *μπεηλέρμπεη* (τουρκ. beylerbey = « μπέης των μπέηδων », διοικητής της μεγαλύτερης σε έκταση επαρχιακής μονάδας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας).

Τα μπεηλερμπεηλίκια τον 14^ο-15^ο αι. αποτελούνταν από αυτό της Ευρώπης (Ρούμελης) και αυτό της Ασίας (Ανατολίας). Ο μπεηλέρμπεης καλούσε τους σπαχήδες και τους διοικητές τους να παρουσιαστούν σε περίπτωση εκστρατείας. Πολλοί τιμαριούχοι είχαν το προνόμιο να μην παρουσιάζονται οι ίδιοι, αλλά να στέλνουν ως αντιπροσώπους τους υιούς τους ή κάποιον υπηρέτη, εκτός αν επικεφαλής της εκστρατείας ήταν ο ίδιος ο σουλτάνος.

Τα στρατιωτικά καθήκοντα των σπαχήδων εποίκιλλαν. Δημιουργούσαν στρατιωτικούς σχηματισμούς για την πραγματοποίηση επιδρομών σε εχθρικά εδάφη ή για τη φύλαξη φρουριών και στρατηγικών σημείων. Οι τιμαριούχοι σπαχήδες που δεν διέθεταν σημαντικές προσόδους υπηρετούσαν ατομικά με το άλογό τους, ενώ οι εύποροι είχαν την υποχρέωση να φέρουν μαζί τους στην εκστρατεία τουλάχιστον από έναν πλήρως εξοπλισμένο, έφιππο άνδρα (τουρκ. djebeli = ντυμένος με αλυσιδωτή πανοπλία), μέχρι πέντε. Αυτοί οι ακόλουθοι του σπαχή επιλέγονταν από τους υιούς, τους συγγενείς ή, όσον αφορά τους χριστιανούς τιμαριούχους, από τους υποτελείς ή τους απελεύθερους σκλάβους του τιμαρίου. Οι διοικητές των σπαχήδων (*τσεριμπάσηδες*, *σερασκέρηδες*, *σουμπάσηδες*, *σαντζακμπεήδες*, *μπεηλερμπεήδες*) είχαν υποχρέωση να παρέχουν και αυτοί με τη σειρά τους έναν αριθμό οπλισμένων ανδρών ανάλογα με το ύψος των εισοδημάτων τους.

Ο οπλισμός των σπαχήδων περιελάμβανε μία ελαφριά ή βαριά πανοπλία με

δερμάτινη επένδυση, ανάλογα την οικονομική επιφάνεια του τιμαριούχου, μεταλλικό κράνος και τουρμπάνι, ακόντιο, τόξο, ασπίδα και μία ελαφρά κυρτώδη σπάθη. Έρευνες που βασίστηκαν στον αριθμό των σαντζακίων και των οθωμανικών τιμαριωτικών κατάστιχων έχουν εξάγει το συμπέρασμα ότι η δύναμη των σπαχήδων που μπορούσε να συγκεντρωθεί για μία οθωμανική σουλτανική εκστρατεία αριθμούσε περί τις δέκα με δεκαπέντε χιλιάδες άνδρες **(1)**.

(1) Inalcik, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία*, 142-144, 371, 373, 374, 376. Moravcsik, *Byzantinoturcica* II, 291, 315. C. E. Bosworth, « SIPĀHĪ », *EI² 9*, 656-657. Fodor, *Ottoman warfare*, 192-204.

Τζάμπαζιν

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η', 195, 18

Ο Χαλκοκονδύλης αναφέρει ότι οι *Τζάμπαζιν*, όπως αποκαλούνταν στην τουρκική γλώσσα, ήταν ακροβάτες (*σχοινοβατῶν*) που ισορροπούσαν και περπατούσαν πάνω σε σχοινιά. Διέθεταν μεγάλη επιδεξιότητα. Έτρεχαν πάνω στα σχοινιά με δεμένα μάτια και περνούσαν ανάμεσα από ξίφη ή περιστρέφονταν γύρω από αυτά. Παρουσίαζαν καθημερινά τις παραστάσεις τους στη μεγάλη αγορά της Αδριανούπολης. Όπως σημειώνει ο ιστορικός, το τουρκικό έθνος ξεχώριζε ανάμεσα στα άλλα έθνη για τους ακροβάτες του. Η τουρκική λέξη *jānbāz* είναι περσικής προέλευσης **(1)**.

(1) Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν*, Η', 195, 10-19. Moravcsik, *Byzantinoturcica* II, 298. Kaldellis, *A new Herodotos*, 14, σημ. 27.

(ὁ τοῦ οἴκου αὐτῷ ἡγεμών)

τὸν τοῦ οἴκου αὐτῷ ἡγεμόνα

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ἱστοριῶν*, Η΄, 167, 6

Ο Οθωμανός μέγας βεζίρης ἦταν ὁ μόνος πληρεξούσιος εκπρόσωπος τοῦ Οθωμανοῦ σουλτάνου. Ἐφερε τὴ σουλτανικὴ σφραγίδα καὶ ἦταν επικεφαλὴς τῶν κρατικῶν, διπλωματικῶν υπηρεσιῶν καὶ τοῦ στρατοῦ. Οὐσιαστικά, ὁ μέγας βεζίρης αποτελοῦσε τὸν « πρωθυπουργό » τοῦ σουλτάνου. Κάποιες φορές τοῦ αποδιδόταν καὶ τὸ αξίωμα τοῦ *μπεηλέρμπεη* Ρούμελης. Προτοῦ πάρει σημαντικὲς αποφάσεις ὁ σουλτάνος, καλοῦσε στο παλάτι γιὰ διαβουλεύσεις τὸν μέγα βεζίρη εἴτε μόνο τοῦ εἴτε με τὴ συνοδεία ἄλλων ἐμπιστῶν τοῦ. Ἀνά τακτὰ χρονικὰ διαστήματα, ὁ μέγας βεζίρης ὀφείλε νὰ ἐλέγχει τὴν ἀσφάλεια τῆς πρωτεύουσας καὶ νὰ ἐπιθεωρεῖ τὶς τιμές τῶν ἐμπορευμάτων, δίνοντας ὑστερὰ σχετικὴ ἀναφορά στὸν σουλτάνο. Ὅταν ὁ Μωάμεθ Β΄ σταμάτησε νὰ προεδρεύει στὶς συζητήσεις τοῦ αὐτοκρατορικοῦ συμβουλίου, ὁ ἐλέγχος τῶν καταγγελιῶν καὶ ἡ ἐποπτεία τῆς δικαστικῆς διαδικασίας πέρασαν κανονικὰ ὡς ἀρμοδιότητες στὸν μέγα βεζίρη. Αὐτὸς δεχόταν τὴ συνδρομὴ τῶν δύο καζασκέρηδων (ἀνώτεροι δικαστικοὶ λειτουργοί) τῆς Ρούμελης καὶ τῆς Ἀνατολῆς, σὲ ὅσες περιπτώσεις ἐνέπιπταν στὸ θρησκευτικὸ δίκαιο, στὸν ἱερό νόμο τοῦ Ἰσλάμ (*σεριάτ*, τουρκ. *şeriat*, ἀραβ. *sharia*). Μποροῦσε, ἀκόμη, νὰ ζητήσῃ ἀπὸ τὸν σουλτάνο τὴν καθαίρεση τοῦ *καπού-αγασί* (τουρκ. *kapı ağası*, « ἀγὰς τῆς Πύλης », ὁ λευκὸς ἀρχιευνούχος τοῦ Σαραγίου), επικεφαλὴς τῶν υπηρεσιῶν τοῦ παλατιοῦ τοῦ σουλτάνου.

Ὡστόσο, ἡ ἐξουσία τοῦ δὲν ἦταν ἀπεριόριστη, καθὼς οἱ επικεφαλὴς τῶν δικαστικῶν καὶ οικονομικῶν κλάδων αποτελοῦσαν ἀμέσους ἀντιπροσώπους τοῦ σουλτάνου, ὁ ὁποῖος ἐλέγχε τὸν διορισμὸ τῶν αξιωματούχων. Ἐπιπλέον, στὴ δικαιοδοσία τοῦ μεγάλου βεζίρη δὲν υπάγονταν τὰ γενιτσαρικὰ τάγματα, ἀν καὶ ὁ ἀγὰς τῶν γενιτσάρων ἔπρεπε νὰ τὸν ενημερώνει ἀπὸ πρὶν γιὰ τὶς ἀναφορὲς ποὺ σκόπευε νὰ υποβάλει στὸν σουλτάνο. Ὡστόσο, ὁ γραμματικὸς τῶν γενιτσάρων (ἀξιωματικὸς ἐπὶ τοῦ προσωπικοῦ) διοριζόταν ἀπὸ τὸν μέγα βεζίρη, γεγονός ποὺ τοῦ ἐπέτρεπε νὰ ἀσκεῖ κάποιον διοικητικὸ ἐλέγχο. Σὲ περίπτωσι ἐκστρατείας, κατὰ τὴν ὁποία ὁ σουλτάνος ἀπουσίαζε, σπανιότατα ὁ μέγας βεζίρης ἀποφασίζετο νὰ τεθεῖ

επικεφαλής των γενιτσάρων.

(1) Inalcik, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία*, 125, 162-170, 369, 374. Imber, *Ottoman Empire*, 154-176. « βεζίρης », *YCH* 3, 802.

τῶν πόλεων ἄρχοντες

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ἱστοριῶν*, Η', 198, 11

Οι *σουμπάσηδες* (τουρκ. subaşı = « στρατηγός »). Ήταν κάτοχοι ζιαμετίου, και διοικούσαν ένα στρατιωτικό τμήμα τιμαριούχων σπαχήδων. Είχαν υποχρέωση να προστατεύουν την τάξη στην περιοχή τους, δηλαδή ένα σουμπασιλίκι (τουρκ. subaşılik). Το σουμπασιλίκι αποτελούσε υποδιαίρεση του σαντζακίου. Οι σουμπάσηδες, σε καιρό πολέμου, βρίσκονταν υπό τις διαταγές των μπεηλερμπέηδων Ρούμελης και Ασίας (1).

(1) Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ἱστοριῶν*, Η', 198, 10-12. Inalcik, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία*, 374. Kaldellis, *Histories* 2, 509, σημ. 121 Βλ., επίσης. λ. « *σπαχίδας, τιμαράτοι* ».

Ὑπαρχοι...τὴν Εὐρώπην τριάκοντα και ἑξ

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ἱστοριῶν*, Η', 197, 20

Πρόκειται για τους *σαντζάκμπεηδες* (τουρκ. sancak beyi), διοικήτες, δηλαδή, ενός *σαντζακίου* (τουρκ. sancak), που αποτελούσε τη βασική διοικητική μονάδα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Το σαντζάκι αποτελούσε υποδιαίρεση του μπεηλερμπεηλικίου. Επικεφαλής των σαντζακμπέηδων ήταν, όπως και στην περίπτωση των σουμπάσηδων, οι μπεηλερμπέηδες Ρούμελης και Ασίας (1).

(1) Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ἱστοριῶν*, Η', 197, 20-198, 9. Inalcik, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία*, 373. Kaldellis, *Histories* 2, 508, σημ. 120. Βλ., επίσης. λ. « *σπαχίδας, τιμαράτοι* ».

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ*

α. Περιοδικά-Σειρές

Βυζκ : *Βυζαντιακά*, Θεσσαλονίκη, 1981-

BMGS : *Byzantine and Modern Greek Studies*, Birmingham, 1975-

BNJ : *Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher*, Βερολίνο-Αθήνα 1920-

Βυζ : *Βυζαντινά*, Θεσσαλονίκη, 1969-

Βυζ Δομ: *Βυζαντινός Δόμος*, Αθήνα 1987-

Βυζ Συμ, *Συμ*: *Βυζαντινά Σύμμεικτα*, Αθήνα 2008- (*Σύμμεικτα*, Αθήνα 1966-)

BZ : *Byzantinische Zeitschrift*, Leipzig- München, 1892-

CFHB : *Corpus Fontium Historiae Byzantinae*, Washington 1967-

C S : *Collected Studies*, London, 1970-

CSHB : *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*, Bonn 1828-1897

DOML : *Dumbarton Oaks Medieval Library*, Cambridge, Mass., 2011-

ΕΔ : *Ελληνική Δημιουργία*, Αθήνα 1948-1952, Αθήνα 1948-1954

ΕΕΒΣ : *Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν*, Αθήνα 1924

GRBS : *Greek Roman and Byzantine Studies*, Cambridge, Mass., 1958-

JHS : *Journal of Hellenic Studies*, London 1880-

JÖB : *Jahbruch der Österreichischen Byzantinistik*, Wien 1969-

NE: *Νέος Ἑλληνομνήμων*, Αθήνα 1904-1927

PG : *Patrologiae cursus completus, Series Graeca*, ed. J.-P. Migne, Paris 1857-1866

* Βραχυγραφούνται οι τίτλοι που εμφανίζονται στην εργασία πάνω από δύο φορές.

REB : *Revue des Études Byzantines*, Bucharest-Paris, 1944

REG : *Revue des Études Greques*, Paris, 1888-

TM : *Travaux et Mémoires*, Paris 1965-

VizVre : *Vizantijskij Vremmenik*, Sanktpeterburg 1894-1927/ Moscow 1947-

β. Εγκυκλοπαιδείες-Λεξικά

El² = *The Encyclopaedia of Islam*, new edition, τ. I-XI, Supplement t. XII, ed. H.A.R. Gibb et al., Leiden 1986-2005

ΕΠΛΒΠΠ = *Εγκυκλοπαιδικό Προσωπογραφικό Λεξικό Βυζαντινής Ιστορίας και Πολιτισμού* τ. Α' - Στ', επιμ. Α. Γ. Κ. Σαββίδης, Αθήνα 1996-

ΑΒΠ = *Λεξικόν της Βυζαντινής Πελοποννήσου. Μνήμη Άγγελου Θ. Νεζερίτη*, Ν. Νικολούδης (επιμ.), [Μυρμιδόνες 4], Αθήνα 2010

ΜΓΕΥ = *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια « Υδρία »*, τ. 1-55, Αθήνα 1978-1988

Nicol, ΒΑ = D. M. Nicol, *Βιογραφικό Λεξικό της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας*, μτφρ. Ε. Πιερρή, Αθήνα 1993

ODB = *The Oxford Dictionary of Byzantium*, τ. Α'-Γ', ed. A. Kazhdan et al., New York-Oxford 1991

OCD = *The Oxford Classical Dictionary*, τ. Α'-Β', 4th edition, ed. S. Hornblower-A. Spawforth, Oxford 2012

PLP = *Prosopographisches Lexicon der Palaiologenzeit. Addenda und Corrigenda*, τ. 1-12, add. 1-2, ed. E. Trapp et al., Wien 1976-1996

ΥCH = *Γενική Εγκυκλοπαίδεια Σύγχρονων Γνώσεων « Υδρία Cambridge Ήλιος »*, τ. 1-13, Αθήνα 1992

γ. Πηγές

Μιχαήλ Αποστόλης, *Ἐπιστολαί*, εκδ. E. Legrand, στο: *Bibliographie hellénique des XVe et XVIe siècles*, τ. Β', 233-259 και H. Noiret, *Lettres inédits de Michel Apostolis*, Paris 1889

Δούκας, *Ἱστορία* = Δούκας, *Ἱστορία*, εκδ. V. Grecu, Ducas, *Istoria Turco-Byzantină (1241-1262)*, [*Scriptores Byzantini I*], Bucharest 1958

Ἡρόδοτος, *Ἱστορίαι* = Ἡρόδοτος, *Ἱστορίαι*, εκδ. K. Hude, *Herodoti Historiae*, τ. I-II, (3^η έκδοση), [*Oxford Classical Texts*], Oxford 1972

Θουκυδίδης, *Ἱστορίαι* = Θουκυδίδης, *Ἱστορίαι*, εκδ. H. S. Jones-J. E. Powell, *Thucydidis Historiae*, τ. I-II, (2^η έκδοση), [*Oxford Classical Texts*], Oxford 1963

Νικηφόρος Γρηγοράς, *Ρωμαϊκή Ἱστορία*, εκδ. L. Schopen, *Nikephori Byzantina Historia*, τ. I-II, [*CSHB*], Bonn 1829-1830· εκδ. I. Bekker, τ. III, [*CHSB*], Bonn 1855

Καντακουζηνός, *Ἱστορίαι* I-III= Ιωάννης Καντακουζηνός, *Ἱστορίαι*, εκδ. J. Schopen, *Ioannis Cantacuzeni imperatoris historiarum libri IV*, τ. I-III, [*CSHB*], Bonn 1828-1832

Κριτόβουλος, *Ἱστορίαι* = Κριτόβουλος, *Ἱστορίαι*, εκδ. D. R. Reinsch, *Critobuli Imbriotae Historiae*, [*CFHB 22*], Berlin-New York 1983

Spadugnino, *Partitio Constantinopolitano* = Theodoro Spadugnino, *Partitio Constantinopolitano de la origine deli Imperatori Ottomani, Ordini de la Corte, Forma del' Guarregiare loro, Religione, Rito, et Costumi de la Nazione*, εκδ. C. N. Sathas, *Μνημεῖα Ἑλληνικῆς Ἱστορίας. Documents inédits relatifs à l'histoire de la Grèce au Moyen Âge*, τ. IX, Paris 1890, 133-261

Σφραντζῆς, *Χρονικὸν* = Γεώργιος Σφραντζῆς, *Χρονικὸν*, εκδ. R. Maisano, *Giorgio Sfranze, Cronaca*, [*CFHB Academia Nazionale dei Lincei – XXIX*], Roma 1990

Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ἱστοριῶν* I-II = Λαόνικος Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ἱστοριῶν*, εκδ. E. Darkó, *Laonici Historiarum Demonstrationes*, τ. I-II, Budapest 1922-1927

Ψευδο-Φραντζῆς = V. Grecu, *Georgios Sphrantzes, Memorii 1401-1477. În ănnexa Pseudo-Phrantzes: Macarie Melissenos, Chronica 1258-1481*, [*Scriptores Byzantini V*], Bucharest 1966

Ζώρας, *Χρονικὸν* = Γ. Θ. Ζώρας, *Χρονικὸν περὶ τῶν τούρκων σουλτάνων (κατὰ τὸν Βαρβερινὸν ἐλληνικὸν κώδικα 111)*, Αθήνα 1958

δ. Βοηθήματα

Akten des XI Internationalen Byzantinistenkongresses München 1958, (επιμ.) F. Dölger- H. G. Beck, München 1960

J. Ayminius, H. Wolfius., C. Clauser, & R. Chaudière, *Corpus universae historiae praesertim Byzantinae. Ioannis Zonarae Annales, aucti additionibus Georgii Cedreni, Nicetae Acominati Choniatae lib. XIX., Nicephori Gregorae lib. XI, Laonici Chalcocondyae lib. X. historae Turcicae*, Basel 1562, Paris 1567, Frankfurt 1578

F. Babinger, *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke*, Leipzig 1927

Babinger, *Mehmed the Conqueror* = F. Babinger, *Mehmed the Conqueror and his time*, translated by R. Manheim, ed. W. C. Hickman, [*Bollingen series 96*], Princeton N. J 1978

Βακαλόπουλος, *Ιστορία Α΄* = Α. Ε. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού τ. Α΄: αρχές και διαμόρφωσή του*, (2^η έκδοση), Θεσσαλονίκη 1974

Laura Baletto, *Η Γένουα και η Έγγυς Ανατολή κατά τον όψιμο Μεσαίωνα*, (μτφρ. Σ. Μοσχονάς), 144-165, στο: (επιμ.) Ν. Γ. Μοσχονάς, *Οι ναυτικές δημοκρατίες της Ιταλίας, Αμάλφη, Πίζα, Γένουα, Βενετία και η Ανατολική Μεσόγειος*, [*Διεθνή Συμπόσια 19*], Αθήνα 2008.

Baştav, « Die türkischen Quellen » = Ş. Baştav, « Die türkischen Quellen des Laonikos Chalkokondyles », στο: *Akten des XI Internationalen Byzantinistenkongresses München 1958*, (επιμ.) F. Dölger- H. G. Beck, München 1960, 34-42

J. B. Baumbach, *Historiae Byzantinae scriptores tres*, Genevae 1615, Coloniae Allobrogum 1615

N. A. Bees, « Zum Bericht des L. Chalkokondylis über den Feldzug Murads II. Gegen Morea », *BNJ* 17 (1939-1943), 234-241

I. Bekker, *Laonici Chalcocondylae Atheniensis Historiarum libri decem*, [CSHB], Bonnae 1843. - -PG 159: 1-559

Βιδάλης, *Οι Ρωμαίοι Ποντίφικες* = π. Νικηφόρος Βιδάλης, *Οι Ρωμαίοι Ποντίφικες και το έργο τους*, Αθήνα 1994

G. Camelli, *Demetrio Calcondila*, Firenze 1954

C. Clauser, *Laonici Chalkokondylae Atheniensis, Historiarum de Origine et rebus gestis Turcorum libri decem*, Basel 1556 και στο: *Corpus universae historiae praesertim Byzantinae. Ioannis Zonarae Annales, aucti additionibus Georgii Cedreni, Nicetae Acominati Choniatae lib. XIX., Nicephori Gregorae lib. XI, Laonici Chalcocondylae lib. X. historiae Turcicae*, J. Ayminius-H. Wolfius-C. Clauser-R. Chaudière, Basel 1562, Paris 1567, Frankfurt 1578, 64-120

Colonna, *Gli storici Byzantini* = Maria E. Colonna, *Gli storici Byzantini dal IV al XV secolo*, I, Napoli, 1956

E. Darkó, « Neue Beiträge zur Biographie des Laonikos Chalkokandyles », *BZ* 27 (1927), 276-285

E. Darkó, « Neue Emendationsvorschläge zu Laonikos Chalkokandyles », *BZ* 32 (1932), 2-12

Darkó, « Zum Leben » = E. Darkó, « Zum Leben des Laonikos Chalkondyles », *BZ* 24 (1923-1924), 29-39

J. Darrouzès, « Lettres de 1453 », *REB* 22 (1964), 72-127

Ditten, *Der Russland Excurs* = H. Ditten, *Der Russland Excurs des Laonikos Chalkokondyles*, Berlin 1968

- H. Ditten, « Die Korruptel Χωρόβιον und die Unechtheit der Trapezunt und Georgien betreffenden Partien in Laonikos Chalkokondyles' Geschichtswerk », στο: *Studia Byzantina*, εκδ. J. Irmischer, Halle 1966, 57-70
- H. Ditten, « Ἡ περὶ Ῥωσίας παρέκβασις τοῦ Λαονίκου Χαλκοκονδύλου », *Παρνασσός* 3 (1961), 89-99
- Ducellier, *Οἱ Ἀλβανοί* = A. Ducellier, *Οἱ Ἀλβανοί στὴν Ἑλλάδα (13^{ος} -15^{ος} αἰ.)*: ἡ μετανάστευση μίας κοινότητας, μτφρ. Κ. Νικολάου, Αθήνα 1994
- Π. Ενεπεκίδης, « Μικρὰ συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν καὶ γενεολογίαν τῶν ἐν Ἀθήναις Χαλκοκονδυλῶν », *ΕΔ* 96 (1952), 171-176
- Engel, *The Realm of St. Stephen* = P. Engel, *The Realm of St. Stephen: A History of Medieval Hungary, 895–1526*, London-New York 2001
- S. A. Epstein, *Genoa and the Genoese*, London 1996.
- S. Fassoulakis, *The Byzantine Family of Raoul Ral(l)es*, 'Αθήνα 1973
- B. Ι. Φειδάς, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία. τ. ΙΙ, Ἀπὸ τῆς Εἰκονομαχίας μέχρι τῆς Ἀλώσεως (726-1453)*, Αθήνα 1983
- Finkel, *Οθωμανικὴ Αυτοκρατορία* = Caroline Finkel, *Οθωμανικὴ Αυτοκρατορία 1300-1923*, μτφρ. Μ. Δελέγκος, Αθήνα 2007
- Fodor, Ottoman warfare = Pál Fodor, Ottoman warfare, 1300-1453, στο: *The Cambridge History of Turkey, vol. 1: Byzantium to Turkey, 1071-1453*, ed. Kate Fleet, Cambridge 2009, 192-226
- D. J. Geanakoplos, *Interaction of the « Sibling » Byzantine and Western Cultures in the Middle Ages and Italian Renaissance (350-1600)*, New Haven- London 1976
- D. J. Geanakoplos, *Greek Scholars in Venice: Studies in the Dissemination of Greek Learning from Byzantium to Western Europe*, Cambridge Mass. 1962
- Ηλίας Αθ. Γιαρένης, Αναστάσιος Γ. Μαράς, Χρήστος Π. Μπαλόγλου (επιμ.), *Βησσαρίων ἐκ Τραπεζοῦντος τοῦ Πόντου. Λόγιος τοῦ βυζαντινοῦ καὶ τοῦ δυτικοῦ ἀναγεννησιακοῦ 15ου αἰῶνα*, Θεσσαλονίκη 2017 [= *Βυζ Δομ* 25 (2016-2017)]
- J. Gill. *Ἡ Σύνοδος τῆς Φλωρεντίας*, Αθήνα 1962

Τ. Π. Γιοχάλας, *Ὁ Γεώργιος Καστριώτης-Σκεντέρμπεης εἰς τὴν Νεοελληνικὴν Ἱστοριογραφίαν καὶ Λογοτεχνίαν*, Θεσσαλονίκη 1975

F. Grabler, *Aus dem Geschichtswerk des Laonikos Chalkokondyles, übersetzt, eingeleitet und erklärt, Europa im XV. Jahrhundert von Byzantinern gesehen*, [Byzantinische Geschichtsschreiber 2], Graz-Wien-Köln, 1954

Gregorovius, *Ἱστορία Β'-Γ'* = F. Gregorovius, *Ἱστορία τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας ἀπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ μέχρι τῆς ὑπὸ Τούρκων κατακτήσεως*, τ. Β'-Γ', μτφρ. Σ. Λάμπρος, [Βιβλιοθήκη Μαρασλή], Αθήνα 1904-1926

V. Grecu, « K vorpsu o biografii I istoričeskom trude Laonika Chalkokondila », *VizVre* 13 (1958) 200-201

V. Grecu, *Laonic Chalcocondil Expuneri Istorige*, Bucurest 1958

Guilland, *Études* I-II = R. Guilland, *Études de topographie de Constantinople Byzantine* I-II, [BBA 37], Berlin-Amsterdam 1969

Ἡ Ἀλωση τῆς Πόλης, (επιστ. επιμ.) Ε. Χρυσός, Αθήνα 1994

J. von Hammer, « Commentatio de byzantinae historiae ultimis scriptoribus ex historia osmanica elucidandis et corrigendis », στο: *Commentationes societatis regiae scientiarum Gottingensis recentiores classis hist. et philol.* VI, Göttingen 1828, 233-252

J. Harris, « Laonikos Chalkokondyles and the rise of the Ottoman Turks », *BMGS* 27 (2003) 153-170

Hunger, *Βυζαντινὴ Λογοτεχνία Β'* = H. Hunger, *Βυζαντινὴ Λογοτεχνία, Ἡ λόγια κοσμικὴ γραμματεία τῶν Βυζαντινῶν*, τ. Β', μτφρ. Τ. Γ. Κόλιας, Κ. Συνέλλη, Γ. Χ. Μακρής, Ι. Βάσσης, Αθήνα 1992 (Αθήνα 2007)

Imber, *Ottoman Empire* = C. Imber, *The Ottoman Empire, 1300-1650 : the structure of power*, Basingstone 2002

Inalcik, *Ἡ Οθωμανικὴ Αυτοκρατορία* = H. Inalcik, *Ἡ Οθωμανικὴ Αυτοκρατορία : ἡ κλασικὴ περίοδος, 1300-1600*, (3^η ἐκδοση), μτφρ. Μ. Κοκολάκης, Αθήνα 1995

Janin, *Constantinople* = R. Janin, *Constantinople byzantine. Développement urbain et repertoire topographique*, 2ème edition, [Archives de l' Orient chrétien 4a], Paris 1964

J. R. Melville Jones, *The siege of Constantinople 1453: Seven Contemporary Accounts*, Amsterdam 1972

Δ. Χ. Καλαμάκης, « Διδάσκοντας Βυζαντινή Ιστορία από τις πηγές: Προσωπογραφίες αντιπάλων ηγετών », *Άγιος Γρηγόριος ο Ε΄* 5 (2014), 25-41

Δ. Χ. Καλαμάκης, « Μέθοδοι Διδακτικής Προσέγγισης των Βυζαντινών Πηγών », στο: *Οι Ιστορικές Πηγές ως Διδακτέα Ύλη στο Ενιαίο Λύκειο*, (επιμ.) Μαρία Ζαβραδινού-Β. Κ. Μπακούρος, Αθήνα 2004, 29-41

Kaldellis, *Ethnography* = A. Kaldellis, *Ethnography after Antiquity: foreign lands and peoples in Byzantine literature*, Philadelphia 2013

Kaldellis, *A new Herodotos* = A. Kaldellis, *A new Herodotos : Laonikos Chalkokondyles on the Ottoman empire, the fall of Byzantium and the Emergence of the West*, [Supplements to the Dumbarton Oaks Medieval Library], Washington D. C. 2014

Kaldellis, « The date » = A. Kaldellis, « The date of Laonikos Chalkokondyles' Histories », *GRBS* 52 (2012), 111-136

Kaldellis, *Histories* 1-2 = A. Kaldellis, *The Histories: Laonikos Chalkokondyles* vol. 1-2, [DOML 33-34], Cambridge 2014

Kaldellis, « The interpolations » = A. Kaldellis, « The interpolations in the Histories of Laonikos Chalkokondyles », *GRBS* 52 (2012), 259-283

Kaldellis, « Greek Sources » = A. Kaldellis, « The Greek Sources of Laonikos Chalkokondyles' Histories », *GRBS* 52 (2012), 738-765

Καμπούρογλου, *Οί Χαλκοκονδύλαι* = Δ. Γ. Καμπούρογλου, *Οί Χαλκοκονδύλαι. Μονογραφία*, [Μελέτες για τη Βυζαντινή και Μεταβυζαντινή Ελληνική Ιστορία 1], Αθήνα 1926 (Αθήνα 1996)

Καραγιαννόπουλος, *Βυζαντινό κράτος* = Ι. Καραγιαννόπουλος, *Το βυζαντινό κράτος* (4η έκδοση), Θεσσαλονίκη 2001

Καρπόζηλος, *Βυζαντινοί Ιστορικοί Δ΄* = Α. Καρπόζηλος, *Βυζαντινοί Ιστορικοί και Χρονογράφοι τ. Δ΄*, Αθήνα 2015

M. Kiel, The incorporation of the Balkans into the Ottoman Empire, 1353–1453, στο: *The Cambridge History of Turkey, vol. 1: Byzantium to Turkey, 1071-1453*, ed. Kate Fleet, Cambridge 2009, 138-191

J. Klassen, Hus, The Hussites and Bohemia, στο: *The New Cambridge Medieval History, vol. 7: c. 1415-c. 1500*, ed. C. Allmand, Cambridge 1998, (Cambridge 2006), 367-391.

Κόλλιας, *Αρβανίτες* = Α. Π. Κόλλιας, *Αρβανίτες και η καταγωγή των Ελλήνων. Ιστορική-Λαογραφική-Πολιτιστική-Γλωσσολογική Επισκόπηση*, (7^η έκδοση), Αθήνα 1992

Κορρέ, *Μισθοφόροι stradioti της Βενετίας* = Κατερίνα Β. Κορρέ, *Μισθοφόροι stradioti της Βενετίας. Πολεμική και κοινωνική λειτουργία (15^{ος} -16^{ος} αιώνας)*, διδ. διατρ., Κέρκυρα 2017

Βαρβάρα Κουταβά-Δεληβοριά, *«Χρονογραφική» και χαρτογραφική αποτύπωση της Αλώσεως*, Αθήνα 2003

B. Krekić, « Contribution à l' étude des Asanès à Byzance », *TM* 5 (1973), 347-355

Krumbacher, *Ιστορία της Βυζαντινής Λογοτεχνίας Α'* : Krumbacher K., *Ιστορία της Βυζαντινής Λογοτεχνίας*, τ. Α', μτφρ. Γ. Σωτηριάδης, Αθήνα 1900 (Αθήνα 1974)

Σπ. Π. Λάμπρος, « Βλάχοι καὶ ὄχι Βράχοι », *NE* 2 (1905), 502

Σπ. Π. Λάμπρος , « Διόρθωσις εἰς Λαόνικον Χαλκοκονδύλη », *NE* 4 (1907), 490-491

Σπ. Π. Λάμπρος , « Διόρθωσις χωρίου τοῦ Χαλκοκονδύλη », *NE* 5 (1908), 114

Σπ. Π. Λάμπρος, « Ἐπιτάφιον ἐπίγραμμα Γρηγορίου Γ' Κωνσταντινουπόλεως », *NE* 4 (1907), 114

F. C. Lane, *Βενετία η θαλασσοκράτειρα* (μτφρ. Κ. Κουρεμένος-επιμ. Γ. Δ. Παγκρατής), Αθήνα 2007

V. Laurent, «Le vrai surnom du patriarche de Constantinople Grégoire III (†1459). Ἡ Μαμμή. Non ὁ Μάμμας. », *REB* 14 (1956), 201-205

R. P. Lindner, *Nomads and Ottoman in Medieval Anatolia*, Bloomington, 1983.

Χρύσα Μαλτέζου, « Προσωπογραφικά βυζαντινῆς Πελοποννήσου καὶ ξενοκρατούμενου ἑλληνικοῦ χώρου (μὲ ἀφορμὴ τὸν φάκελο Foscari τῆς Βενετίας) », *Συμ* 5 (1983), 1-27

F. E. de Mezeray, *Histoire Générale des Turcs, contenant l'histoire de Chalcondyle, traduite par Blaise De Vigenaire, avec les illustrations du mesme Auteur. Et continue'e iusques en l'an M. DC. XII. par Thomas Artus ; Et en cette Edition, par le Sieur de Mezeray, iusques en l'année 1661. De plus, l'Histoire du Sérail par le Sieur Baudier. Les Figures et Descriptions de principaux Officiers et autres Personnes de l'Empire Turc, par Nicolai. Les Tableaux prophétiques sur la Ruine du mesme Empire, et la traduction des Annales des Turcs, piece tres necessaire pour l'intelligence de tout le corps de cette Histoire, mise du Latin en François*, τ. I-II, Paris 1662

Miller, *Ιστορία της Φραγκοκρατίας* = W. Miller, *Ιστορία της Φραγκοκρατίας στην Ελλάδα (1204-1566)*, μτφρ. Α. Φουριώτης, (2^η έκδοση), Αθήνα 1990

Miller, « Last Athenian Historian » = W. Miller, « The Last Athenian Historian: Laonikos Chalkokondyles », *JHS* 42 (1922), 36-49

Α. Γ. Μομφερράτος, *Σιγισμοῦνδος Πανδόλφος Μαλατέστας. Πόλεμος Ἐνετῶν καὶ Τούρκων ἐν Πελοποννήσῳ κατὰ τὰ ἔτη 1463-1466*, Αθήνα 1914

Brigitte Mondrain, « Jean Argyropoulos professeur à Constantinople et ses auditeurs médecins, d' Andronic Éparque à Demétrios Angelos », στο: *ΠΟΛΥΠΛΕΥΡΟΥΣ ΝΟΥΣ: Miscellanea für Peter Schreiner zu seinem 60. Geburtstag*, (επιμ.) C. Scholz-G. Makris, Munich 2000, 223-250

Brigitte Mondrain, « Les Éparque, une famille de médecins collectionneurs de manuscrits aux XVe-XVIe siècles », στο: *Η ελληνική γραφή κατά τους 15^ο και 16^ο αιώνες*, (επιμ.) Σ. Πατούρα, Αθήνα 2000, 145-163

Μονιού, *Μνῆμες Ἀλώσεως* = Δήμητρα Μονιού, *Μνῆμες Ἀλώσεως: Κωνσταντινούπολη 1453, μέσα ἀπὸ τὶς διηγήσεις τῶν ἱστορικῶν τῆς ἐποχῆς...*, (3^η έκδοση), [Βυζαντινὴ Γραμματεία 2], Αθήνα 2008

Sp. Moraitis, « Sur un passage de Chalcondyle relatif aux Anglais », *REG* 1 (1884), 94-98

Moravcsik, *Byzantinoturcica* I-II = G. Moravcsik, *Byzantinoturcica. Die byzantinischen Quellen der Geschichte der Türkvolker*, 3rd edition, Leiden 1983

G. Moravcsik, « Zur Laonikos-Ausgabe von Darkó », *BZ* 32 (1932), 478-479

Ν. Γ. Μοσχονάς (επιμ.), *Οι ναυτικές δημοκρατίες της Ιταλίας, Αμάλφη, Πίζα, Γένουα, Βενετία και η Ανατολική Μεσόγειος*, [Διεθνή Συμπόσια 19], Αθήνα 2008

Μοσχονάς, *Οι ιταλικές δημοκρατίες* = Ν. Γ. Μοσχονάς, *Οι ιταλικές δημοκρατίες και ο ρόλος τους στην Ανατολική Μεσόγειο*, 15-25, στο: *Οι ναυτικές δημοκρατίες της Ιταλίας, Αμάλφη, Πίζα, Γένουα, Βενετία και η Ανατολική Μεσόγειος*, (επιμ.) Ν. Γ. Μοσχονάς, *Οι ναυτικές δημοκρατίες της Ιταλίας, Αμάλφη, Πίζα, Γένουα, Βενετία και η Ανατολική Μεσόγειος*, [Διεθνή Συμπόσια 19], Αθήνα 2008

Μπίρης, *Οί Δωριείς τοῦ νεώτερου Ἑλληνισμοῦ* = Κ. Μ. Μπίρης, *Οί Δωριείς τοῦ νεώτερου Ἑλληνισμοῦ. Ἱστορία τῶν Ἑλλήνων Ἀρβανιτῶν*, (4^η έκδοση), Αθήνα 1998

Nevra Necipoğlu, *Byzantium between the Ottomans and the Latins: Politics and Society in the Late Empire*, Cambridge 2009

Βασιλική Νεράντζη-Βαρμάζη, *Η Βαλκανική Επαρχία κατά τους τελευταίους Βυζαντινούς Αιώνες*, Θεσσαλονίκη 1998

Nicol, *Οι τελευταίοι αιώνες* = D. M. Nicol, *Οι τελευταίοι αιώνες του Βυζαντίου 1261-1453*, μτφρ. Σ. Κομνηνός, (6^η έκδοση), Αθήνα 2010

Nicol, *Byzantine family of Kantakouzenos* = D. M. Nicol , *The Byzantine family of Kantakouzenos (Cantacuzenus) ca. 1100-1460. A Genealogical and Prosopographical Study*, Washington D. C. 1968

D. M Nicol, *The immortal emperor: The life and Legend of Constantine Palaiologos, Last Emperor of the Romans*, Cambridge 1992

D. M. Nicol, *Theodore Spandounes: On the Origin of the Ottoman Emperors*, Cambridge 1997

Άγγελ Νικολάου-Κονναρή, Γένουα: διαμόρφωση της πολιτείας και εξωτερική πολιτική, 91-113, στο: (επιμ.) Ν. Γ. Μοσχονάς, *Οι ναυτικές δημοκρατίες της Ιταλίας, Αμάλφη, Πίζα, Γένουα, Βενετία και η Ανατολική Μεσόγειος*, [Διεθνή Συμπόσια 19], Αθήνα 2008

Νικολούδης, *Laonikos Chalkokondyles* = Ν. Νικολούδης, *Laonikos Chalkokondyles: A translation and Commentary of the « Demonstrations of Histories » (Books I-III)*, [Ιστορικές Μονογραφίες 16], Αθήνα 1996

Νικολούδης, *Βυζαντίου Άλωσις* = Ν. Νικολούδης, *Λαονίκου Χαλκοκονδύλη Βυζαντίου Άλωσις, Αποδείξεις Ίστοριῶν Η΄*, [Μελέτες για τη Βυζαντινή και Μεταβυζαντινή Ελληνική Ιστορία 7], Αθήνα 1997

Νικολούδης, *Observations* = Ν. Νικολούδης, *Observations on the Possible Sources of Laonikos Chalkokondyles' Demonstrations of Histories*, *Βυζ* 17 (1994), 75-82

A. Nimet, *Die türkische Prosopographie bei Laonikos Chalkokandyles*, διδ. διατρ. Hamburg 1933

J. J. Norwich, *Ιστορία της Βενετίας* (μτφρ. Δ. Παπαγεωργίου), Αθήνα, 1993.

Obolensky, *Η Βυζαντινή Κοινοπολιτεία Α΄-Β΄* = D. Obolensky, *Η Βυζαντινή Κοινοπολιτεία. Η Ανατολική Ευρώπη, 500-1453*, τ. Α΄-Β΄, μτφρ. Γ. Τσεβρεμέζ, Θεσσαλονίκη 1991

Ostrogorsky, *Ιστορία Γ΄* = G. Ostrogorsky, *Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους*, τ. Γ΄, μτφρ. Ι. Παναγόπουλος, (7η έκδοση), Αθήνα 2002

Αναστασία Παπαδία-Λάλα, *Ο ελληνοβενετικός κόσμος (1204-1797)*. Θεσμοί, πολιτισμός, ιδεολογία, 195-210, στο: (επιμ.) Ν. Γ. Μοσχονάς, *Οι ναυτικές δημοκρατίες της Ιταλίας, Αμόλφη, Πίζα, Γένουα, Βενετία και η Ανατολική Μεσόγειος*, [Διεθνή Συμπόσια 19], Αθήνα 2008

Κ. Παπαρρηγόπουλος, *Ίστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους*, τ. Ε΄, (6^η έκδοση), Αθήνα 1932

Α. Πασπάτη, *Πολιορκία και Άλωσις της Κωνσταντινουπόλεως υπό των Οθωμανών εν έτει 1453*, Αθήνα 1890

A. Pertusi, *La caduta di Constantinople*, vol. II, Verona 1976

Philippides-Hanak, *The Siege* = M. Philippides-W. Hanak, *The Siege and the Fall of Constantinople in 1453: Historiography, Topography, and Military Studies*, Farnham 2011

Pichon-von Matt, *Les Papes* = C. Pichon-L. von Matt, *Les Papes*, Paris 1965

Pollo-Puto, *Ιστορία της Αλβανίας* = S. Pollo-A. Puto, *Ιστορία της Αλβανίας* (από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα), μτφρ. Μ. Ακτσιόγλου, Θεσσαλονίκη 1980

Νίκα Πολυχρονοπούλου-Κλαδά, « Πάπας Πίος Β΄ και ή κινητοποίηση της Δύσεως κατά τῶν Ὀθωμανῶν », *Βυζκ* 23 (2003), 287-318

Giorgio Ravegnani, *Βυζαντινή Βενετία*, (μτφρ. Κατερίνα Κυριακού, 180-193, στο: (επιμ.) Ν. Γ. Μοσχονάς, *Οι ναυτικές δημοκρατίες της Ιταλίας, Αμάλφη, Πίζα, Γένοβα, Βενετία και η Ανατολική Μεσόγειος*, [Διεθνή Συμπόσια 19], Αθήνα 2008.

Reinsch, « Byzantine historiographical texts » = D. R. Reinsch, « The History of editing Byzantine historiographical texts », στο: *The Byzantine World*, (επιμ.) P. Stephenson, London-New York 2010, 435-444

Rödel, « Zur Sprache des Laonikos Chalkokondyles » = F. Rödel, « Zur Sprache des Laonikos Chalkokondyles und des Kritobulos aus Imbros », στο : *Programm des königlichen humanistischen Gymnasiums Ingolstadt 1904-1905*, Munich 1905, 3-36

Runciman, *Η Άλωση* = S. Runciman, *Η Άλωση της Κωνσταντινούπολης 1453*, μτφρ.-επιμ. Ν. Νικολούδης, Αθήνα 2002

Runciman, *Μυστράς* = S. Runciman, *Μυστράς: Βυζαντινή πρωτεύουσα της Πελοποννήσου*, μτφρ. Πέι Κορρέ-Τζίνα Καπατσώρη, Αθήνα 1986

R. Sabbadini, *Classici e umanisti da codici Ambrosiani*, Firenze 1933

Marcus Antonius Coccius Sabellicus, *Enneades sive Rhapsodia historiarum*, Venetia 1498

Σαββίδης, *Βαλκανική αντίδραση* = Α. Γ. Κ. Σαββίδης, *Σελίδες από την Βαλκανική αντίδραση στην Οθωμανική επέκταση κατά τους 14ο και 15ο αιώνες. Ουγγλέσης, Ουνυάδης, Καστριώτης, Κλαδάς*, Αθήνα 1991

Α. Γ. Κ. Σαββίδης, « On Pylos-Navarino-Zonklon in the Byzantine period, late 6th – early 13th century », *Βυζ* 16 (1991), 335-338

F. Sansovino, *Historia Universale dell' Origine, Guerre et Imperio de Turchi*, Venetia 1538

C. N. Sathas, *Μνημεῖα Ἑλληνικῆς Ἱστορίας. Documents inédits relatifs à l'histoire de la Grèce au Moyen Âge*, τ. I-IX, Paris 1880-1890

Setton, *Papacy* II = K. Setton, *The Papacy and the Levant*, vol. II: *The Fifteenth Century*, Philadelphia 1978

G. Schlumberger, *Κωνσταντίνος Παλαιολόγος και η πολιορκία και άλωση της Κωνσταντινουπόλεως υπό των Τούρκων το 1453*, μτφρ. Σπ. Λάμπρου, Αθήνα 1997

Γ. Χ. Σούλης, « Περὶ τῶν μεσαιωνικῶν ἀλβανικῶν φύλων τῶν Μαλακασίων, Μπουϊῶν καὶ Μεσαριτῶν », *ΕΕΒΣ* 23 (1953), 213-216

G. C. Soulis, *The Serbs and Byzantium: During the Reign of Tsar Stephen Dušan (1331-1355) and his Succesors*, Αθήνα 1995

Stavrides, *The Sultan of Vezirs* = T. Stavrides, *The Sultan of Vezirs: The life and Times of the Ottoman Grand Vezir Mahmud Pasha Angelović (1453-1474)*, [*The Ottoman Empire and its Heritage : Politics, Society and Economy* 24], Leiden-Boston-Köln 2001

G. Szigeti και S. Mika, *Magyar törtènelmi olvasókönyv* I, (1905), 155-163, 171-180

L. F. Tafel, *In Laonici Chalcocondylae Atheniensis historiam Turcorum meletemata critica*, Monachii 1858

The Cambridge History of Turkey, vol. 1: *Byzantium to Turkey, 1071-1453*, ed. Kate Fleet, Cambridge 2009, vol. 2: *The Ottoman Empire as a World Power, 1453-1603*, (επιμ.). Suraiya N. Faroqhi-Kate Fleet, Cambridge 2013

The New Cambridge Medieval History, vol. 7 : c. 1415-c. 1500, ed. C. Allmand, Cambridge 1998 (Cambridge 2006)

A. Thomas, *Histoire de la décadence de l'Empire grec et établissement de celui des Turcs par Chalcondile Athenien. De la traduction de B. de Vigenère Bourbonnois et illustrée par luy de curieuses recherches trouvées depuis son décès. Avec la continuation de la même histoire depuis la ruine du Péloponèse jusques à present & des Considerations sur icelle: A laquelle ont esté adioustez les Eloges des Seigneurs Othomans: Plusieurs Descriptions & figures representans au naturel les Accoustremens des Officiers de l' Empereur Turc, & des Tableaux Prophetiques predisans la ruine de la même Monarchie*, τ. I-II, Paris 1620

Τωμαδάκης, *Περὶ ἀλώσεως* = N. Β. Τωμαδάκης, Δούκα-Κριτοβούλου-Σφραντζή-Χαλκοκονδύλη, *Περὶ ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινούπολεως (1453). Συναγωγή κειμένων*

μετὰ προλόγου καὶ βιογραφικῶν μελετημάτων περὶ τῶν τεσσάρων ἱστοριογράφων, (2^η ἐκδοση), Αθήνα 1969

E.B.Veselij, « Лаоник ХадкокопДИЛ », *ВВ* 7, (1953), 431-444

Bl. De Vigenère, *L'histoire de la décadence de l'empire Grec et établissement de celui des Turcs*, Paris 1577

S. Vryonis, « Laonikos Chalkokondyles and the Ottoman Budget », *International Journal of Middle Eastern Studies* 7 (1976), 423-432

Wurm-Gamillscheg, « Bemerkungen zu Laonikos Chalkokondyles » = H. Wurm-E. Gamillscheg, « Bemerkungen zu Laonikos Chalkokondyles », *JÖB* 42 (1992) 213–219

Wurm, « Die Handschriftliche Überlieferung der ΑΠΟΔΕΙΞΕΙΣ ΙΣΤΟΡΙΩΝ » = H. Wurm, « Die Handschriftliche Überlieferung der ΑΠΟΔΕΙΞΕΙΣ ΙΣΤΟΡΙΩΝ des Laonikos Chalkokondyles », *JÖB* 45 (1995), 223–232

A. X. Χατζής, *Οἱ Παοῦλ, Πάλ, Πάλαι (1080-1800). Ἱστορική μονογραφία*, Kirchhain N.-L. 1909

Elizabeth A. Zachariadou, *Romania and the Turks (c. 1300- c. 1500)*, [C S 211], London 1985

Elizabeth Zachariadou, The Ottoman World, στο: *The New Cambridge Medieval History*, vol. 7: c. 1415-c. 1500, ed. C. Allmand, Cambridge 1998, (Cambridge 2006), 812-830

Zachariadou, *Τὸ χρονικὸ τῶν Τούρκων Σουλτάνων* = Elizabeth A. Zachariadou, *Τὸ χρονικὸ τῶν Τούρκων Σουλτάνων καὶ τὸ ἰταλικό πρότυπο*, Θεσσαλονίκη 1960

Zakythinos, *Le Despotat grec* I-II = D. A. Zakythinos, *Le Despotat grec de Morée*, I: Histoire politique· II: Vie et institutions. Edition revue et augmentée par Chryssa Maltézou, London 1975